ΠΟΛΙΟΡΚΙΑ ΚΑΙ ΑΛΩΣΙΣ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ

ΥΠΟ ΤΩΝ ΤΟΥΡΚΩΝ

ΕΝ ΕΤΕΙ 1453

ΚΑΤΑ ΤΑΣ ΠΗΓΑΣ

ΥΠΟ

Α. Δ. ΜΟΡΤΜΑΝΝΟΥ,

Μέλους ἀντεπιστέλλοντος τῆς Β. Ἀκαδημίας τῆς Ἱστορίας ἐν Μαδρίτῃ, Τῆς Γερμανικῆς Ἑταιρίας τῶν Ἀνατολικῶν καὶ τῆς Β. Ἀσιατικῆς Ἑταιρίας τοῦ Λονδίνου, Ἐπιτιμίου μέλους τῆς Φιλολογικῆς Ἑταιρίας ἐν Λονδίνῳ καὶ τακτικοῦ μέλους τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑταιρίας τῶν Ἀνατολικῶν.

ΜΕΤΑΦΡΑΣΘΕΙΣΑ

ΕΚ ΤΟΥ ΓΕΡΜΑΝΙΚΟΥ.

Ὑπὸ **Α. Β.**

Προτάξαντος ἱστορικήν τινα μελέτην καὶ τὸν βίον Κωνσταντίνου τοῦ Παλαιολόγου μετὰ δύο εἰκονογραφημάτων αὐτοῦ καὶ τοῦ τοπογραφήματος τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ,

ΤΥΠΟΙΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΜΗΛΙΑΔΟΥ.

(Κατὰ τὴν ὁδὸν Σαββῆ.)

1859.

Ὁ ποιμὴν ὁ καλὸς τὴν ψυχὴν αὐτοῦ τίθησιν ὑπὲρ τῶν προβάτων.

ΕΥΑΓΓΕΛ. ΙΩΑΝΝ. Ι΄.

Τεθνάμεναι γὰρ καλὸν ἐπὶ προμάχοισι πεσόντα
Ἄνδρ' ἀγαθὸν περὶ ᾗ πατρίδι μαρνάμενον.

ΤΥΡΤΑΙΟΣ.

Ἡ μὲν εἰκὼν ἐσχεδιάσθη ὑπὸ Δ. Τσόκου ἐξ ἀντιγράφου, εἰλημμένου μὲν ἐκ χρυσῆς σφραγῖδος σωζομένης ἐν τῷ Βιενναίῳ Μουσείῳ, περιεχομένου δὲ ἐν τῷ **Doctrina numorum veterum conscripta a Josepho Eckhel Vol. VIII pag. 273,** *ἡ δὲ αὐτόγραφος ὑπογραφὴ ἐλήφθη ἐξ ἐσφραγισμένου ἀντιγράφου τοῦ τελευταίου χρυσοβούλλου τοῦ Κωνσταντίνου, ὃ σωζόμενον πρωτοτύπως ἐν Βιέννῃ παρέσχεν ἡμῖν ὁ μουσοτραφὴς Κ. Β. Ζαμπέλιος.*

+ Κωνσταντῖνος
ὁ Παλαιολόγος:+

Τῌ ΙΕΡᾼ ΣΚΙᾼ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΥ

ΤΕΛΕΥΤΑΙΟΥ ΤΩΝ ἙΛΛΗΝΩΝ

ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΩΝ

ΕΘΝΙΚΗΣ ΑΜΑ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗΣ
ΕΥΓΝΩΜΟΣΥΝΗΣ ΕΝΕΚΕΝ

ΙΕΡΟΝ.

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ ΤΟΥ ΜΕΤΑΦΡΑΣΤΟΥ

ΕΝ ΟΙΣ ΚΑΙ Ο ΒΙΟΣ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΥ.

«Ο Καῖσαρ (λέγει ὁ Πλούταρχος) ἰδὼν ξένους τινὰς ἐν Ῥώμῃ πλουσίους, τέκνα κυνῶν καὶ πιθήκων περιφέροντας ἐν τοῖς κόλποις αὐτῶν καὶ ἀγαπῶντας, ἠρώτησεν, εἰ παιδία παρ' αὐτοῖς οὐ τίκτουσιν αἱ γυναῖκες· ἡγεμονικῶς σφόδρα νουθετήσας (προστίθησιν ὁ Χαιρωνεὺς φιλόσοφος) τοὺς τὸ φύσει φιλητικὸν ἐν ἡμῖν καὶ φιλόστοργον εἰς θηρία καταναλίσκοντας, ἀνθρώποις ὀφειλόμενον.»

Δὲν ἁρμόζει ἆρά γε παρομοία τις πικρὰ νουθεσία καὶ εἰς ἐκείνους ἐκ τῶν ἡμετέρων, οἵτινες τοσαύτην κατάχρησιν ἐποίησαν καὶ ποιοῦσιν ἔτι οὐ μόνον τοῦ χρόνου, ἀλλὰ καὶ τῆς φιλομαθείας καὶ τοῦ βαλαντίου τοῦ ἔθνους πρὸς τὰ μηδεμιᾶς ἄξια σπουδῆς ἀναγνώσματα, δι' ὧν κατέκλυσαν ἀληθῶς τὴν πατρίδα; διότι οὐδόλως ὑπερβάλλομεν τῳόντι, ἂν εἴπωμεν, ὅτι τὰ βιβλία τῆς νεωτέρας ἡμῶν φιλολογίας τὰ πρὸς ἀνάγνωσιν καὶ οἰκοδομὴν τοῦ λαοῦ γεγραμμένα εἰσὶ κατὰ τὰ ἐννέα δέκατα μυθιστορήματα, τὸ πλεῖστον ἐκ ξένων γλωσσῶν

μεταπεμφρασμένα, καὶ περιγράφουσι κακίας καὶ ἀρετάς, βίους καὶ πολιτείας, ἤθη καὶ ἔθιμα ὅλως σχεδὸν ἡμῖν ξενήκουστα καὶ οὐ μικρὸν ἐπιβλαβῆ. Καὶ αὐτὰ δὲ τὰ ὀλίγα ἱστορικὰ ἐπεισόδια τῶν μυθιστορημάτων, μεταβεβλημένα καὶ ταῦτα ἐπὶ τὸ ρωμαντικώτερον, οὐδεμίαν δύνανται νὰ παράσχωσι πραγματικὴν ὠφέλειαν, θετικὴν γνῶσιν. Διὸ ἐν πεποιθήσει λέγομεν, παρακαλοῦντες νὰ μᾶς συγχωρήσωσι μὲ τὴν ῥωμαντικὴν αὐτῶν ἀβροφροσύνην οἱ παρ' ἡμῖν θιασῶται τῶν μυθιστορημάτων, ὅτι τὸ ἔθνος ἡμῶν ἤθελεν εἶσθαι πολλῷ εὐτυχέστερον καὶ σοφώτερον ἅμα καὶ Ἑλληνικώτερον, ἂν ἠγνόει ἐξ ὁλοκλήρου ἅπαντας αὐτοὺς τοὺς μυθιστορικοὺς λήρους.

Τὸ κακόν, ὅπερ αἱ μυθιστορίαι ἐπροξένησαν καὶ ὁλονὲν προξενοῦσιν ἐν τῇ ἀναγεννωμένῃ κοινωνίᾳ ἡμῶν, ἐστὶν οὐ μικρόν. Μόλις ἐλησμόνησε τὸ ἔθνος μίαν Ἁμαρτωλῶν Σωτηρίαν καὶ ἀπέκτησε δι' αὐτῶν ἑτέραν νέαν καὶ τοῦ συρμοῦ ἁμαρτωλῶν σωτηρίαν πολλῷ τῆς παλαιᾶς ἐπαγωγοτέραν τε καὶ εὐποριστοτέραν. Πόσαι τρυφεραὶ νεάνιδες, πόσοι σφριγῶντες νεανίαι δὲν ἔφθειραν καὶ τὴν ὑγείαν των αὐτὴν ἐν τῇ νυχθημερὸν ἀναγνώσει τῶν τοιούτων βιβλίων! Πόσους ἐξ αὐτῶν δὲν ἀκούομεν καθ' ἑκάστην διηγουμένους λεπτομερέστατα καὶ μετ' ἐμπαθῶν δακρύων τὰ Ἀπομνημονεύματα τοῦ Διαβόλου, τὸν βίον τῆς Κυρίας τῶν Καμελιῶν, τοῦ Χωλοῦ Διαβόλου, τοῦ Κόμητος τοῦ Μόντε Χρίστου, τοῦ Περιπλανωμένου Ἰουδαίου, τοῦ Μαχαιροβγάλτου, τῆς Κουκουβάϊας καὶ μυρίων ἄλλων ἡρώων καὶ ἡρωϊσσῶν τῆς φαντασίας, χωρὶς οὐδὲ γρὺ κἂν νὰ γνωρίζωσι τῆς προγονικῆς αὐτῶν ἱστορίας! Ἡ ἀπό τινων ἤδη ἐτῶν ἀρξαμένη μεταβολὴ καὶ διαστροφή, ἵνα μὴ εἴπωμεν δια-

φθορὰ, τῶν ἡμετέρων καλῶν καὶ ἁγίων παλαιῶν ἠθῶν, καθ' ἧς ἅπαντες κραυγάζομεν, ἔχει κατὰ μέρος αἰτίαν αὐτὰ δὴ τὰ μυθιστορήματα. Ἀληθῶς μὲν περιέχουσι τὰ συγγράμματα τοῦ εἴδους τούτου καί τινα καλὰ,ἀλλὰ καὶ τὰ καλὰ ταῦτα εἰσὶ δι' ἡμᾶς,ἂν οὐχὶ κακὰ, τοὐλάχιστον ἀλυσιτελῆ ἢ ἀνέφικτα· διότι προτίθενται νὰ διορθώσωσι κακίας, ὧν ἡμεῖς εὐτυχῶς στερούμεθα· καὶ μόνον ἐκεῖνοι δύνανται νὰ ὠφεληθῶσιν ἐκ τῶν καλῶν αὐτῶν, δι' οὓς κυρίως εἰσὶ γεγραμμένα τὰ τοιαῦτα συγράμματα καὶ ὧν περιγράφουσι τὰ ἤθη.

Τὰ δ' ἡμέτερα πάτρια ἤθη οὐ μόνον ἐν πλείστοις διαφέρουσιν ἐκείνων, ἀλλ' εἰσὶ καὶ πολλῷ ἐκείνων ἁπλούστερα ἅμα και χρηστότερα· ἐπειδὴ τὰ πλεῖστα τῶν ἡμετέρων ἠθῶν καὶ ἐθίμων, ὅσον καὶ ἂν ἀντίκειται πρὸς τὰ νῦν τῆς πεπολιτισμένης Εὐρώπης, εἰσὶν ὅμως ἔκγονα πολιτισμοῦ ἀρχαίου τῆς ἀρχαίας κοινωνικῆς ἀρετῆς καὶ ἰσότητος τῶν μεγάλων ἐκείνων ἀνδρῶν, τῶν ὁποίων καυχώμεθα ὅτι ἐσμὲν οἱ ἀπόγονοι. Τὸ παρ' ἡμῖν ἐθνικὸν πνεῦμα τῆς ἰσότητος, τῆς ἀδελφότητος,τῆς ἐλευθερίας, τῆς ξενίας, τῆς ἀφελείας περὶ τὸν τρόπον, τῆς πρὸς τὴν πατρίδα ἀφοσιώσεως, τῆς ἐν τῇ οἰκογενείᾳ πραγματικῆς ὑπεροχῆς τοῦ ἀνδρὸς καὶ πλεῖστα ἄλλα εἰσὶν ἡμῖν συμφυεῖς ἀρεταὶ, ἃς παρὰ τῶν μεγάλων ἐκείνων προγόνων ἡμῶν ἐκληρονομήσαμεν, καὶ δι' ὧν ἐν ἡμέραις θλίψεως καὶ συμφορᾶς ἐσώθημεν καὶ ἐν τῷ μέλλοντι σωθησόμεθα· διὰ ταῦτα δὴ πρέπει νὰ φυλάττωμεν ὡς κόρην ὀφθαλμοῦ τὰ ἤθη ἡμῶν, ὅσον καὶ ἂν ἀπαρέσκωσι ταῦτα τοῖς περὶ τὸν Ἀβούτ (1). Ὦ πόσῳ

(1) *Edmont About* μυθιστοριογράφος, περιηγητὴς, συγ-

μεγαλειτέρα χρεία εἶνε νὰ ἐννοήσῃ καὶ νὰ πιστεύσῃ τὸ ἔθνος σήμερον μάλιστα, ὅ,τι κατὰ τοὺς Ἀλεξανδρινοὺς χρόνους ἐσυμβούλευεν ὁ σοφὸς Ἱεροκλῆς. «Οὐδὲν ἧττον τῶν νόμων, ἔλεγε, καὶ τὰ ἤθη φυλακτέον, τά γε ὄντως πάτρια καὶ τάχα που πρεσβύτερα καὶ τῶν νόμων αὐτῶν. Τὰ δὲ χθιζὰ ταῦτα καὶ πρόϊζα τὰ νῦν εἰς ἅπασαν εἰσηγμένα πόλιν οὔτε πάτριον ἡγητέον, καὶ τάχ' οὐδὲ ἔθη τὸ σύνολον (1)».

Πρὸς διατήρησιν δὲ τῶν ἠθῶν ἡμῶν εἶνε ἀνάγκη πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ ν' ἀναγινώσκῃ τὸ ὁσημέραι φιλαναγνωστότερον κατ' εὐτυχίαν καὶ φιλομαθέστερον γιγνόμενον ἔθνος οὐχὶ τὰ ξένα ταῦτα ἐπαγωγὰ μέν, ἐπιβλαβῆ δὲ φαντασιοκοπήματα, ἀλλ' ἱστορίας ἀληθεῖς καὶ ἐθνικάς· διότι δι' αὐτῶν οὐ μόνον πραγματικὰς προσκτᾶται γνώσεις, ἀλλὰ καὶ ἑαυτὸ γιγνώσκει, καὶ τὸ πνεῦμά του κρατύνει, καὶ τὰ ἤθη του διατηρεῖ

γραφεύς, Γάλλος κτλ. ὅστις ἐν τῇ μεγάλῃ σοφίᾳ αὐτοῦ ἀνεκάλυψεν, ὅτι *la Grèce est un pays malsain... que dans ce vieil Orient l'air même tombe en decomposition* (Σελ. 12) εὑρίσκει παρ' ἡμῖν θανάσιμον ἁμάρτημα κατὰ τοῦ πολιτισμοῦ, ὅτι τρώγομεν σκόροδα καὶ κρόμυα καὶ δὲν τρώγομεν τοὺς βατράχους καὶ τὰς χελώνας, ὅτι δὲν λαλοῦμεν ὅλοι τὴν Γαλλικὴν γλῶσσαν καὶ μάλιστα οἱ στρατηγοὶ τῆς Ἑλλάδος οἱ ἀγωνισταὶ (Σελ. 19) ὅτι δὲν αἰσχυνόμεθα φέροντες αὐτοὶ ἀνὰ χεῖρας τὰ ὀψώνια εἰς τὸν οἶκον ἡμῶν (399) ὅτι σπουδάζομεν γράμματα, *par necessité et par vanité* (51)· ὅτι ἡ φιλοπατρία τῶν Ἑλλήνων εἶνε ἐγωϊσμός, ἡ δὲ φιλελευθερία *desobéissence*· ὅτι *le peuple grec n'est pas né pour la guerre, quoi qu'on dise* (63) κτλ. κτλ. μωρολογήματα, περὶ ὧν παραπέμπομεν τοὺς βουλομένους εἰς τὸ βιβλίον του *la Grèce contemporaine* καὶ εἰς τὸ ποίημα τοῦ Θ. Ὀρφανίδου «Τίρι-λίρι», ἐν ᾧ εὐφυῶς περιγράφεται ὁ χαρακτὴρ τοῦ Ἀβούτ τούτου.

(1) Πῶς πατρίδι χρηστέον. 4.

καὶ βελτιώνει. Ἀλλὰ πρὸς τοῦτο πάλιν δὲν ἀρκεῖ μόνον ἡ ἐν τοῖς σχολείοις ἀνάγνωσις τῶν μεγάλων ἐκείνων καὶ ἡρωϊκῶν πράξεων τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, αἵτινες, ὡς κατ' ἐξοχὴν ἱστορικοῦ ὄντος τοῦ ἔθνους τότε, ἐν πάσῃ εὑρίσκονται ἱστορίᾳ, ἀλλὰ δέον νὰ γνωρίζωμεν καὶ τὰ μετὰ ταῦτα τῶν χριστιανῶν Ἑλλήνων προγόνων ἡμῶν, τῶν Βυζαντινῶν, ὧν ἐσμὲν οἱ ἄμεσοι ἀπόγονοι καὶ κληρονόμοι.

Εἶνε τῇ ἀληθείᾳ λίαν λυπηρὸν, ὅτι τοσαύτη ἐπικρατεῖ παρ' ἡμῖν ἄγνοια τοῦ ἐθνικοῦ ἡμῶν βίου ἀπὸ τῆς Ῥωμαϊκῆς ἐπικρατήσεως μέχρι τῶν ἀρχῶν που τοῦ παρόντος αἰῶνος, οὐ μόνον παρὰ τῷ λαῷ, ἀλλὰ καὶ παρ' αὐτοῖς ἔτι τοῖς ἐγκυκλίου παιδεύσεως μετασχοῦσιν. Αἰτία δὲ τούτου εἶνε, ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος, ἀπολέσαν τὴν ἀρετὴν αὐτοῦ, ταπεινωθὲν καὶ δουλωθὲν, ἔπαυσε τοῦ νὰ ἦνε ἔθνος ἱστορικόν. Ἡ καθολικὴ λοιπὸν ἱστορία ἢ παρασιωπᾷ, ἢ ἐπιτροχάδην μόνον μνημονεύει αὐτοῦ. Ἡ δὲ μακρὰ ἐποχὴ τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας τοσοῦτον ἐφάνη μικροπράγμων, τοσοῦτον ἡ ἱστορία αὐτῆς εἶνε θυελλώδης καὶ συγκεχυμένη, καὶ οἱ πλεῖστοι Βυζαντινοὶ συγγραφεῖς τοσοῦτόν εἰσιν ἀκαιρολόγοι, γενναίων ἰδεῶν κενοὶ καὶ ἀηδεῖς, ὥστε ἡ ὑπερχιλιετὴς αὕτη τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους ζωὴ ἀτελέστατα παρ' ἡμῖν καὶ διδάσκεται καὶ μελετᾶται καὶ γινώσκεται. Ἀλλ' ἡμεῖς πρέπει, ὡς εἴπομεν ἤδη, νὰ γνωρίζωμεν τὴν ὅλην ἱστορίαν τοῦ οὐδέποτε παύσαντος ἐθνικοῦ ἡμῶν βίου, τήν τε ἔνδοξον καὶ τὴν ἄδοξον. Δὲν ἀρκεῖ νὰ σπουδάζωμεν μόνον τὴν ἱστορίαν τῶν ἐξακούστων ἐκείνων χρόνων Μιλτιάδου, Περικλέους, Ἀλεξάνδρου, Πτολεμαίων, Φιλοποί-

μενος, τὴν ἱστορίαν, λέγω, τῆς δόξης καὶ τῶν προγονικῶν ἡμῶν ἀρετῶν. Ἀνάγκη νὰ γνωρίζωμεν καὶ τὴν ἱστορίαν τῶν σφαλμάτων, τῆς παρακμῆς, τῶν παθημάτων, τῆς δουλείας ἡμῶν. Καθὼς ἡ γνῶσις τῶν προγονικῶν ἀρετῶν παρορμᾷ ἡμᾶς εἰς μίμησιν αὐτῶν, οὕτως ἡ τῶν σφαλμάτων καὶ παθημάτων γνῶσις ἀποτρέπει ἡμᾶς τούτων. Ἔθνος, ὅπερ ἀγνοεῖ τὰς κακίας καὶ τὰ παραπτώματα τῶν ἑαυτοῦ προγόνων, κινδυνεύει νὰ ὑποπέσῃ καὶ δεύτερον εἰς ταὐτά.

Παρεκτὸς δὲ τούτων μήπως καὶ ἡ τῆς παρακμῆς καὶ τῆς δουλείας ἡμῶν ἐποχὴ ἦνε παντὸς γενναίου καὶ καλοῦ ἄγονος; μήπως δὲν περιέχῃ καὶ αὐτὴ πράξεις γενναίας καὶ ἀξίας μιμήσεως; Ἄπαγε! Ὁ Ἰουστινιανὸς, ὁ Βελισάριος, ὁ Ἡράκλειος, Βασίλειος ὁ Μακεδὼν, Νικηφόρος ὁ Φωκᾶς, Κωνσταντῖνος ὁ Παλαιολόγος, Γεώργιος ὁ Καστριώτης, Κατσόνης, Βλαχάβας, Ἀνδροῦτσος καὶ πλεῖστοι ἄλλοι ἔπραξαν ἔργα, οἱ πλείονες ἐν ἐποχῇ μὲν θνησκούσῃ, ἀλλ' ἔργα ἀθάνατα. Δι' ἡμᾶς τοὺς ἀπογόνους τῶν ἀνδρῶν τούτων ἅπαντα τὰ τοῦ ἐθνικοῦ ἡμῶν βίου ἔχουσι μεγίστην ἀξίαν. Ἐπειδὴ ὅμως οἱ Βυζαντινοὶ συγγραφεῖς οὔτ' ἀναγινώσκονται πολλῶν ἕνεκα, οὔτ' ἀναγνωσθήσονταί ποτε ὥσπερ οἱ συγγραφεῖς τοῦ χρυσοῦ τῆς Ἑλλάδος αἰῶνος (οἵτινες καί τοι μὴ ὄντες χριστιανοὶ,εἰσὶ πολλῷ προτιμητότεροι,ἅτε δὴ διδακτικώτεροι τῶν χριστιανῶν Βυζαντινῶν) διὰ ταῦτα εἶνε ἀναγκαῖον ν' ἀπανθισθῇ ἐξ αὐτῶν χρονολογική τις σειρὰ βιογραφιῶν τῶν ἐνδοξοτέρων ἀνδρῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Διὰ τοῦ τρόπου τούτου καὶ τὴν ἀφόρητον πολλάκις ἀκαιρολογίαν τῶν Βυζαντινῶν ἀποφεύγει ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς καὶ τὴν ἱστορίαν καὶ τὴν τύ-

χην αὐτοῦ, συνεχιζομένην οὕτως, ἐκμανθάνει ὁλόκληρον.

Τὸ ἔθνος πρέπει νὰ γνωρίζῃ τί ἦτο, τί ἔπραξε καὶ τί ἔπαθεν. Ἀφοῦ μάλιστα ὁ Φαλλμεράϋερ ἀγωνίζεται ν' ἀποδείξῃ ὅτι ἡμεῖς οὐδόλως καταγόμεθα ἀπὸ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, ἵνα στερήσῃ ἡμᾶς τῆς δόξης ἐκείνων, ἡμεῖς ἂς ἀποδείξωμεν δι' ἔργων, ὡς ἠρξάμεθα, ὅτι τὸ πνεῦμα ἐκείνων ἐνοικεῖ καὶ ἐν ἡμῖν, (1) ἀλλ' ὅτι δὲν ἔχομεν ἀπαιτήσεις οὔτε εἰς τὰ πλούτη καὶ τὰ παλάτια τοῦ Λεωνίδα καὶ τῶν Σπαρτιατῶν, οὔτε εἰς τὴν περιουσίαν τοῦ Ἀριστείδου, οὔτε εἰς τὸν τρίβωνα τοῦ Ἐπαμινώνδα, οὔτε εἰς τὸν πίθον τοῦ Διογένους· διότι ἐσμὲν κυρίως οἱ ἄμεσοι ἀπόγονοι τῶν λαῶν τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, οἱ ἀπόγονοι τῶν Κωνσταντίνων τῶν Κομνηνῶν, τῶν Παλαιολόγων, τῶν Νικηφόρων, τῶν Νοταράδων, τῶν Καντακουζηνῶν, τῶν Μελισσηνῶν κτλ. τῶν δυστυχῶν δηλαδὴ ἐκείνων ἀνθρώπων, τῶν ὁποίων τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὰ καλὰ ἥρπασαν οἱ Τοῦρκοι, καὶ τῶν ὁποίων καὶ τὰ ὀνόματα καὶ τὴν γλῶσσαν καὶ τὴν θρησκείαν ἡμεῖς ἔχομεν καὶ ἄμεσοι καὶ νόμιμοι ἀπόγονοι καὶ κληρονόμοι αὐτῶν ἐσμέν. Πιστεύομεν δὲ, ὅτι οὐδ' ὁ Φαλλμεράϋερ αὐτὸς θέλει διαμφισβητήσει τὴν ἀλήθειαν ταύτην.

Μετεφράσαμεν λοιπὸν τὸ παρὸν βιβλίον ἐκ τοῦ Γερμανικοῦ καὶ ὡς πραγματευόμενον μίαν τῶν σημαντικω-

(1) Τοιούτους ἤθελε τοὺς Ἕλληνας καὶ ὁ Ἰσοκράτης λέγων, «Καὶ τὸ τῶν Ἑλλήνων ὄνομα πεποίηκε (ἡ πόλις) μηκέτι τοῦ γένους, ἀλλὰ τῆς διανοίας τετμήριον εἶναι, καὶ μᾶλλον Ἕλληνας καλεῖσθαι τοὺς τῆς παιδεύσεως τῆς ἡμετέρας, ἢ τοὺς τῆς κοινῆς φύσεως μετασχόντας.» Πανηγυρ.

τέρων καὶ θλιβερωτέρων ἐποχῶν τῆς ἐθνικῆς ἡμῶν ἱστορίας, καὶ ὡς γεγραμμένον μετὰ μεγίστης ἀκριβείας καὶ φιλαληθείας. Ὁ σοφὸς συγγραφεὺς αὐτοῦ κύριος Ἀνδρέας Μορτμάννος, ἀπὸ πολλῶν ἤδη ἐτῶν διατρίβων ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὡς ἐπιτετραμμένος τὰ τῶν Ἁνσεατικῶν πόλεων, καὶ κάτοχος τῶν Ἀνατολικῶν γλωσσῶν, ἐξήτασεν ἁπάσας τὰς πηγὰς, ἐξηρεύνησεν ἐπιτοπίως τὰ πάντα καὶ μετὰ πλείστων πόνων καὶ θυσιῶν κατέστησε τὸ ἔργον κατὰ τὸ δυνατὸν πλῆρες καὶ τέλειον. Παρέσχε δὲ καὶ ἡμῖν ἰδίᾳ πρὸς τῇ μεγατίμῳ φιλίᾳ αὐτοῦ, δι' ἧς τιμᾷ ἡμᾶς, καὶ πολλὰς εὐκολίας κατὰ τὴν μετάφρασιν· ὅθεν ἀπονέμομεν αὐτῷ δημοσίᾳ οὐ μόνον τὴν ἰδιαιτέραν ἡμῶν, ἀλλὰ καὶ τοῦ ἔθνους ὅλου τὴν εὐγνωμοσύνην. Εἶνε προσέτι ἀξιοπιστοτέρα ἡ ἱστορία αὕτη καὶ διότι συνεγράφη ὑπὸ ἀλλοεθνοῦς. Εἰ δὲ καὶ ὁ συγγραφεὺς, ἀλλοεθνὴς ὤν, καὶ ἑπομένως μὴ ἐπηρεαζόμενος εἰς τὰς κρίσεις του ὑπὸ ἐθνικοῦ αἰσθήματος, ἔγραψεν ἐλευθέρως, τὴν ἱστορικὴν ἀλήθειαν μόνην ἔχων ὁδηγόν, ἀλλὰ καὶ οὕτως κατηγορήθη πολλαχῶς ἐπὶ ἑ ὠ λ ῳ φ ι λ ε λ λ η ν ι σ μ ῷ ὑπὸ τῶν μισθωτῶν λογοκαπήλων τῆς Τουρκίας. Ὁ Κύριος Μορτμάννος ἠναγκάσθη ἄκων ν' ἀπαντήσῃ εἰς τὰς κατηγορίας καὶ διαβολὰς τούτων καὶ δι' ἀκαταμαχήτων λόγων ἐφίμωσεν ἤδη τὰ δόλια στόματα τῶν κατηγόρων του καὶ ἀπέδειξεν αὐτοὺς οὐ μόνον ἀμαθεῖς, ἀλλὰ καὶ γελοίους συκοφάντας. Ἡμεῖς πιστεύομεν, ὅτι σπουδαία ἀπάντησις εἰς ἀνθρώπους τοιούτους, ὁποῖοί εἰσιν οἱ καθ' ἡμᾶς ἔνθερμοι *à tous prix* θιασῶται τῆς Τουρκικῆς βαρβαρότητος, οἱ ἀναισχύντως καὶ ἀπανθρώπως καπηλευόμενοι καὶ τὸ παρελθὸν καὶ τὸ παρὸν καὶ τὸ μέλλον ὁλοκλήρου ἔθνους ἀναξιοπαθοῦντος,

εἶνε παντάπασι περιττή· διότι οἱ τοιοῦτοι, οὐδ' αὐτοῦ τοῦ Λαμαρτίνου ἐξαιρουμένου, ὁμοιάζουσι Δημάδῃ τῷ ῥήτορι, περὶ οὗ, γέροντος ἤδη γεγονότος, ἔλεγεν ὁ Ἀντίπατρος, ὅτι, «καθάπερ ἱερείου διαπεπραγμένου γλῶσσα μόνον καὶ κοιλία ὑπολέλειπται». Ἄρα οἱ τοιοῦτοι ἄνθρωποι οὔτε κεφαλὴν ἔχουσιν, οὔτε καρδίαν.

Τὸ βιβλίον λοιπὸν τοῦτο προσφέρομεν ἀπὸ καρδίας εἰς τοὺς ἁπανταχοῦ Ἕλληνας, συνιστῶντες αὐτὸ πρὸς ἀνάγνωσιν ἀντὶ τῶν ξένων ἐκείνων καὶ δι' ἡμᾶς ἀδιαφόρων ἢ ἐπιβλαβῶν μυθιστορημάτων, καὶ εὐχόμενοι, ὅπως οἱ περὶ τὰ ἱστορικὰ ἀσχολούμενοι λόγιοι τοῦ ἔθνους ἡμῶν ἀναπληρώσωσιν, ἣν προείπομεν ἔλλειψιν, διὰ τῆς συγγραφῆς βιβλίων τῆς προγονικῆς ἡμῶν ἱστορίας καὶ τοῦ ἐθνικοῦ βίου ἡμῶν. Καὶ ταῦτα μὲν δὴ ταῦτα.

Καλὸν δὲ νομίζομεν νὰ προσθέσωμεν ἐνταῦθα καὶ ἕτερά τινα, ἵνα, πρὸς εὐχερεστέραν κατάληψιν τῶν ἐν τῷ βιβλίῳ, καὶ τὴν ἐποχὴν τῆς πτώσεως τῆς αὐτοκρατορίας ἡμῶν ἀκριβέστερον χαρακτηρίσωμεν, καὶ τὸν βίον τοῦ τελευταίου ἀοιδίμου αὐτοκράτορος, εἰς οὗ τὴν ἱερὰν σκιὰν τὸ παρὸν ἀφιεροῦμεν βιβλίον, κατὰ τὸ δυνατὸν συμπληρώσωμεν.

Πρὸς τοῦτο δ' ἐπιτραπήτω ἡμῖν ν' ἀναδράμωμεν εἰς αὐτὴν τὴν ἀρχὴν τῆς Ἑλληνικῆς ἱστορίας, τὸν βίον τοῦ ἔθνους ἡμῶν ὅλον συνοπτικώτατα περιγράφοντες. Εἰ δὲ καὶ ἔργον τοιοῦτόν ἐστι κατὰ πολὺ ἀνώτερον τῶν ἡμετέρων δυνάμεων, καὶ πλείστων βοηθημάτων στερούμεθα, μακρὰν φωταυγοῦς ἑστίας ζῶντες, πεποίθαμεν ὅμως, ὅτι ὁ εὐμενὴς ἀναγνώστης θέλει συγχωρήσει τὰς ὑπαρχούσας ἐλλείψεις, εἰς τὴν καλὴν ἡμῶν ἀφορῶν πρόθεσιν. Ἵνα δὲ μὴ

βαρύνωμεν ἐπὶπολὺ μικρᾶς συγγραφῆς προλεγόμενα,καὶ ἵνα μὴ τὰς πύλας οἰκοδομήσωμεν μείζονας τῆς πόλεως, κατὰ τὸ δὴ λεγόμενον, θέλομεν περιορισθῆ εἰς τὰ κυριώτερα μόνον καὶ γενικώτερα καὶ,ὡς ἀπὸ ὑψηλῆς περιωπῆς κατοπτεύοντες,ἐν ὀλίγοις περιλάβει τὸ θέμα ἡμῶν, ἐλπίζοντες, ὅτι ἄλλοτέ ποτε θέλομεν πραγματευθῆ τὰ περὶ τούτου μερικώτερον καὶ ἐκτενέστερον.

Τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος, γαλακτοτροφηθὲν,οὕτως εἰπεῖν, ἐν τῇ γεννήσει αὐτοῦ ὑπὸ ἡρώων, οὓς ὁ ἀθάνατος Ὅμηρος καὶ οἱ λοιποὶ μεγάλοι ποιηταὶ τῆς πρώτης αὐτοῦ ζωῆς ἀπεθανάτισαν, καὶ ἀνεπτύχθη δι' αὐτῶν καὶ ἠνδρώθη (1). Τοὺς ἥρωας δὲ τούτους τῆς ποιήσεως διεδέξαντο κατὰ τὴν ἀνδρικὴν αὐτοῦ ἡλικίαν ἥρωες πάλιν, οὐχὶ ὅμως ποιήσεως ἥρωες, ἀλλὰ τῆς φιλοσοφίας, τῆς ἱστορίας, τῶν στρατιωτικῶν, ἥρωες πασῶν τῶν τεχνῶν καὶ τῶν ἐπιστημῶν. Τὸ ἔθνος διὰ τῆς ἐμφύτου τάσεως αὐτοῦ πρὸς τὰς μαθήσεις ἀνέπτυξεν ἐν ἑαυτῷ πᾶν σπέρμα ἀνθρωπίνης γνώσεως, καὶ ᾠκοδόμησε δι' αὐτῶν τὸ μέγα ἐκεῖνο καὶ περιφανέστατον τῆς ἠθικῆς, τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς ἐλευθερίας οἰκοδόμημα, τὸ ὁποῖον ηὐ-

(1) Μοναδικὸν φαινόμενον τῆς καθολικῆς ἱστορίας εἶνε τῷ ὄντι ἡ τοιαύτη καταγωγὴ τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους. Οὐδὲν τῶν ἐθνῶν τῆς ὑφηλίου ἔπλασε τοσοῦτον ἡρωϊκὴν τὴν καταγωγὴν αὐτοῦ. Τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος παρίστησιν ἅπαντας σχεδὸν τοὺς πρώτους αὐτοῦ προγόνους ἡμιθέους, ἥρωας. Δευκαλίωνες, Μίνωες, Ἡρακλεῖς, Ἰάσωνες,Θησεῖς, Ἀχιλλεῖς,Ἀγαμέμνονες κτλ. ἦσαν οἱ Ἀδὰμ καὶ οἱ Νῶε τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους. «Καὶ τίς μὲν ἡ αἰτία τοῦ φαινομένου τούτου, κρινέτωσαν ἄλλοι, ἡμεῖς δὲ λέγομεν μόνον ὅτι εἰς τὴν ἡρωϊκὴν ταύτην πλασθεῖσαν καταγωγὴν τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους ὀφείλεται τὸ πλεῖστον ὁ ἐλεύθερος ἐκεῖνος καὶ μεγαλουργὸς χαρακτὴρ τῶν Ἑλλήνων.

δαιμόνισε μὲν καὶ ἀπεθανάτισεν αὐτούς, ἅπαντες δ' οἱ αἰῶνες ἐθαύμασαν.

Ἡ ἀνάπτυξις αὕτη τῶν ἐπιστημῶν καὶ τεχνῶν ἐπήνεγκε τὴν εὐημερίαν, αὕτη τὴν αὔξησιν τοῦ πληθυσμοῦ καὶ τῶν ἐμπορικῶν σχέσεων, καὶ ταῦτα τὴν ἀνάγκην τῶν ἀποικίσεων. Οἱ δὲ ἄποικοι ἀπερχόμενοι παρελάμβανον ἐκ τῶν μητροπόλεων οὐ μόνον τὸ αἰσθητὸν πῦρ, ἀλλὰ καὶ τὸ νοερὸν φῶς τῆς γνώσεως, καὶ διετήρουν, ὡς ἐκεῖνο,ἄσβεστον καὶ τοῦτο (1). Διὰ τῆς εὐφυΐας αὐτῶν κατέλαβον ἐν ὀλίγῳ οἱ ἄποικοι Ἕλληνες τὰς εὐφορωτέρας χώρας καὶ τοὺς ἐπικαιροτέρους τόπους παντὸς τοῦ τότε γνωστοῦ κόσμου κατά τε τὴν Εὐρώπην, Ἀσίαν καὶ Ἀφρικήν· διὰ τῶν ἀποικιῶν δὲ τούτων διεδόθη ὁ πολιτισμὸς καὶ εἰς πολλὰ μέρη τοῦ βαρβάρου τότε κόσμου (2).

(1) Ὅτε πόλις τις ἔμελλε ν' ἀποστείλῃ ἀποικίαν, συνήρχοντο τότε οἱ ἀποικισθησόμενοι ὑπ' ἀρχηγόν τινα καὶ ἐτελεῖτο πρῶτον ἐν τῷ ἐπισημοτέρῳ ναῷ τῆς πόλεως δημοτελὴς θυσία, μεθ' ἣν οἱ ἄποικοι,παραλαμβάνοντες πῦρ ἐκ τοῦ θυσιαστηρίου, καὶ ἀσπαζόμενοι τοὺς οἰκείους αὐτῶν, ἀπήρχοντο ἀπὸ τῆς μητροπόλεως. Τὸ πῦρ δὲ τοῦτο διετήρουν ἄσβεστον καθ' ὅλον τὸν πλοῦν,καί, ἀφικνούμενοι εἰς τὸ διωρισμένον μέρος, ἔκτιζον βωμοὺς καὶ ἔθυον διὰ τοῦ αὐτοῦ πυρός, ὅπερ ἔν τε τοῖς βωμοῖς καὶ τοῖς πρυτανείοις ἄσβεστον εἰς τὸ μετὰ ταῦτα διετήρουν πρὸς ἀνάμνησιν τοῦ μετὰ τῆς μητροπόλεως συνδέσμου αὐτῶν.

(2) Πόσον διεδόθη διὰ τῶν ἀποικιῶν ὁ μόνος τότε ὑπάρχων Ἑλληνικὸς πολιτισμός, μαρτυρεῖ πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ ὁ Ἰούλιος Καῖσαρ, ὅστις, ὑποτάσσων τὴν σχεδὸν ἄγνωστον τοῖς τότε Ἕλλησι Γαλατίαν καὶ Γερμανίαν, ἐν πολλαῖς πόλεσιν αὐτῶν εὕρισκε τὴν νομοθεσίαν καὶ λοιπὰς δημοσίας αὐτῶν διατάξεις Ἑλληνιστὶ γεγραμμένας. Ἰδοὺ λ. χ. τί διηγεῖται περὶ τῶν Ἑλβετῶν. *In castra Helvetiorum tabulae repertae sun litteris Graceis confectae et ad Caesarem rela*

Ἀλλὰ τὸ μέγα τοῦτο καὶ μόνον τότε τοῦ πολιτισμοῦ οἰκοδόμημα ἐκινδύνευσε πολλάκις τὸν μέγιστον κίνδυνον ὑπὸ τῆς Ἀσιατικῆς βαρβαρότητος· καὶ ἤθελε βεβαίως καταστραφῆ ὑπ' αὐτῆς, ἂν δὲν ὑπῆρχον Μιλτιάδαι, Λεωνίδαι, Θεμιστοκλεῖς, Ἀριστεῖδαι καὶ Κίμωνες, οἱ μεγάλοι ἐκεῖνοι σωτῆρες καὶ εὐεργέται συμπάσης τῆς ἀνθρωπότητος, οἵτινες, συνενώσαντες τὴν εἰς πλεῖστα κράτη διῃρημένην τότε Ἑλλάδα, ἔσωσαν ἀπὸ τοῦ ἐπικειμένου μεγίστου κινδύνου τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὸν πολιτισμὸν τοῦ κόσμου (1). Καὶ παρῆλθε μὲν τότε ὁ κίνδυνος διά τῶν πασιγνώστων ἐκείνων ἡρωϊκῶν ἀνδραγαθημάτων, ἀλλ' οὐδόλως ἐξέλιπεν. Ἐγεννήθη λοιπὸν ἕνεκα τούτου τὸ πρῶτον ἐκεῖνο Ἀνατολικὸν ζήτημα, ὁμοιότατον ὂν μὲ τὸ Ἀνατολικὸν ζήτημα τῆς σήμερον. Τίνι τρόπῳ δηλαδὴ δύναται ἡ Ἀνατολή, καθαριζομένη ἀπὸ τῆς βαρβαρότητος, νὰ ἐκπολιτισθῇ καί, εἰρηνεύουσα, νὰ ἐξασφαλίσῃ καὶ

tae; quibus in tabulis nominatim ratio confecta erat, qui numerus exisset eorum, qui arma ferre possent etc. **De** *bello gal.* 1. 29. Καὶ ἀλλαχοῦ πάλιν. *Druides . . . in reliquis fere rebus, publicis privatisque rationibus G r a e c i s l i t t e r i s utantur. idem VI,* 14. κτλ.

(1) Ἡ Ἑλλάς, οὖσα ἀνέκαθεν εἰς πλείστας μικρὰς καὶ ἀπ' ἀλλήλων ἀνεξαρτήτους πολιτείας διῃρημένη, ᾐσθάνθη τότε πρῶτον τὴν ἀνάγκην τῆς ἑνώσεως. Ὁ κοινὸς κίνδυνος διεπράξατο τότε γενικήν τινα κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον ὁμοσπονδίαν, τὴν ὁποίαν ἐπεκτείνας βραδύτερον ὁ μέγας Ἀλέξανδρος ἔτι μᾶλλον συνήνωσεν. Ὁ δὲ οὐράνιος ἡμῶν Σωτὴρ ἔμελλεν ἀκολούθως, καθολικεύων, νὰ διαπλάσῃ ἐξ αὐτῆς τὴν ὑπάρχουσαν νῦν καθολικὴν ἐν Χριστῷ ἑνότητα σύμπαντος τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους.

τῆς Εὐρώπης (τότε τῆς Ἑλλάδος μόνης) τὸν πολιτισμὸν καὶ τὴν εἰρήνην.

Τὸ ζήτημα τοῦτο ἐπησχόλησε τότε ὅλην τὴν Ἑλλάδα, τοὺς πολιτευομένους, τοὺς στρατηγοὺς καὶ τοὺς φιλοσόφους αὐτῆς, καὶ πρὸς λύσιν αὐτοῦ ἐγένοντο ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν πολλαὶ ἀπόπειραι ὑπὸ τοῦ Κίμωνος, τοῦ Ἀγησιλάου, κτλ. ἄχρις οὗ τέλος ὁ μαθητὴς τοῦ Ἀριστοτέλους, ὁ μέγας Ἀλέξανδρος, ταῖς Πιερίσι Μούσαις, καὶ οὐχὶ τῷ Ἄρει θύσας καὶ εἰς τὴν Ἀσίαν μεταβὰς, ἔλυσε μετὰ τοῦ Γορδίου δεσμοῦ τὸ πρῶτον ἐκεῖνο Ἀνατολικὸν ζήτημα. Συνήνωσε δηλαδὴ τὴν Ἀσίαν μετὰ τῆς Εὐρώπης καὶ ἐξησφάλισε τὴν εἰρήνην αὐτῶν· καὶ, συγκιρνῶν τὴν ὕλην τῆς Ἀσίας τῷ Ἑλληνικῷ πνεύματι, ἐμόρφωσε τὸν κόσμον ἐκεῖνον, ὅστις ἔμελλεν, ἀποσκορακίζων τὰς ἀρχαίας τῆς εἰδωλολατρείας προλήψεις, νὰ δεχθῇ τοῦ Χριστοῦ τὴν πίστιν. Ἡ μεγάλη ὁδὸς, ἐφ' ἧς ἡ ὑψίστη αὕτη θεόσδοτος ἠθικὴ, ἡ ἐπὶ τῆς θρησκείας θεμελιουμένη τοῦ ἀνθρώπου ἰσότης καὶ ἐλευθερία, ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ κατερχομένη, ἔμελλεν, ἐπιτυχῶς βαδίζουσα, νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν κοινωνίαν τῶν ἀνθρώπων, ἡ ὁδὸς, λέγω, αὕτη παρεσκευάσθη ὑπὸ Ἀλεξάνδρου τοῦ μεγάλου. Ἡ γλῶσσα, δι' ἧς ὁ χριστιανισμὸς ἐδιδάχθη, ἦτον ἡ τοῦ Σωκράτους γλῶσσα.

Διὰ τῆς ὑπερμέτρου ὅμως ταύτης ἐκτάσεως, ἣν ἐπὶ Ἀλεξάνδρου ἔλαβε, συμμιγὲν τοῖς διεφθαρμένοις ἤθεσι τῶν Ἀσιανῶν, ἀπώλεσε τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος τὴν συνεκτικότητα καὶ τὴν κεντρόμωλον δύναμιν αὐτοῦ. Τὸ δὲ πλῆθος τῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἀναφανέντων σοφιστῶν ἐκλόνισε τὰς πεποιθήσεις, διέσεισε καὶ ἐσύγχυσε πάσας τὰς ἀρχὰς τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς φιλοσοφίας.

Ἡ ἀρετὴ τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους ἤρξατο νὰ ἐκλείπῃ. Ἡ δὲ πανοῦργος Ῥώμη ὑποθάλπουσα ἐπιτηδείως καὶ προάγουσα τὴν τοιαύτην τῶν πραγμάτων κατάστασιν, ὑπέταξε βαθμηδὸν ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα, ἀπὸ τῆς μεσημβρινῆς Ἰταλίας μέχρι τοῦ Γάγγου ἐκτεινομένην. Ἐπειδὴ ὅμως παρὰ τῆς Ἑλλάδος ἔλαβε τὰς βάσεις τοῦ πολιτισμοῦ αὐτῆς καὶ τὴν Ἑλλάδα εἶχεν ἑαυτῆς διδάσκαλον, ηὐλαβήθη καὶ διετήρησεν ἡ Ῥώμη ἐν πλείστοις τὰς ἐλευθερίας, τὰ ἤθη καὶ ἔθιμα αὐτῆς.

Ἀλλ' ἤδη καὶ ἡ Ἑλλὰς καὶ ἅπαντα τὰ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον δι' αὐτῆς πολιτισθέντα ἔθνη ἤρξαντο, τὴν μυθολογίαν ἀποῤῥίπτοντα, νὰ ἐγκολπῶνται τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ καί, διὰ τοῦ θείου βαπτίσματος ἀναγεννώμενα, νὰ εἰσέρχωνται εἰς ζωὴν νέαν. Καθὼς δὲ κατὰ τοὺς γενικοὺς τῆς φύσεως νόμους, ὅταν ὄν τι μέλλῃ νὰ μεταβῇ εἰς τὴν ζωήν, πρέπει νὰ διέλθῃ τὸν χρόνον τῆς ἐμβρυακῆς, τῆς βλαστηματικῆς ζωῆς, καθ' ὅν, ἐν παθητικῇ, οὕτως εἰπεῖν, καταστάσει εὑρισκόμενον, στερεῖται πάσης σχεδὸν πρὸς τὰ ἔξω ἀντιδράσεως, οὕτω καὶ τὰ ἀρχαῖα ἔθνη, εἰς νέον βίον μέλλοντα μεταβῆναι, ἀπώλεσαν, ὡς εἰκός, τὴν δύναμιν καὶ τὴν πρὸς τὰ ἔξω ἀντίδρασιν αὐτῶν, καὶ τὰ ἐπερχόμενα νέα ἔθνη ἠδυνήθησαν εὐκόλως νὰ ὑποτάξωσι ταῦτα. Τὰ ἀρχαῖα ἔθνη ἔπρεπε ν' ἀποθάνωσιν, ἵνα ζήσωσι τὴν ζωὴν τὴν νέαν, ἣν σήμερον διάγουσιν. Οὕτως ἡ δυτικὴ Εὐρώπη ὑπέκυψεν ἄνευ πολλῆς ἀντιστάσεως εἰς τὸν χείμαῤῥον τῶν ἀπὸ τῆς Ἄρκτου καὶ τῆς Ἀνατολῆς κατερχομένων νέων ἐθνῶν.

Τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα, ὡς ἀνωτέρω εἴπομεν, ὑπεδούλωσε μὲν ἡ Ῥώμη, ἀλλ' ὁ Ἑλληνικὸς πολιτισμός,

καί τοι παρηκμακὼς ἤδη, ἦτο πολὺ ὑπέρτερος τοῦ Ῥωμαϊκοῦ. Ἡ δὲ ὑπεροχή του αὕτη ἀνεδείχθη μάλιστα μετὰ τὴν ὑπὸ Κωνσταντίνου τοῦ μεγάλου μετάθεσιν τῆς ἕδρας τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους εἰς τὸ Βυζάντιον. Τὸ δὲ Βυζαντινὸν κράτος ἐθεωρεῖτο τὸ κατ' ἀρχὰς καὶ ἦτο πραγματικῶς κράτος Ῥωμαϊκόν· καί τοι δὲ διαιρεθέντος αὐτοῦ ἐπὶ Θεοδοσίου τοῦ μεγάλου (395) ἀπὸ τοῦ Δυτικοῦ, διετηρήθη ὅμως ἀκριβῶς ἡ ἰδανικὴ ἑνότης μ' ἐκεῖνο· καὶ εἴς τε τοὺς τίτλους καὶ τοὺς νόμους καὶ τὰ διατάγματα αὐτῶν οἱ διάδοχοι τοῦ Ἀρκαδίου καὶ Ὁνωρίου ἐθεώρουν ἑαυτοὺς ὡς ἀδιαιρέτους συναδέλφους τοῦ αὐτοῦ ἀξιώματος, ὡς συνάρχοντας τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους. Ἀλλὰ μετὰ ταῦτα, ἀφ' οὗ τὸ μὲν ἀρχαῖον Δυτικὸν κράτος ἔπεσεν, οἱ δὲ Βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες ἠναγκάσθησαν νὰ περιορισθῶσιν εἰς τὰς πρὸς ἀνατολὰς τοῦ Ἀδρίου χώρας, τὸ Βυζαντινὸν κράτος, ἤτοι ἡ λεγομένη Ἀνατολικὴ Ῥωμαϊκὴ αὐτοκρατορία, ἀπέβαλε βαθμηδὸν τὸν Ῥωμαϊκὸν χαρακτῆρα καὶ ἐξελληνίσθη κατὰ πάντα. Ἡ ἐξελλήνισις δ' αὕτη, ἀρξαμένη πρὸ τῆς πτώσεως μάλιστα τοῦ Δυτικοῦ κράτους, ἦτο ἀδύνατον νὰ μὴ ἐπέλθῃ καὶ ἀποβῇ πλήρης καὶ ταχεῖα· διότι ἐκτὸς τοῦ ὅτι ὁ Ἑλληνικὸς πολιτισμὸς ἦτο τοῦ Ῥωμαϊκοῦ ἐπικρατέστερος, ἦσαν καὶ οἱ λαοὶ τοῦ Ἀνατολικοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους τὸ πλεῖστον Ἕλληνες καὶ ἡ πρωτεύουσα τούτου, ἡ Κωνσταντινούπολις, καθαρῶς Ἑλληνικὴ πόλις. Τὰ μόνα λοιπὸν καὶ ἰδίως Ῥωμαϊκὰ στοιχεῖα τοῦ κράτους τούτου ἦσαν οἱ ἐκ τῆς Δύσεως ἐλθόντες πρῶτοι αὐτοκράτορες, ἀνώτεροί τινες ὑπάλληλοι, ἡ ἐπίσημος τῆς κυβερνήσεως γλῶσσα, ἡ Λατινικὴ καὶ οἱ τίτλοι τῶν αὐτοκρατόρων, οὓς ἐκ τῆς καθόλου

Ῥωμαϊκῆς κοσμοκρατορίας ἐκληρονόμησαν. Ἀλλ' ἅπαντα σχεδὸν ταῦτα μετεβλήθησαν ἐν Κωνσταντινουπόλει κατὰ μικρόν. Καὶ πρῶτον· μόλις παρῆλθεν αἰὼν ἀπὸ τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου, καὶ ἀντὶ Ῥωμαίων αὐτοκρατόρων βλέπομεν ἀναβαίνοντας τὸν Βυζαντινὸν θρόνον ἄνδρας Ἕλληνας τὴν καταγωγὴν ἀπὸ Λέοντος Α'. (457) μέχρι τοῦ τελευταίου Κωνσταντίνου· καὶ οἱ ὀλίγοι δὲ ξένοι, οἱ ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ ἀναβάντες τὸν θρόνον, ἦσαν οὐχὶ Ῥωμαῖοι. Οὕτω λοιπὸν ἐξελληνίσθη καὶ ἡ κεφαλὴ τοῦ Ἑλληνικοῦ σώματος τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας. Δεύτερον· ὑπάλληλοι, πολιτικοὶ, στρατιωτικοὶ καὶ λειτουργοὶ τοῦ Ὑψίστου ἔγειναν ἐκ τῆς μεγάλης μερίδος τοῦ κράτους, τουτέστιν Ἕλληνες. Τρίτον· Ἡ ἐπίσημος τῆς κυβερνήσεως γλῶσσα, ἡ Λατινικὴ, ἣν οἱ πρῶτοι Ῥωμαῖοι αὐτοκράτορες συμπαρέλαβον ἐκ Ῥώμης, ἤρχισεν ἤδη ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ (527) νὰ πίπτῃ εἰς ἀχρηστίαν. Ὁ νομοθέτης ἐκεῖνος εἶχεν ἐκδώσει τοὺς νόμους του εἰς Λατινικὴν γλῶσσαν, μετ' ὀλίγον ὅμως ἠναγκάσθη νὰ ἐπιτρέψῃ τὴν μετάφρασίν των εἰς τὴν Ἑλληνικήν· διότι τὴν Λατινικὴν οὔτε οἱ ἀρχόμενοι, οὔτε οἱ ἄρχοντες πλέον ἐννόουν. Τοιουτοτρόπως τὸ κυριώτερον στοιχεῖον τοῦ ἐθνισμοῦ, ἡ γλῶσσα, ὑπερίσχυσεν εἰς τὸ Βυζαντινὸν κράτος καὶ ὁ κατακτηθεὶς λαὸς ἀνακατέκτησεν, οὕτως εἰπεῖν, τοὺς ἰδίους ἑαυτοῦ κατακτητάς. Ῥωμαϊκὸν λοιπὸν στοιχεῖον τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους οὐδὲν ἄλλο ἔμεινεν, εἰμὴ μόνον τὸ ψιλὸν ὄνομα Ῥωμαϊκὸν κράτος, καὶ οἱ Ῥωμαϊκοὶ τίτλοι τῶν αὐτοκρατόρων. Ἀλλὰ καὶ ταῦτα μετὰ τὴν πτῶσιν τοῦ Δυτικοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους καὶ μάλιστα μετὰ τὸν χωρισμὸν τῆς Ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας ἀπὸ

τοῦ συνόλου τῆς ἑνότητος, καὶ τῆς θρησκευτικῆς καὶ τῆς πολιτικῆς τοῦ κράτους, ἀπώλεσαν πᾶσαν πραγματικότητα καὶ οὐδὲν ἕτερον ἐσήμαινον, ἢ τὴν ἰδανικότητα κληρονομικοῦ δικαιώματος, ὅπερ εἶχον οἱ Βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες ἐπὶ τοῦ ἐν γένει Ῥωμαϊκοῦ θρόνου. Ὁ τίτλος λοιπὸν τῶν Βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων «Ῥωμαίων αὐτοκράτωρ» ἦτον ἰσοδύναμος μὲ τὸν τίτλον π. χ. «Βασιλεὺς Ἱερουσαλὴμ, Κύπρου» κτλ. μὲ τὸν ὁποῖον τιτλοφορεῖται καὶ ἄχρι τῆς σήμερον ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Αὐστρίας καὶ ἄλλοι πολλοὶ τῆς Εὐρώπης βασιλεῖς (1). Ἡ Ἀνατολικὴ λοιπὸν αὕτη,

(1) Ἐπίσημον μαρτυρίαν τῆς ἐν τῷ Βυζαντινῷ κράτει μεταβάσεως τοῦ Ῥωμαϊσμοῦ εἰς τὸν Ἑλληνισμὸν παρέχουσιν ἡμῖν ὡσαύτως καὶ τὰ τραγελαφικὰ τῳόντι Βυζαντινὰ νομίσματα. Κατὰ τοὺς πρώτους δηλαδὴ χρόνους ἐγράφοντο ταῦτα γράμμασι Λατινικοῖς συμφώνως τῇ ἐπισήμῳ γλώσσῃ τῆς κυβερνήσεως π. χ. *ΔΝ. ΛΕΟ IMP. PER. AUG.* (*Dominus Λeo imperator Perpetuus Augustus*). Ἀλλ' αἴφνης ἀπαντῶμεν νομίσματα φέροντα παραδόξως πρὸς τοῖς Λατινικοῖς γράμμασιν *ἀναμὶξ* καὶ Ἑλληνικά. Ἐπέρχεται τότε καὶ εἰς ταῦτα σύγχυσις τραγελαφικὴ καὶ ἀστεία. Τὰ Ἑλληνικὰ γράμματα τῶν νομισμάτων πολλαπλασιάζονται, Λατινικαὶ λέξεις γράφονται γράμμασιν Ἑλληνικοῖς καὶ τἀνάπαλιν Ἑλληνικαὶ Λατινικοῖς ἀνορθογράφως καὶ κακῶς. Ἐπὶ τέλους δὲ μετὰ πολυχρόνιον τῶν γραμμάτων τούτων ἀμφιῤῥεπῆ πάλην ὑπερισχύουσι καὶ ἐνταῦθα, δηλαδὴ ἐν τοῖς νομίσμασι, τὰ Ἑλληνικά. Ἰδού τινα παραδείγματα. Νόμισμα τοῦ αὐτοκράτορος Φωκᾶ (602) φέρει κατὰ πρῶτον ἐπὶ ἑνὸς μὲν μέρους *ΔN. PHOCAS PER. AUG.* ἐπὶ δὲ τοῦ ἑτέρου ἐν στεφάνῳ τὰ Ἑλληνικὰ γράμματα *ΦΚ*. Ἕτερον νόμισμα. *ΔN. ΣΤΑVRACIS ΔΕΣΠΟΤΙΣ.* ὁ αὐτὸς δὲ, αὐτοκράτωρ γενόμενος, ἔχει νόμισμα τό δε· *ΔN. STAVRATIUS. PER. AUG.* Ἄλλος τραγέλαφος *MIXAEL ΘEOFILOS.* Ἄλλο *ΛEON EN XΩ EUSEBHS ΒΑΣΙΛΕΥΣ PΩMAIΩN.* ὄπισθεν δὲ τοῦ αὐτοῦ νομίσματος ὑπάρχει *IHSUS XRISTUS NICA.* Ἀλ-

ἤτοι ἡ Ἑλληνικὴ αὐτοκρατορία, ἕνεκα τῆς ἐν τῷ Ἑλληνικῷ ἔθνει ἐνυπαρχούσης ἔτι ζωτικῆς δυνάμεως καὶ τῆς ὀχυρότητος τῆς πρωτευούσης ἀντέστη πολλοὺς αἰῶνας εἰς τὰς ἐπιδρομὰς τῶν πανταχόθεν τὸν ἀρχαῖον κόσμον κατακλυσάντων βαρβάρων ἐθνῶν.

Ἀλλ' ἐνῷ ἤδη καὶ τὰ νέα καὶ τὰ ἀρχαῖα καὶ τὰ κατακτῶντα καὶ τὰ κατακτώμενα ἔθνη, τὸν χριστιανισμὸν δεχθέντα, ἔδιδον ἀλλήλοις τὸν ἀδελφικὸν ἀσπασμὸν καὶ ἔβαινον ὑπὸ τοὺς αἰσιωτέρους οἰωνούς, ἓ ν ἔ θ ν ο ς ἀποτελοῦντα, πρὸς τὴν ἀναμόρφωσιν αὐτῶν ὑπὸ τῆς ἠθικῆς τοῦ Εὐαγγελίου χειραγωγούμενα καὶ φωτιζόμενα ὑπὸ τῆς ἀσβέστου λαμπάδος τοῦ χριστιανισμοῦ, ὁ βάσκανος Σατανᾶς ἐν ταῖς ἐρήμοις τῆς Ἀραβίας τὴν χολὴν αὐτοῦ, δηλητήριον κατὰ τῆς προόδου τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ἐξεμῶν, ἠκόνισε καὶ μὲ τὴν χολὴν ταύτην ἔβαψε τὸν καταστρεπτικὸν ἀκινάκην τῆς τυραννίας καὶ τοῦ ἀνδραποδισμοῦ καὶ μετὰ τοῦ Κορανίου παρέδωκεν αὐτὸν πρὸς ὄλεθρον τοῦ χριστιανισμοῦ, πρὸς ἐξόντωσιν παντὸς ἴχνους ἐλευθερίας καὶ κοινωνικῆς προόδου εἰς τὰς χεῖρας τῶν ἀγρίων ὀπαδῶν τοῦ **Μωάμεθ**. Ἡ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἤδη ἐπὶ Ἀλεξάνδρου τοῦ μεγάλου καὶ τῶν διαδόχων αὐτοῦ ἀναμορφωθεῖσα Ἀσία καὶ Αἴγυπτος, ποδηγετουμένη νῦν

λο ἐπὶ τῆς συμβασιλείας Μιχαὴλ καὶ Βασιλείου τοῦ Μακεδόνος *MIXAHΛ IMPERAT*. ἑτέρωθεν δὲ τοῦ αὐτοῦ νομίσματος *BASIΛIUS REX*. κτλ. κτλ. Τὰ μετὰ ταῦτα δὲ νομίσματα εἰσὶ καθαρῶς Ἑλληνικά.

Τὸ αὐτὸ παρατηρεῖται καὶ ἐπὶ τῶν Βυζαντινῶν ἐπιγραφῶν. Αἱ πρῶται εἰσὶ Λατινιστὶ μόνον, αἱ μέσαι Λατινιστὶ καὶ Ἑλληνιστὶ καὶ αἱ τῶν τελευταίων χρόνων Ἑλληνιστὶ μόνον γεγραμμέναι.

ὑπὸ τοῦ Εὐαγγελίου εἰς τὴν νέαν τῆς κοινωνικῆς ἐλευθερίας καὶ προόδου ὁδὸν, ἐδέησεν ὑπὸ τὴν μάχαιραν τῶν φανατικῶν τοῦ Κορανίου ὀπαδῶν, ἢ νὰ καύσῃ τὰς βιβλιοθήκας αὐτῆς καὶ νὰ ἐξορίσῃ τὰς ἐπιστήμας της καὶ νὰ ἀρνηθῇ τὸ Εὐαγγέλιον, τὸν ἥλιον τῆς ἡμέρας, καὶ νὰ δεχθῇ τὸ Κοράνιον, τὴν ἡμισέληνον τῆς νυκτὸς, ἢ ν' ἀποθάνῃ! Ἡ δυστυχὴς Ἀσία καὶ Αἴγυπτος καὶ ἀπέθανε καὶ, ὑπὸ τῆς Μωαμεθανικῆς βίας καταναγκαζομένη, ἐξώμοσε τὸν Χριστὸν καὶ, τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῆς κλείουσα, παρηκολούθησε τὸν ἄρχοντα τοῦ σκότους καὶ τῆς δουλείας Μωάμεθ. Οὕτω τοίνυν ἐν ὀλίγῳ χρόνῳ οἱ ἀγῶνες τοσούτων σοφῶν καὶ ἡρώων πρὸς ἐκπολίτευσιν τῆς Ἀνατολῆς ἐμηδενίσθησαν· τὸ ἤδη ἐπ' ἀγαθῷ τῆς ἀνθρωπότητος λυθὲν ἀρχαῖον Ἀνατολικὸν ζήτημα ἐπηνέχθη ὑπὸ τῶν Μωαμεθανικῶν εἰς χείρονα, ἢ τὴν πρώτην αὐτοῦ κατάστασιν, ἥτις, παρεκταθεῖσα μετὰ ταῦτα καὶ ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς Εὐρώπης, διατηρεῖται δυστυχῶς καὶ ἄχρι τῆς σήμερον πρὸς βλάβην τῆς ἀνθρωπότητος, πρὸς ζημίαν τοῦ Χριστιανισμοῦ, καὶ πρὸς αἶσχος τῆς πεπολιτισμένης Εὐρώπης.

Μεγίστης σπουδῆς ἀξία εἶνε ἡ τότε κατάστασις τοῦ ἔθνους ἡμῶν, ἀπὸ τῶν πρώτων περίπου χρόνων τοῦ Χριστιανισμοῦ ἄχρι τῆς πτώσεως τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας· διότι ἐν αὐτῇ κυρίως ἐνυπάρχουσιν αἱ ἀρχικαὶ αἰτίαι καὶ τὰ γενεσιουργὰ σπέρματα πασῶν τῶν περιπετειῶν τοῦ ἔθνους· δι' αὐτῶν οὐ μόνον τὰ ἑφεπόμενα γεγονότα κατανοοῦμεν, ἀλλὰ καὶ τὴν νέαν ταύτην ἐποχὴν, τὴν μεταβολὴν τῶν καθ' ἡμᾶς πραγμάτων, εὐκόλως ἐξηγοῦμεν, καὶ τὴν μέλλουσαν τύχην τοῦ ἔθνους ἡμῶν ἀκριβῶς κατ' ἄνθρωπον νὰ προοιωνίσωμεν δυνάμεθα.

Ἀλλ᾽ ὅσῳ σπουδαία καὶ ἀξία μεγίστης μελέτης ἐστὶν ἡ μακρὰ καὶ ἀνώμαλος αὕτη ἐποχὴ τῆς ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους, τόσῳ ἀπ᾽ ἐναντίας παρημελήθη ὑφ᾽ ἡμῶν ἄχρι τοῦδε· διότι οὔτε βιβλία εἰδικὰ κεκτήμεθα, περὶ ταύτης πραγματευόμενα, καὶ ἐν τοῖς ἐκπαιδευτηρίοις ἡμῶν ἀτελέστατα διδάσκουσιν ἡμῖν ταύτην οἵ τε καθηγηταὶ καὶ διδάσκαλοι. (1). Οἱ δὲ περὶ αὐτῆς συγγράψαντες σοφοὶ τῆς Εὐρώπης (***Gibbon, Le Beau, Rotteck*** κτλ.) πῶς περὶ ταύτης ἔκριναν; Δὲν θέλομεν τολμήσει τῇ ἀληθείᾳ νὰ ἐπικρίνωμεν ἐνταῦθα ἄνδρας τοιούτους· ἀλλ᾽ εὐσεβάστως ἐξαιτούμεθα τὴν συγγνώμην μίαν μόνην ἰδέαν νὰ ἐκφράσωμεν περὶ αὐτῶν, τὴν ἑξῆς· Ἐπειδὴ ἡ Δυτικὴ Εὐρώπη (ἀντιπροσωπευομένη τότε ὅλη ὑπὸ τῆς Ῥώμης τοῦ Πάπα) ἐνόμισεν ἑαυτὴν ἀδικηθεῖσαν καὶ περιυβρισθεῖσαν ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν (ἕνεκα τῶν

(1) Μετὰ θλίψεως ἐνδομύχου τῇ ἀληθείᾳ ἀναμιμνησκόμεθα τῇ ὥρᾳ ταύτῃ τῶν σχολικῶν καὶ γυμνασιακῶν ἡμῶν σπουδῶν· διότι ἐνῷ λεπτομερέστατα καὶ ἐπὶ πλεῖστον χρόνον ἐδιδασκόμεθα τὴν ἱστορίαν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος ἔν τε τοῖς Ἑλληνικοῖς σχολείοις καὶ τοῖς Γυμνασίοις, ἐν ἐλαχίστῳ χρόνῳ καὶ ἀβρόχοις ποσὶ διηρχόμεθα (κατὰ τὴν δευτέραν ἑξαμηνίαν τοῦ Β´ γυμνασιακοῦ ἔτους) ὅλην τὴν ὑπερχιλιετῆ ταύτην ἐποχὴν τῆς μεσαιωνικῆς Ἑλλάδος! Ἀλλ᾽ οὐδ᾽ εἴχομεν κἂν ἰδέαν οἱ σπουδάζοντες, ὅτι ἐδιδασκόμεθα εἰσέτι τὴν ἱστορίαν τοῦ ἔθνους ἡμῶν. Ἐπειδὴ κατὰ τὴν ἐπικρατοῦσαν διδακτικὴν τῆς ἱστορίας μέθοδον, ἀναμιγνυομένη ἡ ἱστορία αὕτη τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους μὲ τὴν ἱστορίαν τῶν πλείστων ἄλλων ἐθνῶν τοῦ μεσαιῶνος, παρετίθετο ἡμῖν ἠκρωτηριασμένη καὶ ἀγνώριστος ἅπαξ τὸ πολὺ καθ᾽ ἑβδομάδα! Τὸ κακὸν τοῦτο ἐξακολουθεῖ καὶ ἄχρι τῆς σήμερον ὡσαύτως· εὐχόμεθα δὲ ἀπὸ καρδίας νὰ διορθώσωσιν οἱ διδάσκαλοι ἡμῶν τὴν ἔλλειψιν ταύτην, συγγράφοντες καὶ διδάσκοντες τὴν ἱστορίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους ἀπ᾽ ἀρχῆς μέχρι τέλους καὶ συνεχῆ καὶ πλήρη.

θρησκευτικῶν σχισμάτων, τῶν Σταυροφοριῶν καὶ λοιπῶν ἀντιζηλιῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης), διὰ τοῦτο μετέδωκεν εἰς ἅπαντα τὰ τέκνα αὐτῆς αἴσθημά τι δυσμενείας (ἵνα μή τι ἄλλο εἴπωμεν) πρὸς τοὺς Ἕλληνας, καὶ μάλιςα τοὺς Ἕλληνας τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας. Τοὺς πικροτάτους δὲ τῆς δυσμενείας ταύτης καρποὺς ἐδοκίμασαν κατὰ κόρον οὐ μόνον οἱ δύστηνοι ἐκεῖνοι πρόγονοι ἡμῶν τῆς Βυζαντινῆς ἐποχῆς (1), ἀλλ' ἐδοκιμάσαμεν καὶ ἡμεῖς οἱ ἀπόγονοι αὐτῶν καὶ δοκιμάζομεν δυςυχῶς εἰσέτι, ὁτὲ μὲν νουθετούμενοι, ὁτὲ δὲ καὶ κολαφιζόμενοι παρὰ καλοκἀγάθου Εὐρώπης σωφρωνισμοῦ ἕνεκεν. Διὰ ταῦτα λοιπὸν καὶ ἄλλους τινὰς λόγους πιστέυομεν, ὅτι οὐδεὶς Εὐρωπαῖος ἔκρινεν ἄχρι τοῦδε πάντῃ ἀπροσωπολήπτως καὶ δικαίως τὴν ἐποχὴν ταύτην. Ἰδοὺ πῶς κρίνει περὶ ταύτης ὁ μεγαλείτερος τῆς Γερμανίας ἱςορικὸς Ῥόττεκ (2).

« Οὐδαμοῦ τῆς Ἱστορίας εἰσὶν αἱ σελίδες αὐτῆς τόσῳ θλιβεραὶ, ὅσῳ αἱ τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας. Τῶν Σινῶν τὰ χρονικὰ, ἅτινα ἐπὶ πολλὰς χιλιάδας ἐτῶν οὐδὲν ἕτερον παριςῶσιν, εἰμὴ τὴν ςερεότυπον εἰκόνα τῆς δουλείας καὶ τῆς νωθρότητος, προξενοῦσι συμπάθειαν ἢ ἀηδίαν. Ἡ ἱςορία τῶν Ἑλλήνων ὑπὸ τὸν Τουρκικὸν ζυγὸν ἐςὶν ἀξιοθρήνητος καὶ ἀποτρόπαιος. Ἀλλὰ τὴν ἐξήγησιν τόσῳ λυπηρῶν δυσμοιριῶν καὶ μικρὰν παρηγορίαν δυνάμεθα νὰ εὕρωμεν, παραδαχόμενοι ἐκεῖ μὲν γενετικοὺς

(1) Ἴδε Γεωργίου Φραντζῆ Χρονικὸν Βιβλ. Δ. Κεφ. 1.

(2) *Allgemeine Geschichte. IV. Rand. IV. Kapitel* ἐν ἀρχῇ.

καὶ κλιματικοὺς προσρισμοὺς, ἐνταῦθα δὲ τὴν, ἀμετάτρεπτον βεβαίως, κατάραν ξενικῆς καὶ μάλιστα βαρβαρικῆς κυριαρχίας.

Ἡ Βυζαντινὴ ἱστορία ἐξ ἐναντίας παρίστησιν ἡμῖν ὑπερχιλιετῆ δεινὰ καὶ ἐξουδένισιν πολλῶν, οἵτινες, φιλοδωρότατα ὑπὸ τῆς φύσεως πεπροικισμένοι, περιφανεῖς ποτὲ καὶ μεγαλοπράγμονες, ἦσαν ἤδη ὑπὸ ἓν μέγα ὄνομα καὶ ὑπὸ μίαν ἐγχώριον κυβέρνησιν συνηνωμένοι. Ἐὰν ἐπὶ τῆς εὐρείας ταύτης κλασικῆς χώρας τῆς μεγαλοφυίας καὶ τῆς ἐλεθερίας, ἐν τῇ ἀλλεπαλλήλῳ σειρᾷ τοσούτων αἰώνων, οὐδόλως ἀνεφάνησαν ἄνθρωποι ἄξιοι τῶν προγόνων αὐτῶν, οὐδὲν σημαίνει τότε ἡ εὐγένεια τῆς ἀνθρωπότητος, ὡς γεννωμένη δῆθεν ὑπὸ τῆς εὐνοίας τυχαίων περιστάσεων καὶ ἀφανιζομένη ὑπὸ τοῦ νεύματος τοῦ δεσποτικοῦ. Οὐδὲν τότ' ἐνυπάρχει αὐθύπαρκτον, αὐτοφυὲς, θεοειδὲς ἐν τῇ ἀρετῇ καὶ ἐν τῷ τῆς ψυχῆς μεγαλείῳ· ἀλλ' εἰσὶ ταῦτα καρπὸς τῶν περιστάσεων καὶ τῆς συνηθείας. Ἀνεφαίνοντο ὅμως εἰσέτι καὶ ὑπὸ τὸ βάρος τοῦ κληρονομηθέντος ζυγοῦ γενναῖοι χαρακτῆρες ἀνδρῶν, τὸ εἰδεχθὲς αἰσθανομένων τῆς δουλείας· ἐσώζετο ἔτι ὁ τῆς ἐλευθερίας ἔρως καὶ τόσῳ μόνον παρὰ τῷ Βυζαντινῷ λαῷ, ὡς ἔρως τῶν ἐπιστημῶν καὶ τῶν τεχνῶν, ὤ! πόσον ἀξιοθρήνητοι ἦσαν τότε οἱ ἄνδρες ἐκεῖνοι, εἰς τὸ στῆθος τῶν ὁποίων κεκρυμμένη καὶ ἄνευ ἐλπίδος ἔκαιεν ἡ φλὸξ ἡ ἱερά; Καὶ ποίας ἐλπίδας, ἤ γε ποίας ἀξιώσεις δύναται νὰ ἔχῃ οἱοσδήποτε καταπιεζόμενος λαὸς, ἐὰν ἦνε δυνατὸν ἐπὶ ὁλόκληρον χιλιετηρίδα νὰ καταπιέζηται ὑπὸ τοῦ αἰσχροτέρου ζυγοῦ τὸ εὐγενέστερον ἔθνος τοῦ κόσμου;»

Μετὰ δὲ τὸν ὀλοφυρμὸν τοῦτον ἐπιφέρει ὁ ἔντονος

οὗτος ἱστορικὸς πρὸς διόρθωσιν καὶ πρὸς παρηγορίαν τοῦ κόσμου τὸ ἑξῆς ἀληθῶς ὑψηλὸν καὶ ὡραῖον.

«Ἀλλ' ὅσῳ ἀπελπιστικαὶ καὶ ἂν ὦσι παρατηρήσεις τοιαῦται, οὐδέποτε δύναται ὁ ἄνθρωπος νὰ παύσῃ τὴν ἐλευθερίαν ἐπιζητῶν. Τὸ λογικόν, καὶ ἂν ἅπασα ἡ γῆ βρίθῃ κακούργων, διαγινώσκει τὴν ἀρετήν· παντοῦ καὶ πάντοτε ἂν ἁλύσεις δεσμῶν κροτῶσιν, ἐπιζητεῖ ἐλευθερίαν....» Ἐξετάζων δ' ἔπειτα τὴν ἐποχὴν ταύτην λεπτομερέστερον καὶ οὐδὲν καλὸν ἀνευρίσκων ἐν αὐτῇ, ἀλλὰ πανταχοῦ τὰ σπέρματα ἁπάντων τῆς διαφθορᾶς καὶ τῆς ἀποσυνθέσεως καὶ τὴν διηνεκῶς ἀναφαινομένην ἀντίθεσιν μεταξὺ τῆς εὐλογίας τῆς φύσεως καὶ τῆς ἀχρειότητος τῶν ἀνθρώπων καὶ οὐδὲν ἄλλο, λέγει ἐπὶ τέλους, «Τοιοῦτοι εἰσὶν οἱ γενικοὶ χαρακτῆρες τῆς ὑπερηφάνου ταύτης Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, τῆς ὁποίας ἡ μακρὰ διάρκεια φαίνεται πολλῷ παραδοξωτέρα, παρὰ ἡ τελικὴ πτῶσις αὐτῆς».

Εἴπομεν ἀνωτέρω, ὅτι οὐδόλως ἔχομεν σκοπὸν νὰ ἐπικρίνωμεν ἐνταῦθα ἄνδρας τοιούτους, νομίζομεν ὅμως, ὅτι τὸ οὐσιωδέστερον τῆς ἐποχῆς, ὅπερ ἐστὶν ἡ ἀναμόρφωσις ἔθνους μεμορφωμένου, καὶ ἡ ἐκ ταύτης πάλη τῶν ἰδεῶν μεταξὺ τοῦ ἀρχαίου πολυθεϊκοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ, τὰ οὐσιωδέστατα, λέγω, ταῦτα προσόντα τῆς ἀνωμάλου ἐκείνης ἐποχῆς, οἱ σοφοὶ Εὐρωπαῖοι ἱστορικοὶ ἢ οὐδόλως παρετήρησαν, ἢ ἐθεώρησαν αὐτὰ ὑπὸ ἄλλην ἔποψιν.

Ἐν τοῖς ἑξῆς θέλομεν προσπαθήσει καὶ ἡμεῖς νὰ χαρακτηρίσωμεν τὴν ἀκανθώδη ταύτην ἐποχὴν συντόμως μέν, ἀπαθῶς δὲ καὶ δικαίως, τό γ' ἐφ' ἡμῖν, παρέχοντες

ἐν ταὐτῷ καὶ τὴν φιλοσοφικὴν κλεῖδα πρὸς λύσιν τῆς μεγάλης ἀπορίας, ἣν ἀνωτέρω ἐκφράζει περὶ τῆς κατ' αὐτὸν ἀκαταλήπτου Βυζαντινῆς ἱστορίας ὁ δεινὸς ἱστορικὸς Ῥόττεκ (1).

Ἡ κρισιμωτέρα ἐποχὴ, ἐξ ὅσων διῆλθε τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος ἦτον ἡ ἐποχὴ ἐκείνη· διότι τότε, ἀναστοιχειούμενον καὶ ἀναγεννώμενον διὰ τῆς τοῦ Χριστοῦ Πίστεως, μετέβαινε τὸ ἔθνος ἡμῶν ἀπὸ τοῦ θανάτου εἰς τὴν ζωήν. Ἂν δὲ καὶ εἰς ἅπαντα τὰ ἔθνη αἱ τοιαῦται μεταβάσεις καὶ ἀναστοιχειώσεις γίνονται οὐχὶ ἄνευ κινδύνου, μέγιστος ἦτον ὁ κίνδυνος οὗτος ἰδίως διὰ τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος· διότι τοῦτο ἐδέησε τότε οὐ μόνον νὰ οἰκοδομήσῃ, ἀλλὰ καὶ νὰ καταστρέψῃ· καὶ νὰ καταστρέψῃ οὐχὶ μικρόν τι καὶ οὐτιδανὸν πρᾶγμα, ἀλλ' οἰκοδόμημα μέγιστον καὶ ἐξόχως περικλεὲς, τὸ νοερὸν, λέγω, οἰκοδόμημα τῆς φιλοσοφίας καὶ τῶν ἐπιστημῶν καὶ αὐτῶν τῶν τεχνῶν ἔτι, (2) ὅπερ οἱ μεγάλοι πρόγο-

(1) Εἴχομεν πρὸ πολλοῦ γεγραμμένην τὴν πραγματείαν ταύτην καὶ ἑτοίμην πρὸς ἔκδοσιν, ὅτε ἐλάβομεν παρὰ φίλης χειρὸς τὸ πλείστου λόγου ἄξιον σύγγραμμα «Βυζαντιναὶ Μελέται» ὑπὸ Σ. Ζαμπελίου. Ἐν Ἀθήναις 1858. Εὐγνωμονοῦντες καὶ συγχαίροντες τῷ συγγραφεῖ διὰ τὸ πολύμοχθον μὲν, χρησιμώτατον δ' ἔργον αὐτοῦ περὶ τῆς ἠμελημένης ἄχρι τοῦδε, ἀλλὰ πλείστου λόγου ἀξίας ἱστορικῆς ἐποχῆς τῶν Χριστιανῶν προγόνων ἡμῶν, συσταίνομεν τὸ βιβλίον τοῖς πᾶσιν. Εἰς αὐτὸ δὲ παραπέμπομεν καὶ τοὺς ἐπιθυμοῦντας μερικωτέρας εἰδήσεις περὶ τῆς σπουδαιοτάτης ἐποχῆς, ἣν νῦν πραγματευόμεθα μέχρι τῆς δεκάτης ἑκατονταετηρίδος, ὅπου τελευτᾷ καὶ τὸ ἀνὰ χεῖρας ἡμῶν βιβλίον τοῦτο τοῦ πολυμαθοῦς Ζαμπελίου.

(2) Γνωστὸς εἶνε ὁ ζῆλος τῶν πρώτων Χριστιανῶν εἰς τὸ νὰ καταστρέφωσιν ἄρδην πᾶν ἄγαλμα, πάντα ἀνδριάντα, καὶ πᾶν ἔτι μνημεῖον δημοσίας ἀρχιτεκτονικῆς τῶν περιδόξων

νοι ἡμῶν εἰς χρόνους δόξης καὶ ἀρετῆς ᾠκοδόμησαν.

Ἐκ τούτου μέγιστος ἐγεννήθη κλύδων καὶ σάλος, σύμπασαν διασείσας τὴν κοινωνίαν. Ἡ μεταξὺ Χριςιανῶν καὶ μὴ Χριστιανῶν ὁμοεθνῶν πάλη ἐξέκαυσεν εἰς ὑπερβολὴν τὸν ἐνθουσιασμόν, τὰ πάθη καὶ τὰ μίση. Οἱ εἰς Χριστὸν πιστεύοντες Ἕλληνες δὲν ἤθελον πλέον νὰ ὀνομάζωνται Ἕ λ λ η ν ε ς· διότι Ἕλληνες ἐκαλοῦντο οἱ εἰδωλολάτραι γονεῖς αὐτῶν καὶ οἱ μηκέτι εἰς Χριστὸν πιστεύοντες ἀδελφοί των· ἀλλ' ἐκάλουν ἑαυτοὺς Χ ρ ι σ τ ι α ν ο ὺ ς ἕνεκα τῆς Πίστεώς των, Ῥ ω μ α ί ο υ ς ἕνεκα τῆς ὑποταγῆς των εἰς τὴν ἀρχαίαν Ῥώμην, ἢ τὸ πολὺ Γ ρ α ι κ ο ὺ ς, ἢ Ἑ λ λ α δ ι κ ο ὺ ς πρὸς ἀποφυγὴν καὶ ἀντίθεσιν τοῦ ἐ θ ν ι κ ο ῦ ὀνόματος Ἕλλην (1). Τὸ τέκνον τοῦ Ἕλληνος Φωκίωνος, λόγου χάριν, ἢ Θεμιστοκλέους, τῆς Ἐλπινίκης ἢ Ἀσπασίας δὲν ὠνομάζετο μ' Ἑ λ λ η ν ι κ ὸ ν ὄνομα, ἀλλὰ βαπτιζόμενον ἐκαλεῖτο μὲ Χ ρ ι σ τ ι α ν ι κ ὸ ν δῆθεν Ἰωάννης ἢ Θωμᾶς, Βαρβάρα ἢ Ἐλισάβετ κτλ (2). Ἡ δὲ σφοδρὰ

Ἑλληνικῶν χρόνων. Μόνη ἡ σήμερον ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικὴ ἑταιρία ἀποδεικνύει πόσον μετεβλήθησαν καθ' ἡμᾶς τὰ πράγματα. Πανάγαθε Θεέ! Δόξα Σοι, δόξα Σοι!

(1) Παραλείποντες πλείστας ἄλλας μαρτυρίας τῶν λεγομένων, ἀναφέρομεν μίαν μόνην ἐκ τῆς «Ἁμαρτωλῶν Σωτηρίας,» ἥτις, καί τοι γραφεῖσα πολὺν μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως χρόνον, ἐγράφη ὅμως κατὰ τὸ ἐπικρατοῦν πνεῦμα τῆς ἐποχῆς, ἣν νῦν πραγματευόμεθα. Ἐν σελίδι 7 λέγει περὶ τῶν Χριστιανῶν ὅσοι τραγῳδοῦν καὶ χορεύουν εἰς τὰς πανηγύρεις καὶ τὰς ἑορτὰς τῶν Ἁγίων. «Χ ρ ι σ τ ι α ν ο ὺ ς νὰ σᾶς ὀνομάσῃ τινὰς ἐσᾶς; Ψεύδεσθε· ὅτι ἡ πρᾶξίς σας εἶνε Ἑ λ λ η ν ι κ ὴ ὄχι Χ ρ ι σ τ ι α ν ι κ ή!

(2) Πολλοὶ τῶν ἀναγνωστῶν θὰ γνωρίζωσιν ἴσως, ὅτι ἡ ὑπερευλάβεια αὕτη σώζεται παραδόξως καὶ ἄχρι τῆς σήμε-

καταδρομή, ἡ πανταχόθεν κατὰ τῶν πρώτων Χριστιανῶν ἐγερθεῖσα, ἐκορύφωσε τὰς ἀντιθέσεις ταύτας τοῦ νέου πρὸς τὸν ἀρχαῖον κόσμον, καὶ οἱ ἄνθρωποι ὑπερέβησαν κατὰ πολὺ τὰ ὅρια τῆς φρονήσεως.

Καὶ ἐπεκράτησε μὲν τέλος, ὡς ἔμελλε νὰ ἐπικρατήσῃ ὁ Χριστιανισμός, ὅστις δημοσίᾳ ἀναγνωρισθεὶς, ἀνυψώθη ἐν Κωστντινουπόλει τὸ πρῶτον εἰς ἐπικρατοῦσαν κράτους θρησκείαν· ἡ ἕνεκα ὅμως τῆς προηγηθείσης πάλης δοθεῖσα εἰς τὰ πνεύματα τῶν ἀνθρώπων ῥοπὴ ἐξηκολούθει ἐπὶ πολὺ ἔτι. Τὸ ὄνομα τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔ θ ν ο υ ς ἐξέλιπεν ἤδη παντελῶς, ἀντικατασταθὲν ἔκτοτε ὑπὸ τῆς λέξεως Γ έ ν ο ς· διότι οἱ Ἕλληνες, δεξάμενοι βαθμηδὸν ἅπαντες τὸν Χριστιανισμὸν, ἀπηρνήθησαν καὶ ἐμίσησαν καὶ ἑαυτοὺς καὶ τὸ ὄνομα αὐτῶν χάριν τῆς τοῦ Χριστοῦ Πίστεως, ἥτις οὐδόλως ἀπῄτει τοιαύτην ἐθνοφθόρον θυσίαν. Ἔθνη δ' ἐκλήθησαν τὰ νόμον οὐκ εἰδότα. Ἀποσκορακισθείσης δὲ τῆς λ έ ξ ε ω ς ἔ θ ν ο ς, ἐξέλιπε καὶ αὐτὴ ἡ ἰ δ έ α τοῦ ἔθνους, ἡ ἰδέα τοῦ ἐθνισμοῦ καὶ τῆς πατρίδος. Οἱ ἄνθρωποι εἶχον τότε Π ί σ τ ι ν μόνον, ἀλλ' οὐχὶ καὶ Π α τ ρ ί δ α! Οὐδεὶς ἔτι τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραφέων καὶ ποιητῶν ἀνεγινώσκετο. Ἀντὶ Ὁμήρου, Σοφοκλέους, Πλάτωνος, Ἀριστοτέλους, Δημοσθένους, Θουκυδίδου, ἀνεγίνωσκον οἱ τότε Μωϋσέα μόνον καὶ Δαβὶδ,

ρον, εἰ καὶ λίαν σποραδική. Πόσην δυσκολίαν ἐδοκίμασε πρὸ δέκα ἐτῶν ὁ γράφων ταῦτα, ἵνα πείσῃ ἀγράμματόν τινα ἱερέα νὰ βαπτίσῃ κοράσιον, εἰς τὸ ὁποῖον ὁ μὲν ἀνάδοχος ἔδιδε τὸ ὄνομα, Ἀφροδίτη, ὁ δὲ ὑπερευλαβὴς ἱερεὺς ἤθελε καὶ καλὰ ὄνομα ἁγιωτικὸν, ὡς ἔλεγε καὶ οὐχὶ τῆς εἰδωλολατρείας.

Σολομῶντα καὶ Ἱερεμίαν, Νεεμίαν καὶ Ἰεζεκιὴλ (1).

Καθὼς τὴν σημερινὴν ἐποχὴν τῶν Εὐρωπαίων ἐθνῶν χαρακτηρίζει ἰδίως τὸ πνεῦμα τῆς ἐμπορίας καὶ τῆς βιομηχανίας, οὕτω τὴν μακρὰν ἐκείνην ἐποχὴν τοῦ ἔθνους ἡμῶν μέχρι τῆς 15 ἑκατονταετηρίδος χαρακτηρίζει κατ' ἐξοχὴν τὸ πνεῦμα τῆς Θεολογίας. Αἱρέσεις θρησκευτικαὶ, συνόδων συγκροτήσεις, σχίσματα, οἰκοδομαὶ ἐκκλησιῶν καὶ μοναστηρίων, μοναχοὶ καὶ μοναχαὶ, τροπάρια, καὶ προσευχαὶ, κανόνες κτλ., ἰδοὺ τὰ ἀφθονώτερα καὶ ἀξιολογώτερα γεγονότα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Περισσότεροι μοναχοὶ καὶ μοναχαὶ ὑπῆρχον ἐν τοῖς μοναστηρίοις, παρὰ στρατιῶται ἐν τοῖς πεδίοις τοῦ Ἄρεως. Τοσαύτην δ' ὑπερβολὴν ἔλαβεν ἡ κατάχρησις αὕτη, ὥστε ἐθεωρεῖτο μεγάλη ἀρετὴ ἡ ἐ ρ ή μ ω σ ι ς τῶν πόλεων καὶ ἡ π ό λ ι σ ι ς, μᾶλλον δ' εἰπεῖν, ἡ κ α τ α σ κ ή τ ι σ ι ς τῶν ἐρήμων. Καὶ τῳόντι, ἐνῷ αἱ πόλεις ἠρημοῦντο καὶ ἐπτώχευον, ἐπληθύνοντο ἀπ' ἐναντίας τὰ μοναστήρια καὶ κατεπλούτουν. Τὴν κατάχρησιν ταύτην ἠθέλησαν πολλοὶ αὐτοκράτορες (Μαυρίκιος, Ἴσαυροι, Φωκᾶς, Νικηφόρος) νὰ περιορίσωσι, διαλύοντες τ' ἀπειράριθμα μοναστήρια, ἢ ἀπαγορεύοντες διὰ νόμου τοὺς

(1) Ἡ παρατήρησις αὕτη ἰσχύει περὶ τοῦ ἐγγένει ἐπικρατοῦντος πνεύματος· δέον ὅμως νὰ σημειώσωμεν, ὅτι ὑπῆρχον κατ' εὐτυχίαν καὶ ἐξαιρέσεις. Ἐκτὸς λαϊκῶν καὶ κληρικοὶ πολλοὶ οὐ μόνον ἦσαν κάτοχοι Ἑλληνικῆς παιδείας, ἀλλὰ καὶ συνεβούλευον εἰς τοὺς νέους τὴν μελέτην τῶν ἀρχαίων. Τοιοῦτοι ἦσαν μάλιστα οἱ χρυσοῤῥήμονες μεγάλοι τῆς ἐκκλησίας πατέρες, Βασίλειος, Χρυσόστομος, Γρηγόριος, Ἀθανάσιος, Φώτιος, Εὐστάθιος καὶ πολλοὶ ἄλλοι. Κατὰ τοὺς μετὰ ταῦτα δὲ δολίους χρόνους οἱ μόνοι τοῦ Ἑλληνισμοῦ διδάσκαλοι ἦσαν ἡ Ἐκκλησία καὶ οἱ λειτουργοὶ αὐτῆς.

ἀνθρώπους νὰ οἰκοδομῶσι νέα καὶ νὰ γίνωνται μοναχοί. Ἀλλὰ διορθώσεως ἐπιδεκτικὴ ἡ ἐποχὴ δὲν ἦτον. Οἱ διάδοχοι τῶν αὐτοκρατόρων τούτων ἀνήρουν διὰ νέων νόμων τὰ διατάγματα τῶν προκατόχων των καὶ πολλοὶ αὐτῶν ἐγίνοντο ἐπὶ τέλους καὶ αὐτοὶ μοναχοὶ πρὸς μείζονα ἐπικύρωσιν (1).

Τὸ ἐπικρατοῦν τῆς ἐποχῆς θρησκευτικὸν πνεῦμα παρατηρεῖται καὶ ἐν αὐτοῖς ἔτι τοῖς ἱστορικοῖς, ἰατρικοῖς, γεωπονικοῖς συγγράμμασι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Τὸ πᾶν ἦτο τότε θρησκεία καὶ μόνον θρησκεία. Περὶ πατρίδος δὲ, περὶ ἐλευθερίας καὶ τῶν λοιπῶν ἀνθρωπίνων ἀγαθῶν οὐδεὶς σχεδὸν ἐγίγνετο λόγος. Τὰ ὄμματα πάντων ἦσαν προσηλωμένα πρὸς τὸν Οὐρανόν! . . . Ἀλλ' ἐνῷ ταῦτα ἐγίνοντο, οἱ Τοῦρκοι, σχεδὸν ἀνενόχλητοι, ἀπέσπων καὶ κατέστρεφον ὁλοκλήρους ἐπαρχίας τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας κατά τε τὴν Ἀσίαν καὶ Ἀφρικήν, τὸ δὲ τέρας τῆς φρικώδους ἐρημώσεως παρηκολούθει πανταχοῦ τὰ ἴχνη αὐτῶν.

Τὸ δ' ἐπισυμβὰν τῶν ἐκκλησιῶν σχίσμα ἔβλαψε τὴν Ἑλληνικὴν αὐτοκρατορίαν. Πρῶτον διότι συνετέλεσε τὰ μέγιστα εἰς τὸ ν' ἀπολέσωσιν οἱ Βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες τὴν ἐπὶ τῆς Σικελίας καὶ τῆς Μεσημβρινῆς Ἰταλίας, ἤτοι τῆς λεγομένης Μεγάλης Ἑλλάδος, κυριαρχίαν αὐτῶν. Αἱ παλαιόταται δηλαδὴ ὑφ' Ἑλλήνων κα-

(1) Ἀστείαν τῳόντι, εἰ καὶ οὐχὶ λίαν εὐσεβῆ, παρατήρησιν ἐποίησέ τις τῶν οἰκειοτάτων μοι· ὅτι δηλαδὴ οἱ τότε ἄνθρωποι ἠγωνίζοντο καὶ ἤθελον καὶ καλὰ νὰ μάθωσι πόθεν ΕΚπορεύεται τὸ Πνεῦμα. Πῶς ὅμως ΕΙΣπορεύεται καὶ εἰσέρχεται εἰς τὰς κεφαλὰς τῶν ἀνθρώπων οὔτ' ἐγνώριζον οὔτ' ἤθελον νὰ γνωρίσωσιν.

τοικούμεναι αὗται χῶραι ἐκυριεύθησαν, γενομένου τοῦ σχίσματος, ὑπὸ τῶν Φράγκων καὶ τῶν Νορμανδῶν διὰ τῆς τερατωδῶς θεοκρατηθείσης Ῥώμης καὶ σχεδὸν διὰ τὴν Ῥώμην. Δεύτερον διότι ἡ ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως ἀπόσπασις τῶν χωρῶν τούτων συνεπήγαγε τῷ χρόνῳ τὴν παντελῆ ἐκφύλισιν τῶν τὰς χώρας ταύτας κατοικούντων πολλῶν μυριάδων ὀρθοδόξων Ἑλλήνων καὶ ἐστέρησε τὴν Ἑλληνικὴν αὐτοκρατορίαν τῶν ἐν Ἰταλίᾳ καὶ Σικελίᾳ ναυστάθμων αὐτῆς. Ἔκτοτε ἤρξατο νὰ ἐκπίπτῃ τὸ μέγιστον στοιχεῖον τῆς δυνάμεως καὶ τὸ κραταιότερον ἔρεισμα αὐτῆς, ἡ θαλασσοκρατία, ἑπομένως τὸ κατὰ θάλασσαν ἐμπόριον τῶν Ἑλλήνων καὶ ὁ ἐκ τούτου πλοῦτος, ἅτινα περιῆλθον εἰς χεῖρας τῶν Δυτικῶν καὶ ἰδίως τῆς Βενετίας καὶ τῆς Γενούης. Τρίτον δ' ἔβλαψε τὸ σχίσμα, καθότι ἀπεμόνωσε τὴν Ἑλληνικὴν αὐτοκρατορίαν τῆς Δυτικῆς Χριστιανωσύνης.

Αἱ δὲ Σταυροφορίαι, τὰς ὁποίας σύσσωμος ἡ Δύσις ἐκίνησε κατὰ τῶν ἀπίστων Ἀγαρηνῶν δῆθεν καὶ πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῶν ἱερῶν τόπων ἀπὸ τῶν βεβηλώσεων καὶ τῶν κακώσεων αὐτῶν, ἀντὶ νὰ ὠφελήσωσιν, ὡς εἰκός, ἔβλαψαν τὰ μέγιστα τὴν αὐτοκρατορίαν ἡμῶν· διότι ὁ συρφετώδης ἐκεῖνος ὄχλος τῆς Δύσεως καὶ οἱ ἀσύνετοι αὐτοῦ ἡγεμόνες, ἐρημώσαντες κατὰ τὴν διάβασιν αὐτῶν τὰς Βυζαντινὰς χώρας, ἀντὶ νὰ πολεμῶσι κατὰ τῶν ἀπίστων Τούρκων, ὡς προέθεντο, πολιορκήσαντες τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἐκυρίευσαν αὐτὴν διὰ τὴν ἐνυπάρχουσαν στάσιν (τῇ 12 Φεβρουαρίου 1204)· τὰ αἴσχιστα δ' ἐν αὐτῇ ἀνοσιουργήσαντες, διεμερίσαντο τὰς πλείστας τῆς αὐτοκρατορίας χώρας. Καὶ ἐνίκησε μὲν πάλιν αὐτοὺς καὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐξέβαλεν

(25 Ἰουλίου 1261) ὁ αὐτοκράτωρ Μιχαὴλ Παλαιολόγος· καὶ ὁ θρόνος περιῆλθε πάλιν εἰς χεῖρας τῶν Ἑλλήνων· ἡ προηγηθεῖσα ὅμως ἕνεκα τῶν Λατίνων ἀνωμαλία καὶ ταραχὴ εἶχε διασείσει ἐκ θεμελίων τὴν στερεότητα τοῦ θρόνου· αἱ παρ' αὐτῶν ἁρπαγεῖσαι χῶραι δὲν ἠδυνήθησαν ἅπασαι πλέον ν' ἀνακτηθῶσι· τὰ παρ' αὐτῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει διαδραματουργηθέντα αἴσχιστα ἀθεμιτουργήματα ἐκορύφωσαν τὸ ἕνεκα τοῦ σχίσματος προϋπάρχον μεταξὺ καθολικῶν Εὐρωπαίων καὶ ὀρθοδόξων Ἑλλήνων μῖσος.

Βαρεῖς τότ' ἐπέπεσον οἱ Τοῦρκοι κατὰ τῆς οὕτως ἐξησθενημένης Ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας· καὶ, τῆς Ἀσίας σχεδὸν ἁπάσης κρατήσαντες καὶ εἰς τὴν Εὐρώπην περαιωθέντες, ὑπεδούλωσαν βαθμηδὸν καὶ τὰς ἐν αὐτῇ Ἑλληνικὰς χώρας· ὥστε περὶ τὰ μέσα τῆς δεκάτης πέμπτης ἑκατονταετηρίδος ἡ Βυζαντινὴ τῶν Ἑλλήνων αὐτοκρατορία, ἐκτεινομένη πρότερον ἀπὸ τῆς μεσημβρινῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Καρχηδόνος μέχρις Εὐφράτου καὶ Τίγρεως, καὶ ἀπὸ τοῦ Δουνάβεως μέχρι τῶν καταῤῥακτῶν τοῦ Νείλου, περιωρίσθη ἐντὸς μόνων τῶν τειχῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Οὕτω λοιπὸν εἶχον τὰ πράγματα, ὅτε ἡ θεία Πρόνοια ἀνεβίβασεν ἐπὶ τοῦ καταῤῥέοντος ἤδη Βυζαντινοῦ θρόνου **Κωνσταντῖνον Παλαιολόγον**, τὸν τελευταῖον ἀοίδιμον αὐτοκράτορα τῶν Ἑλλήνων, οὐχὶ ἵνα σώσῃ τὸν θρόνον, ἀλλ' ἵνα λαμπρύνῃ τὴν πτῶσιν αὐτοῦ κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ Λαμαρτίνου.

Πρὸ πολλοῦ εἶχον ἤδη κρουσθῆ τὰ σήμαντρα τῆς πτώσεως τῆς γηραιᾶς καὶ παρηκμακυίας αὐτοκρατορίας, καὶ ἡ θυσία ἦτο προσεχεστάτη καὶ ἀναπόδραστος. Ἐπειδὴ ὅμως

ἡ προκειμένη αὕτη θυσία ἦτο μεγίστη, μέγιστον ἔπρεπε νὰ ἦνε καὶ τὸ θῦμα· καὶ ὡς θῦμα τοιοῦτον ἅγιον καὶ εὐγενὲς ἐξελέξατο ἡ θεία Πρόνοια ἐν τῇ ἀνεξερευνήτῳ αὐτῆς βουλῇ τὸν Κωνσταντῖνον τοῦτον, τὸν μάρτυρα τῆς Πίστεως καὶ ἥρωα τῆς Πατρίδος, ἵνα διὰ τοῦ ἁγίου αἵματος αὐτοῦ σώσῃ τὴν τιμὴν καὶ τῆς βεβηλουμένης Πίστεως καὶ τῆς ὑποδουλουμένης Πατρίδος. Ἀπεδείξατο δ' ἑαυτὸν ὁ ἀείμνηστος ἄξιον καὶ τῆς Πίστεως καὶ τῆς Πατρίδος, καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ ζῇ ἐν εὐλογίαις ἀθάνατον εἰς αἰῶνα τὸν ἅπαντα.

Ἦτο δ' ὁ Κωνσταντῖνος οὗτος ὁ τέταρτος τῶν ἓξ ἢ ἑπτὰ υἱῶν τοῦ ἀντιπροτελευταίου αὐτοκράτορος Μανουὴλ καὶ τῆς αὐτοκρατορίσσης Ἑλένης, θυγατρὸς Κωνσταντίνου Δραγάση, ἡγεμόνος ἐν Μακεδονίᾳ, ἐνδέκατος ἀπὸ τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου, καὶ ἕβδομος τῶν Παλαιολόγων· ἔφερε δὲ πρὸς τούτοις καὶ τὸ ἐπώνυμον Δραγάσης τοῦ ῥηθέντος πάππου αὐτοῦ.

Γεννηθεὶς τῇ 9 Φεβρουαρίου 1404, ἔλαβε τὴν πρώτην αὐτοῦ ἀνατροφὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει παρὰ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ σοφοῦ πατρὸς αὐτοῦ καὶ τοῦ Καντακουζηνοῦ, τοῦ παιδαγωγοῦ του. Διὰ δὲ τῆς εἰς τὰς μαθήσεις αὐτοῦ θαυμαστῆς ἐπιδόσεως καὶ τῆς κοσμιότητος τοῦ τρόπου καὶ τῶν ἠθῶν αὐτοῦ ἐκτήσατο, παῖς ἔτι ὤν, οὐ μόνον τὴν ἰδιάζουσαν τῶν γονέων καὶ ἀδελφῶν αὐτοῦ ἀγάπην, ἀλλὰ καὶ τῆς αὐλῆς πάσης καὶ τοῦ λαοῦ. Ἀλλ' ὀλίγα μόνον γνωρίζομεν περὶ τῆς παιδικῆς καὶ νεανικῆς ἡλικίας αὐτοῦ.

Ὁ αὐτοκράτωρ Μανουήλ, ὁ πατήρ του, διαμερίσας τὰ ὀλίγα λείψανα τῆς ποτὲ μεγάλης αὐτοκρατορίας εἰς τοὺς υἱούς του, «δι' ἣν αἰτίαν καὶ μέγα κακὸν προὐξέ-

νησε τῇ τῶν Ῥωμαίων ἀρχῇ», ὡς λέγει ὁ σύγχρονος Φραντζῆς, ἔδωκεν εἰς τὸν Κωνσταντῖνον τὰ κατὰ τὸν Εὔξεινον Πόντον μέρη, τὴν Ἀγχίαλον καὶ Μεσημβρίαν. Γέρων δὲ ἤδη ὢν ὁ Μανουὴλ καὶ πάσχων ἡμιπληγίαν, παρῃτήσατο τὸν θρόνον εἰς τὸν πρεσβύτερον υἱὸν αὐτοῦ Ἰωάννην. Ἀπελθὼν δὲ καὶ οὗτος εἰς Οὐγγαρίαν, ἀφῆκεν ἐπίτροπον τῆς βασιλείας κατὰ τὴν ἀπουσίαν αὐτοῦ τὸν Κωνσταντῖνον, εἰκοσαετῆ ἤδη ὄντα. Τόσῳ δ' εὐηρέστησε πάντας διὰ τῆς φρονήσεως καὶ δραστηριότητος αὐτοῦ κατὰ τὴν ἐπιτροπείαν ταύτην ὁ Κωνσταντῖνος, ὥστ' ἔκτοτε ἐθεωρεῖτο αὐτὸς ὡς διάδοχος τοῦ Ἰωάννου ἀντὶ τοῦ ἀσυνέτου πρεσβυτέρου αὐτοῦ ἀδελφοῦ Θεοδώρου. Ἀλλὰ τὸ πολιτικὸν στάδιον τοῦ Κωνσταντίνου ἄρχεται κυρίως ἀπὸ τοῦ 1427 ἔτους, ὅτ' ἐγένετο δεσπότης Πελοποννήσου.

Ὁ ἐν αὐτῇ δεσπόζων Θεόδωρος εἶχε γράψει, ὅτι ἀφίνων τὸ πολιτικὸν στάδιον, θέλει ν' ἀσπασθῇ τὸν μοναχικὸν βίον. Ὁ αὐτοκράτωρ λοιπὸν Ἰωάννης, παραλαβὼν τὸν Κωνσταντῖνον, ἀπῆλθεν εἰς Πελοπόννησον, ἵνα ἐγκαταστήσῃ δεσπότην τοῦτον ἀντὶ τοῦ Θεοδώρου. Ἀλλ' ὁ παλίμβουλος Θεόδωρος μεταβουλεύεται καὶ μεγάλη ἐκ τούτου ἐγείρεται μεταξὺ τῶν ἀδελφῶν ἔρις.

Εἴπομεν ἤδη ὅτι ἐκτὸς τῶν Τούρκων, οἵτινες ὑπεδούλωσαν τέως τὸ πλεῖστον μέρος τῆς αὐτοκρατορίας, πολλὰς χώρας ταύτης (ἰδίως τὰ παράλια τῆς νῦν ἐλευθερωμένης Ἑλλάδος καὶ τὰ πλείστας νήσους) κατεῖχον διάφοροι Φράγκοι καὶ Ἕλληνες ἡγεμονίσκοι, ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῶν σταυροφοριῶν οἰκειοποιηθέντες αὐτάς. Ἐβούλετο λοιπὸν ὁ μεγαλεπήβολος Κωνσταντῖνος, ἀπὸ τῆς Πελοποννήσου ἀρχόμενος καὶ τὰ μικρὰ

ταῦτα κράτη ὑποτάσσων καὶ συνενῶν, νὰ ἐξέλθῃ διὰ τῆς Θεσσαλίας καὶ Μακεδονίας, νὰ συντρίψῃ τὰς δυνάμεις τῶν Ὀθωμανῶν καὶ νὰ δώσῃ χεῖρα βοηθείας εἰς τὸ βυθιζόμενον Βυζάντιον. Τηλικαῦτα δὲ βουλευόμενος ὁ γενναῖος δὲν ἀπηλπίσθη ἕνεκα τῆς παλιμβολίας τοῦ ἀδελφοῦ του Θεοδώρου.

Εἷς τῶν ἐν Ἑλλάδι Φράγκων ἡγεμόνων ἦτο τότε Κάρολος ὁ Τόκος, ἔχων ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν του τὰ μέρη τῆς σήμερον Δυτικῆς στερεᾶς Ἑλλάδος καὶ τὰ βόρεια τῆς Πελοποννήσου παράλια. Τὴν ἀνεψιὰν λοιπὸν τούτου, Θεοδώραν καλουμένην, νυμφεύεται ὁ Κωνσταντῖνος καὶ λαμβάνει εἰς προῖκα τὰ ῥηθέντα μέρη (1428). Μὴ βουλομένων δὲ τῶν ἐν Πάτραις Βενετῶν νὰ παραδώσωσιν αὐτῷ τὴν πόλιν, πολιορκεῖ αὐτὴν καὶ κινδυνεύει κατὰ τὴν πολιορκίαν ταύτην, φονευθέντος τοῦ ἵππου του κατά τινα συμπλοκήν. Ὁ δὲ Ἀμουράτης, ὁ πατὴρ Μωάμεθ τοῦ Β'. ἀνησυχήσας διὰ τὰ γινόμενα, πέμπει πρέσβεις, ἀποτρέποντας αὐτὸν τῆς πολιορκίας ἐπὶ πολέμῳ. Ἀλλ' ὁ Κωνσταντῖνος οἰκονομήσας τοὺς πρέσβεις ἀνταπέστειλε τῷ Σουλτάνῳ ἰδίους πρέσβεις, ἵνα κερδήσῃ καιρὸν καὶ πολιορκῶν οὕτω κυριεύει τὰς Πάτρας· παρέλαβε δὲ μετὰ ταῦτα καὶ ἄλλας τινὰς πόλεις ἐν Πελοποννήσῳ· ἀλλὰ τῷ 1430 ἐτελεύτησεν ἡ σύζυγός του Θεοδώρα καὶ αὐτὸς ἀνεχώρησεν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἕνεκα τῶν μεταξὺ τῶν ἀδελφῶν του Θεοδώρου, Δημητρίου καὶ Θωμᾶ ἐρίδων περὶ τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς διαδοχῆς τοῦ θρόνου.

Δίς, τρὶς ἦλθε μετὰ ταῦτα ὁ Κωνσταντῖνος εἰς Πελοπόννησον ἕνεκα τῶν ταραχῶν τούτων καὶ τῶν μεγάλων σκοπῶν αὐτοῦ. Ἀλλ' ἀπελθόντος περὶ τὸ 1440 εἰς Ἰταλίαν τοῦ αὐτοκράτορος Ἰωάννου ἕνεκα τῆς πολυ-

θρυλήτου ἑνώσεως τῶν ἐκκλησιῶν καὶ ἵνα ἐπικαλεσθῇ τὴν συνδρομὴν τῶν Δυτικῶν ἡγεμόνων κατὰ τοῦ μεγίστου κινδύνου τῆς αὐτοκρατορίας, ἔμεινε πάλιν ἐν Κωνσταντινουπόλει ὁ Κωνσταντῖνος. Μετὰ δὲ τὴν ἐξ Ἰταλίας ἐπιστροφὴν τοῦ αὐτοκράτορος ἀδελφοῦ του, ἀπελθὼν ὁ Κωνσταντῖνος εἰς Λέσβον, νυμφεύεται ἐκεῖ Αἰκατερίνην, τὴν θυγατέρα Νοταρᾶ Παλαιολόγου τοῦ Γατελούζου, ἡγεμόνος τῆς νήσου ἐκείνης (1442). Διατρίψας δ' ἐν τῇ νήσῳ χρόνον τινα μετὰ τὸν γάμον, ἀπῆλθε πάλιν εἰς Πελοπόννησον.

Ἐν τούτῳ ὅμως τῷ χρόνῳ ὁ ἕτερος νεώτερος ἀδελφὸς, ὁ πορφυρογέννητος Δημήτριος, ἐκτρέπεται εἰς ἐμφύλιον πόλεμον πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Ἰωάννην καὶ προσβάλλει τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἔχων βοηθοὺς καὶ τοὺς Τούρκους. Ὁ Κωνσταντῖνος τότε, ἀπάρας ἐκ Πελοποννήσου, ἔδραμε μετὰ στόλου εἰς βοήθειαν τοῦ αὐτοκράτορος· ἀλλὰ προσβληθεὶς ἐν Λήμνῳ ὑπὸ τοῦ Τουρκικοῦ στόλου, ἀπώλεσε τὴν νέαν σύζυγον ἑαυτοῦ Αἰκατερίνην, παθοῦσαν κατὰ τὴν ναυμαχίαν ἕνεκα τοῦ τρόμου ἔκτρωσιν καὶ ἀποθανοῦσαν ἐκεῖ. Ὁ δὲ δυστυχὴς Κωνσταντῖνος διασκορπίσας τοὺς προσβαλόντας αὐτὸν Τούρκους ἔρχεται μετὰ τοῦ στόλου εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ τὰ μεταξὺ τῶν ἀδελφῶν συμβιβάζονται. Τότε συμφωνεῖται νὰ ἔλθῃ ἐκ τῆς Πελοποννήσου καὶ ὁ Θεόδωρος, ἵνα, κατέχων τὴν Σηλυμβρίαν, διαμένῃ πλησίον τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὡς διάδοχος τοῦ θρόνου. Ὁ δὲ Κωνσταντῖνος ἀπέρχεται πάλιν εἰς Πελοπόννησον, μόνος ἤδη δεσπότης αὐτῆς μείνας.

Ῥυθμίσας λοιπὸν τὴν κατ' αὐτὴν κυβέρνησίν του, ὀχυρώνει τὸν Ἰσθμὸν διὰ τῆς προθύμου συνδρομῆς τοῦ ἀδελφοῦ του Θωμᾶ, οἰκοδομήσας τεῖχος καὶ προχώμα-

τα καὶ τάφρον βαθεῖαν ἀπὸ θαλάσσης εἰς θάλασσαν. Νομίζων δὲ τότε κατάλληλον τὸν καιρὸν πρὸς ἐκστρατείαν κατὰ τῶν Τούρκων, ὑψώνει τὴν σημαίαν τοῦ Σταυροῦ, προσκαλῶν τοὺς λαοὺς κατὰ τῶν βαρβάρων, καὶ προσπαθεῖ νὰ ἐξεγείρῃ τὸ ἀρχαῖον τοῦ πατριωτισμοῦ φρόνημα· ἡ δὲ γενναία αὐτοῦ φωνὴ ἀντηχεῖ εἰς κοιλάδας νεκρῶν. Ἀλλὰ καὶ πάλιν συγκροτήσας στρατὸν κατὰ τὸ δυνατὸν ἀξιόλογον, εἰσβάλλει εἰς τὴν στερεὰν Ἑλλάδα, ὑποτάσσει τοὺς ἐν αὐτῇ ἡγεμόνας, ἐξορμᾷ εἰς Θεσσαλίαν καὶ προσκαλεῖ πάντας τοὺς εἰς Χριστὸν πιστεύοντας κατὰ τῶν ἀπίστων καὶ βαρβάρων Τούρκων. Ἀλλ' ὁ Σουλτάνος Ἀμουράτης συγκεντρώσας τὰ ἀκαταδάμαστα στίφη αὐτοῦ, διασκορπίζει τὸν εὐάριθμον καὶ ἀπόλεμον στρατὸν τῶν Χριστιανῶν. Ὁ δὲ Κωνσταντῖνος, ἐγκαταλειφθεὶς καὶ προδοθεὶς ὑπὸ τῶν συμμάχων του Φράγκων, καὶ ἰδίως ὑπὸ τοῦ Δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν Νέρη Ἀτσεϊγόλη, ἀναγκάζεται ν' ἀποσυρθῇ μετ' ὀλίγων ἀνδρῶν ὄπισθεν τῶν ὀχυρωμάτων τοῦ Ἰσθμοῦ. Ἐντεῦθεν δὲ πέμπει πρὸς τὸν Ἀμουράτην, ἐν τῇ Ἀττικῇ ἤδη ὄντα, πρέσβυν τὸν Ἀθηναῖον ἱστοριογράφον Χαλκοκονδύλην ἐξαιτούμενος συμβιβασμόν. Ἀλλ' ὁ Ἀμουράτης τὸν μὲν πρέσβυν Χαλκοκονδύλην συλλαβών, πέμπει δέσμιον εἰς Σέῤῥας, αὐτὸς δὲ ὁρμᾷ μετὰ 60,000 στρατοῦ κατὰ τῆς Πελοποννήσου καὶ προσβάλλει τοὺς ἐπὶ τοῦ Ἰσθμοῦ ὠχυρωμένους Χριστιανούς. Ἑπτὰ ἡμέρας διήρκεσεν ἡ ἐπὶ τοῦ Κορινθιακοῦ Ἰσθμοῦ μάχη αὕτη (3—10 Δεκεμβρίου), ἀλλὰ τέλος οἱ Τοῦρκοι καταστρέψαντες διὰ πυροβόλων, ὑπονόμων καὶ ἄλλων πολιορκητικῶν μηχανῶν τὰ πλεῖστα τῶν ὀχυρωμάτων τοῦ Ἰσμθοῦ εἰσήλασαν εἰς τὴν Πελοπόννησον, πῦρ καταστρεπτικὸν καὶ μάχαιραν φέροντες· ὁ δὲ

Κωνςαντῖνος,κινδυνεύων νὰ παραδοθῇ ὑπὸ τῶν ὑπ'αὐτὸν Ἀλβανῶν κατέφυγεν εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς Πελοποννήσου.

Ἀλλ' ὁ Ἀμουράτης ἀνησυχῶν ἔτι μᾶλλον καὶ διὰ τὰ ἐν Ἀλβανίᾳ κατορθώματα τοῦ θαυματουργοῦ ἐκείνου, ἀλλ' ἀτυχοῦς ἥρωος (1) Γεωργίου Καστριώτου ἢ Σκενδέρβεη καὶ βιαζόμενος νὰ ἐκστρατεύσῃ κατ' αὐτοῦ, κλείει συνθήκην μετὰ τοῦ Κωνσταντίνου καὶ ἀπέρχεται ἐκ τῆς Πελοποννήσου εἰς Ἀλβανίαν.

Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ τούτῳ ἀποθνήσκει ἐν Σηλυμβρίᾳ ὁ πρεσβύτερος ἀδελφὸς τοῦ Κωνσταντίνου Θεόδωρος. Τελευτήσαντος δὲ μικρὸν μετὰ ταῦτα καὶ τοῦ αὐτοκράτορος Ἰωάννου,ἀναγορεύεται αὐτὸς αὐτοκράτωρ ὑφ'

(1) Σημειώσεως ἄξιον εἶνε ὅτι καὶ οἱ τρεῖς σύγχρονοι χριστιανοὶ ἥρωες τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἔσχον ὁμοίαν τὴν τύχην. Ἦσαν δ' οὗτοι Κωνσταντῖνος ὁ Παλαιολόγος, Γεώργιος ὁ Καστριώτης καὶ Ἰωάννης ὁ Οὐνιάδης. Καὶ οἱ τρεῖς ἦσαν ἔνθερμοι καὶ κρατεροὶ τῆς ἐπαπειλουμένης χριστιανωσύνης ὑπέρμαχοι· διὰ θαυμάτων τωόντι καὶ οἱ τρεῖς συνεκρότησαν στρατοὺς καὶ ἐπολέμησαν γενναιότατα κατὰ τῶν βαρβάρων ἐχθρῶν τοῦ Σταυροῦ, ἀλλὰ καὶ οἱ τρεῖς νικηθέντες ἐπὶ τέλους κατεστράφησαν. Ἀκατάσχετον ἦτο καὶ ἀκαταδάμαστον τότε τὸ *πεπρωμένον* καὶ τὸ ὁρμητικὸν τῶν Τούρκων. Οὐμὴν ἀλλὰ καὶ προεσφηνωμένοι ὄντες, οὕτως εἰπεῖν, οἱ Τοῦρκοι μεταξὺ Πελοποννήσου καὶ Κωνσταντινουπόλεως, ὅπου ἠγωνίζετο ὁ Κωνσταντῖνος, Ἀλβανίας, ὅπου ἠνδραγάθει ὁ Καστριώτης, καὶ Οὐγγαρίας, Σερβίας καὶ Βλαχίας, ὅπου κατεστρατήγει καὶ διέπρεπεν ὁ Οὐνιάδης (διότι ἐξουσίαζον πρὸ πολλοῦ τὰς μεταξὺ τῶν τόπων τούτων κειμένας χώρας, τὴν Θρᾴκην, Βουλγαρίαν, Ἤπειρον, Θεσσαλίαν καὶ Μακεδονίαν) καθίστων ἀδύνατον τὴν ἕνωσιν τῶν τριῶν τούτων ἡρώων. Διὰ τοῦτο ἕκαστος αὐτῶν ἐπολέμησεν ἀνδρειότατα μέν, ἀλλ' ἄνευ ἐπιτυχίας· διότι ἐπολέμει μακρὰν καὶ χωρὶς τῶν ἄλλων δύο· ὁ μὲν ἐν Βάρνῃ, Κοσόβῳ καὶ ἀλλαχοῦ, ὁ δὲ ἐν Ἀλβανίᾳ, ὁ δὲ ἐν Πελοποννήσῳ καὶ Κωνσταντινουπόλει.

ἁπάντων τῶν ἀρχόντων, τοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ λαοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἀποστέλλεται ἐπὶ τούτῳ πρεσβεία εἰς Πελοπόννησον πρὸς αὐτόν, καί τοι τοῦ ἀθλίου ἀδελφοῦ του Δημητρίου πολλὰ πράττοντος πρὸς τὸ αὐτὸν αὐτοκράτορα γενέσθαι. Ἀφήσας λοιπὸν τὴν Πελοπόννησον ὁ Κωνσταντῖνος ἦλθεν ὡς αὐτοκράτωρ εἰς Κωνσταντινούπολιν τῇ 12 Μαρτίου 1450, καί τοι βεβαίαν προβλέπων τὴν κατασροφὴν τοῦ ἐκμηδενισθέντος ἤδη θρόνου. Ἐπειδὴ ὅμως τὰ ἀπὸ τοῦδε περιγράφονται ἐν τῇ ἑπομένῃ ἱστορίᾳ τῆς πολιορκίας καὶ ἁλώσεως τῆς Πόλεως, θέλομεν ἐν ὀλίγαις μόνον λέξεσι περιλάβει αὐτά, συμπληροῦντες οὕτω τὸν ὅλον βίον.

Γενόμενος αὐτοκράτωρ, προέβλεπε μὲν τὸ ἀναπόδραστον τῶν πραγμάτων τέλος, ἔπραξεν ὅμως ἐν τῇ ἀπελπισίᾳ αὐτοῦ πᾶν ὅ,τι ἀνθρώπινος νοῦς καὶ δύναμις ἠδύνατο πρὸς σωτηρίαν αὐτῶν. Ὁ ἀντιβασιλεὺς τῆς Οὐγγαρίας Ἰωάννης Οὐνιάδης εἶχεν ἀπαιτήσει πρότερον τὴν Σηλυμβρίαν ἢ τὴν Μεσημβρίαν, ἵνα ᾖ σύμμαχος τοῦ αὐτοκράτορος· ὁ Κωνσταντῖνος παρεχώρησεν αὐτῷ διὰ χρυσοβούλου τὴν Μεσημβρίαν. Ὁ Ῥὴξ τῆς Καταλωνίας ἐν Ἱσπανίᾳ ἤτει πρὸς τοῦτο τὴν Λῆμνον καὶ ἤρχισαν διαπραγματεύσεις περὶ τούτου. Ὁ Πάπας ἐπέβαλεν ὡς ἀπαραίτητον τῆς βοηθείας ὅρον τὴν τῶν ἐκκλησιῶν ἕνωσιν· καὶ τοῦτο ἐδέχθη ὁ Κωνσταντῖνος. Ἀλλ' ὁ Πάπας Νικόλαος Ε' ἔπεμψεν ἀντ' αὐτοῦ 50, λέγω πεντήκοντα στρατιώτας καὶ ἕνα Καρδινάλιον! πρὸς βοήθειαν τοῦ κυριωτάτου προπυργίου τῆς χριστιανωσύνης, τῆς Κωνσταντινουπόλεως, πολιορκουμένης ὑπὸ 300,000 περίπου Τούρκων κατὰ γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν. Ὁ Κωνσταντῖνος ἐπεκαλέσθη καὶ τὴν συν-

δρομὴν τῶν Βενετῶν, τῶν Γενουαίων, πέμψας πολλὰ χρήματα καὶ εἰς Χίον, ὑπὸ τῶν τελευταίων τούτων κατεχομένην, ἵνα, στρατολογήσαντες, ἀποστείλωσι στρατιώτας εἰς Κωνσταντινούπολιν. Διὰ συνοικεσίων μετὰ τῶν ἡγεμόνων τῆς Ἰβηρίας καὶ τῆς Σερβίας ἐζητεῖτο συνδρομὴν πανταχόθεν. Προσωχύρωσεν ὅσον ἐπέτρεπεν ὁ καιρὸς καὶ αἱ δυνάμεις αὐτοῦ τὴν πρωτεύουσαν καὶ συμβιβάζων τὰς ταραχὰς τῆς κλυδωνιζομένης ταύτης πόλεως ἐπροσπάθει ν' ἀναῤῥιπίσῃ τὴν τόλμην τῶν ἀνθρώπων, ἀναμιμνήσων αὐτοῖς τὰς προγονικὰς ἀρετάς. « Εἶσθε, ἔλεγε πρὸς τὴν συνηγμένην φρουρὰν τῆς » πόλεως κατὰ τὴν τελευταίαν αὐτοῦ ἀξιομνημόνευτον » δημηγορίαν, Εἶσθε ἀπόγονοι τῶν ἀνδρείων ἐκείνων » καὶ μεγάλων Ἑλλήνων, εἶσθε Χριστιανοί. Οἱ ἐκτὸς » τῶν τειχῶν τῆς πόλεως ἀδίκως ἡμᾶς πολιορκοῦντες » βάρβαροι Τοῦρκοι θέλουσι καὶ τὴν πίστιν ἡμῶν νὰ ἐ- » ξαφανίσωσι καὶ τὴν ἐλευθερίαν ἡμῶν καὶ τὴν πατρί- » δα νὰ καταστρέψωσιν. Οἱ πατέρες ἡμῶν πλειστάκις » κατετρόπωσαν τοὺς βαρβάρους τούτους καὶ ἀπί- » στους. Εἴμεθα μὲν ὀλίγοι καὶ οἱ Τοῦρκοι εἰσὶ πολ- » λοί, ἀλλ' ἐνθυμηθῆτε πόσον ὀλίγοι Καρχηδό- » νιοι κατενίκησάν ποτε τοὺς πολυπληθεῖς Ῥωμαί- » ους ».

« Στῆτε λοιπὸν γενναίως, παρακαλῶ ὑμᾶς διὰ τοὺς » οἰκτιρμοὺς τοῦ Θεοῦ, ἀδελφοὶ καὶ συστρατιῶται ! Πο- » λεμήσατε ἀνδρείως, καθὼς ἁρμόζει εἰς Χριστιανοὺς » καὶ εἰς Ἕλληνας ! Ἰδοὺ εἰς ὑμᾶς παραδίδωμι τὸν τε- » ταπεινωμένον τοῦτον θρόνον καὶ τὴν περίδοξον ταύ- » την βασιλίδα τῶν πόλεων, τὴν πόλιν τοῦ μεγάλου » Κωνσταντίνου, ἥτις ἐστὶν ἡ ἐλπὶς καὶ ἡ

» χαρὰ πάντων τῶν Ἑλλήνων! (1)»

Τόσον δὲ συνεκίνησε τὰς ψυχὰς, τόσον ἐξέκαυσε τὸ θάῤῥος καὶ τὴν τόλμην τῶν ἀνθρώπων, ὥστε ἅπαντες μετὰ τὴν δημηγορίαν ταύτην ἀνέκραξαν τὸ πρωτάκουστον ἴσως ἐκεῖνο. «Ἀποθάνωμεν ὑπὲρ τῆς » Χριστοῦ Πίστεως καὶ τῆς Πατρίδος » ἡμῶν! (2)... Καρδίαν, ἐξακολουθεῖ ὁ αὐτόπτης » Φραντζῆς ἐν τῷ προσημειωθέντι χωρίῳ, ὡς λέοντες » ἐποίησαν, καὶ ἀλλήλοις συγχωρηθέντες, ἤτουν ὁ εἷς » τῷ ἑτέρῳ καταλλαγῆναι καὶ μετὰ κλαυθμοῦ ἐνηγκα- » λίζοντο, οὔτε φιλτάτων τέκνων μνημονεύοντες, » οὔτε γυναικῶν ἢ πλούτου φροντίζοντες, εἰμὴ μόνον » τοῦ ἀποθανεῖν, ἵνα τὴν πατρίδα φυλάξωσι. Καὶ ἕκα- » στος ἐν τῷ τεταγμένῳ τόπῳ ἐπανέστρεψε καὶ ἀσφα- » λῶς ἐποίουν ἐν τοῖς τείχεσι τὴν φυλακήν».

Ὁ Μωάμεθ σεβόμενος τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν ἀνδρίαν τοῦ Κωνσταντίνου εἶχε πέμψει πρέσβεις τῇ 26 Μαίου παρακινῶν αὐτὸν ν' ἀφήσῃ πόλεμον ἀπηλπισμένον ἤδη καὶ ν' ἀπέλθῃ μετὰ τῶν μεγιστάνων καὶ τῶν θησαυρῶν τῆς πόλεως εἰς Πελοπόννησον, ἢ ὅπῃ βούλεται, μόνον δὲ τὴν Πόλιν νὰ παραχωρήσῃ αὐτῷ. Ἀλλ' ὁ ἄξιος τῶν Ἑλλήνων προγόνων αὐτοῦ Κωνσταντῖνος, προτιμῶν

(1) Φραντζῆς. Βιβλ. Γ'. Κεφ. 6.

(2) Καὶ αὐτὸ λοιπὸν τὸ σύνθημα τῆς παλιγγενεσίας ἡμῶν «Ὑπὲρ Πίστεως καὶ Πατρίδος», ἐκφωνηθὲν τὸ πρῶτον κατὰ τὴν παραμονὴν τῆς πτώσεως τῆς Ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας, ἐλάβομεν κληροδότημα τίμιον παρὰ τῶν γενναίων συναγωνιστῶν τοῦ Κωνσταντίνου. Οἱ ἀγαθοὶ οὗτοι ἄνδρες, κηδεύσαντες ἐν ὅπλοις τὴν Μεσαιωνικὴν Ἑλλάδα, συνετάφησαν μετ' αὐτῆς, ἀλλ' ὁ ἱερόθυτος θάνατος αὐτῶν ἔδωσε τῆς ζωῆς τὸ πνεῦμα εἰς τὴν Ἑλλάδα τὴν Νεωτέραν.

τῆς ἀτίμου ζωῆς τὸν ἔντιμον θάνατον, εἶπεν ἐν τέλει τῆς τελευταίας καὶ τῶν περιστάσεων καὶ αὐτοῦ ἀξίας ἀποκρίσεως πρὸς τὸν Σουλτάνον Μωάμεθ ... «τὸ δὲ τὴν » Πόλιν σοι δοῦναι οὔτ' ἐμόν ἐστιν, οὔτ' ἄλλου τῶν κα- » τοικούντων ἐν ταύτῃ· κοινῇ γὰρ γνώμῃ πάντες αὐ- » τοπροαιρέτως ἀποθανοῦμεν καὶ οὐ φεισόμεθα τῆς ζωῆς » ἡμῶν ».

Ἂν λοιπὸν καὶ ἠδύνατο ν'ἀναχωρήσῃ καὶ νὰ ζῇ, καὶ ἦν πρόδηλον, ὅτι ἡ πρὸ πολλοῦ τὰ λοίσθια πνέουσα αὐτοκρατορία ἦτον ἀδύνατον νὰ σωθῇ πλέον, ἠθέλησεν ὅμως ὁ ἀείμνηστος μάρτυς καὶ ἥρως Κωνσταντῖνος διὰ τῆς ζωῆς καὶ τοῦ τιμίου αἵματος αὐτοῦ νὰ σώσῃ τὸ μέγιστον, τὴν τιμὴν, λέγω, τῆς Πίστεως καὶ τὴν τιμὴν τῆς Πατρίδος. Δὲν ἔφυγε λοιπὸν, δὲν ἐφιλοζώησε, δὲν ἐμικροψύχησεν, ἀλλ' ἑκουσίως προσήνεγκεν ἑαυτὸν ὁλοκαύτωμα ἱερὸν ὑπὲρ τῆς Πίστεως καὶ τῆς Πατρίδος. « Κράτιστοι δ' ἂν τὴν ψυχὴν δικαίως κριθεῖεν, λέγει ὁ » Θουκυδίδης (βιβλ. β'. 40) οἱ τά τε δεινὰ καὶ ἡδέα σα- » φέστατα γιγνώσκοντες, καὶ διὰ ταῦτα μὴ ἀποτρεπόμε- » νοι τῶν κινδύνων ».

Τὴν παραμονὴν δὲ τοῦ θανάτου αὐτοῦ καὶ τῆς πτώσεως τῆς αὐτοκρατορίας, δημηγορήσας τὸ τελευταῖον πρὸς τὸν λαὸν τῆς Πόλεως τοὺς ἀθανάτους ἐκείνους λόγους, ὧν προεμνήσθημεν, ἐπορεύθη εἰς τὸν πάνσεπτον ναὸν τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας, ἐν ᾧ μετέλαβεν ὁ μακάριος τῶν ἀχράντων μυστηρίων· οὕτω δὲ διὰ τῆς θείας ταύτης Μεταλήψεως παρέλαβε καὶ τὴν ἐξ Οὐρανοῦ εὐλογίαν καὶ ἀθανασίαν, ἣν μετέδωκε καὶ εἰς τὴν ψυχορραγοῦσαν Πατρίδα ἡμῶν.

Ἡ φρουρὰ τῆς πολιορκουμένης πόλεως συνέκειτο ἐξ

7000 περίπου μαχητῶν· οἱ δὲ κατὰ γῆν καὶ θάλασσαν πολιορκοῦντες Τοῦρκοι ἦσαν περὶ τὰς 300,000. Ἕνεκα τῆς πανταχόθεν στενωτάτης πολιορκίας καὶ τῆς μὴ ἀφίξεως τοῦ ὑποσχεθέντος πρὸς βοήθειαν Βενετικοῦ στόλου εἶχον ἤδη ἀρχίσει νὰ ἐκλείπωσιν αἱ ζωοτροφίαι τῆς πόλεως. Αἱ τεράστιαι ἐκεῖναι λιθοβόλοι χωνεῖαι καὶ αἱ ἄλλαι τῶν Τούρκων μηχαναὶ εἶχον καταστρέψει τὰ τείχη εἰς πλεῖστα μέρη· οἱ δὲ τὸν Γαλατᾶν κατέχοντες Γενουαῖοι ἐπρόδιδον εἰς τοὺς Τούρκους ἅπαντα τὰ σχέδια τῶν πολιορκουμένων Χριστιανῶν. Οἱ ἐν τῇ Πόλει Βενετοὶ καὶ Λιγυστινοὶ ἤτοι Γενουαῖοι, οἱ σύμμαχοι τῶν Ἑλλήνων ἐλθόντες, ἤριζον ἀδιακόπως πρὸς ἀλλήλους μὲν ἕνεκα πολιτικῶν, πρὸς δὲ τοὺς Ἕλληνας ἕνεκα θρησκευτικῶν ἀντιζηλιῶν. Ἀλλ' ἅπαντα ταῦτα συνεβίβαζε καὶ διώρθωνεν ὁ ἀκάματος αὐτοκράτωρ· καὶ τοιαύτην διὰ τοῦ παραδείγματος αὐτοῦ ἐνέπνευσεν εἰς τὰς ψυχὰς πάντων τόλμην καὶ αὐταπάρνησιν, οἵαν ἡ ἀπελπισία μόνη εἰς γενναίας ψυχὰς νὰ γεννήσῃ δύναται.

Ὁ Μωάμεθ, ἰδὼν τέλος μετα 53 ἡμερῶν τακτικὴν πολιορκίαν καὶ μετὰ πολλὰς ἐφόδους καὶ μάχας, ὅτι ἀδύνατον ἦτο νὰ λάβῃ τὴν πόλιν, δι' ἐκουσίας παραδόσεως, καθὼς ἐπεθύμει καὶ ἤλπιζε, διέταξε γενικὴν διὰ ξηρᾶς καὶ θαλάσσης ἔφοδον κατὰ τὴν νύκτα τῆς 28 πρὸς τὴν 29 Μαΐου 1453. Ἀνδρειότατα ἀντέσχε κατὰ τῆς γενικῆς ἐφόδου ἡ εὐάριθμος μὲν, ἀλλὰ γενναία τῆς Κωνσταντινουπόλεως φρουρά. Ὁ δὲ Κωνσταντῖνος, μέγας τῳόντι ἐν τῇ δυστυχίᾳ αὐτοῦ γενόμενος, ἐπεδείξατο ἀνδρίαν ἀπαράμιλλον καὶ ἡρωϊσμὸν ἐφάμιλλον τοῦ Λεωνίδα καὶ τῶν Σπαρτιατῶν. Καθὼς οἱ μυριάριθμοι ἐκεῖνοι Πέρσαι δὲν ἠδυνήθησαν νὰ διέλθωσι τὰ στε-

νὰ τῶν Θερμοπυλῶν, εἰμὴ ἐπὶ τῶν πτωμάτων τῶν ἡρώων ἐκείνων πατοῦντες, οὕτω καὶ ἐνταῦθα οἱ Τοῦρκοι οὐδαμῶς ἠδυνήθησαν νὰ εἰσέλθωσιν εἰς τὴν Πόλιν, πρὶν ἢ πατήσωσιν ἐπὶ τοῦ ἁγίου καὶ ἡρωϊκοῦ σώματος τοῦ Κωνσταντίνου.

Ἐνῷ ἡ φρουρὰ τῆς πόλεως μετὰ μεγίστης ἀνδρίας καὶ τόλμης ἀπέκρουε τὰ ἐφορμῶντα τῶν Τούρκων στίφη τῆς γενικῆς ἐφόδου καὶ ἤρχισεν ἤδη νὰ ὑπαυγάζῃ μικρὰ σωτηρίας ἐλπὶς, πληγώνεται εἰς τὴν χεῖρα ὁ ἀρχηγὸς τῶν Γενουαίων Ἰωάννης Λόγγος Ἰουστινιανὸς, τὸν ὁποῖον ὁ Κωνσταντῖνος, ἰδίᾳ τιμῶν, εἶχε διορίσει προτοστάτωρα ἤτοι φρούραρχον τῆς πόλεως. Ὁ τοσαῦτα ἀνδρίας δείγματα προαποδειξάμενος Ἰουστινιανὸς, καταβληθεὶς ὑπὸ τοῦ ἐκ τῆς πληγῆς πόνου, ἀποδειλιᾷ, μικροψυχεῖ καὶ ἐν τοιαύτῃ κρισιμωτάτῃ στιγμῇ ἐγκαταλιπὼν τὴν θέσιν του φεύγει. Εἰς μάτην ἠγωνίσθη νὰ τὸν κρατήσῃ ὁ αὐτοκράτωρ. «Εἰς τὰς χεῖράς σου, » λέγων, κρέμαται ἡ πόλις· ἐπίστρεψον εἰς τὴν θέσιν » σου». Ὁ Ἰουστινιανὸς φεύγει εἰς Γαλατᾶν καὶ ἡ φυγὴ αὕτη γεννᾷ τὴν ἀθυμίαν καὶ ταραχήν. Οἱ ὑπ' αὐτὸν Γενουαῖοι, βλέποντες τὸν ἀρχηγόν των φεύγοντα, ταράττονται, καὶ ἀναχωροῦσιν. Οἱ δὲ Τοῦρκοι ὠφελούμενοι ἐκ τῆς συγχύσεως ταύτης, ὁρμήσαντες, εἰσέρχονται εἰς τὴν πόλιν καὶ προσβάλλουσι κατὰ νῶτα τοὺς περὶ τὸν αὐτοκράτορα. Ξιφήρης τότε ὁ Κωνσταντῖνος ὁρμᾷ ἔφιππος κατὰ τοῦ εἰσωθουμένου Τουρκικοῦ σμήνους ὑπὸ μόνων παρακολουθούμενος τῶν ὑπασπιστῶν του, οἵτινες καὶ αὐτοὶ πίπτουσι περὶ αὐτόν. Σωρὸς μέγας νεκρῶν ἔκειτο ἤδη ὑπὸ τὸ ξίφος του καὶ ἄφθονον τῶν ἀπίστων αἷμα ἔῤῥεεν ἐκ τῶν χειρῶν καὶ ποδῶν του,

ἀλλ' οἱ Τοῦρκοι, εἰσωθούμενοι πανταχόθεν,περιεκύκλωσαν αὐτόν.Ἀπαυδήσας τότε ἐκ τῆς πολλῆς σφαγῆς καὶ τοῦ κόπου στρέφει τὸ θολωμένον βλέμμα του περὶ ἑαυτὸν καὶ ἰδὼν τοὺς ὑπασπιστάς του θνήσκοντας, φοβούμενος δὲ μὴ συλληφθῇ ζῶν, ἐξεφώνησεν ὁ ἀοίδιμος τὸ τελευταῖον ἐκεῖνο πικρὸν καὶ σπαραξικάρδιον λόγιον. «Οὐκ ἔστι τις Χριστιανὸς τοῦ λαβεῖν τὴν κεφαλήν » μου ἀπ' ἐμοῦ ;» Ταῦτα δὲ λέγων ἐπλήγη κατὰ πρόσωπον ὑπό τινος ἀζάπη· καὶ τοῦτον μὲν ἐφόνευσεν ὁ Κωνσταντῖνος, ἕτερος δὲ Τοῦρκος πλήξας ὄπισθεν ἐφόνευσεν αὐτὸν, ἀγνοῶν τίς ἦν ὁ φονευθείς. Οὕτω λοιπὸν κατεστράφη ἡ χιλιετὴς Βυζαντινὴ Ἑλληνικὴ αὐτοκρατορία καὶ ὁ τελευταῖος ἐνδοξότατος αὐτοκράτωρ ἡμῶν Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος ὁ Δραγάσης, ἐν ἡλικίᾳ τεσσαράκοντα ἐννέα ἐτῶν, τριῶν μηνῶν καὶ ἡμερῶν εἴκοσιν, ἔπεσε προμαχόμενος αὐτῆς τῷ **1453** ἔτει 29 Μαΐου ἡμέρᾳ Τρίτῃ περὶ τὴν ἐννάτην πρωϊνὴν ὥραν.

Ἡ ἀπαισία καὶ θλιβερὰ αὕτη ἡμέρα τῆς 29 Μαΐου εἶνε ἡ ἀρχὴ τῶν μεγάλων δεινῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν μεγάλων ἐλπίδων ἡμῶν. Τὴν ἡμέραν ταύτην ὀφείλει πᾶς Ἕλλην, πᾶς χριστιανὸς τῆς Ἀνατολῆς ὀρθόδοξος νὰ ἐνθυμῆται καὶ ἐτησίως νὰ ἑορτάζῃ ἐν προσευχῇ καὶ νηστείᾳ. Ἡ ἡμέρα αὕτη συνεκορύφωσε τὰ δεινὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους, ἐπισφραγίσασα τὸν κολοφῶνα τῆς καταστροφῆς καὶ τῆς ἐρημώσεως. Ἔκτοτε πλέον δὲν ἔμεινεν οὔτε ἅγιον ἀμίαντον, οὔτε ἱερὸν ἀβεβήλωτον, οὔτε καλὸν καὶ ὅσιον ἀδιάφθορον. Αἱ Μοῦσαι, καταπτοηθεῖσαι ὑπὸ τοῦ ἀγρίου τρόμου τῆς Τουρκικῆς θηριωδίας καὶ φρίξασαι, ἐγκατέλιπον ἐν βίᾳ τὰ προσφιλῆ καὶ προαιώνια αὐτῶν τεμένη καὶ ἄλση καὶ μετὰ δακρύων

ἀσπασθεῖσαι τὴν μητέρα αὐτῶν, τὴν τάλαιναν Ἑλλάδα, ἐπέταξαν εἰς τὴν Δύσιν, καὶ ἡ ζοφερὰ σκοτόμαινα κατεκάλυψε σύμπασαν τὴν Ἑλλάδα.

Ἆ! οἱ ὀφθαλμοὶ θαμβοῦνται, ὁ νοῦς σκοτοδινιᾷ, ἡ πνοὴ πνίγεται, κλείεται ἡ καρδία.... Στῆθι καὶ σὺ ἐπὶ μικρόν, φίλε ἀναγνῶστα· προσεύξου ὑπὲρ τῆς μακαρίας ψυχῆς τοῦ τελευταίου αὐτοκράτορος καὶ χύσον ἓν δάκρυ ἐπὶ τῆς ἱερᾶς αὐτοῦ σκιᾶς.

Ἄς ἴδωμεν νῦν ἐν συντόμῳ τὴν περαιτέρω τύχην τοῦ μοναδικοῦ καὶ πολυπαθοῦς Ἑλληνικοῦ ἔθνους, τὸ ὁποῖον καὶ ἐγεννήθη καὶ ἀνετράφη καὶ ἀπέθανε δι' ἡρώων, καθὼς ἄχρι τοῦδε εἴδομεν.

Δουλωθὲν οὕτω τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος διῃρέθη ἔκτοτε εἰς τρία ἀπ' ἀλλήλων διακεκριμένα μέρη. Τὸ πρῶτον μέρος, τὸ καὶ πολυπληθέστερον, τὴν ἀπολεσθεῖσαν κλαῖον ἐλευθερίαν, ἀλλὰ τῇ ἀνάγκῃ ὑπεῖκον, διέμεινε δουλεῦον ἐν τῇ ἁρπαγείσῃ καὶ κατερημωμένῃ αὐτοῦ χώρᾳ. Παντάπασι δ' ἀμιγὲς πρὸς τοὺς στυγητοὺς τυράννους αὐτοῦ διετήρησεν ἐν μέσῳ τῆς σκληροτέρας Τουρκικῆς τυραννίας, ἐν μέσῳ τοῦ φανατισμοῦ καὶ τῶν ἀπείρων κακώσεων, τὴν θρησκείαν, τὴν γλῶσσαν, τὰ ἤθη καὶ ἔθιμα αὐτοῦ κατὰ τὸ δυνατὸν ἀκραιφνῆ καὶ ἀκέραια.

Τὸ δεύτερον μέρος, φεῦγον τὸν καταστρεπτικὸν τῆς τυραννίας ἀκινάκην, κατέφυγεν εἰς τὴν ἑσπερίαν Εὐρώπην, κομίζον μεθ' ἑαυτοῦ τοὺς προγονικοὺς θησαυρούς. Ἐγκαταστηθέντες δὲ οἱ Ἕλληνες οὗτοι ἐν Εὐρώπῃ, ἔδωκαν αὐτῇ τὰς πρώτας βάσεις τοῦ νεωτέρου πολιτισμοῦ· καί τοι δὲ ζῶντες οὗτοι μακρὰν τῆς πατρίδος, οὐδέποτ' ὅμως ἠμνημόνησαν αὐτῆς, ἀλλὰ διηνεκῶς ἐ-

βουλεύοντο ὑπὲρ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Γένους (1).

Τέλος δὲ τρίτον τι τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους μέρος, μὴ θέλον μὲν νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν προσφιλῆ Πατρίδα, ἀλλὰ μηδὲ τὸ ἄκουσμα τῆς δουλείας ὑπομένον, ἀνέδραμεν ἀπ' ἀρχῆς ἐπὶ τὰς κορυφὰς τῶν ἐλευθέρων ὀρέων αὐτῆς, ὅπου ἐφ' ἑκάστου αὐτῶν ἑστίαν ἐλευθερίας ἀνάψαντες, ἄσβεστον τὸ ἱερὸν πῦρ αὐτῆς διὰ τοῦ ἡρωϊσμοῦ αὐτῶν διετήρησαν, ἐλευθέρως ζῶντες ἐν μέσῳ πατρίδος δούλης καὶ κατὰ τῶν τυράννων διηνεκῶς μαχόμενοι αἰῶνας τέσσαρες. Τὸ οὕτω δὲ ὑπὸ τῆς δουλείας κατὰ τύπον, ἀλλ' οὐ κατὰ πνεῦμα τριμελισθὲν Ἑλληνικὸν ἔθνος διετέλεσεν ἓν ὅλον συνεχὲς καὶ ἀδιαίρετον ἀποτελοῦν, συνδεόμενον διὰ τῆς θρησκείας, τῆς γλώσσης, τῶν κοινῶν ἀναμνήσεων καὶ τοῦ μέλλοντος.

Εἴδομεν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν, ὅτι τὸ ἔθνος ἡμῶν κατὰ τὴν μετάβασιν αὐτοῦ ἀπὸ τῆς ἀρχαίας πολυθείας εἰς τὸν Χριστιανισμὸν διῃρέθη εἰς δύο σφοδρῶς ἀντιπαλαίοντα μέρη· ὅτι κατὰ τὴν πάλην ἐκείνην μεγίστη ἐγεννήθη ἔχθρα μεταξὺ Χριστιανισμοῦ καὶ Ἑλληνισμοῦ· ὅτι οἱ Ἕλληνες ἐδέχθησαν μὲν ἅπαντες τὸν Χριστια-

(1) Οἱ ἀγαθοὶ οὗτοι ἄνδρες, πανταχοῦ τῆς οἰκουμένης ἐσκορπισμένοι καὶ οὐδέποτε, ἢ πρὸ πολλοῦ καὶ ἐπὶ μικρὸν μόνον τὴν πατρίδα θεασάμενοι, ἀπέθανον καὶ ἀποθνήσκουσιν ἐπὶ ξένης γῆς, προφέροντες ὡς πάντοτε καὶ κατὰ τὴν ὑστάτην πνοὴν αὐτῶν τὸ ἱερὸν ὄνομα τῆς γλυκείας Πατρίδος, ὑπὲρ ἧς πολλοὶ καὶ τούτων ἐτελεύτησαν· ἔτι δὲ καὶ ἀποθανόντες πολλὰ εὐεργετήματα αὐτῇ προσήνεγκον καὶ ζῶντες πολυειδῶς τὴν εὐεργετοῦσι. Πᾶσι δὲ τοῖς ἀποθανοῦσι τούτοις ἔστω ἀναγεγραμμένον ἐνταῦθα τὸ ἑξῆς γενικὸν ἐπιτύμβιον.

Ὑπὸ στυγηρᾶς δουλείας διωγμένα, ἐπὶ ξένης
Ἀποθνήσκουσι τὰ τέκνα τῆς Ἑλλάδος τῆς ταλαίνης.
Πλὴν τὸ σῶμα κατ' ἀνάγκην ἐν γῇ ξένῃ ἂν καὶ μένῃ,
Κατοικεῖ ὅμως τὸ πνεῦμα τὰ ἡμεδαπὰ τεμένη!

νισμόν, ἀλλ' ὅτι οἱ Χριστιανοὶ γενόμενοι Ἕλληνες ἀπηρνήθησαν καὶ ἐμίσησαν ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα, ὡς αὐτοὶ ἐνόμιζον, ἐκώλυον αὐτοὺς τοῦ νὰ γείνωσι Χριστιανοί. Ἦσαν δὲ ταῦτα ὁ ἀρχαῖος πολυθεϊκὸς Ἑλληνισμός. Ἄρα ἐμίσησαν αὐτόν· ἀλλὰ μετ' αὐτοῦ τὴν καταγωγὴν, τὸ ὄνομα, τὸ ἔνδοξον παρελθὸν, πάσας τὰς ἀρετὰς τῶν προγόνων των καὶ ἐγγένει πᾶν ὅ,τι ὁπωσδήποτε συνεδέετο τῇ προτέρᾳ αὐτῶν θρησκείᾳ. Ἀπέῤῥιψαν δηλαδὴ σὺν τῷ ὕδατι τοῦ λουτῆρος καὶ αὐτὸ τὸ παιδίον, ὡς λέγει παροιμία τις Γερμανικὴ (*das Kind sammt dem Bade*).

Τὸ κακὸν λοιπὸν τοῦτο, ὅπερ καὶ πολλοὶ Βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες ἐπεχείρησαν ματαίως νὰ διορθώσωσι, διωρθώθη πληρέστατα ὑπὸ τὴν Τουρκικὴν δουλείαν. Ἡ ἀνήκουστος ἐκείνη θηριώδης τυραννία τῶν Τούρκων ἐπαπείλει γενικὴν καὶ καθολικὴν καταστροφήν. Ἐκινδύνευσε τότε οὐ μόνον τὸ σῶμα, ἀλλὰ καὶ ἡ ψυχὴ νὰ πάθῃ ὄλεθρον παντελῆ· οὐ μόνον τοῦ ἀτόμου, ἀλλὰ καὶ τῆς συνειδήσεως ἡ ἐλευθερία ἐκινδύνευεν. Ὄλεθρος ἐξαφανιστικὸς ἐπαπείλει καὶ τὸν Ἑλληνισμὸν καὶ τὸν ὀρθόδοξον Χριστιανισμόν. Ἕνεκα λοιπὸν τοῦ γενικοῦ κινδύνου ἔτεινε συνδιαλλακτικὴν τὴν δεξιὰν ὁ Χριστιανισμὸς πρὸς τὸν Ἑλληνισμόν· καὶ κατὰ μικρὸν ἐν σιγῇ καὶ ἄνευ ἐπισήμου συνθήκης οὐ μόνον συνδιηλλάγησαν, ἀλλὰ καὶ συνεμάχησαν ἀλλήλοις τὰ δύο ταῦτα ζωογόνα καὶ σωτήρια τῆς Ἑλληνικῆς ὀντότητος στοιχεῖα· διὰ τῆς συνδιαλλαγῆς δὲ καὶ συμμαχίας ταύτης ἐσώθησαν ἀμφότερα.

Ὑπὲρ τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἠγωνίζοντο καὶ τὸν Ἑλ-

λ η ν ι σ μ ὸ ν διὰ τοῦ Χ ρ ι σ τ ι α ν ι σ μ ο ῦ ἔσωζον ἐν τοῖς μοναστηρίοις καὶ διὰ τῆς Ἐκκλησίας οἱ ἱερεῖς καὶ οἱ θρησκευτικοὶ ποιμένες τοῦ Γένους· ὑπὲρ τῆς Π ί σ τ ε ω ς ἐμάχοντο καὶ τὸν Χ ρ ι σ τ ι α ν ι σ μ ὸ ν διὰ τοῦ Ἑ λ λ η ν ι σ μ ο ῦ ἔσωζον ἐπὶ τῶν ἐλευθέρων τῆς Ἑλλάδος ὀρέων οἱ ἀρειμάνιοι ἐκεῖνοι καὶ ἐλεύθεροι ἁρματωλοὶ τῆς Πατρίδος.

Καὶ ταῦτα πάντα διεπράξατο τὸ ἔθνος λελυθότως πως, ὑπὸ τοῦ φυσικοῦ ἐνστίγματος καὶ τοῦ θείου νόμου τῆς αὐτοσυντηρησίας κινούμενον. Ὅτε δὲ κατὰ τὴν 25 Μαρτίου τοῦ 1821 ἔτους εὐηγγελίζετο ὁ ἀρχάγγελος Γραβριὴλ τῇ Θεοτόκῳ τὸ Χαῖρε, εὐηγγελλίσατο ὁ αὐτὸς οὐρανόθεν καὶ ἐ π ι σ ή μ ω ς τὴν συνθήκην ταύτην τῆς συνδιαλλαγῆς καὶ συμμαχίας τοῦ Χριστιανισμοῦ πρὸς τὸν Ἑλληνισμόν. Τῆς ἱερᾶς δὲ ταύτης συμμαχίας καρπὸς ἀγλαός ἐστιν ἡ θείᾳ συνάρσει κατορθωθεῖσα ἀπελευθέρωσις τοῦ σημερινοῦ λεγομένου Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος, καὶ ἡ γενικὴ καὶ φανερὰ γνῶσις καὶ πεποίθησις, ἣν σύμπασα ἡ Ἑλληνικὴ φυλὴ κέκτηται σήμερον περὶ τῆς καταγωγῆς καὶ τῆς πίστεως, περὶ τῆς θρησκείας καὶ τῆς πατρίδος αὐτῆς. Πᾶς ἄνθρωπος, ὁπουδήποτε τῆς γῆς καὶ ἂν ᾖ, λαλῶν τὴν γλῶσσαν καὶ ἔχων τὴν πίστιν τῶν νέων πρωτομαρτύρων τῆς Ἑλληνικῆς Παλιγγενεσίας τοῦ Φεραίου Ῥήγα καὶ τοῦ πατριάρχου Γρηγορίου, γινώσκει ἤδη καλῶς ὅτι εἶνε Χριστιανὸς μὲν ὀρθόδοξος τὴν θρησκείαν, Ἕλλην δὲ τὴν καταγωγὴν καὶ τὴν πατρίδα. Μεθ' ὅσα τοίνυν ἄχρι τοῦδε εἴπομεν καὶ μετὰ τὴν σύντομον ταύτην ἀνακεφαλαίωσιν θαῤῥούντως ἐκφέρομεν νῦν τὴν παράδοξον μέν, ἀληθεστάτην δὲ ἀξίωσιν τήν δε· ὅτι δηλαδὴ τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος ἔ π α θ ε ὅ,τι ἔ π α θ ε

κυρίως, διότι δεξάμενον τὸν Χριστιανισμὸν ἐμίσησεν, ἀπηρνήθη ἑαυτὸ καὶ ἐχθρὸς αὐτὸ ἑαυτοῦ ἐγένετο· ἀλλ' ὅτι συνάρσει θείᾳ συνδιηλλάγη ἤδη πρὸς ἑαυτὸ καὶ συνηνώθη ἐπισήμως.

Ἡ ἱερὰ λοιπὸν τοῦ Χριστοῦ Πίστις, ἡ θεία γλῶσσα, τὰ κοινὰ παθήματα, αἱ ἔνδοξοι ἀναμνήσεις, τὸ μέγα μέλλον ἦσαν, εἰσὶ καὶ ἔσονται οἱ ἀρραγεῖς καὶ ἀδιάλυτοι δεσμοὶ τῆς αἰωνίου ἑνότητος τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους. Ταῦτα διέσωσαν τὸ ἔθνος ἡμῶν ὑπὸ τὸν βόρβορον τῆς Τουρκικῆς τυραννίας ὡς ἀδάμαντα ἀκήρατον αἰῶνας τέσσαρας. Ταῦτα κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους τῆς δουλείας παρεῖχον τὴν ἀνεξάντλητον τροφὴν εἰς τοὺς τυραννοκτόνους κρατῆρας τῶν ἐλευθέρων τῆς Ἑλλάδος ὀρέων. Ταῦτα καὶ πρὸ μικροῦ συνέδεσαν καὶ ἐνεψύχωσαν τοὺς γενναίους πατέρας ἡμῶν, τοὺς ἱδρυτάς, λέγω, τῆς παλιγγενεσίας τῆς Ἑλλάδος. Οἱ ἀγαθοὶ οὗτοι ἄνδρες ἐν τῷ μέσῳ τῆς βαθυτέρας δουλείας, ἐνῷ τὰ λοιπὰ ἔθνη ἐφαίνοντο ἀπολέσαντα καὶ τὴν μνήμην τοῦ ἂν ὑπάρχωσιν ἔτι Ἕλληνες, οὐδέποτε παύσαντες ἐλευθέραν τὴν Ἑλλάδα ὀνειρευόμενοι, ἀνεπέτασαν τέλος τῆς ἐλευθερίας αὐτῆς τὸν Φοίνικα. Ὑπὸ τὴν ἱερὰν ταύτην τῆς ἀναγεννήσεως ἡμῶν σημαίαν ἑπτὰ ἐνιαυτοὺς ἡρωϊκῶς μαχόμενοι ἐν μέσῳ στερήσεων τόσων καὶ κινδύνων τόσων, ἔλαβον τῆς δόξης τὸν ἀμάραντον στέφανον καὶ ἐκπλύναντες ἀφ' ἡμῶν τὸν ῥύπον τῆς δουλείας διὰ τοῦ ἱεροῦ αἵματος αὐτῶν παρέδωκαν ἡμᾶς τῇ πατρίδι ἐλευθέρους.

Ἀλλὰ τὰ ἔργα τὰ μεγάλα, ὦ Ἕλληνες, οὔτ' διὰ μιᾶς, οὔτ' ἐν βραχεῖ κατορθοῦνται. Ἑπτὰ ἐνιαυτῶν ἡρωϊκοὶ ἀγῶνες τῶν πατέρων ἡμῶν μόλις ἤρκεσαν ν'

ἀποτινάξωσι τὰ δεσμὰ τῆς δουλείας ἀπὸ τοῦ τραχήλου καὶ τῶν βραχιόνων τῆς μεγάλης ἡμῶν πολυτλήμονος πατρίδος. Ἅπανθ' ὅμως τὰ λοιπὰ τοῦ τιμαλφοῦς καὶ ἱεροῦ σώματος αὐτῆς μέλη διατελοῦσιν ἔτι ὑπὸ τὰ αἰσχρὰ τῆς δουλείας δεσμά. Ἡ γενέτειρα γῆ τῶν πλείστων ἡμῶν στενάζει ἔτι ὑπὸ τὸν βαρὺν τῆς τυραννίας ζυγόν. Ὁ ἀγὼν ἤρξατο μόνον, ἀλλ' οὐκ ἀπετελέσθη. Ὁ ἀείμνηστος αὐτοκράτωρ ἡμῶν Κωνσταντῖνος ὁ Παλαιολόγος καὶ οἱ γενναῖοι πατέρες ἡμῶν προεδείξαντο διὰ τοῦ παραδείγματος αὐτῶν τὸ ἐλευθέρως καὶ καλῶς τελευτᾷν. Ἐφ' ἡμῖν ἐστὶ τὸ ἀρξάμενον τῶν πατέρων ἔργον ἐκπεραιῶσαι. Ἀναμφιλέκτως ζῶμεν κατὰ τὸν χρόνον τῆς τιμῆς καὶ τῆς δόξης. Προαλειφώμεθα τοίνυν εἰς τὸν ἱερὸν ἀγῶνα διὰ τῆς ὁμονοίας καὶ τῆς πρὸς τὴν Πατρίδα Ἑλληνικῆς ἀγάπης· διότι

«Ἔσσεται ἦμαρ, ὅτ' ἄν ποτ' ὀλώλῃ Ἴλιος ἱρὴ
»Καὶ Πρίαμος καὶ λαὸς ἐϋμελίω Πριάμοιο.»

Γένοιτο!

16 Ἰανουαρίου 1859.

Ὁ Μεταφραστής.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.

Ὅτε Μωάμεθ ὁ Β' ἐν ἔτει 1453 εἰσήλασε νικητὴς εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ ἐπὶ τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας, κατακρημνίσας τὸν σταυρὸν, ἐνέπηξε τὴν ἡμισέληνον, σύμπασα ἡ Εὐρώπη, ἔντρομος τότε, ἤρξατο νὰ σκέπτηται περὶ τῶν μέσων καὶ τοῦ τρόπου τῆς ἀποσοβήσεως τῶν Τούρκων ἐκ τῆς Εὐρώπης. Ἐφ' ὅσον ὅμως οἱ πρόγονοι τοῦ κατακτητοῦ, μίαν μετὰ τὴν ἄλλην τὰς ἐπαρχίας τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους ἀποσπῶντες, διεβιβάζοντο εἰς τὴν Εὐρώπην, καθίδρυον τὴν πρωτεύουσαν αὐτῶν ἐν Ἀδριανουπόλει καὶ μέχρις Ἴστρου τὰ σμήνη τῶν Γιανιτσάρων ἐξέπεμπον, οὐδεὶς ἐν Εὐρώπῃ ἐκινεῖτο καὶ μόνον αἱ ἀμέσως κινδυνεύουσαι χῶραι, Σερβία, Οὐγγαρία, Βλαχία κτλ. ἐποίουν ἐνίοτε ἀγῶνάς τινας, ἀλλὰ μεμονωμένους καὶ ἀσθενεῖς, πρὸς ἀναχαίτισιν τοῦ χειμάῤῥου,ὅστις ὁσημέραι ὁρμητικώτερος καὶ ἀπειλητικώτερος κατήρχετο. Ἀλλ' ὅ,τι δὲν ἠδυνήθη νὰ κατορθώσῃ ἡ κατάκτησις ὁλοκλήρων ἐπαρχιῶν καὶ χωρῶν, κατώρθωσε μιᾶς μόνης πόλεως ἡ κυρίευσις. Ἡ πτῶσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐξήγειρεν ἐκ τοῦ ληθάργου αὐτῶν τὰ Εὐρωπαϊκὰ κράτη καὶ ἤγαγεν αὐτὰ εἰς

ἐπίγνωσιν τῶν τέως αἰσχρῶς παρημεληθέντων καθηκόντων αὐτῶν, ἀλλὰ λίαν βραδέως.

Ὁ τρομερὸς κρότος, τὸν ὁποῖον προὐξένησε τὸ συμβὰν τοῦτο, ἀποδεικνύει, ὅτι ἡ Κωνσταντινούπολις ὁλοκλήρων χωρῶν καὶ ἐπαρχιῶν ἐστιν ἀνταξία· καὶ δικαίως. Ὅτε ὁ Κωνσταντῖνος, ἰδὼν δι' ὀρθοῦ βλέμματος, ὅτι ἡ Κωνσταντινούπολις εἶνε τὸ κέντρον τῆς βαρύτητος τοῦ ἀρχαίου κόσμου καὶ τὸ προπύργιον τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ κατὰ τῆς Ἀσιατικῆς βαρβαρότητος, μετήνεγκε τὴν ἕδραν αὐτοῦ ἀπὸ τῆς Ῥώμης εἰς τὸ Βυζάντιον, τὸ παρ' αὐτοῦ μετονομασθὲν, καὶ κατανοήσας ὅτι ἡ εἰδωλολατρεία διὰ παντὸς ἀπώλετο, ὑπὸ τῆς λαμπρότητος τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐπισκοτισθεῖσα, ἀνύψωσε τὸν Χριστιανισμὸν εἰς ἐπικρατοῦσαν τοῦ κράτους θρησκείαν, διττῶς ἐγένετο ἄξιος τοῦ ἐπωνυμίου Μέγας, ὅπερ οὐδέποτε ἄχρι τῆς σήμερον τῷ ἠρνήθη ἡ Ἱστορία, καὶ μόνον σχολαστικότης ἢ ἀντιχριστιανικὸς φανατισμὸς νὰ διαμφισβητήσῃ δύναται.

Καὶ εἶνε μὲν χρεία τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὡς προπύργιον τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ κατὰ τῆς Ἀσιατικῆς βαρβαρότητος, νὰ διέπῃ τὸ Εὐρωπαϊκὸν ἀλληλεθνὲς δίκαιον· ἀλλ' ἡ Εὐρώπη τοῦ μεσαιῶνος ἦτον ἀδύνατον ν' ἀνυψωθῇ μέχρι τῆς ἀληθείας ταύτης. Θρησκευτικὴ φανατικὴ προκατάληψις τῶν λαῶν καὶ πλεονεξία τῶν ἡγεμόνων ἐκώλυε τὴν Εὐρώπην τοῦ νὰ ἐννοήσῃ τὸ ἀληθινὸν συμφέρον αὐτῆς, ἥτις ἕνεκα τῶν σφαλμάτων αὐτῆς τούτων ἐπὶ τέσσαρας αἰῶνας βαρέως ἐδεινοπάθησε.

Τὴν παγκόσμιον τοίνυν ἱστορικὴν ἀξίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως βαθέως συναισθανόμενος, μετεχειρί-

σθην ἐν μέρει τῆς σχολῆς τὸν χρόνον, ὅσον μοὶ παρεῖχεν ἡ ἐν τῇ πόλει ταύτῃ ὑπερδεκαετὴς ὑπηρεσία μου, εἰς τὸ νὰ συλλέξω ὡς πλείστας εἰδήσεις περὶ τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως, νὰ ἐξελέγξω δι' ἐπανειλημμένης ἐπισκέψεως τῶν τόπων τὰς ἐκθέσεις τῶν συγχρόνων καὶ νὰ διακρίνω τὰ ψευδῶς λεγόμενα ἀπὸ τῶν ἀληθειῶν, ὅσας αὐτόπται βεβαιοῦσιν. Οὕτω τοίνυν ἀφῃρέθησαν μέν τινα ὡς ἀληθῆ γεγονότα μέχρι τοῦδε νομιζόμενα, πολλὰ δὲ νέα πράγματα ἔφερον εἰς φῶς αἱ λεπτομερεῖς αὗται ἔρευναι· καὶ τοιουτοτρόπως ἀντὶ διακεκομμένων ἢ τὸ πολὺ ἀτελῶς συνδεδεμένων συμβάντων συναρμολογεῖται νῦν ἡ διήγησις χρονολογικῶς καὶ τοπογραφικῶς εἰς διεσκευασμένον τι σύνολον. Πρὸς τὴν χρονολογικὴν δὲ κατάταξιν ὠφέλησε τὰ μέγιστα τὸ νεωστὶ ὑπὸ τοῦ Κορνέτου ἐκδοθὲν ἡμερολόγιον τοῦ Ν. Βαρβάρου· πρὸς τὸν τοπογραφικὸν ὅμως προσδιορισμὸν ἦσαν ἀνεπαρκῆ τὰ μέχρι τοῦδε ὑπάρχοντα ἔργα καὶ ἐδέησε νὰ γείνωσιν ἐπανειλημμέναι ἐπισκέψεις τῶν τόπων, ὅπως ἀναιρεθῶσιν ἀπάται πρὸ αἰώνων βαθέως ἐῤῥιζωμέναι.

Πηγὰς λοιπὸν εἶχον πρὸς τὴν παροῦσαν συγγραφήν.

I. αὐτόπτας.

Γεωργίου Φραντζῆ, Πρωτοβεστιαρίου χρονικόν. Ἐν Βόννῃ 1838. 8ον.

Nicolo Barbaro P. V. Giornale dell' assedio di Constantinopoli 1453. ἐν Βιέννῃ 1856 8ον.

Isidori Rutheni cardinalis, Sabinensis Episcopi. Epistola de Constantinopolitanae urbis expugnatione. ἐν Βασιλείᾳ 1556, φυλ.

Λεωνάρδου Χίου, Ἀρχιεπισκόπου Μιτυλήνης ἱστο-

ρία τῆς πτώσεως καὶ ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἐν Βασιλείᾳ 1562. φυλ.

Πρὸς τούτοις τὰ ἐν τῷ Μούνσ-ατ-ουλ-Σαλατεὶν (ὑπὸ φεριδοὺν Βέη, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1264 (1848) φυλ.) περιεχόμενα νικητήρια ἔγγραφα τοῦ Σουλτάνου Μωάμεθ, ἅτινα ὅμως φέρουσιν ἴχνη μεταγενεστέρας νοθεύσεως.

II. Συγχρόνους.

Δούκα, Μιχαὴλ Δούκα Νέπωτος, Ἱστορία Βυζαντινὴ, ἐν Βόννῃ 1834 8ον.

Λαονίκου Χαλκοκονδύλη, Τουρκικὴ ἱστορία· ἐν Βασιλείᾳ 1562 φυλ.

Ὑπὸ τῶν συγγραφέων λοιπὸν τούτων ὁδηγούμενος, ἐπεχείρησα συστηματικὴν ἐξέτασιν ἁπάντων τῶν ὑπ' αὐτῶν ἀναφερομένων μερῶν. Τὴν πυξίδα καὶ τὸ μέτρον ἔχων δηλαδὴ ἀνὰ χεῖρας κατεμέτρησα μὲν τὰ τείχη καὶ τοὺς πύργους, ἀντέγραψα δὲ πᾶσαν ἐπιγραφὴν, ἐξήτασα λεπτομερῶς πᾶσαν κατεστραμμένην οἰκοδομὴν ἢ μνημεῖον, τὰ ὁπωσοῦν λόγου ἄξια, ἰχνογράφησα τὰ ἐπίσημα μέρη καὶ τέλος συνέλεξα τὰς ἐπιτοπίους παραδόσεις, αἵτινες ἐν πολλοῖς μοὶ παρέσχον λίαν ὠφέλιμον νύξιν. Κατὰ τὰς ἐκδρομὰς δὲ ταύτας μὲ συνώδευε πολλάκις ὁ Κ. Δεθιῆρος, διευθυντὴς τοῦ ἐν Πέρᾳ Αὐστριακοῦ σχολείου· ὥστε ἡ ἐξέλεγξις ἀντιφασκουσῶν γνωμῶν ἐγίνετο ἀμέσως καὶ ἐν τόπῳ.

Πρὸς τούτοις δ' ἐσυμβουλευόμην ἐπιμελῶς καὶ τοὺς ἐπισημοτέρους τῶν πρὸ ἐμοῦ περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου γραψάντων· ἀναφέρω δὲ τοὺς λόγους μου ἐν ταῖς σημειώσεσιν, ὁσάκις ἠναγκάσθην νὰ διαφωνήσω πρὸς αὐτούς. Εἰσὶ δ' οὗτοι *Histoire du Bas-Empire par le Beau*,

revue entièrement, corrigée et augmentée par M. Bosset jeune tome XXI, Paris 1836 8^{ον}. *Geschichte des Osmanischen Reiches durch Joschichte des Osmanichen Reiches durch Joseph von Hammer. I. Band, Pesth* 1827. 8^{ον}. *J. W. Zinkeisen. Geschichte des Osmanischen Reiches in Europa. I. Theil. Hamburg.* 1840 8^{ον}. Χαϊρουλλὰχ ἐφέντη. Δεϐλετὶ ἀλιέϊ Ὀσμανιέ Ταριχί. 8^{ον}. φυλλάδιον. Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1271 (1855) 8^{ον}.

Πρὸς ἀκριϐῆ δὲ διάκρισιν παντὸς μυθώδους καὶ ἀϐεϐαίου ἐνόμισα καλὸν νὰ πραγματευθῶ τὰ περὶ τούτων ἐν ἰδιαιτέρῳ παραρτήματι, καὶ πρὸς τοῦτο ἤρκει ἡ κατὰ λέξιν μετάφρασις ἐκ τοῦ τὰ μάλιστα παρὰ τοῖς Τούρκοις ἀναγινωσκομένου βιϐλίου «Ταρὶχ μουντεχεπατὴ Ἐϐλιᾶ Τσελεμπῆ,» ἐν ᾧ τὰ τοιαῦτα κατ' ἐξοχὴν ἀπαντῶνται.

ΠΡΟΑΝΑΚΡΟΥΣΜΑΤΑ

ΤΟΥ

ΑΓΩΝΟΣ.

Κατὰ Φεβρουάριον τοῦ ἔτους 1451 ἀνέβη τὸν Ὀσμανικὸν θάρνον ὁ Σουλτάνος Μωάμεθ Β'. ἀλλὰ τὸ κράτος αὐτοῦ οὐδόλως εἶχεν ἔτι τὴν ἔκτασιν, ἥντινα βραδύτερον ἔλαβε· διότι ἐξουσίαζε μὲν τὸ πρόσθιον ἥμισυ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, καὶ ἐν Εὐρώπῃ τὴν Θράκην, Μακεδονίαν Βουλγαρίαν καὶ Θεσσαλίαν, ἀλλ' ἐν Ἀλβανίᾳ προέκειντο ἔτι κραταιοὶ ἀγῶνες αὐτοῦ πρὸς Γεώργιον τὸν Καστριώτην (Σκενδέρβεην)· ἐν τῷ Ἀρχιπελάγει ἐκράτουν πρὸς τοῖς Ἕλλησιν οἱ Γενουαῖοι καὶ Βενετοί· καὶ πρὸς τὸ ἀνατολικὸν μέρος τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἐσώζοντο ἔτι οἱ Καραμανογλοῦ, οἱ Ζουκαδρὶ καὶ ἄλλα τινὰ λείψανα τοῦ κράτους τῶν Σελδσουκιδῶν· ἐν Τραπεζοῦντι ὑπῆρχεν αὐτοκρατορία τῶν Κομνημῶν, ἐν Συρίᾳ καὶ Αἰγύπτῳ ἦρχον οἱ Μαμελοῦκοι καὶ πρὸς Ἀνατολὰς τοῦ Εὐ-

φράτου οἱ δυνάσται τοῦ Μέλανος καὶ Λευκοῦ κριοῦ (α).

Κωνσταντῖνος δὲ Παλαιολόγος ὁ Δραγάσης, πρὸ δεκαὲξ περίπου μηνῶν ἀναβὰς τὸν θρόνον τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, ἦρχε χώρας ἐκτεινομένης μόλις πέραν τῶν τειχῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως· διότι ἀπέναντι μὲν ταύτης ἀριστερόθεν τοῦ Κερατίου κόλπου κατεῖχον οἱ Γενουαῖοι τὸ προάστειον, Γαλατᾶν· ἑκατέρωθεν δὲ του Βοσπόρου ἅπασα ἡ χώρα ἦτον ἤδη Τουρκική. Ἡ Κωνσταντινούπολις λοιπὸν ἰδίως μετά τινων νήσων τοῦ Ἀρχιπελάγους καὶ τῆς Πελοποννήσου ἀπετέλουν τὰ τελευταῖα λείψανα τοῦ κράτους, τὸ ὁποῖον πρὸ χιλίων ἐτῶν ἐξετείνετο ἀπὸ τῆς Καρχηδόνος καὶ Σικελίας μέχρις Εὐφράτου καὶ Τίγρεως, καὶ ἀπὸ τοῦ Δουνάβεως μέχρι τῶν καταῤῥακτῶν τοῦ Νείλου. Ἐπὶ δὲ τῆς Τραπεζοῦντος, Σερβίας, Βλαχίας καὶ αὐτοῦ προσέτι τοῦ Γαλατᾶ, τῆς Μιτυλήνης κτλ. εἶχεν εἶδός τι τιμαριωτικῆς κυριότητος ἡ Κωνσταντινούπολις, ἧς ὁ αὐτοκράτωρ ἐθεωρεῖτο εἰσέτι ὡς ὁ ἀνώτατος ἄρχων τῶν πρεσβευόντων τὴν ἀνατολικὴν ὀρθόδοξον πίστιν. Καὶ εἶνε μὲν ἄγνωστα τὰ καθέκαστα τῆς τιμαριωτικῆς ταύτης κυριότητος· ἀλλ' ἐκ τῶν ὑπαρχόντων μνημείων καταφαίνεται, ὅτι ἡ Κωνσταντινούπολις ἐκτὸς τῆς ἐκκλησιαστικῆς εἶχεν ἐπ' αὐτῶν καί τινα πολιτικὴν ἐξουσίαν (1).

(α) Δύο φυλαὶ Τουρκομανικαὶ οὕτω καλούμεναι ἀπὸ τοῦ ἐν τῇ σημαίᾳ αὐτῶν συμβόλου τοῦ λευκοῦ καὶ μέλανος κριοῦ. Παρά τισι τῶν Βυζαντινῶν καλοῦνται Ἀσπροπρόβατοι καὶ Μαυροπρόβατοι. Σ. Μ.

(1) Οἱ ἐν παρενθέσει ἀριθμοὶ παραπέμπουσιν εἰς τὰς ἐν τέλει τοῦ βιβλίου σημειώσεις.

Πρὸς στιγμὴν ὑπῆρχεν εἰρήνη μεταξὺ τῶν δύο κρατῶν, ἀλλὰ τὸ πῦρ ἔκαιεν ὑπὸ τὴν τέφραν· καὶ κατὰ τὸν χαρακτῆρα τοῦ Σουλτάνου δὲν ἠδύνατο νὰ ἐλπίζῃ ὁ Κωνσταντῖνος, ὅτι θέλει βασιλεύσει ἐν εἰρήνῃ. Ἔπραξεν ὅμως ὅ,τι ἠδύνατο, ἵν' ἀπομακρύνῃ ἐπί τινα χρόνον ἔτι τὸ ἀναπόδραστον, πέμψας πρέσβεις, ἵνα συγχαρῶσι τὸν Μωάμεθ διὰ τὴν εἰς τὸν θρόνον αὐτοῦ ἀνάβασιν, καὶ κλείσας μετ' αὐτοῦ συνθήκην, καθ' ἣν οὗτος ὑπεχρεοῦτο νὰ πληρώνῃ ἐτησίως 300,000 ἄσπρα διὰ τὴν διατήρησιν τοῦ εἰς Κωνσταντινούπολιν προσφυγόντος ἀνεψιοῦ του Ὀρχάνου. Ἀπετάθη δὲ συγχρόνως καὶ πρὸς τὰς Ἰταλικὰς κυβερνήσεις παρακαλῶν αὐτὰς πρὸς βοήθειαν· καὶ ἤδη τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1452 ἔτους ἐφάνη ἐπὶ τούτῳ Ἕλλην πρέσβυς ἐν Βενετίᾳ, τῆς ὁποίας ἡ γερουσία ἐννόησεν ἀμέσως ὁποῖα καὶ ὁπόσα συμφέροντα διακινδυνεύουσι· διὰ τοῦτο, καὶ αὐτὴ ἐπιέζετο ἐν Λογγοβαρδίᾳ καὶ ὁ Δοὺξ αὐτῆς εἶχε προσβληθῆ ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος, μὴ θελήσαντος νὰ λάβῃ εἰς σύζυγον τὴν προξενηθεῖσαν αὐτῷ τοῦ Δουκὸς θυγατέρα, διετάγη ὅμως ὁ ναύαρχος Γαβριὴλ Τρεβισάνος, νὰ συναθροίσῃ ἐν Κρήτῃ, Κερκύρᾳ, Μεθώνῃ, Ναυπλίῳ καὶ Εὐβοίᾳ πολλὰ πλοῖα, χρήματα καὶ στρατὸν καὶ νὰ σπεύσῃ πρὸς βοήθειαν τῆς ἐπαπειλουμένης Πόλεως. Ἐπετράπη δὲ καὶ ἡ ἐκ Βενετίας διὰ Κωνσταντινούπολιν ἐξαγωγὴ ὅπλων καὶ νίτρου μέχρι τινὸς ποσοῦ.

Καὶ ἡ Γένουα δέ, ἔχουσα ὡσαύτως μεγάλα συμφέροντα κατὰ τὸν Βόσπορον, τὸν Εὔξεινον Πόντον καὶ τὸ Αἰγαῖον πέλαγος, ἔπεμψε τὸν Ἰωάννην Λόγγον Ἰουστινιανὸν μετά τινων πλοίων. Ὁ δὲ Πάπας Νικόλαος Ε', βιάζων τὸν αὐτοκράτορα εἰς τὸ νὰ ἐπισπεύσῃ τὴν

ἐκτέλεσιν τῆς ἐν τῇ συνόδῳ τῆς Φλωρεντίας συνομολογηθείσης ἑνώσεως τῶν ἐκκλησιῶν, ἔπεμψε τὸν καρδινάλιον Ἰσίδωρον μετὰ ὀλίγων ἀνδρῶν.

Ταῦτα δὲ ἦτο πᾶν ὅτι ἠθέλησεν ἡ Εὐρώπη νὰ πράξῃ πρὸς ὑπεράσπισιν τῆς σημαντικωτέρας πόλεως αὐτῆς. Ἡ μὲν Βενετία καὶ Γένουα δὲν ὤκνησαν, κατὰ τὸ μέτρον τῶν ἑαυτῶν δυνάμεων, νὰ πέμψωσι βοήθειαν ἅμα ἐκζητηθεῖσαν· ὁ Πάπας ὅμως δὲν ἠδύνατο νὰ παραχωρήσῃ τὴν μηδαμινὴν αὐτοῦ βοήθειαν χωρὶς νὰ ἐπιβάλῃ εἰς τὸν πιεζόμενον αὐτοκράτορα συμφωνίας, τὰς ὁποίας οὗτος ἀδύνατον ἦτο νὰ ἐκτελέσῃ. Τῶν λοιπῶν ἡγεμόνων τῆς Εὐρώπης οὐδεὶς ἐκινήθη.

Ὁ Σουλτάνος εἶχεν ἐν πρώτοις ν᾽ ἀποκρούσῃ ἐπιδρομήν τινα τοῦ ἡγεμόνος τῆς Καραμανίας· ἀλλ᾽ ἅμα οὗτος ἠτήσατο εἰρήνην, ἐστάλησαν Ἕλληνες πρέσβεις παρὰ τοῦ αὐτοκράτορος εἰς τὸ ἐν Ἀκσιάρῃ (α) στρατόπεδον τοῦ Μωάμεθ, λέγοντες ἐν ὀνόματι τοῦ κυρίου αὐτῶν, ὅτι ἡ πρὸς διατροφὴν τοῦ Ὀρχάνου ὁρισθεῖσα χρηματικὴ ποσότης, οὐδόλως ἐξαρκοῦσα, δέον νὰ διπλασιασθῇ, καὶ ὅτι, ἂν ὁ Σουλτάνος δὲν συγκατένευεν εἰς τοῦτο, ὁ αὐτοκράτωρ ἤθελεν ἀντιτάξει τὸν Ὀρχάνην, ὡς ἀντιπαραγγέλλοντα τὸν θρόνον. Ὁ Μωάμεθ ἀπήντησεν εἰς τὴν ἀπερίσκεπτον ταύτην ἀγγελίαν ἐν λυσσώδει ὀργῇ· καὶ τάχιστα κλείσας εἰρήνην μετὰ τοῦ ἡγεμόνος τῆς Καραμανίας καὶ φιλοδωρήσας διὰ χρημάτων τοὺς Γιανιτσάρους, ἀπεφάσισεν, ἀπηλλαγμένος ἤδη ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν ἐχθρῶν, νὰ διευθύνῃ ὅλην αὐτοῦ τὴν δύναμιν εἰς κυρίευσιν τῆς Κωνσταντι-

(α) Ὁ Δούκας Σελ. 234 λέγει «εἰς Σαλουταρίαν τῆς Φρυγίας τὸ καὶ Καράσαρην παρὰ Τούρκοις λεγόμενον». Σ. Μ.

νουπόλεως. Εὐθὺς λοιπὸν ὡς ἔφθασεν εἰς Ἀδριανούπολιν, πρῶτον μὲν ἀπηγόρευσε νὰ δίδωνται εἰς τὸν αὐτοκράτορα αἱ πρὸς διατροφὴν τοῦ Ὀρχάνου προσδιωρισμέναι πρόσοδαι τῶν κατὰ τὸν Στρυμόνα χωρῶν· ἔπειτα δ' ἔπεμψε διαταγὰς εἰς πάσας τὰς ἐπαρχίας τοῦ κράτους αὐτοῦ, ἵνα πέμψωσιν αὐτῷ χιλίους κτίστας, ἀναλόγως δ' ἀσβεστοκαύστας καὶ ἐργάτας· πρὸς δὲ νὰ ἑτοιμάσωσι πᾶν τὸ ἀπαιτούμενον πρὸς οἰκοδομὴν φρουρίου, ὅπερ ἔμελλε νὰ οἰκοδομήσῃ κατὰ τὸ προσεχὲς ἔαρ ἀνωτέρω τῆς Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τὸν Βόσπορον (α).

Ἡ καταπληκτικὴ αὕτη εἴδησις κατετάραξε τοὺς Χριστιανοὺς οὐ μόνον ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἀλλὰ καὶ ἐν Θράκῃ καὶ κατὰ τὸ Ἀχιπέλαγος. «Νῦν, ἔλεγον, τὸ τέλος ἤγγισε τῆς Πόλεως· νῦν τὰ σήμαντρα τῆς φθορᾶς τοῦ ἡμετέρου γένους, νῦν αἱ ἡμέραι τοῦ ἀντιχρίστου· καὶ τί γένωμεν, ἢ τί ποιήσωμεν· ἀρθήτω ἀφ' ἡμῶν ἡ ζωὴ ἡμῶν, Κύριε, καὶ μὴ ἴδοσαν οἱ ὀφθαλμοὶ τῶν δούλων σου τὴν φθορὰν τῆς Πόλεως, μηδὲ εἴπησαν οἱ ἐχθροί σου, δέσποτα, ποῦ εἰσὶν οἱ φυλάσσοντες ταύτην ἅγιοι (β).»

Ὁ Κωνσταντῖνος ἔπεμψε πρέσβεις πρὸς τὸν Σουλτάνον εἰς Ἀδριανούπολιν, ἢ (καθὼς σημειώνει ὁ Χαϊρουλλὰχ ἐν τῇ Ὀθωμανικῇ αὐτοῦ ἱστορίᾳ ὡς διόρθωσιν) τὸν πρῶτον αὐτοῦ ὑπουργὸν πρὸς τὸν μέγαν Βεζίρην Χαλὴλ πασσᾶν, ἵνα ποιήσῃ παραστάσεις περὶ τούτου. Εἶπον οὖν οἱ πρέσβεις. «Ἑκατὸν καὶ ἐπέκεινα ἔτη εἰσὶν, ἀφ' ὅτου Μουρὰτ ὁ πάππος σου, ὁ υἱὸς τοῦ Ὀρχάνου, ἐκυρίευσε τὴν Ἀδριανούπολιν· καὶ ἔκτοτε, συν-

(α) Δούκ. Σ. 237. — (β) Δούκ. Σ. 238.

θήκας ποιήσαντες, οἱ ἐκ τοῦ γένους αὐτοῦ καταγόμενοι μέχρι σοῦ, οὐδέποτε ἐμελέτησαν νὰ κτίσωσιν οὐ μόνον πύργον, ἀλλ' οὐδὲ καλύβην ἐν τῇ αὐλῇ οὕτως εἰπεῖν τῆς Πόλεως· εἰ δὲ καὶ αἰτία τις εὑρίσκετο καὶ πόλεμος ἐγίγνετο μεταξὺ αὐτῶν, ἀλλὰ πάλιν δι' ἄλλης συμβάσεως τὰ τῆς εἰρήνης ἐπράττοντο. Ὅτε δὲ Μεχμὲτ ὁ πάππος σου ἠβουλήθη νὰ κτίσῃ φρούριον ἐν τῇ πρὸς ἀνατολὰς κειμένῃ τοῦ πορθμοῦ γῇ, (2) ἐποίησε τὴν οὐ μικρὰν ταύτην αἴτησιν πρὸς τὸν βασιλέα (α) Μανουὴλ παρακλητικῶς καὶ ὡς υἱὸς πρὸς πατέρα· ὅθεν καὶ κατένευσε τότε ὁ βασιλεὺς νὰ οἰκοδομηθῇ τὸ φρούριον ἐν τῇ Ἀνατολῇ· διότι ἡ Ἀνατολὴ πᾶσα πρὸ χρόνων πολλῶν ἦν αὐτοῖς (τοῖς Τούρκοις) προσῳκειωμένη. Ἀλλὰ σὺ, ἐνῷ τὰ πάντα νῦν καλῶς ἔχουσι μεταξὺ ἡμῶν, ἔχεις σκοπὸν, καθὼς ἀσφαλῶς ὁρῶμεν, τὴν θάλασσαν τὴν Ποντικὴν ἄβατον ποιῆσαι τοῖς Φράγκοις καὶ τὴν πόλιν λιμοκτονῆσαι καὶ τὰς εἰσόδους τῶν ἐν αὐτῇ τελουμένων κομμερκίων κωλῦσαι. Δεόμεθα οὖν, ταύτην τὴν βουλὴν ἀπόκοψον καὶ ἐσόμεθα φίλοι σου χρηστοὶ, καθὰ καὶ σὺν τῷ πατρί σου, τῷ χρηστῷ ἡγεμόνι. Εἰ βούλει καὶ τέλος διδόναι, δώσωμεν (β).»

Ἡ ἀπάντησις τοῦ Σουλτάνου, οὖσα ἐν ἀρχῇ φιλική πως, κατήντησε, βαθμηδὸν ἐξαγριουμένη, μέχρι λύσσης ἐπὶ τέλους. «Ἐγὼ ἐκ τῆς πόλεως οὐ λαμβάνω τι· ἐκτὸς τῆς τάφρου οὐκ ἔχει οὔτε κέκτηταί τι· καὶ γὰρ εἰ ἤθελον κτίσαι ἐν τῷ ἱερῷ στομίῳ (κατὰ τὸ μέσον που

(α). Οἱ Βυζαντινοὶ ἐχρῶντο ἀμφοτέραις ταῖς λέξεσι, Βασιλεὺς καὶ Αὐτοκράτωρ. Ὅθεν καὶ ἐν τῷ παρόντι βιβλίῳ αἱ λέξεις αὗται εἰσὶ ταυτόσημοι· ὡσαύτως βασιλικὸς καὶ αὐτοκρατορικὸς κτλ. Σ. Μ.—(β). Δούκ. Σ. 239.

τοῦ Βοσπόρου, ὅπου ἵδρυται τὸ Ῥούμελι Χισάρ) φρούριον, οὐκ εἶχε δίκαιον τοῦ κωλύειν με. Πάντα γὰρ ὑπὸ τὴν ἐμὴν ἐξουσίαν εἰσὶ καὶ τὰ πρὸς ἀνατολὴν κείμενα τοῦ στομίου φρούρια καὶ ἐντὸς αὐτῶν Τοῦρκοι κατοικοῦσι καὶ τὰ ἐν τῇ δύσει ἄοικα ἐμά εἰσι· καὶ γὰρ Ῥωμαῖοι οὐκ ἔχουσιν ἐπὶ ἀδείας τοῦ οἰκῆσαι. Ἢ οὐκ οἴδατε ἐν ποίᾳ στενοχωρίᾳ ὑπέστη καὶ δεινῇ περιστάσει ὁ ἐμὸς πατὴρ, ὅταν τοῖς Οὔγγροις ὁ βασιλεὺς συνετέθη, καὶ διὰ ξηρᾶς ἐλθόντες ἐκεῖνοι,διὰ θαλάσσης τὰς τῶν Φράγκων τριήρεις ἐν ταύτῃ τῇ Ἑλλησπόντῳ ἠγάγετο, καὶ τὸν Καλλιοπόλεως πορθμὸν ἀποκλείσαντες, οὐκ ἐδίδουν πορείαν τῷ ἐμῷ πατρί; (α)Ἀναβὰς οὖν μέχρι τοῦ τόπου τοῦ ἱεροῦ στομίου ἐγγὺς, καὶ ἐν τῷ πολιχνίῳ ὃ ἐδείματο ὁ πατὴρ αὐτοῦ,σὺν ἀκατίοις περάσας, θεοῦ εὐδοκοῦντος· καὶ γὰρ αἱ τριήρεις τοῦ βασιλέως ἐκεῖ κατεσκόπευον τοῦ κωλῦσαι τὴν διάβασιν. Ἐγὼ δ' ἐκαθήμην ἐν Ἀνδριανουπόλει, παιδίον ὢν, ἐκδεχόμενος τὴν τῶν Οὔγγρων ἄφιξιν. Οἱ δὲ Οὗγγροι ἐλεηλάτουν τὰ πέριξ τῆς Βάρνης, καὶ ὁ βασιλεὺς ἐφραίνετο καὶ τὸ τῶν Μουσουλμάνων γένος ἐδυσφόρει, καὶ οἱ καβούριδες ἐχαίροντο. Τότε ὁ ἐμὸς (πατὴρ) περάσας μετὰ πολλοὺς τοὺς κινδύνους ὤμοσε τοῦ ποιῆσαι καταντικρὺ τοῦ φρου-

(α). Ἐννοεῖ τὴν συμμαχίαν ἐκείνην, τὴν μεγάλην καὶ τελευταίαν τῶν Χριστιανῶν τῆς Εὐρώπης κατὰ τῶν Τούρκων, ἣν ὑπεκίνησε κυρίως ὁ Πάπας Εὐγένειος Δ'. Πολὺς τότε στρατὸς Χριστιανικὸς, στρατηγούμενος ὑπὸ τοῦ περιφήμου Οὐνιάδου καὶ τοῦ νέου βασιλέως τῆς Οὐγγαρίας καὶ Πολωνίας Λαδισλάου καὶ ἄλλων διέβη τὸν Δούναβιν καὶ συνῆψε κατὰ τῶν Τούρκων μάχην κρατερὰν παρὰ τὴν Βάρνην (1444 Νοεμβρίου 10) ἐν ᾗ οἱ Τοῦρκοι ὑπὸ τὸν Ἀμουράτην ἐνίκησαν, φονευθέντος κατὰ τὴν μάχην καὶ τοῦ βασιλέως Λαδισλάου. ὁ Μ.

ρίου τοῦ κειμένου πρὸς ἀνατολὴν, ἕτερον φρούριον πρὸς δύσιν. Ἐκεῖνος οὐκ ἔφθασε τοῦ ποιῆσαι· ἐγὼ τοῦτο μέλλω ποιῆσαι, θεοῦ ἀῤῥωγοῦντος. Τί με κωλύετε; ἢ οὐκ ἔξεστι ποιῆσαι ἐν τοῖς ἐμοῖς, ὃ βούλομαι. Ἀπέλθετε, εἴπατε τῷ βασιλεῖ. Ὁ νῦν ἡγεμὼν οὐκ ἔστι τῶν πρώην ὅμοιος· ἃ οὐκ ἠδύναντο ἐκεῖνοι ποιῆσαι, οὗτος ὑπὸ τὴν χεῖρα καὶ εὐκόλως ἔχει τοῦ πρᾶξαι, καὶ ἃ οὐκ ἐβούλοντο ἐκεῖνοι, οὗτος θέλει καὶ βούλεται· καὶ ὁ ἐλθὼν ἀπὸ τοῦ νῦν ἕνεκα τῆς ὑποθέσεως ταύτης ἀφαιρεθήσεται τὴν δοράν (α) ». Ὁ Χαϊρουλλάχ, ὡς φαίνεται θεωρῶν τὸ τέλος τῆς ἀποκρίσεως ταύτης ἀνοίκειον εἰς τὸ στόμα τοῦ Σουλτάνου, ἐπιμένει τόσον ὡς πρὸς τὸ πρὸς τὸ πρόσωπον, εἰς τὸ ὁποῖον ἀπεστάλη ἡ πρεσβεία τοῦ αὐτοκράτορος (β) καὶ διὰ τὸ ὁποῖον διαφωνοῦσιν οἱ Τοῦρκοι καὶ Ἕλληνες ἱστοριογράφοι.

Λαβὼν τὴν ἀπάντησιν ταύτην ὁ Κωνσταντῖνος ὠργίσθη καὶ ἠθέλησε κατὰ τὴν πρώτην ὁρμὴν τῆς ἀγανακτήσεως νὰ κηρύξῃ ἀμέσως τὸν πόλεμον· πολλοὶ ὅμως τῶν κληρικῶν καὶ λαϊκῶν συμβούλων του ἀπέτρεψαν αὐτὸν τοῦ σκοποῦ τούτου (γ).

Ἐν τούτοις ἀρξαμένου τοῦ ἔαρος τοῦ 1452 ἔτους συνηθροίσθησαν παρὰ τὸ ἐν Ἀσίᾳ φρούριον τοῦ Βοσπόρου ἅπαντες οἱ Τουρκικοὶ ὑπάλληλοι τῆς Εὐρώπης καὶ Ἀσίας, ἔχοντες μεθ' ἑαυτῶν καὶ τοὺς διατεταγμένους ἐργάτας. Κατασκευάσαντες δὲ τὰς πρὸς καῦσιν τῆς τιτάνου καμίνους συνεσώρευσαν δοκοὺς ἐκ τῆς Νικομη-

(α) Δούκ. 238—240.
(β) Χαϊρουλλάχ. 58.
(γ) Φραντζῆς 233 234.

δείας καὶ τῆς ἐν Πόντῳ Ἡρακλείας καὶ λίθους ἐκ τῆς Ἀσίας. Ὁ δὲ Σουλτάνος ἀναζεύξας ἐξ Ἀδριανουπόλεως ἔφθασεν εἰς Καλλίπολιν, ὅπου ἐπιβιβασθεὶς ἐπὶ ἓξ τριηρῶν ἐξωπλισμένων, δεκαοκτὼ διηρῶν καὶ δεκαὲξ φορτηγῶν πλοίων ἔφθασε τῇ 26 Μαρτίου εἰς τὸν Βόσπορον. Ἔδωσε δὲ αὐτὸς τὸ σχέδιον τοῦ οἰκοδομηθησομένου φρουρίου καὶ προσδιώρισε τὴν θέσιν αὐτοῦ ἐκεῖ σχεδὸν, ὅπου ὁ μὲν Βόσπορος τὰ μέγιστα στενοῦται, ὁρμητικὸν δὲ κατερχόμενον τὸ ῥεῦμα ἀναγκάζει τὰ πλοῖα, ἀπομακρυνόμενα τῆς Ἀσιατικῆς πλευρᾶς τοῦ Βοσπόρου, νὰ πλησιάζωσι τὴν Εὐρωπαϊκὴν κατὰ τὸ Ἑρμαῖον ἀκρωτήριον. (3) Αὐτοῦ που ἔστησε καὶ ὁ Δαρεῖος τὴν γέφυράν του. Ἐπεστάτει δὲ εἰς μὲν τὴν οἰκοδομὴν τῶν πύργων ὁ μέγας Βεζίρης Χαλὴλ πασσᾶς, ὁ Σαριδσὲ, ὁ Ζαγανὸς καὶ ὁ Σχεχαβεδδὶν πασσᾶς, εἰς δὲ τὴν τῶν μεταξὺ τειχῶν αὐτὸς ὁ Σουλτάνος. Εἰργάζετο δὲ τὸ μὲν ἥμισυ τῶν κτιστῶν ἔνδοθεν, τὸ δ' ἕτερον ἔξωθεν, ἐνῷ οἱ λοιποὶ ἐργάται ἐκόμιζον αὐτοῖς ἀπαύστως τοὺς λίθους, τὰς κεράμους καὶ τὴν ἄσβεστον. Οὐδ' αὐτοὶ δὲ οἱ μεγιστᾶνες ἀπεῖχον τοῦ ἔργου. Τὰ πρὸς οἰκοδομὴν ἐλαμβάνοντο ἐν μέρει ἀπὸ τῶν ἐρειπίων τῶν κατὰ τὸν Βόσπορον ἀρχαίων ναῶν καὶ ἐκκλησιῶν, μάλιστα δ' ἐλήφθησαν, ὡς λέγεται, πολλοὶ κίονες ἀπὸ τῆς ἐν Σωσθενίῳ (Σθένια) ἐκκλησίας τοῦ Ταξιάρχου Μιχαήλ. Καὶ ἄχρι δὲ τῆς σήμερον φαίνονται πολλαχοῦ τῶν τειχῶν πολλὰ τμήματα κιόνων, καὶ πολλοὶ κιόνων σπόνδυλοι καὶ κιονόκρανα κεῖνται ἔτι ἐπὶ τῆς παραλίας. (α)

(α) Χαλκοκονδ. σ. 446. Δούκ. σ 241—243. Φραντζ. σ. 233. Ν. Βαρβ. σ. 1. Χαϊρουλλ. σ. 57.

Τούτων γενομένων ἐπειράθησαν μέν τινες Κωνσταντινουπολῖται ἐν ἀπερισκέπτῳ ζήλῳ, βλάπτοντες τοὺς ἐργάτας, νὰ ἐμποδίσωσι τὴν οἰκοδομὴν, ὅτε συμπλοκῆς γενομένης, ἐφονεύθησαν ἑκατέρωθέν τινες, ὁ δὲ αὐτοκράτωρ πέμψας τῷ Σουλτάνῳ δῶρα καὶ φαγητὰ καὶ ποτὰ, παρεκάλεσεν αὐτὸν νὰ προστατεύσῃ διὰ φρουρῶν του τοὺς ἐν τοῖς παρακειμένοις χωρίοις οἰκοῦντας Ἕλληνας χωρικοὺς, ἐν τοῖς ἀγροῖς αὐτῶν ἐργαζομένους. Παρόμοια δῶρα ἐστάλησαν καὶ τῷ μεγάλῳ Βεζίρῃ Χαλὴλ πασσᾶ, ὅστις φαίνεται, ὅτι ἐδελεάσθη (α).

Ὁ δὲ Μωάμεθ ἀφορμὰς πολέμου μόνον ἐπιζητῶν, ἔπεμψέ τινας τῶν ἑαυτοῦ δούλων, νὰ εἴπωσι τοῖς χωρικοῖς,μὴ τυχὸν ἐμποδίσωσι τοὺς Τούρκους,νέμοντας τοὺς εἰς τὴν οἰκοδομὴν ἐργαζομένους ἵππους καὶ ἡμιόνους ἐν ταῖς νομαῖς καὶ τοῖς ἀγροῖς αὐτῶν· διότι ἄλλως εἶνε προστεταγμένοι αὐτοὶ οἱ δοῦλοι τοῦ Σουλτάνου νὰ βοηθήσωσι τοὺς Τούρκους. Ἀφορμὴ δὲ πρὸς ἐκτέλεσιν τῆς διαταγῆς ἐδόθη ἀμέσως. Ὁ Ἰσμαὴλ βέης, υἱὸς τοῦ Ἰσφεντιὰρ καὶ γαμβρὸς τοῦ Σουλτάνου ἐπ' ἀδελφῇ, ἦλθε μετὰ στρατοῦ ἐξ'Ἀδραμυττίου,ἵνα συνεργήσῃ καὶ αὐτὸς εἰς τὴν οἰκοδομήν. Φθάσας δὲ παρὰ τὸν πύργον τῶν ἐπιβατῶν, μεταξὺ Σηλυμβρίας καὶ Κωνσταντινουπόλεως ἀπέλυσε τοὺς ἵππους καὶ τὰ σκευοφόρα ζῶα καταλυμαίνοντα τὰ σπαρτὰ ἐν τοῖς καλλιεργημένοις ἀγροῖς τῶν Ἑλλήνων. Εἷς τῶν γεωργῶν, βλέπων τὴν γενομένην ζημίαν, δραμὼν ἐδίωξε τοὺς ἵππους. Εἷς δὲ τῶν ἱππηλατῶν Τοῦρκος φθάσας ἔτυψε τὸν Ἕλληνα.

(α) Δούκ. σ. 243. Ὀσμανζαδὲ Ναΐπ Ἐφέντη Χατικὰτ Οὒλ Βυζερά. Σ. 9. Ν. Βάρβ. Σ. 2.

Τότε ἕτερος συγγενὴς τοῦ τυφθέντος καὶ μετ' αὐτοῦ τρίτος ἔδραμε πρὸς βοήθειαν τοῦ ὁμοεθνοῦς των. Καὶ Τοῦρκοι δὲ ὡπλισμένοι παρέστησαν ὁμοίως ὑπὲρ τοῦ ἱππηλάτου. Οὕτω τοίνυν ἐκ τῆς λογομαχίας προῆλθον εἰς ῥαβδισμοὺς καὶ τέλος εἰς μάχην, καθ' ἣν ἑκατέρωθεν ἔπεσάν τινες. Μαθὼν δ' ὁ Σουλτάνος παρὰ τοῦ Κεχαγια Βέη τὸ συμβὰν διέταξεν αὐτὸν ἀμέσως, χωρὶς νὰ ζητήσῃ ἑτέρας ἐξηγήσεις ἢ ἐξετάσεις, νὰ ἐξέλθῃ μετὰ τοῦ ὑπ' αὐτὸν στρατοῦ καὶ νὰ φονεύσῃ ἅπαντας τοὺς κατοίκους τοῦ τόπου ἐκείνου· καὶ ἡ διαταγὴ αὕτη ἐξετελέσθη θαυμασίως. Ἐξελθόντες τὴν ἐπιοῦσαν πρωίαν οἱ χωρικοὶ πρὸς θερισμὸν τῶν ἀγρῶν αὐτῶν, προσεβλήθησαν αἴφνης ὑπὸ τῶν ἐπιπεσόντων Τούρκων καὶ κατεσφάγησαν πάντες περὶ τοὺς τεσσαράκοντα. (α)

Καὶ ταῦτα μὲν λέγει ὁ Δούκας· ὁ δὲ Χαϊρουλλὰχ διηγεῖται κατὰ Τουρκικὰς πηγὰς ἕτερόν τι. Τοῦρκοι στρατιῶται, λέγει, ἐξῆλθον εἰς τοὺς ἀγροὺς ἵνα ἀγοράσωσι (;) πρόβατα ἐκ τῶν ἐκεῖ βοσκομένων ποιμνίων. Ἀλλ' οἱ ποιμένες αὐτῶν ἔλεγον βαρβάρως, ὅτι τὰ πρόβατα ταῦτα οὐκ ἦσαν πρὸς πώλησιν. Ἐκ τούτου λοιπὸν ἐγεννήθησαν μεταξὺ τῶν ποιμένων καὶ τῶν ἀνθρώπων τοῦ γενικοῦ τροφοδότου Ἀκ-τσαϊλοὺ Μεχμὲτ Βέη λογομαχίαι καὶ διαπληκτισμοί. Συνδραμόντων δὲ ἑκατέρωθεν καὶ ἄλλων ἀνθρώπων, συνέστη μάχη πλησίον τῆς σήμερον λεγομένης αἱματοφύρτου λεύκης (Κανλὴ Καβὰκ), θέσεως, κειμένης μεταξὺ Διπλοκιονίου (Βεσὶκ-τὰσσ) καὶ τοῦ μυχοῦ τοῦ Κερατίου κόλπου (Κεὰτ-χανέ)· ὡς δ' ἤκουσε τοῦτο ὁ

(α) Δούκ. Σ. 243—244.

Τουρκικὸς στρατὸς, ἠθέλησε πάραυτα νὰ ὁρμήσῃ κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀλλ' ὁ αὐτοκράτωρ προλαβὼν, ἔπεμψε τῷ Σουλτάνῳ πρεσβείαν καὶ ἀπέτρεψε πρὸς τὸ παρὸν τὸ πρᾶγμα. Ὁ δὲ Σουλτάνος δὲν εἰσήκουσε μὲν τὰς παρακλήσεις τοῦ αὐτοκράτορος, ἀνέβαλεν ὅμως τὸν πόλεμον μέχρι τοῦ προσεχοῦς ἔαρος (α).

Δὲν εἶνε δὲ τοῦ κόπου αὐτάξιον νὰ ἐξερευνηθῇ ὁποτέρα διήγησις εἶνε ἡ ἀληθεστέρα, ἢ ἂν συνέβησαν ἀμφότερα ταῦτα τὰ γεγονότα, ὧν ἑκάτερον εἶνε καθ' ἑαυτὸ ἐπίσης βάρβαρον καὶ οἰκτρόν. Ἂν ὅμως ἱστορικὸς σπουδαῖος, οἷος ὁ Χαϊρουλλὰχ, σπουδάζων πιστεύῃ, ὅτι τὸ μηδαμηνὸν τοῦτο τυχαῖον συμβεβηκὸς ἦτον ἡ τοῦ πολέμου αἰτία, τότε ἀναγκάζεταί τις καὶ ἄκων νὰ ἐνθυμηθῇ τὸν μῦθον τοῦ ἀρνὸς καὶ τοῦ λύκου, ὃς (λύκος) «μετ' εὐλόγου αἰτίας βουληθεὶς τὸν ἄρνα καταθοινήσασθαι, στὰς ἀνωτέρω (τοῦ ποταμοῦ, ὅπου ἔπινε τὸ ἀρνίον) ᾐτιάσατο αὐτὸν ὡς θολοῦντα τὸ ὕδωρ καὶ πίνειν αὐτὸν μὴ ἐῶντα (β)»· ἀποδεικνύει δὲ τοῦτο, ὅτι καὶ οἱ καλλίτεροι Τοῦρκοι ἱστοριογράφοι πάσχουσιν οὐ μικρὰν στέρησιν πνεύματος ἱστορικοῦ.

Μαθὼν ταῦτα ὁ αὐτοκράτωρ διέταξε νὰ κλεισθῶσιν αἱ πύλαι τῆς πόλεως καὶ τοὺς ἐν αὐτῇ εὑρεθέντας Τούρκους ἐκήρυξεν αἰχμαλώτους. Ἀπέλυσεν ὅμως αὐτοὺς πάλιν μετὰ τρεῖς ἡμέρας· ἀλλὰ καὶ τί ἄλλο ἤθελε πράξει; Μεταξὺ τῶν αἰχμαλώτων τούτων εὑρέθησαν καί

(α) Χαϊρουλλ. Σ. 59—60.

(β) Ἴδε Κοραῆ Παρέργων Ἑλληνικῆς βιβλιοθήκης Τόμ. Β'. Μύθων Αἰσωπείων συναγωγὴ ἀριθμὸν 229. Σ. Μ.

τινὲς εὐνοῦχοι ἐκ τοῦ Σουλτανικοῦ παλατίου, οἵτινες, προσαχθέντες ἐνώπιον τοῦ αὐτοκράτορος, ἔλεγον. «Εἰ μὲν ἀπολύσεις ἡμᾶς πρὸ τῆς δύσεως τοῦ ἡλίου, χάριν εἰσομέν σοι. Ἂν ὅμως μετὰ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου μὴ εὑρεθῶμεν ἐν τῷ παλατίῳ τοῦ Σουλτάνου, γνῶθι, ὅτι οὐκέτι ὠφελεῖ ἡμᾶς ἡ ἀπόλυσις, ἀλλ' ἐσμὲν εἰς θάνατον καταδικασμένοι· διὸ ποίησον εἰς ἡμᾶς ἔλεος, καὶ ἀπόλυσον τῇ ὥρᾳ ταύτῃ· εἰδ' οὐ μή, κέλευσον ἀποτμηθῆναι τὰς κεφαλάς· κρεῖττον γὰρ παρ' ὑμῶν τεθνάναι, ἢ παρὰ τοῦ κοινοῦ τῆς οἰκουμένης ὀλέθρου». Ταῦτα ἀκούσας ὁ Βασιλεὺς ἐκάμφθη καὶ ἀπέλυσεν αὐτοὺς ἐλευθέρους. Ἔπειτα δὲ πέμψας πρέσβεις τῷ Σουλτάνῳ, εἶπεν, »Ἐπεὶ τὰ τῆς μάχης ᾑρετίσω, καὶ οὔτε ὅρκιος οὔτε κολακείαις πεισθῆναι ποιῆσαί σε ἔχω, ποίει, ἃ βούλει. Ἐγὼ γὰρ πρὸς τὸν Θεὸν καταφεύγω, καὶ εἰ θελητὸν Αὐτῷ ἐστι τοῦ δοῦναι καὶ τὴν πόλιν ταύτην εἰς χεῖράς σου, τίς ὁ ἀντειπεῖν δυνάμενος; εἰ δὲ πάλιν ἐμφυτεύσει εἰρήνην ἐν τῇ καρδίᾳ σου, καὶ τοῦτο ἀσπασίως ἀποδέχομαι. Πλὴν κατὰ τὸ παρὸν λάβε σου τὰς συνθήκας καὶ τοὺς ὅρκους. Ἐγὼ ἀπὸ τοῦ νῦν τὰς πύλας τῆς πόλεως κεκλεισμένας ἔχων καὶ τοὺς ἔνδον φυλάξω ὅσον ἡ δύναμις. Σὺ δὲ καταδυναστεύων δυνάστευε, ἕως οὗ ὁ δίκαιος κριτὴς ἀποδώσει ἑκάστῳ, ἐμοί τε καὶ σοί, τὴν δικαίαν ἀπόφασιν». Ὁ Μωάμεθ οὐδ' ἐσυλλογίσθη κἂν ν' ἀπολογηθῇ εἰς ταῦτα, ἀλλὰ διέταξε νὰ κηρύξωσιν εἰς τὸν αὐτοκράτορα τὸν πόλεμον καὶ ν' ἀποκεφαλίσωσι τοὺς δύο ἀπεσταλμένους του. Τοῦτο συνέβη κατὰ Ἰούνιον τοῦ ἔτους 1452 (α).

(α) Δούκ. Σ. 244—246. Ν. Βάρβ. Σ. 2. Φραντζ. Σ. 234.

Ὁ δὲ Κωνσταντῖνος, ἀναπόφευκτον προβλέπων καὶ προσεχῆ τὸν πόλεμον, πρὸ ἕξ ἤδη μηνῶν παρεσκευάζετο κατὰ τὸ δυνατὸν πρὸς ἄμυναν, προσκαλέσας καὶ πάντας τοὺς ἐκτὸς τῆς πόλεως οἰκοῦντας νὰ εἰσέλθωσι, συγκομίζοντες καὶ τοὺς καρποὺς καὶ τὸν σῖτον ἐντὸς αὐτῆς. (α).

Τούτων γενομένων ἐπερατοῦτο καὶ ἡ τοῦ φρουρίου οἰκοδομὴ, οὗ τινος τὰ μὲν τείχη εἶχον 22—25 ποδ.πάχος, οἱ δὲ πύργοι 60 ποδ. ὕψος, μολυβδοσκέπαστοι. Ὠνόμασαν δ' αὐτὸ οἱ μὲν Τοῦρκοι Βογὰζ-κεσὲν(λαιμοκοπία), οἱ δ' Ἕλληνες, εἴτε μὴ ἐννοήσαντες τὴν Τουρκικὴν ὀνομασίαν, εἴτε παραμορφώσαντες αὐτήν. Πασκεσὲν, Κεφαλοκόπτην. Τὰ νῦν καλεῖται, ὡς γνωστὸν, Ῥούμελι Χισὰρ (Θρᾳκικὸν φρούριον). Ὁ δὲ Σουλτάνος, ἐγκαταστήσας ἐν αὐτῷ φρουρὰν 400 ἀνδρῶν καὶ φρούραρχον τὸν Φεροὺζ-βέην, διέταξεν αὐτὸν νὰ προσκαλῇ πάντα τὰ εἴτε ἀναπλέοντα εἴτε καταπλέοντα πλοῖα, ἵν', ἀνακωχεύοντα, πληρώνωσι φόρον τινὰ πρὸς διάβασιν. Εἰ δὲ πλοῖόν τι ἔστω ἐκ Γενούης, Βενετίας, Κωνσταντινουπόλεως, Θεοδοσίας, Τραπεζοῦντος,Σαμψοῦντος, Σινώπης ἢ καὶ ἐκ Τουρκικῆς χώρας προερχόμενον ἠρνεῖτο νὰ ὑπακούσῃ, νὰ τὸ πυροβολῇ καὶ νὰ τὸ καταβυθίζῃ. Ἵνα παράσχῃ δὲ τοὺς ἀνθρώπους πειθομένους εἰς τὴν διαταγήν του ταύτην, διέταξε νὰ τεθῶσιν ἐν τῷ ὑπὸ τοῦΧαλὴλ πασσᾶ οἰκοδομηθέντι ἐπιθαλασσίῳ πύργῳ χάλκινα πυροβόλα (χώνας χαλκοῦς λέγει ὁ Δούκας) ῥίπτοντα λιθίνους σφαίρας ὡς 600 λιτρῶν βάρος (β).

(α) Δούκ. Σ. 246.

(β) Δούκ. Σ. 246. Ν. Βαρβ. Σ. 2. Χαϊρουλλ. Σ. 59 Χαλκοκον. Σ. 146.

Κεῖνται δὲ πρὸς ἐπιβεβαίωσιν τῆς μαρτυρίας ταύτης τοῦ Δούκα καὶ μέχρι τῆς σήμερον εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ πύργου τούτου μαρμάριναι σφαῖραι, ἔχουσαι περιφέρειαν ὀκτὼ σπιθαμῶν (4) ἤτοι βάρος 450 λιτρῶν Ἀγγλικῶν, (*avoir du poids*).

Τὴν 28 Αὐγούστου ἀφήσας ὁ Σουλτάνος τὸν Βόσπορον ἐστρατοπέδευσε μετὰ 50000 ϛρατοῦ πρὸ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Διατρίψας δὲ τρεῖς ἡμέρας πρὸς κατασκόπευσιν τῶν τειχῶν, τάφρων, πύργων κτλ. ἀνεχώρησε πάλιν τῇ 1 Σεπτεμβρίου εἰς Ἀδριανούπολιν. Καὶ ὁ Τουρκικὸς δὲ στόλος, ἐξελθὼν τοῦ Βοσπόρου, κατέπλευσεν εἰς Καλλίπολιν τῇ 6 Σεπτεμβρίου (α).

Τῇ α'. Ὀκτωβρίου ἔπεμψεν ὁ Μωάμεθ τὸν Κοτζιᾶ Τουραχὰν-βέην μετὰ τῶν δύω αὐτοῦ υἱῶν, Ἀχμὲτ καὶ Ὀμὲρ, καὶ πολυαρίθμου στρατοῦ ἐκ Θεσσαλίας καὶ Μακεδονίας κατὰ τῆς Πελοποννήσου, ἵνα ἐμποδίσῃ τοὺς δεσπότας αὐτῆς, τὸν Κῦρ Δημήτριον καὶ Θωμᾶν, ἀδελφοὺς τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου, τοῦ νὰ ἔλθωσιν εἰς βοήθειαν τῆς κινδυνευούσης Πόλεως καὶ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτῶν. Κυριεύσαντες δὲ τὸν Ἰσθμὸν καὶ τὴν Κόρινθον ἐξ ἐφόδου, ἐξηκολούθησαν οἱ Τοῦρκοι οὗτοι τὸν δρόμον αὐτῶν διὰ τῆς Ἀρκαδίας, Τεγέας καὶ Μαντινείας πρὸς τὴν Μεσσήνην καὶ Ἰθώμην, κατασφάζοντες ἢ αἰχμαλωτίζοντες πανταχοῦ τοὺς κατοίκους. Ἐκπορθήσας τὴν Νεοπολίχνην ὁ Τουραχάνης, ἐπολιόρκησε καὶ τὴν Σιδηροπολίχνην, ἀφ' ἧς ὅμως γενναίως ἀπεκρούσθη. Ἀλλὰ, μὴ δυναμένου τοῦ στρατοῦ σύμπαντος νὰ διαβῇ τὰ ὄρη τῆς Μεσσηνίας, ἔπεμψε μέρος αὐτοῦ

(α) Φραντζ. Σ. 234. Ν. Βάρβ. Σ. 2.

ὑπὸ τὸν υἱὸν τοῦ Ἀχμὲτ πρὸς τὸ Λεοντάριον. Μαθόντες δὲ τοῦτο ὁ Δημήτριος καὶ ὁ Θωμᾶς πέμπουσι κρυφίως μετὰ στρατοῦ τὸν Ματθαῖον Ἀσάνην, ὅστις, ἀποκόψας καὶ προσβαλὼν αὐτούς, τὸν μὲν στρατὸν κατέστρεψε, συλλαβὼν δ' αἰχμάλωτον καὶ τὸν Ἀχμὲτ πέμπει αὐτὸν τῷ Δημητρίῳ εἰς τὴν Σπάρτην (α)·

Ἐνῷ ἔτι ὁ Μωάμεθ ἠσχολεῖτο εἰς τὴν οἰκοδομὴν τοῦ κατὰ τὸν Βόσπορον φρουρίου, προσῆλθεν αὐτῷ, προσφέρων τὴν ὑπηρεσίαν του, Οὖγγρός τις καννονοχύτης, Ὀρβὰν τοὔνομα. Ὁ Ὀρβὰν οὗτος εἶχε προσφέρει πρότερον τὴν ὑπηρεσίαν του τῷ αὐτοκράτορι, καὶ φαίνεται τῳόντι, ὅτι εἰργάσθη ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ὁ παρὰ τοῦ αὐτοκράτορος ὅμως προσδιορισθεὶς μισθὸς τόσον ἦτον εὐτελὴς καὶ τόσον ἀτάκτως τῷ ἐδίδετο, ὥστε ὁ Ὀρβὰν ἠναγκάσθη νὰ παραιτηθῇ τῆς αὐτοκρατορικῆς ὑπηρεσίας. Ἴσως δὲ καί ἐννόησαν ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὅτι αὐτὸς ἐστερεῖτο ὑψηλοτέρων γνώσεων τῆς τέχνης του καὶ ὅτι ἦτο μόνον τεχνίτης ἁπλοῦς καννονοχύτης, ὁποῖος τῇ ἀληθείᾳ ἀπεδείχθη μετὰ ταῦτα ἐν τῷ Τουρκικῷ στρατοπέδῳ. Ὁ Σουλτάνος δεξάμενος αὐτὸν εὐνοϊκῶς καὶ δοὺς αὐτῷ στολάς, σιτηρέσια καὶ καλὸν μισθόν, τὸν ἠρώτησεν, ἂν εἰξεύρῃ νὰ κατασκευάσῃ καννόνιον, τὸ ὁποῖον νὰ ῥίπτῃ τοσούτους λίθους, ὥστε νὰ κρημνίσωσι τὰ τείχη τῆς Κωνσταντινουπόλεως. « Δύναμαι, ἀπεκρίθη ὁ Οὖγγρος, νὰ χύσω καννόνια παντὸς μεγέθους. Τὰ τείχη τῆς Πόλεως γνωρίζω ἀκριβῶς· οὐ μόνον δὲ ταῦτα, ἀλλὰ καὶ τῆς Βαβυλῶνος τὰ τείχη δύνανται νὰ συντριβῶσιν εἰς κόνιν διὰ τῶν ὑπ'

(α) Φραντζ. Σ. 235—236. Χαλκοκονδ. 447.

ἐμοῦ κατασκευαζομένων καννονίων. Εἶμαι κατὰ πάντα μὲν ἐγκρατὴς τῆς τέχνης μου, ἀλλ'ἀγνοῶν τῆς βολῆς τὸ διάστημα, δὲν ἀναδέχομαι ὡς πρὸς τοῦτο ὑποχρέωσιν. » Ὁ Σουλτάνος ἀπεκρίθη, « χύσον μοι σὺ τὸ καννόνιον, περὶ δὲ τῆς βολῆς τοῦ λίθου ἐγὼ φροντίζω. » Προσεκομίσθησαν λοιπὸν τὰ πρὸς χύσιν τοῦ καννονίου χρειώδη, τὸ προτύπωμα ἐπλάσθη ὑπὸ τοῦ Ὀρβὰν, καὶ τὸ καννόνιον, κατασκευασθὲν εἰς τρεῖς μῆνας, ἐτέθη ἐν τῷ κατὰ τὸν Βόσπορον φρουρίῳ(α).

Ἀφίνοντες ἤδη τὸν Σουλτάνον ἐν Ἀδριανουπόλει παρασκευαζόμενον καὶ ἐξοπλιζόμενον κατὰ τὸν χειμῶνα διὰ τὸ γιγαντιαῖον ἔργον, ἐξετάσωμεν ἀκριβέστερόν πως τὰ κατὰ τὴν Κωνσταντινούπολιν.

Εἴπομεν ἐν τοῖς προηγουμένοις, ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ κατὰ τὴν ἐν τῇ ἐν Φλωρεντίᾳ συνόδῳ συμφωνηθεῖσαν ἕνωσιν τῶν ἐκκλησιῶν ἐξητήσατο παρὰ τοῦ Πάπα βοήθειαν. Συγχρόνως δὲ παρεκάλεσε νὰ συναποσταλῇ καὶ ἄνθρωπός τις, δυνάμενος νὰ καταπραΰνῃ τὰ πνεύματα ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ οὕτω διὰ τῆς συνδιαλλαγῆς τῶν δύω κεχωρισμένων ἐκκλησιῶν νὰ ἐπισφραγισθῇ ἡ ἐξωτερικῶς ἤδη γενομένη ἕνωσις αὐτῶν. Δὲν ἠδύνατο δὲ νὰ γείνῃ καταλληλοτέρα ἡ ἐκλογὴ τοῦ Πάπα Νικολάου Ε', πέμψαντος πρὸς τοῦτο τὸν καρδινάλιον Ἰσίδωρον, ἀρχιεπίσκοπον (πρώην) τοῦ ἐν Ῥωσσίᾳ Κιέβῳ, Ἕλληνα τὸ γένος. Εἰ δὲ καὶ ἀπέτυχεν ἡ ἕνωσις, αἰτία ὅμως τούτου βεβαίως δὲν εἶνε ὁ Ἰσίδωρος. Οὗτος λοιπὸν μετὰ πεντήκοντα ἀνδρῶν, οὓς ὁ Πάπας ἀπέστειλε πρὸς βοήθειαν τοῦ αὐτοκράτορος ἔφθασεν ἐπὶ

(α) Δούκ. Σ. 247—248. Χαλκοκονδ. 447—448.

τινος μεγάλου Γενουαϊκοῦ πλοίου εἰς Χίον, ὅπου ἐπροσμένετο καὶ ἕτερον πλοῖον, μέλλον νὰ συμπλεύσῃ μέχρι Θεοδοσίας (Καφᾶ). Ἐνῷ δὲ οἱ ἐπὶ τοῦ πλοίου ἔμποροι ἐξεφόρτωναν καὶ ἐπώλουν τὰς πραγματείας των, παρελάμβανον ἑτέρας καὶ ἐτακτοποίουν τὰς ὑποθέσεις των, ἐστρατολόγησεν ὁ Ἰσίδωρος ἐκ τῆς νήσου ἑτέρους 150 καθολικούς, ὥστε ἐν ὅλῳ προσῆγε 200 ἄνδρας τῷ αὐτοκράτορι. Μεταξὺ τούτων ὑπῆρχε καὶ Λεωνάρδος ὁ ἀρχιεπίσκοπος Μιτυλήνης, οὗ τινος σώζεται καὶ σύγγραμμα περὶ τῆς πτώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἀφιχθέντος καὶ τοῦ ἑτέρου πλοίου, συναπέπλευσαν ἀμφότερα καὶ ἔφθασαν κατὰ Νοέμβριον εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου ὁ αὐτοκράτωρ μετὰ χαρᾶς ἀνυποκρίτου ὑπεδέξατο αὐτούς (α). Ἔφθασαν δὲ τῷ αὐτῷ μηνὶ ἕτερα ὀκτὼ πλοῖα ἐκ Κρήτης φέροντα οἶνον τῆς Μονεμβασίας εἰς τὴν Πόλιν (β).

Τῇ 10 τοῦ αὐτοῦ μηνὸς εἰσέπλευσαν εἰς τὸν Βόσπορον ἐκ Θεοδοσίας προερχομέναι δύο μεγάλαι Βενετικαὶ τριήρεις, ὑπὸ τοῦ Ἱερωνύμου Μορεσίμου πλοιαρχούμεναι. Ἀλλ' ὡς ἐπλησίασαν τὸ Ῥούμελι Χισάρ, ἐκέλευσαν τῷ πλοιάρχῳ οἱ ἐν τῷ φρουρίῳ Τοῦρκοι ν' ἀνακωχεύσῃ· μὴ ἀνακωχεύοντος δ' αὐτοῦ, ἐπανέλαβον τὴν προσταγὴν καὶ τότε ἤρχισε νὰ στρέφῃ ὀλίγον· ἀλλ' ἡ φρουρὰ ἀπῄτει νὰ πλησιάσῃ ἐντελῶς εἰς τὴν ξηρὰν καὶ ἤρχισε νὰ πυροβολῇ κατὰ τῶν πλοίων καὶ ἐφονεύθησάν τινες ὑπ' αὐτῶν. Τότε ὁ πονηρὸς Βενετὸς προσεποιήθη ὅτι ἐπιστρέφει καὶ τὸ πῦρ ἔπαυσε· μόλις ὅμως

(α) Λεοναρδ. Δούκ. Σ. 252. Ν. Βάρβ. Σ. 3.
(β) Ν. Βαρβ. αὐτόθι.

παρετήρησεν ὅτι ἐξῆλθε τῆς βολῆς τῶν πυροβόλων καὶ ἀναπετάσας πάντα τὰ ἱστία, κατέπλευσεν ἀβλαβῶς εἰς τὸν λιμένα τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὅπου ἡ ἄφιξίς του μεγάλην ἐπροξένησε χαράν (α).

Ἀτυχέστερος ὅμως ὑπῆρξεν ἕτερος Βενετὸς πλοίαρχος, ὁ Ἀντώνιος Ῥίτζος. Οὗτος, ἔχων φορτίον κριθῆς, ἤρχετο ἀπὸ τοῦ Εὐξείνου Πόντου καὶ παρέπλεε τῇ 26 Νοεμβρίου τὸ ῥηθὲν φρούριον· μὴ θελήσας δὲ νὰ χαλάσῃ τὰ ἱστία τοῦ πλοίου κατὰ τὴν προσταγήν, ἐπυροβολήθη διὰ τοῦ μεγάλου πυροβόλου τοῦ Ὀρβὰν, ὅπερ τεθὲν ἄρτι ἐν τῷ φρουρίῳ ἔμελλε νὰ δοκιμασθῇ κατὰ πρῶτον ἐπὶ τοῦ πλοίου τοῦ Ῥίτζου, διὰ μιᾶς μόνης βολῆς καταποντισθέντος. Καὶ ἐσώθη μὲν ἐπὶ ἀκατίου ὁ πλοίαρχος μετὰ τῶν τριάκοντα ναυτῶν του εἰς τὴν ξηράν, ἀλλ' οἱ Τοῦρκοι συλλαβόντες πάντας, ἀπήγαγον αὐτοὺς σιδηροδεσμίους πρὸς τὸν ἐν Διδυμοτοίχῳ διατρίβοντα τότε Σουλτάνον. Οὗτος δὲ μετὰ δύο ἑβδομάδας τὸν μὲν πλοίαρχον ἀνεσκολόπισε, τὸν δὲ βοηθὸν τοῦ πηδαλιούχου (*scrivanello*) εὐειδῆ τινα νεανίαν, Μαίστρον τοὔνομα, ἐκράτησε διὰ τὸ Σεράϊον πρὸς χρῆσιν αὐτοῦ ἰδιαιτέραν. Τῶν ναυτῶν δὲ ὀλίγους μέν τινας ἀπέλυσε, τοὺς δὲ λοιποὺς πάντας ἀπεκεφάλισεν, ἀφήσας ἄταφα τὰ σώματα αὐτῶν, ἅτινα εἶδεν αὐτοῖς ὄμμασι καὶ ὁ ἱστοριογράφος Δούκας, πεμφθεὶς ἐκεῖ ὡς ἀπεσταλμένος παρὰ τοῦ ἡγεμόνος τῆς Λέσβου. Ὁ δ' ἐν Κωνσταντινουπόλει πρόξενος τῆς Βενετίας Ἱερώνυμος Μηνῶτος, μαθὼν τὴν αἰχμαλώτισιν τοῦ πλοιάρχου καὶ τῶν ναυτῶν ἔπεμψε μὲν εἰς τὸν Σουλτάνον πρὸς ἀπελευθέρωσιν αὐ-

(α) Ν. Βάρβ. αὐτόθι.

τῶν τὸν Φαβροῦτσον Κόρνερον,ἀλλ'οὗτος, ἐλθὼν, εὗρεν αὐτοὺς φονευμένους ἤδη. Ἐπέστρεψε λοιπὸν πάλιν εἰς Κωνσταντινούπολιν ὁ Κόρνερος,καθ' ἣν ἡμέραν ἔφθασαν ἐκ Βενετίας αἱ πρὸς βοήθειαν σταλεῖσαι δύω τριήρεις ὑπὸ τὸν ναύαρχον Γαβριὴλ Τρεβισάνον. Τῆς ἑτέρας ἐπλοιάρχει ὁ Ζαχαρίας Γριώνης. Ἡ εἰς Κωνσταντινούπολιν δ' ἄφιξις τῶν τριήρεων τούτων ἦτο μία τῶν αἰτιῶν τοῦ μεταξὺ Σουλτάνου καὶ Βενετίας πολέμου (α).

Τῇ 2 Δεκεμβρίου εἰσέπλευσεν εἰς τὸν Βόσπορον ἐκ Τραπεζοῦντος προερχομένη ἡ μεγάλη τριήρης τοῦ Ἰακώβου Κόκου. Παραπλέουσα δὲ τὸ Θρᾳκικὸν φρούριον περιεκυκλώθη ὑπὸ δώδεκα λέμβων τοῦ φρουρίου. Τότε ὁ πλοίαρχος Κόκος, οὐδεμίαν δείξας ἀντίστασιν, συνδιελέγετο φιλικῶς μετὰ τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν λέμβων, δοὺς αὐτῷ καὶ δῶρον (μπαχξίς)· ἀλλ' ὁ ἀρχηγὸς, ὡς φαίνεται, ἐθεώρησε τὸ μπαχξίσι ὡς λίαν εὐτελές· διότι, ῥίψας αὐτὸ εἰς τὴν θάλασσαν, ἐπέστρεψε ταχέως εἰς τὸ φρούριον, ἵνα λάβῃ τὴν ἄδειαν τοῦ φρουράρχου πρὸς κατάσχεσιν τοῦ πλοίου. Κατόπιν αὐτοῦ παρέπλεεν ὁ Κόκος, ὡς θέλων δῆθεν νὰ σταθῇ πρὸ τοῦ φρουρίου. Ἀπελθόντος δὲ τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν λέμβων πρὸς τὸν φρούραρχον, ἐξέπλευσε καὶ ἡ τριήρης ἀκωλύτως κωπηλατουμένη καὶ ἀπομακρυνθεῖσα ἐχαιρέτησε τρὶς διὰ σαλπισμάτων τοὺς ἐν τῷ φρουρίῳ ὡς φίλους καὶ οὕτως ἀφίχθη εἰς Κωνσταντινούπολιν τῇ 4 Δεκεμβρίου (β).

(α) Ν. Βάρβ. Σ. 2. Δούκ. Σ. 248.
(β) Βάρβ. Σ. 5.

Ὁ δὲ αὐτοκράτωρ μετὰ τοῦ Ἰσιδώρου εἰργάζετο μετὰ πολλῆς ἐπιμελείας εἰς τὸ ἑνωτικὸν, τὴν ἕνωσιν δηλαδὴ τῶν δύο κεχωρισμένων ἐκκλησιῶν· ὁ μὲν, ὡς ἔξαρχος τοῦ Πάπα, μὴ δυνάμενος νὰ ἔχῃ ἄλλην θέλησιν ἢ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν διαταγῶν τοῦ Βατικανοῦ, ὁ δὲ τὸν κίνδυνον καὶ τὸ ἀληθινὸν συμφέρον τοῦ κράτους ἐννοῶν, οὗτινος ἡ σωτηρία ἀπῄτει πᾶσαν προσφερομένην ἕνωσιν. Τὸ ἑνωτικὸν ὅμως οὐκ ἦν ἑνωτικὸν (δηλαδὴ προθυμία ἑκατέρωθεν εἰς τὸ νὰ συμπλησιάσωσι δι' ἀμοιβαίων παραχωρήσεων καὶ ἐξαλείψωσιν οὕτω τὰς ὑπαρχούσας διαφορὰς καὶ ἀνωμαλίας) ἀλλὰ παράδοσις τῆς Ἑλληνικῆς ἐκκλησίας εἰς τὴν Ῥώμην. Ἡ Ῥώμη ἀπῄτει ἀπόλυτον ὑποταγὴν καὶ ἔπεμψεν ἐπὶ τούτῳ πεντήκοντα στρατιώτας! Ἀλλ' ὅμως δὲν ἦτο καὶ ἀνάγκη νὰ πέμψῃ περισσοτέρους· διότι τὴν πνευματικὴν τῆς Ῥώμης ἐξουσίαν ἀνεγνώριζεν ἤδη, ἐλαχίστων μόνον μερῶν ἐξαιρουμένων, ἅπασα ἡ Δυτικὴ Εὐρώπη. Ὅθεν δὲν εἶχε χρείαν ἡ Ῥώμη νὰ κάμῃ παραχώρησίν τινα διὰ τὸ πτωχὸν Βυζάντιον· ἀλλ' ὁ Κωνσταντῖνος ἠδύνατο νὰ πράξῃ τι πλέον; Τῇ 12 Δεκεμβρίου ἑωρτάσθη ἡ ἕνωσις ἐν τῇ ἁγίᾳ Σοφίᾳ καὶ οὕτως ἀνεγνωρίσθη ὡς ἐπικρατοῦσα θρησκεία τοῦ κράτους ἡ Ῥωμαϊκὴ ἐκκλησία. Ὁ αὐτοκράτωρ καὶ μεγάλη πληθὺς τῶν αὐλικῶν καὶ μεγιστάνων του ἐδέχθησαν οὕτω τὴν δυτικὴν πίστιν. Οὐδ' ἠδύνατο ἡ Ῥώμη ν' ἀπαιτήσῃ τι πλειότερον· διότι ὁ αὐτοκράτωρ δὲν ἦτο Πάπας καὶ ἡ Ἑλληνικὴ ἐκκλησία οὐδεμίαν ἐπιτρέπει μεταῤῥύθμισιν τῶν δογμάτων. Ἡ ἄκαιρος λοιπὸν ἐπιμονὴ τοῦ Βατι-

κανοῦ, εἰς οὐδεμίαν ὑπάρχουσα ἀναλογίαν πρὸς τὴν προσενεχθεῖσαν βοήθειαν, ἦτο μέγα πολιτικὸν σφάλμα· διότι ἡ ἕνωσις, ἣν οἱ Ἕλληνες ἐδέχθησαν μόνον ὡς βιαζόμενοι ὑπὸ τοῦ ἐπικειμένου κινδύνου, ἤθελε κατὰ τὴν πρώτην εὐκαιρίαν ἀποδειχθῇ ἐξ ἅπαντος ὡς μὴ γενομένη. Καὶ τοῦτο ἐδείχθη ἀμέσως. Ἡ κατὰ τῶν ἑ ν ω τ ι κ ῶ ν ἀντιπολίτευσις ἔφθασε μέχρι τῶν ἀνωτάτων τάξεων τῆς κοινωνίας· καὶ αὐτὸς ὁ μετὰ τὸν αὐτοκράτορα πρῶτος τῆς αὐτοκρατορίας ἀνὴρ, ὁ μέγας Δοὺξ Λουκᾶς Νοταρᾶς, ἐξεφράσθη, ὅτι «Κρειττότερόν ἐστιν ἰδεῖν ἐν μέσῃ τῇ πόλει φακιόλιον βασιλεῦον Τούρκων ἢ καλύπτραν Λατινικήν!» Καὶ δὲν ἥρμοζε μὲν βεβαίως, καθὰ πρῶτος ὑπουργὸς τοῦ ἡνωμένου αὐτοκράτορος, νὰ προφέρῃ τοιούτους λόγους ὁ Νοταρᾶς, ὡς Ἕλλην ὅμως ὡμίλησε βεβαίως ἐκ τῆς καρδίας μυρίων ὁμογενῶν καὶ ὁμοθρήσκων του. Διότι ἐβασίλευσε μὲν πρότερόν ποτε ἐπὶ 60 ἔτη ἐν Κωνσταντινουπόλει ἡ Λατινικὴ μίτρα, τοιαύτη ὅμως ἦτον ἡ βασιλεία αὐτῆς (α), ὥστε οὐ μόνον τότε, ἀλλὰ πιθανῶς εἰς αἰῶνα τὸν ἅπαντα κατέστησεν ἀδύνατον πρᾶγμα τὴν ἕνωσιν τῶν Ἑλλήνων (5). Ἀλλ᾽ ὁ Λουκᾶς Νοταρᾶς εἶδε ζῶν καὶ τὴν Τιάραν ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ἠναγκάσθη νὰ μάθῃ τί σημαίνει καὶ αὕτη. Μὴ προτρέχωμεν ὅμως τῶν πραγμάτων. Μετὰ τὸν Λουκᾶν Νοταρᾶν ὁ θερμότερος ἀντίπαλος τῆς ἑνώσεως ἦτον ὁ μοναχὸς Γεώργιος Σχολάριος, ὁ σοφώτερος τῶν κληρικῶν τῆς ἐποχῆς του. Τὴν συμβουλὴν λοιπὸν τούτου ἔτρεχον οἱ πολλοὶ νὰ λάβωσιν. Αὐτὸς δ᾽ ἐγκλεισθεὶς ἐν τῇ κέλλῃ, ἣν

(α) Ἴδε Προλεγόμενα τοῦ μεταφραστοῦ.

κατῴκει ἐν τῇ μονῇ τοῦ Παντοκράτορος ἔδωκεν ἐγγράφως τὴν γνώμην του· (ὡς ὁ Σεχ-οὐλ-Ἰσλὰμ σήμερον δίδει τὰς ἰδικάς του) «Ἄθλιοι Ῥωμαῖοι, ἔλεγεν ἐν τῇ γραφῇ ταύτῃ, εἰς τί ἐπλανήθητε, καὶ ἀπεμακρύνατε ἐκ τῆς ἐλπίδος τοῦ Θεοῦ, καὶ ἠλπίσατε εἰς τὴν δύναμιν τῶν Φράγκων, καὶ σὺν τῇ πόλει, ἐν ᾗ μέλλει φθαρῆναι, ἐσχάσατε καὶ τὴν εὐσέβειάν σας. Ἵλεώς μοι, Κύριε. Μαρτύρομαι ἐνώπιόν σου ὅτι ἀθῶός εἰμι τοῦ τοιούτου πταίσματος. Γινώσκετε, ἄθλιοι πολῖται, τί ποιεῖτε; καὶ σὺν τῷ αἰχμαλωτισμῷ, ὃς μέλλει γενέσθαι εἰς ὑμᾶς, ἐσχάσατε καὶ τὸ πατροπαράδοτον, καὶ ὡμολογήσατε τὴν ἀσέβειαν; Οὐαὶ ὑμῖν ἐν τῷ κρίνεσθαι.» Οὐ διέλειπε δὲ τοιαῦτα καθ' ἑκάστην διδάσκων καὶ ἐκήρυξεν ὡς αἱρετικοὺς τὸν Θωμᾶν δὲ Ἀκίνην καὶ τὸν Δημήτριον Κυδώνην. Ἅπας δὲ σχεδὸν ὁ λοιπὸς κλῆρος καὶ ἰδίως ὁ ἐν τοῖς μοναστηρίοις, οἱ μοναχοὶ καὶ αἱ μοναχαὶ, ἐξεφράζοντο ἀπαραλλάκτως. Καὶ ἐγγένει δύναταί τις νὰ ὁμολογήσῃ μετὰ τοῦ Δούκα, τοῦ κυριωτέρου ὁδηγοῦ ἡμῶν εἰς ταῦτα, ὅτι οὐδεὶς τῶν Ἑλλήνων, οὐδ' ὁ αὐτοκράτωρ αὐτὸς, ἔπραττον σπουδάζοντες τὰ τῆς ἑνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν καὶ ὅτι κωμῳδίαν μόνον παρίστανον ἐν τῇ ἁγίᾳ Σοφίᾳ. Τινὲς μάλιστα οὐδόλως ἐδίσταζον νὰ ὁμολογήσωσι τοῦτο καὶ παῤῥησίᾳ, ἐπιπληττόμενοι ὡς ἑνωτικοί. «Ἄφετε, λέγοντες, ἴδωμεν, εἰ ἐξάραι ὁ Θεὸς τὸν ἐκτὸς τῶν τειχῶν τούτων λυσσῶντα ἐχθρὸν ἡμῶν· καὶ τότε ὄψεσθε, εἰ τοῖς ἀζυμήταις ἡμεῖς ἑνωθῶμεν.» Τὸ πλεῖστον τοῦ λαοῦ μέρος ἐφρόνει βεβαίως, καθὼς ὁ Γεώργιος Σχολάριος καὶ ὁ Λουκᾶς Νοταρᾶς. Ὀλίγοι δέ τινες μόνον ἐτόλμων νὰ εἴπωσιν,

«Εἴθε ἐδόθη ἡ πόλις ἐν χερσὶ τῶν Λατίνων τῶν ὀνομαζόντων τὸν Χριστὸν καὶ Θεοτόκον, καὶ μὴ ἀποῤῥιφθῶμεν ἐν ταῖς τῶν ἀσεβῶν παλάμαις.» Ὁ δὲ χυδαῖος καὶ ἀγοραῖος ὄχλος ἔτρεχον θορυβωδῶς εἰς τὰς ὁδοὺς, κραυγάζοντες «Τὴν Λατίνων οὔτε βοήθειαν, οὔτε ἕνωσιν χρῄζομεν. Ἀπέστω ἀφ' ἡμῶν ἡ τῶν ἀζυμητῶν λατρεία. Εἴπερ ὁ Θεὸς καὶ ἡ Θεοτόκος Παρθένος ἐγένοντό ποτε κατὰ τοῦ Χοσρόου καὶ τοῦ Χαγάνου καὶ τῶν Ἀράβων (α) προστάται καὶ ἀρωγοὶ τῆς πόλεως, γενήσονται καὶ νῦν κατὰ τοῦ Μεχεμὲτ τούτου (β) (β).

Ἀλλ' ὅμως ὁ χρόνος οὗτος διῆλθεν οὐχὶ εἰς θεολογικὰς μόνον συζητήσεις· διότι αἱ διὰ τὸν προκείμενον ἀγῶνα παρασκευαὶ ἐπησχόλουν πολλῷ μᾶλλον τὰ πνεύματα τῶν ἀνθρώπων. Καὶ τὴν αὐτὴν ἔτι ἡμέραν,

(α) Χοσρόης ὁ βασιλεὺς τῆς Περσίας ἐπολιόρκησε τὴν Κωνσταντινούπολιν οὐχὶ αὐτοπροσώπως, ἀλλὰ διὰ τῶν στρατηγῶν του, Σαρβάρου καὶ Χαγάνου, ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ μυστηριώδους ἐκείνου αὐτοκράτορος Ἡρακλείου (626), κατατροπώσαντος τότε τοὺς Πέρσας πανστρατιᾷ. (Ἀνάγνωθι περὶ τούτου τὸ Συναξάριον τοῦ Ἀκαθίστου ὕμνου ἐν Τριῳδίῳ). Ὑπὸ τὸ ὄνομα δὲ Χάγανος ἀναφέρεται καὶ ἕτερος ἀρχηγὸς τῶν περιφήμων ἐκείνων Ἀβάρων, ἐπὶ τῆς βασιλείας Μαυρικίου καὶ Φωκᾶ (582—610). Ἐκαλέσαμεν δὲ περιφήμους τοὺς Ἄβαρας τούτους· διότι δι' αὐτῶν ἐξηνδραπόδισεν, ἐξωλόθρευσε πρόῤῥιζα καὶ ἐξεσλάβωσε σύμπαν τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος ὁ τοῖς πᾶσι γνωστὸς Φαλλμεράϋερ. Οἱ δὲ Ἄραβες ἐπολιόρκησαν πολλάκις τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ μετὰ τούτους οἱ Τοῦρκοι πολλάκις ὡσαύτως πρὸ τῆς τελευταίας ταύτης ἐπὶ Μωάμεθ τοῦ Β'. Ἀλλὰ περὶ τούτων ἀπαιτεῖται ἰδιαιτέρα πραγματεία, διότι οὐδεμία πόλις τῆς οἰκουμένης ἔπαθε τοσαύτας καὶ τοιαύτας πολιορκίας, ὅσας καὶ οἵας ἡ Κωνσταντινούπολις. Σ. τοῦ Μ.

(β) Δούκ. Σ. 253—259, 263—264. Ν.Βαρβ. Σ. 3—5 Λεωνάρδ. Σ. 84.

καθ' ἣν ἑωρτάσθη ἡ ἕνωσις ἐν τῇ ἁγίᾳ Σοφίᾳ, συνελθόντες ἀμέσως μετὰ τὴν ἱερουργίαν ὁ αὐτοκράτωρ, ὁ καρδινάλιος Ἰσίδωρος, ὁ ἀρχιεπίσκοπος Λεωνάρδος ὁ Χῖος, οἱ ἐν ἀξιώμασι καὶ οἱ μεγαλείτεροι ἔμποροι τῆς πόλεως ἐπρότειναν καὶ ἀπεφάσισαν νὰ κρατηθῶσι πρὸς ὑπεράσπισιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως αἱ Βενετικαὶ τριήρεις, τρεῖς μεγάλαι καὶ δύο μικραί, καὶ περὶ τούτου νὰ διαπραγματευθῶσι μετὰ τῶν πλοιάρχων αὐτῶν. Τὴν ἐπιοῦσαν δὲ ἐπορεύθησαν ἐπὶ τῆς ναυαρχίδος τοῦ Ἀλωϋσίου Διέδου ὁ καρδινάλιος Ἰσίδωρος, ὁ ἀρχιεπίσκοπος Λεωνάρδος, ὁ πρόξενος τῆς Βενετίας, πολλοὶ ἀξιωματικοὶ τοῦ αὐτοκράτορος, οἱ Βενετοὶ ἔμποροι καὶ Γαβριὴλ ὁ Τρεβισάνος, ὑποπλοίαρχος τῶν δύο μικροτέρων τριηρῶν, ἵνα προτείνωσι τὰ ἀποφασισθέντα. Καὶ ὑπεστήριξε μὲν τὴν πρότασιν ταύτην καὶ ὁ πρόξενος αὐτὸς, ὁ Διέδος ὅμως ἀντέταξε πολλὰς ἐνστάσεις, λέγων, ὅτι τὰ παρὰ τῆς γερουσίας γράμματά του διατάττουσιν αὐτῷ νὰ μὴ διαμείνῃ ἐν τῷ λιμένι τῆς Κωνσταντινουπόλεως πλέον τῶν δέκα ἡμερῶν μετὰ τὴν ἀπὸ Τραπεζοῦντος ἄφιξιν τῶν τριηρῶν· ἂν θελήσωσι δὲ νὰ ἐμποδίσωσιν αὐτὸν τοῦ νὰ λάβῃ τὸ φορτίον του, ὅτι θὰ ἐκπλεύσῃ καὶ ἄνευ φορτίου τὴν ἰδίαν νύκτα εἰς Βενετίαν. Τὴν ἐπιοῦσαν δὲ (14 Δεκεμβρίου) συνελθόντες ἐν τῇ κατὰ τὸν Φόρον ἐκκλησίᾳ τῆς Θεοτόκου εἴκοσι καὶ εἷς Βενετοὶ ὑπὸ τὴν προεδρείαν τοῦ προξένου ἐξελέξαντο δύο ἀντιπροσώπους, τὸν Νικόλαον Ἰουστινιανὸν καὶ Φαβροῦζον Κόρνερον, ἵνα σκεφθῶσι μετὰ τοῦ προξένου περὶ τοῦ πρακτέου. Ἡ ἀπόφασις δὲ τούτων ἦτο, νὰ κρατηθῶσι μὲν αἱ πέντε τριήρεις πρὸς ὑπεράσπισιν τῆς πόλεως μέχρι νεωτέρων

διαταγῶν τῆς γερουσίας, νὰ πληρώνῃ δὲ ὁ αὐτοκράτωρ τὴν διατροφὴν τῶν πληρωμάτων καὶ 400 δουκάτα προσέτι κατὰ μῆνα. Ὁ δὲ πλοίαρχος τῶν τριῶν μεγάλων τριηρῶν καὶ ὁ ἕτερος τῶν δύο μικροτέρων κατεδικάζοντο εἰς πρόστιμον 3000 δουκάτων, ἂν ἠρνοῦντο νὰ ὑπακούσωσιν εἰς τὴν ἀπόφασιν ταύτην. Διεμαρτυρήθησαν πρὸς τούτοις οἱ ἔμποροι καὶ κατὰ τοῦ πλοιάρχου Ἀλωϋσίου Διέδου, ἐπιμένοντος ν' ἀποπλεύσῃ ἄνευ φορτίου καὶ ἐγκαταλείποντος αὐτούς τε καὶ τὰς πραγματείας αὐτῶν εἰς τοὺς τοῦ πολέμου κινδύνους. Εἰδοποιηθείσης δὲ τῆς Βενετικῆς γερουσίας περὶ πάντων τούτων δι' ἐκθέσεων τοῦ προξένου καὶ τῶν πλοιάρχων Διέδου καὶ Τρεβισάνου, ἔμειναν τὰ ῥηθέντα πλοῖα πρὸς ὑπεράσπισιν τῆς πόλεως (α)

Τῇ 26 Ἰανουαρίου 1453 ἀφίχθη εἰς Κωνσταντινούπολιν ὁ Γενουαῖος Ἰωάννης Ἰουστινιανὸς, ἄγων δύο πλοῖα, τὸ μὲν χωρητικότητος 1200, τὸ δὲ 800 τόνων, καὶ 700 Γενουαίους. Αὕτη δ' ἦτον ἡ μεγίστη βοήθεια ἐξ ὅσων ἔλαβεν ἀπὸ τῆς Εὐρώπης ἡ πιεζομένη πόλις. Ὁ αὐτοκράτωρ, γνωρίζων καὶ πρότερον τὸν Ἰουστινιανὸν, ὑπεδέξατο αὐτὸν μετὰ χαρᾶς καὶ τιμῆς μεγάλης· διώρισεν αὐτὸν πρωτοστάτορα, ἤτοι γενικὸν ἀρχηγὸν τοῦ στρατοῦ καὶ τῷ ὑπεσχέθη διὰ χρυσοβούλου τὴν νῆσον Λῆμνον, ἀνίσως ἐσώζετο ἡ Κωνσταντινούπολις(β).

Καί τοι δὲ τοῦ πολέμου κεκηρυγμένου ἤδη ὄντος, παρῆλθεν ὅμως ὁ χειμὼν ἄνευ πολεμικῶν πράξεων. Ἀλλ' ὁ Ἀσιατικὸς στρατὸς τοῦ Σουλτάνου τόσον στε-

(α) Ν. Βάρβ. Σ. 5—11. Δούκ. Σ. 265. Φραντζ. Σ. 238.
(β) Βαρβ. Σ. 13. Δούκ. αὐτόθ. Φραντζ. Σ. 241.

νῶς κατεῖχε τὰ πέριξ τῆς Κωνσταντινουπόλεως καθ' ὅλον τὸν χειμῶνα, ὥστε ἀδύνατος ἦτον ἡ ἔξοδος τῶν Γραικῶν, οἵτινες, τῆς θαλάσσης μόνον οὔσης ἐλευθέρας, ἐποίησαν κατὰ Φεβρουάριον διὰ τῶν πλοίων των (7) ἐπιτυχεῖς τινας θαλασσίας ἐκδρομάς, ἐκτείναντες αὐτὰς καὶ μέχρι Κυζίκου πρὸς τὰ δυτικὰ μέρη τῆς Προποντίδος. Οἱ κατὰ τὰς ἐκδρομὰς ταύτας ἐν τοῖς παραλίοις αἰχμαλωτιζόμενοι Τοῦρκοι μέρος μὲν ἐφονεύοντο, μέρος δ' ἐπωλοῦντο ἐν Κωνσταντινουπόλει (α).

Τῇ 26 Φεβρουαρίου ἐδραπέτευσαν νυκτὸς ἐκ τοῦ λιμένος τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἵν' ἀπαλλαγῶσι τῶν τοῦ πολέμου κινδύνων, ἑπτὰ πλοῖα, ἓξ Κρητικὰ καὶ ἓν Βενετικὸν ὑπὸ Πέτρου Δαβάνζου κυβερνώμενον. Ἐπὶ τῶν πλοίων αὐτῶν ἐδραπέτευσαν καὶ ἑπτακόσιοι ἄνθρωποι (β).

Ἐπειδὴ δὲ ἀπὸ τοῦ νῦν μέχρι τῆς ἐνάρξεως τῆς πολιορκίας οὐδεμία προσεπῆλθε βοήθεια, διὰ τοῦτο εἶνε καλὸν, διακόπτοντες ἐνταῦθα μικρὸν τὴν διήγησιν, νὰ ἐπιθεωρήσωμεν τὰς δυνάμεις καὶ τοὺς πόρους, ἅτινα εἶχεν εἰς τὴν ἐξουσίαν του ὁ Κωνσταντῖνος, ὅτε τὸν ὕστατον ἀνελάμβανεν ἀγῶνα. Ὁ πρωτοβεστιάριος Γεώργιος Φραντζῆς, ὁ πιστότερος φίλος τοῦ αὐτοκράτορος, ἔλαβε παρ' αὐτοῦ τὴν ἐντολὴν ν' ἀπαιτήσῃ παρ' ἑκάστου ἀρχηγοῦ τὸν κατάλογον τῶν ὑπ' αὐτὸν εὑρισκομένων στρατιωτῶν καὶ ν' ἀναγγείλῃ αὐτῷ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἀπογραφῆς ταύτης. Ὁ Φραντζῆς ἀνέλαβε τὴν λυπηρὰν ταύτην ὑπηρεσίαν καὶ ὁ ἀριθμὸς ὅλου τοῦ στρατοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως εὑρέθη περὶ τὰς

(α) Δούκ. Σ. 259. Βάρβ. Σ. 3.
(β) Βάρβ. Σ. 13.

7000 ἀνδρῶν, ἐξ ὧν 4973 ἦσαν οἱ Ἕλληνες, συμπεριλαμβανομένων ἁπάντων τῶν μοναχῶν καὶ λοιπῶν ἐθελοντῶν, καὶ 2000 περίπου ξένοι. Μετὰ δακρύων ἐπέδωκεν ὁ Φραντζῆς τῷ αὐτοκράτορι τὴν στατιστικὴν ταύτην περὶ τοῦ στρατοῦ ἔκθεσιν, ἧς ἀπηγορεύθη ἡ δημοσίευσις, ὡς πράγματος μυστικοῦ. Ἀλλ' ὅμως ἦτο καὶ δύσκολον νὰ συναχθῶσι πλείονες στρατιῶται ἐν Κωνσταντινουπόλει· διότι ἡ Πελοπόννησος πιεζομένη καὶ αὐτὴ ὑπὸ τοῦ πολέμου (ὃν ὁ Τουραχάνης κατὰ διαταγὴν τοῦ Μωάμεθ ἐκίνησε κατ' αὐτῆς) οὐδέν' ἄνδρα νὰ χορηγήσῃ ἠδύνατο· ὁ αὐτοκράτωρ λοιπὸν ἦτον ἠναγκασμένος νὰ περιορισθῇ εἰς μόνην τὴν πρωτεύουσάν του. Ἀναλογιζόμενοι δὲ ὅτι ἡ Κωνσταντινούπολις σὺν ἀμφοτέραις ταῖς ἀκταῖς τοῦ Βοσπόρου μέχρι τοῦ Εὐξείνου Πόντου καὶ σήμερον ἔτι (1856) περιέχει μόλις 800000 κατοίκων, οὐδόλως θέλομεν θαυμάσει, ὅτι κατ' ἐκείνους τοὺς καιροὺς δὲν ἠδύνατο νὰ παράσχῃ στρατὸν πλείονα τῶν 5000. Ὀλίγισται δὲ μόνον οἰκογένειαι, ὡς ὁ Φραντζῆς ῥητῶς ἀναφέρει, ἀπεδήμησαν κρυφίως πρὸ τοῦ πολέμου. Οἱ δισχίλιοι δὲ ξένοι συνίσταντο κυρίως ἐκ Γενουαίων, Βενετῶν, Κρητῶν, Ῥωμαίων, καί τινων Ἱσπανῶν καὶ Τούρκων. Πλοῖα δὲ ὑπῆρχον ἐν συνόλῳ 26, ἐξ ὧν 5 ἦσαν Γενουαϊκά, 5 Βενετικά, 3 Κρητικά, 1 Ἀγκωνητανόν, 1 Ἱσπανικόν, 1 Γαλλικὸν καὶ τὰ λοιπὰ αὐτοκρατορικά. Ὑπῆρχον πρὸς τούτοις ἐν τῷ λιμένι καὶ ἄλλα τινα μικρότερα πλοῖα, ἅτινα ὅμως κατεβυθίσθησαν (8).

Ἡ κυριωτέρα λοιπὸν ἰσχὺς τῆς πόλεως συνίστατο εἰς τὰ καὶ τὰς τρεῖς αὐτῆς πλευρὰς περιβάλλοντα τείχη καὶ τοὺς πύργους, ὧν τινων ἔπεται περιγραφὴ ἐξ

ἰδίας ἀντιλήψεως. Ἡ πόλις ᾠκοδόμηται ἐπὶ τριγώνου τινος, ἐπὶ τοῦ νοτιοανατολικῆς τοῦ ὁποίου γωνίας ὑψοῦτο τότε ὁ ναὸς τοῦ μεγαλομάρτυρος Δημητρίου, ἡ ἡ Ἀκρόπολις· τὴν θέσιν ταύτην κατέχει σήμερον τὸ Σεράϊον. Ἀπὸ τῆς γωνίας λοιπὸν ταύτης μέχρι τοῦ Κυκλοβίου (τοῦ νῦν Ἑπταπυργίου) ἐκτείνεται παρὰ τὴν Προποντίδα τεῖχος ἁπλοῦν, ἄνευ τάφρου, ἐν μέρει μόνον διπλούμενον καὶ φέρον πολλοὺς πύργους, τὸν ἀριθμὸν τῶν ὁποίων ἀκριβῶς νὰ προσδιορίσῃ τις σήμερον εἶνε ἀδύνατον, ἓν μὲν, διότι πολλοὶ αὐτῶν κατέπεσαν βραδύτερον, ἕτερον δὲ, διότι ἄλλοι πάλιν ἀνηγέρθησαν κατὰ τοὺς Τουρκικοὺς χρόνους. Ἐκ δὲ τούτων πολλοὶ κατεκαλύφθησαν καὶ ὑπὸ τῶν ἐπ' αὐτῶν οἰκοδομηθεισῶν οἰκιῶν. Ἡ οἰκοδομὴ τῶν πύργων ἁπάντων σχεδὸν ἀνάγεται εἰς τὸν αὐτοκράτορα Θεόφιλον (829—841]. Εἰσὶ δὲ καί τινες μεταγενέστεροι περὶ τὰς ἀρχὰς τῆς δεκάτης ἑκατονταετηρίδος οἰκοδομηθέντες. Πλησίον τοῦ Βουκολέοντος π. χ. ὑπάρχει εἷς, ἀνακαινισθεὶς ἐν ἔτει 1024 ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Βασιλείου, καὶ παρὰ τὴν πύλην τοῦ Κοντοσκαλίου ἕτερος ὑπὸ τοῦ δεσπότου Σερβίας, Γεωργίου Βραγκοβίτση οἰκοδομηθείς. Ἀλλ' ἔτι μᾶλλον διαφέρουσι κατὰ τὴν κατασκευὴν αὐτῶν τὰ τείχη. Κατὰ τὸν Βουκολέοντα π. χ. καὶ πλησίον τοῦ Σεραΐου ὑπάρχουσι μέρη αὐτῶν, ᾠκοδομημένα προδήλως πρὸ Κωνσταντίνου τοῦ μεγάλου, ἴσως κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ αὐτοκράτορος Σεβήρου, καὶ ἔχοντα μεγάλην κατασκευῆς ὁμοιότητα πρὸς τὰ τείχη τῆς Ἀπροπόλεως Ἀθηνῶν. Ἕτερα δὲ μέρη εἰσὶν ᾠκοδομημένα ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἰουστινιανοῦ, τοῦ Θεοφίλου, τῶν Κομνηνῶν καὶ τῶν Πα-

λαιολόγων. Ἐπεσκεύασαν δὲ καὶ οἱ Τοῦρκοι ἐνιαχοῦ τῶν τειχῶν μέρη τινὰ, π. χ. πλεῖστον μέρος κατὰ τὸ Σεράϊον, παρὰ τὴν πύλην τοῦ Κοντοσκαλίου καὶ τὸ Ἑπταπύργιον.

Ὡσαύτως ἀπὸ τῆς Ἀκροπόλεως μέχρι τῆς πρὸς Βοῤῥᾶν γωνίας τοῦ ῥηθέντος τριγώνου ἐκτείνεται παρὰ τὸν Κεράτιον κόλπον ἕτερον τεῖχος ἁπλοῦν, ἔχον καὶ τοῦτο πολλοὺς πύργους, ὧν ἡ ἀπαρίθμησίς ἐστι σήμερον ἀδύνατος. Εἰσὶ δ' ᾠκοδομημένοι σχεδὸν πάντες οἱ πύργοι οὗτοι ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Θεοφίλου, οὗ τινος τὄνομα ἐφ' ἑκάστου σχεδὸν πύργου τῆς πλευρᾶς ταύτης ἀναγινώσκεται.

Τὰ ἰσχυρότατα ὅμως τείχη εἰσὶ τὰ πρὸς τὴν ξηρὰν κείμενα καὶ ἀπὸ τοῦ Ἑπταπυργίου μέχρι τῶν Βλαχερνῶν καθήκοντα. Τὸ τειχῶν δὲ τούτων πρὸς μὲν τὴν πόλιν τετραμμένον ἐστὶ τὸ ἐσωτερικὸν τεῖχος, ἔχον 112 πύργους, ὧν κτίσται ἀναγράφονται Μιχαὴλ, Θεόφιλος, Βασίλειος καὶ Κωνσταντῖνος, Ῥωμανὸς, Λέων καὶ Κωνσταντῖνος. Ἡ οἰκοδομὴ λοιπὸν τούτου ἀνάγεται κατὰ μέγα μέρος εἰς τὸν ἔννατον καὶ δέκατον αἰῶνα. Πρὸ τοῦ τείχους δὲ τούτου ὑπάρχει περίβολός τις, περικλειόμενος ὑπό τινος μικρόν τι ταπεινοτέρου ἐξωτερικοῦ τείχους, ἰσαρίθμους σχεδὸν τῷ ἐσωτερικῷ ἔχοντος πύργους. Ὁ περίβολος δ' οὗτος μετὰ τοῦ ἐξωτερικοῦ τείχους ἐκτείνονται οὐχὶ καθ' ὅλον τὸ μῆκος τοῦ κυρίου (ἐσωτερικοῦ) τείχους, ἀλλὰ μόνον ἀπὸ τοῦ Ἑπταπυργίου μέχρι πέραν τῆς πύλης τῆς Ἀδριανουπόλεως (Πολυάνδριον) καὶ διακόπτονται μικρὸν πρὸ τοῦ παλατίου τοῦ Ἑβδόμου· ἀναφαινόμενα δὲ πάλιν μετὰ τὴν Λοξὴν Πύλην (Ἐγρὶ καποὺ), καθήκουσι

μέχρι τοῦ Κερατίου κόλπου. Ὁλόκληρον δὲ τὸ ἐξωτερικὸν τοῦτο τεῖχος μετὰ τῶν ἐπ' αὐτοῦ πύργων ᾠκοδομήθη, ἂν οὐχὶ ἐκ θεμελίων, τοὐλάχιστον ὅμως ὅπως σήμερον παρίσταται, παρὰ τοῦ προτελευταίου αὐτοκράτορος Ἰωάννου Παλαιολόγου κατὰ τὰ ἔτη 1432—1444, καθ' οὓς δηλαδὴ χρόνους οἱ ἱστορικοὶ οὐδὲν ἕτερον γνωρίζουσι ν' ἀναφέρωσι περὶ τοῦ αὐτοκράτορος τούτου, ἢ θεολογικὰς ἔριδας (10). Αἰτίαν δὲ πρὸς οἰκοδομὴν τοῦ μεγάλου τούτου ἔργου ἔδωκε λίαν πιθανῶς ἡ κατὰ τὸ προλαβὸν ἔτος (1432) ὑπὸ τῶν Τούρκων ἐπιχειρισθεῖσα καὶ ἀποτυχοῦσα πολιορκία τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Πρὸ τοῦ ἐξωτερικοῦ δὲ τείχους ὑπάρχει τάφρος, πλάτος μὲν ἔχουσα 42 βημάτων, βάθος δὲ ἀλλοῦ ἄλλο, καὶ ἐκτεινομένη ἀπὸ τοῦ Ἑπταπυργίου μέχρι τοῦ παλατίου τοῦ Ἑβδόμου. Καὶ ὁ ταφρόκρημνος δὲ καὶ ὁ ἀντιταφρόκρημνος *(escarpe, contre-escarpe)*, ὧν ὁ πρῶτός ἐστι περὶ τοὺς δύο πόδας ὑψηλότερος τοῦ δευτέρου, συνίστανται ἐκ στερεοῦ τοίχου. Ἡ μὲν τάφρος λοιπὸν καὶ τὸ ἐξωτερικὸν τεῖχος ᾠκοδομήθησαν προδήλως μικρὸν πρὸ τῆς πτώσεως τῆς αὐτοκρατορίας ὑπὸ Ἰωάννου τοῦ Παλαιολόγου· τοῦ δὲ κυρίου (ἐσωτερικοῦ) τείχους διετηρήθησαν μὲν πολλὰ μέρη ἀπὸ τῶν χρόνων Θεοδοσίου Β', ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ ὁποίου ὁ δήμαρχος Κωνσταντῖνος ᾠκοδόμησεν αὐτὸ ἐντὸς δύο μηνῶν, καθ' ἃ μαρτυρεῖ ἐπιγραφή τις Ἑλληνιστί τε καὶ Λατινιστὶ ἐπὶ τῆς Νέας Πύλης (Γενί-καπού) γεγραμμένη, ὀλίγοι ὅμως καὶ ἴσως οὐδεὶς τῶν τότε συνοικοδομηθέντων πύργων διεσώθησαν εἰς τὸ μετὰ ταῦτα· διότι σεισμοὶ συνεχῶς κατέρριπτον αὐτούς. Ὀλίγα τινὰ μέρη ἐπεσκεύασαν καὶ οἱ

Τοῦρκοι· τὸ δ' Ἑπταπύργιον, ὅπως τὴν σήμερον ἔχει, ᾠκοδομήθη μόλις πρὸ τεσσαράκοντα ἐτῶν.

Τὰ ὅπλα δὲ τῶν Ἑλλήνων συνίσταντο εἰς μετρίας ὁλκῆς πυροβόλα, ἔτι δὲ εἰς εἶδός τι μάκρῶν μολυβδοβόλων (τουφεκίων· πιθανῶς δ' εἰσὶ ταῦτα τὰ εἰσέτι διατηρούμενα ἐν τῷ ὁπλοστασίῳ, τῷ ποτὲ ναῷ τῆς ἁγίας Εἰρήνης) εἰς τόξα καὶ βέλη. Μετεχειρίσθησαν δὲ καὶ κατ' αὐτὴν τὴν πολιορκίαν τὸ θαλάσσιον ἤτοι ὑγρὸν πῦρ μετ' ἐπιτυχίας (α).

Ἐκ τῶν εἰρημένων γίνεται δῆλον, ὅτι τὸ ἀσθενέστερον μέρος τῶν χερσαίων τειχῶν ἦτο τὸ ἀπὸ τῆς Λοξῆς Πύλης (Ἐγρί-καπού)· μέχρι τοῦ παλατίου τοῦ Ἑβδόμου· διότι κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο οὔτ' ἐξωτερικὸν τεῖχος ὑπῆρχεν, οὔτε τάφρος. Ἡ τοῦ περιχαρακώματος δηλαδὴ γραμμή, ἀποκλίνουσα τῆς εὐθείας, κάμπτεται ἐνταῦθα ἰσχυρῶς, διότι πρότερον, ὅτε αἱ Βλαχέρναι ἦσαν ἔτι προάστειον, ἐντεῦθεν καμπτόμενον τὸ τεῖχος καθῆκεν εὐθὺ ἐπὶ τὸν Κεράτιον κόλπον. Συμπεριληφθέντων δὲ μετὰ ταῦτα ἐντὸς τῆς πόλεως τοῦ τε παλατίου καὶ τῶν Βλαχερνῶν, ἔπρεπε νὰ ἀχθῇ τὸ νέον τεῖχος λοξῶς ὑπὲρ τὸ Ἕβδομον· ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἔγεινεν, ἴσως ἵνα ὑπάρχῃ ἄμεσος ἡ ἀπὸ τοῦ παλατίου ἐκτὸς τῆς πόλεως ἔξοδος. Τὸ μέρος λοιπὸν τοῦτο ἐστερεῖτο καὶ ἐξωτερικοῦ τείχους καὶ τάφρου. Διὰ ταῦτα παρεκάλεσεν ὁ αὐτοκράτωρ τὸν Ἀλωύσιον Διέδον νὰ παραλάβῃ τὰ πληρώματα τῶν πλοίων του καὶ νὰ κατασκευάσῃ δι' αὐτῶν τάφρον κατὰ τὸ μέρος τοῦτο. Τῇ 14 Μαρτίου

(α) Φραντζ. Σ. 238—241. Δούκ. Σ. 265—268. Βαρβ. Σ. 20. Χαλκοκονδ. Σ. 450.

λοιπὸν ἤρξατο τοῦ ἔργου ὁ Διέδος μετὰ τῶν ἀνθρώπων τῶν πλοίων του εἰς τὴν ὁρισθεῖσαν θέσιν καὶ ὑπὸ τῆς παρουσίας αὐτοῦ τοῦ αὐτοκράτορος καὶ τῶν μεγιστάνων τοῦ κράτους ἐμψυχούμενοι, κατεσκεύασαν οἱ Βενετοὶ οὗτοι ἀρκετὸν μέρος τῆς τάφρου κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην· ἀπεπερατώθη δὲ ὅλη αὕτη ἡ τάφρος τῇ 31 τοῦ αὐτοῦ μηνός, ἡμέρᾳ τοῦ μεγάλου Σαββάτου. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Τουρκικὸς στρατὸς εἶχεν ἤδει πλησιάσει εἰς τὴν πόλιν, ὁ αὐτοκράτωρ διετέλεσε τὴν ἡμέραν ἐκείνην φρουρῶν ἀπὸ πρωίας μέχρις ἑσπέρας ἐπὶ τοῦ παρακειμένου λόφου, ἵνα μὴ τυχὸν ἐπιπέσωσιν αἴφνης κατὰ τῶν ἐργατῶν οἱ πρόπολοι τῶν Τούρκων. Ἡ τάφρος αὕτη σώζεται καὶ ἄχρι τῆς σήμερον, ὅπως τότε κατεσκευάσθη ὑπὸ τῶν Βενετῶν, ἀπὸ τοῦ παλατίου τοῦ Ἑβδόμου μέχρι τῆς Ἀποτετειχισμένης Πύλης (Ξυλοπόρτας) ἐκτεινομένη. Κατὰ τὰς ὑπ' ἐμοῦ γενομένας καταμετρήσεις ἔχει ἡ τάφρος αὕτη 104 βημάτων μῆκος. Ὁ ταφρόκρημνος αὐτῆς 15 ποδ.ἀγγλ.βάθος καὶ ὁ ἀντιταφρόκρημνος 13. Ὁ δὲ Ν. Βάρβαρος ἀποδίδει εἰς τὴν τάφρον μῆκος μὲν 100 βημάτων, βάθος δὲ 8 ποδῶν Βενετικῶν (α).

Τῇ 2 Ἀπριλίου διέταξε ὁ αὐτοκράτωρ τὸν Βαρθολομαῖον Σόλιγον ν' ἀποκλείσῃ διὰ τῆς ἀλύσεως τὸν Κεράτιον κόλπον. Συνέκειτο δὲ ἡ ἄλυσις αὕτη ἐκ χονδρῶν ξύλων διὰ σιδηρῶν ῥάβδων καὶ ἀλύσεων πρὸς ἄλληλα συνδεδεμένων. Ἐστηρίχθη δὲ τὸ μὲν ἓν τῶν ἄκρων αὐτῆς κατὰ τὴν Ὡραίαν Πύλην (Μπαξέ-καπουσοὺ) ἐντὸς τῶν τειχῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τὸ δ' ἕτερον

(α) Ν. Βάρβ. Σ. 14—15.

κατὰ ἀκτὴν ἀντίπεραν τὴν ἐντὸς τῶν τειχῶν τοῦ Γαλατᾶ. Ὅθεν τὴν διεύθυνσιν αὐτῆς προσδιορίζει ἀρκούντως ἡ κατὰ τὸ 1845 ἐπὶ τοῦ Κερατίου κόλπου κατασκευασθεῖσα γέφυρα (ἡ ἐξωτέρα τῶν τριῶν). Σώζονται δ' ἔτι καὶ σήμερον ἐν τῷ ναυστάθμῳ τεμάχια τῆς ἁλύσεως ταύτης, ἥτις πολλάκις ἔσωσε τὴν πόλιν καὶ ἐπὶ τῆς τελευταίας πολιορκίας πολλαχῶς ὠφέλησεν (α).

Ἐπειδὴ δὲ ἀπὸ τοῦ χρόνου τούτου μέχρι τῆς ἀφίξεως τοῦ Τουρκικοῦ στρατοῦ πρὸ τῆς Κωνστατινουπόλεως οὐδὲν λόγου ἄξιον συνέβη ἐν τῇ πρωτευούσῃ ταύτῃ, ἴδωμεν νῦν πῶς ὁ Σουλτάνος διήγαγε τὸν χειμῶνα ἐν Ἀδριανουπόλει, ἐξοπλιζόμενος καὶ παρασκευαζόμενος.

Ἐπιστρέψας κατὰ Ἰανουάριον ἀπὸ Διδυμοτοίχου εἰς Ἀδριανούπολιν διέταξε νὰ δοκιμάσωσι τὸ ὑπὸ τοῦ καννονοχύτου Ὀρβὰν, βοηθοῦντος καὶ τοῦ μηχανικοῦ Σαριτζὲ καὶ τοῦ ἀρχιτέκτονος Μουσλαχεδδὶν, κατασκευασθὲν νέον πυροβόλον. Τὸ πυροβόλον τοῦτο τὸ μέγιστον ἴσως ὅσων μνημονεύει ἡ ἱστορία, ἔρριπτε λιθίνας σφαίρας, ἐχούσας βάρος 12 κεντηναρίων. Κατεσκευάζοντο δ' αἱ σφαῖραι αὗται ἐκ μέλανος σχιστολίθου, λατομουμένου κατὰ τὰ παράλια τοῦ Εὐξείνου Πόντου. Ὁ Λεωνάρδος ἀναφέρει, ὅτι αἱ σφαῖραι αὗται εἶχον περίμετρον 11 σπιθαμῶν. Λογιζομένης λοιπὸν τῆς σπιθαμῆς πρὸς 8 δακτ. Ἀγγλικοὺς, ἕπεται, ὅτι ἡ σφαῖρα πρέπει νὰ ἔχῃ βάρος 1456 λιτρῶν. Εὑρίσκονται δ' ἔτι καὶ σήμερον ἐν τῇ τάφρῳ, παρὰ τὰ τείχη τοῦ Γαλατᾶ καὶ τῆς Πόλεως, ἐν ταῖς αὐλαῖς τοῦ Σεραίου, ἐν τῷ ναυστάθμῳ καὶ ἀλλαχοῦ σφαῖραι τοιαῦται, ἔχουσαι περίμετρον

(α) Φραντζ. Σ. 238. Δούκ. Σ. 262. Χαλκοκονδ. Σ. 448.

72—88 δακτ. Ἀγγλ. Πρὸς ὑπεράσπισιν καὶ μετακόμισιν τοῦ πυροβόλου τούτου ἀπητοῦντο 50 ζεύγη βοῶν καὶ 700 ἄνδρες. Ὁ δὲ συγγραφεὺς τοῦ Μιρὰτ-οὒλ-Κιαϊνάτ (Κάτοπτρον τῶν ὄντων), λέγει ὅτι τὸ βάρος αὐτοῦ ἦτο τριακοσίων κεντηναρίων. Θέλοντες δὲ νὰ τὸ δοκιμάσωσιν, ἐκόμισαν αὐτὸ πρὸ τοῦ νεοδμήτου παλατίου τῆς Ἀδριανουπόλεως, ἧς οἱ κάτοικοι εἰδοποιήθησαν, ὅτι τῇ ἐπαύριον ἔμελλε τὰ πυροκροτήσῃ, ἵνα μὴ ὁ ἐκ τοῦ κρότου αἰφνίδιος τρόμος προξενήσῃ δυστηχήματα τοῖς ἀνθρώποις. Ἐκπυρωθείσης δὲ τῆς πυρίτιδος ἐπληρώθη καπνοῦ καὶ ὁμίχλης ἡ ἀτμοσφαῖρα καὶ ἡ βοὴ ἀφίκετο μέχρις ἑκατὸν σταδίων. Ἡ δ' ἐκβληθεῖσα λιθίνη σφαῖρα, ῥιφθεῖσα εἰς ἀπόστασιν ἑνὸς μιλίου ἐχώθη περὶ τὴν μίαν ὀργυιὰν ἐντὸς τῆς ἄμμου (α).

Ὁ μέγας Βεζίρης Χαλὴλ πασσᾶς εἰδοποίησε περὶ τῶν γινομένων τὸν αὐτοκράτορα, ὅστις εἶχε κερδήσει αὐτὸν, καὶ ἠγωνίζετο δι' ἧς εἶχε δυνάμεως, ν' ἀποτρέψῃ τὴν ἀναπόδραστον τῆς πόλεως συμφοράν. Ὅτι δὲ ὁ Χαλὴλ πασσᾶς ἐδελεάσθη ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος μαρτυρεῖ καὶ ὁ Δούκας, ἀναφέρων, ὅτι ἐκαλεῖτο ὑπὸ τῶν Τούρκων Γκιαοὺρ Ὀρταγί, τουτέστι τῶν ἀπίστων σύντροφος. Πρὸς χαρακτηρισμὸν Τουρκικῶν πραγμάτων χρησιμεύει τὸ παρὰ τοῦ Μεχμὲτ Σαῒδ ἐφέντη ἀναφερόμενον ἀπόκρυφον ἴσως ἀνέκδοτον, ὅτι ἡ δωροδοκία αὕτη ἐγένετο δῆθεν δι' ἰχθύων, ὧν ἡ κοιλία ἦτο πλήρης χρυσοῦ καὶ ἀργύρου, πεμφθέντων παρὰ τοῦ αὐτοκράτορος εἰς τὸν Χαλὴλ (11). Ὁ Σουλτάνος δὲν ἠγνόει τὴν σχέσιν τοῦ Χαλὴλ πρὸς τὸν αὐτοκράτορα· νυχθημερὸν δὲ περὶ τὰς

(α) Δούκ. Σ. 248—249. Χαλκοκονδ. Σ. 447—448. Φραντ. Σ. 238. Μιράτ-οὒλ-Κιαϊνάτ. Σ. 57, Χαϊρουλλ. Σ. 64.

πολιορκητικὰς παρασκευὰς ἐνασχολούμενος, μετεπέμψατο αἴφνης ποτὲ τὸν Χαλὴλ πασσᾶν περὶ τὸ μεσονύκτιον. Οὗτος δὲ σύντρομος γενόμενος ἐπὶ τῷ μηνύματι ἐν τοιαύτῃ ἀσυνήθει ὥρᾳ καὶ οὐδὲν καλὸν προορῶν, ἠσπάσατο τὴν γυναῖκα καὶ τὰ τέκνα αὐτοῦ καὶ παραλαβὼν μεθ' ἑαυτοῦ πολὺν χρυσὸν, ἐπορεύθη πρὸς τὸ παλάτιον τοῦ Σουλτάνου. Εἰσελθὼν δὲ εἰς τὸν κοιτῶνα τούτου εὗρεν αὐτὸν ἐνδεδυμένον καὶ καθήμενον ἐπὶ τῆς στρωμνῆς του καὶ ἐπέδωκεν αὐτῷ ὃν ἔφερε μεθ' ἑαυτοῦ χρυσόν. « Τί εἰσὶ ταῦτα, Λαλά; εἶπεν ὁ Σουλτάνος. « Κύριε, ἀπεκρίθη ὁ Βεζίρης, ἔθος ἐστὶ παλαιὸν, ὅταν οἱ μεγιστᾶνες, δοῦλοι τοῦ Σουλτάνου, προσκαλῶνται παρ' ὥραν, νὰ μὴ εἰσέρχωνται κενοὶ εἰς θεωρίαν αὐτοῦ. Συμπαρέλαβον τοίνυν τὸ δῶρον τοῦτο, ὅπερ σοὶ προσφέρω οὐχὶ ὡς ἐμὸν, ἀλλ' ὡς σὸν καὶ ἐκ τῶν εὐεργεσιῶν σου.» Ὁ δὲ Σουλτάνος ἀπεκρίνατο «οὐκ ἔστι μοι χρεία τῶν σῶν· μᾶλλον δ' ἔτι πλείονα δωρήσομαί σοι. Ἓν ἐστι τὸ ζητούμενον, τὸ τὴν Πόλιν διδόναι μοι.» «Κύριε, εἶπε πρὸς ταῦτα ὁ Βεζίρης, ὁ Θεὸς ὁ δούς σοι εἰς χεῖρας τὸ πλεῖστον μέρος τῆς γῆς τῶν Ρωμαίων, αὐτός σοι καὶ τὴν Πόλιν δωρήσεται· ὡς γὰρ ἐμοὶ δοκεῖ ἐκ τῶν χειρῶν σου οὐ φεύξεται καὶ σὺν Θεῷ καὶ τῷ κράτει σου καὶ ἐγὼ καὶ πάντες οἱ δοῦλοί σου συναγωνισόμεθα οὐκ ἐν πλούτῳ μόνον, ἀλλὰ σὺν σαρκὶ καὶ αἵματι· καὶ περὶ τούτου τοῦ σκέμματος ἀμέριμνος ἔσο». Οἱ λόγοι οὗτοι κατεπράϋναν ὀλίγον τὸν Σουλτάνον, ὅστις, ὑπολαβὼν εἶπε. «Βλέπεις τὸ προσκεφάλαιον τοῦτο; Ὅλην τὴν νύκτα διήγαγον ἕλκων αὐτὸ ἀπὸ τῆς μιᾶς γωνίας εἰς τὴν ἄλλην τῆς στρωμνῆς μου, ἀνακλινόμενος καὶ ἐξεγειρόμενος καὶ ὕπνος εἰς τοὺς ὀ-

φθαλμούς μου οὐκ ἦλθε· λέγω λοιπὸν, μὴ σὲ δελεάσῃ ἀργύριον ἢ χρυσίον καὶ ἀθετήσῃς τὴν ἀπόκρισιν, ἣν ἔδωκάς μοι νῦν, ἀλλα σταθερῶς ἀνταγωνισώμεθα τοῖς Ῥωμαίοις καὶ θαῤῥοῦντες τῷ Θεῷ καὶ τῇ εὐχῇ τοῦ προφήτου τὴν πόλιν ληψόμεθα. Ὕπαγε ἐν εἰρήνῃ (α)».

Ὁ Σουλτάνος διενυκτέρευσε τῳόντι πολλὰς νύκτας τὰ πολιορκητικὰ αὐτοῦ σχέδια μελετῶν, ἰχνογραφῶν ἐπὶ χάρτου ἰδίαις χερσὶ τὸ τῆς πόλεως σχέδιον καὶ συσκεπτόμενος μετὰ τῶν γινωσκόντων τὰ ὀχυρώματα αὐτῆς περὶ τοῦ εἴδους καὶ τῆς θέσεως τῶν πολιορκητικῶν μηχανῶν, περὶ τῶν ὑπονόμων, κλιμάκων κτλ. Ἐγίνοντο δὲ ταῦτα πάντα νυκτὸς καὶ τὴν πρωίαν ἔδιδε τὰς διαταγὰς, ἵνα ἐκτελεσθῶσι τὰ ἀποφασισθέντα (β)

Ἀρχομένου δὲ τοῦ Φεβρουαρίου προεπέμφθη τὸ μέγα πυροβόλον, συρόμενον ἐπὶ τριάκοντα ἁμαξῶν ὑπὸ 120 ἰσχυρῶν βοῶν. Ἐπορεύοντο δ' ἑκατέρωθεν μὲν αὐτοῦ 200 ἄνδρες,ἵνα τηρῶσιν αὐτὸ εἰς ἰσοῤῥοπίαν,προηγοῦντο δὲ 200 σκαπανεῖς καὶ 50 τέκτονες,ἵνα ἰσοπεδώνωσι τὴν ὁδὸν καὶ κατασκευάζωσιν,ὅπου ἔδει ξυλίνας γεφύρας·καὶ οὕτως εἰς δύο μῆνας μόλις ἠδυνήθησαν νὰ διανύσωσι τριῶν ἢ τεσσάρων ἡμερῶν ὁδόν. Ὁ Καρατζιᾶ Βέης, εἰς ὃν ἀνετέθη ἡ τοῦ πυροβόλου φυλακὴ, ἔχων 10000 στρατιωτῶν, μετεχειρίσθη τὸν χρόνον τοῦτον, ἵνα κυριεύσῃ διαφόρους χώρας κατά τε τὸν Πόντον καὶ τὴν Προποντίδα. Τότε παρεδόθησαν ἡ Μεσημβρία, ἡ Ἀγ-

(α) Δούκ, Σ. 250—252. Χαϊρουλλὰχ Σ. 61—63. Μεχμὲτ Σαΐδ ἐφέντη ἐν Γκιουλσενὴ Μεαρὶφ Σ. 520.
(β) Δούκ. Σ. 252.

χίαλος καὶ τὸ Βυζόν. Τὸν δὲ Πύργον τοῦ ἁγίου Στεφάνου, κείμενον παρὰ τὴν Προποντίδα δύο ὥρας μακρὰν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, κυριεύσας ἐξ ἐφόδου, κατέσφαξεν ἅπαντας τοὺς κατοίκους αὐτοῦ. Οἱ λοιποὶ πύργοι καὶ ὅρμοι παρεδόθησαν ἄνευ ἀντιστάσεως· μόνη δ' ἡ Συλημβρία ἀντεῖχεν ἔτι. Ἐν τούτοις ἔφθασε περὶ τὰ τέλη Μαρτίου καὶ τὸ πυροβόλον μέχρι πέντε μιλίων ἀπὸ τῆς πόλεως καὶ ὁ Καρατζιᾶ Βέης ἤρξατο νὰ περιτρέχῃ τὰ πέριξ αὐτῆς (α).

Παράδοξος δὲ ἦτον ἡ πολιτεία καὶ ἡ διαγωγὴ τῶν Γενουαίων τοῦ Γαλατᾶ. Οἱ Γενουαῖοι οὗτοι ἦσαν ἔμποροι κυβερνώμενοι ὑπό τινος δημάρχου (*Podesta*) ἀνεξαρτήτως καὶ τοῦ Βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος καὶ τῆς Γενουαϊκῆς γερουσίας. Εἶχον δὲ καὶ πολιτικὴν ἰδίαν· οὐχὶ ὅμως τὴν μεγαλουργὸν ἐκείνην τῶν Καρχηδονίων, τῶν Βενετῶν, ἢ καὶ αὐτῶν τῶν ἐν Γενούῃ συμπολιτῶν των, ἀλλὰ τὴν μικροπεπῆ ἐκείνην, ἥτις καὶ σήμερον ἔτι χαρακτηρίζει τοὺς ἐμπόρους τοῦ Γαλατᾶ. Ἕκαστος ἐβάδιζε τὴν ἰδίαν ἑαυτοῦ ὁδὸν, ἀμεριμνῶν περὶ τοῦ ἄλλου καὶ πρὸ ὀφθαλμῶν ἔχων τὸ ἐγγύτατον μόνον ἴδιον συμφέρον. Καὶ ἐνόουν μὲν κάλλιστα, ὅτι ὅτι ἂν πέσῃ ἡ Κωνσταντινούπολις, ἀδύνατον εἶνε νὰ διατηρηθῇ ὁ Γαλατᾶς· διὰ τοῦτο δὲ καὶ ὑπέσχοντο τῷ αὐτοκράτορι τὴν βοήθειαν αὐτῶν. Ἀλλὰ διὰ νὰ ἐξασφαλισθῶσι κατὰ πᾶσαν ἐνδεχομένην περίστασιν, ἔπεμψαν πρέσβεις καὶ τῷ Σουλτάνῳ, ἐν Ἀδριανουπόλει ἔτι διατρίβοντι, ἀναγγέλλοντες τὴν εἰς αὐτὸν ἀκραιφνῆ φιλίαν των καὶ

(α) Δούκ. Σ. 258. Βάρβ. Σ. 3. Φραντζ. Σ. 236. Χαλκοκονδ. Σ. 447.

διαβεβαιοῦντες αὐτόν, ὅτι θέλουσι τηρήσει πιστῶς τὰς ὑπαρχούσας συνθήκας. Ὁ Σουλτάνος ὑπεδέξατο αὐτοὺς εὐμενῶς καὶ διεβεβαίωσεν ὡσαύτως τὴν φιλίαν αὐτοῦ, ἀπηγόρευσεν ὅμως αὐτοὺς τοῦ νὰ βοηθήσωσι τοὺς Ἕλληνας καὶ ἀπήτησεν αὐστηρὰν οὐδετερότητα. Ἀλλὰ ταῦτα ἦτο περίγελως μόνον ἀμφοτέρων πρὸς ἀλλήλους· διότι μόνη ἡ τῆς ἀλύσεως πρόσδεσις ἐντὸς τῶν τειχῶν τοῦ Γαλατᾶ, ἦτον ἤδη πρᾶξις ἐναντίον τῆς οὐδετερότητος. Κατὰ δυστυχίαν δὲ ἀναγκάζεται ὁ ἱστορικὸς καὶ ἐν τοῖς ἐφεξῆς νὰ περιγράψῃ παρὰ τὸν μεγαλόφρονα Ἰωάννην Ἰουστινιανὸν ὡς πρὸς ἀντίθεσιν καὶ τοὺς ἐν Γαλατᾷ συμπολίτας αὐτοῦ, ὧν τινων τά τε φρονήματα καὶ αἱ πράξεις κατ' οὐδὲν ἦσαν καπήλων ἀνώτερα (α).

Πρὶν ἢ προβῶμεν δὲ εἰς τὴν περιγραφὴν τῆς πολιορκίας, δέον νὰ εἴπωμεν πόσας δυνάμεις ἡτοίμασεν ὁ Σουλτάνος κατὰ τὸν χειμῶνα. Τὸ πυροβολικὸν αὐτοῦ συνέκειτο ἐκτὸς τοῦ προμνησθέντος μεγάλου πυροβόλου, ἐξ ἑτέρων δύο κατά τι μικροτέρων καὶ ἐκ 14 κάννονοστοιχιῶν· ὑπονομοποιοὺς δ' ἔλαβεν ἐκ τῆς ἐν Σερβίᾳ Νοβοπρίδης.

Τὸ σύνολον δὲ τῶν στρατιωτῶν αὐτοῦ ἦτο κατὰ μὲν τὸν Χαλκοκονδύλην, προδήλως ὑπερβάλλοντα, 400000 ἄνδρες, κατὰ δὲ Λεωνάρδον τὸν Χῖον 300000, κατὰ τὸν Δούκαν 265000, ἐξ ὧν 15000 ἦσαν Γιανίτσεροι, οἱ σωματοφύλακες τοῦ Σουλτάνου, κατὰ τὸν Φραντζῆν 258000, καὶ κατὰ τὸν Ν. Βάρβαρον 160000. Εἶνε δὲ δύσκολον τὸ ἐξακριβῶσαι τίς ὁ ἀληθέστερος ἀριθμός, εἰ καὶ φαίνεται, ὅτι ὁ Ν. Βάρβαρος προσεγγίζει μᾶλλον εἰς τὴν ἀλήθειαν. Ὁ Ἀμμῆρος (*Hammer*) παρα-

(α) Δουκ. Σ. 267.

δέχεται τοὺς ἀριθμοὺς τοῦ Δούκα καὶ τοῦ Φραντζῆ· ὁ δὲ Χαϊρουλλὰχ λέγει, ὅτι ἦσαν μόνον 80000 πραγματικὸς στρατὸς, οἱ δὲ λοιποὶ ἦσαν Τσαπουλτζίδες (ἄτακτοι, Μπασὴ-Μπουζοὺκ) Δερβίσαι καὶ λοιπὸς ὄχλος. Κατὰ τὴν τότε ἔκτασιν τοῦ Τουρκικοῦ κράτους φαίνεται ὁ ἀριθμὸς 260000, ἢ δὴ καὶ μεγαλείτερος τούτου, ὅτι ἦτο πρᾶγμα ἀδύνατον. Ἀφ' ἑτέρου ὅμως εἶνε γνωστὸν πόσον εὐκόλως καὶ προθύμως συνέῤῥεον ἀείποτε σμήνη πιστῶν περὶ τὸν Σουλτάνον, ἅμα ἐκηρύττετο πόλεμος κατὰ τῶν ἀπίστων, καὶ μάλιστα ὅταν ἡ ἐχθρικὴ χώρα ἐφημίζετο ὡς πλουσία· ὅθεν ὁ ἀριθμὸς τῶν 80000 ἀνδρῶν εἶνε προδήλως ὑπὲρ τὸ δέον μικρός. Μεγάλη δὲ τάξις δὲν ὑπῆρχε βεβαίως οὐδ' ἐν αὐτῷ τῷ ὑπὸ τοῦ Χαϊρουλλὰχ λεγομένῳ τακτικῷ στρατῷ. Ἐπειδὴ δὲ ἡ τῆς Κωνσταντινουπόλεως κυρίευσις ἐθεωρεῖτο ἀπὸ 800 ἤδη ἐτῶν ὁ λαμπρότερος σκοπὸς τοῦ Ἰσλαμισμοῦ (α), εὐκόλως δύναταί τις νὰ φαντασθῇ πόση πληθὺς Ἰμάμιδων, Μολλάδων, Δερβισάδων παντὸς εἴδους συνέῤῥευσαν εἰς τὸ στρατόπεδον, ἵνα ἐξάψωσι παντοιοτρόπως τὴν τόλμην καὶ τὸν φανατισμὸν τῶν στρατιωτῶν πρὸς τὸ μέγα τοῦτο ἔργον, καὶ ἵνα συμμετάσχωσι καὶ οὗτοι τῆς πλουσίας λείας, καθὼς ἐθεώρουν τὴν Κωνσταντινούπολιν οἱ Τοῦρκοι. Καὶ ὁ λοιπὸς δὲ ὄχλος δὲν θὰ ἦτο βεβαίως ὀλίγος· ἀφοῦ καὶ σήμερον

(α) Τὴν Κωνσταντινούπολιν ἐποφθαλμία ζῶν ἔτι ὁ Μωάμεθ (ὁ προφήτης). Περὶ τῆς κατακτήσεως δὲ αὐτῆς, ἣν αὐτὸς μὲν δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐκτελέσῃ, ὑπεσχέθη δὲ εἰς τοὺς Πιστοὺς, λαλῶν πρὸς Ἐγιοὺπ τὸν σημαιοφόρον του, εἶπεν «Ὁ μέγιστος ἡγεμὼν ἔσεται ὁ μέλλων νὰ ἐκτελέσῃ τὴν κατάκτησιν ταύτην, καὶ ὁ μέγιστος τοῦ κόσμου στρατὸς ἔσεται ὁ στρατὸς αὐτοῦ.» Κοράνιον. Σ. Μ.

ἔτι ἡ θεραπεία ἑνὸς πασσᾶ εἶνε πολλῷ πολυπληθεστέρα τῆς θεραπείας παντὸς ἡγεμόνος τῆς Εὐρώπης. Τὸ συμπέρασμα λοιπὸν ὅλων τούτων εἶνε ὅτι τὰ περὶ τοῦ ἀριθμοῦ τοῦ Τουρκικοῦ στρατοῦ παρὰ τῶν διαφόρων ἱστορικῶν ἀναφερόμενα οὐδόλως ἀντιφάσκουσι πρὸς ἄλληλα.

Διαφωνία ὑπάρχει καὶ ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν πλοίων τοῦ Σουλτάνου. Αἱ μὲν Ἑλληνικαὶ καὶ Τουρκικαὶ πηγαὶ ἀναφέρουσιν, ὅτι ὁ Τουρκικὸς στόλος συνέκειτο ἐκ 300-400 πλοίων· τουτέστιν ἐκ 18 τριηρῶν,50 μικροτέρων πλοίων καὶ ἐκ πλειόνων ἢ 300 φορτηγῶν. Κατὰ δὲ τὸ ἡμερολόγιον τοῦ Ν. Βαρβάρου ὁ στόλος οὗτος συνέκειτο μόνον ἐξ 145 πλοίων· τουτέστιν ἐκ 12 μεγάλων τριηρῶν, 70—80 διηρῶν καὶ 20—25 μικροτέρων πλοίων, τὰ δὲ λοιπὰ ἦσαν πάρωνες(Βρίκια). Ὁ αὐτὸς λέγει, ὅτι τὸ μέγιστον πλοῖον εἶχε χωρητικότητα 300 τόνων καὶ ὅτι ἦλθεν ἐκ Σινώπης,φέρον πέτρας, ξύλα καὶ λοιπὰ πολεμοφόδια. Νῦν δὲ τὸ πρῶτον ἀναφέρει ἡ ἱστορία Τουρκικὸν στόλον· διότι οἱ πρότερον Σουλτάνοι εἶχον ὀλίγα μόνον καὶ μικρὰ πλοῖα. Ἡ ἀρχὴ λοιπὸν τοῦ στόλου ὀφείλεται εἰς τὸν Σουλτάνον Μωάμεθ Β', συνιδόντα ὅτι ἄνευ στόλου ἦτο ματαία πᾶσα κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως προσβολή. Ναύαρχος δὲ τοῦ στόλου τούτου, δηλαδὴ ὁ πρῶτος Καπετὰν πασσᾶς τοῦ Τουρκικοῦ κράτους, ἦτον ἀρνησίθρησκός τις Βούλγαρος, Μπαλτάογλου Σολεϊμὰν Βέης καλούμενος (α).

(α) Χαλκοκονδ. Σ. 448—449. Δούκ. Σ. 267—270. Φραντζ. Σ. 237—240. Λεωνάρδ. 2 86—87. Βαρβ. Σ. 18. Χατζῆ Κάλφα. Ἱστορ. Ναυμαχιῶν 6. φυλ. Χαϊρουλ. Σ. 63—69.

ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟΝ ΤΗΣ ΠΟΛΙΟΡΚΙΑΣ.

Τῇ 23 Μαρτίου, ἡμέρᾳ Παρασκευῇ, ἀναχωρήσας ὁ Σουλτάνος ἐξ Ἀδριανουπόλεως μεθ' ὅλου τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ ἐστρατοπέδευσε περὶ τὴν 7 πρωϊνὴν ὥραν τῆς 5 Ἀπριλίου πρὸ τῆς Κωνσταντινουπόλεως δύο ἥμισυ μίλια ἀπέχων αὐτῆς (α). Τὴν ἐπιοῦσαν δὲ, ἡμέραν παρασκευὴν, προὐχώρησε σύμπας ὁ στρατὸς μέχρις ἑνὸς μιλίου ἀπὸ τῆς πόλεως· καὶ τότε μετὰ τὴν μεσημβρινὴν προσευχὴν τῆς Παρασκευῆς ἐκηρύχθη ἡ ἔναρξις τῆς πολιορκίας καὶ προσδιωρίσθη ἡ θέσις τῶν διαφόρων ταγμάτων τοῦ στρατοῦ. Ὁ Σουλτάνος ἔστησε τὸ στρατηγεῖον αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ λόφου Μ α λ τ ε π ὲ (ὅπου σήμερον ᾠκοδόμηται τὸ στρατιωτικὸν νοσοκομεῖον), ἔχων περὶ αὐτὸν 15000 γιενιτσάρους σωματοφύλακας. Ἐνταῦθα ἐστήθη καὶ τὸ μέγα πυροβόλον μετὰ τῶν ἑτέρων δύο μικροτέρων. Κεῖται δὲ ὁ λόφος οὗτος ἀπέναντι τριῶν πυλῶν — τῆς τοῦ ἁγίου Ῥωμανοῦ (Τὸπ-

(α) Φεριδοὺν Βέη. Μοὺνς-ἁτ-οὺλ Σκλατεὶν Τόμ. I. Σ. 239.

καπουσοὺ), τῆς Χαρσίας (Σουλοὺ Κουλὲ) καὶ τῆς Μυριανδρίου ἢ Πολυανδρίου (Ἐδρινὲ Καπουσοὺ). Παρετέτακτο δὲ πρὸς μὲν τὰ δεξιὰ, ἤτοι ἀπὸ τοῦ Μαλτεπὲ μέχρι τῆς Προποντίδος ὁ στρατὸς τῆς Ἀνατολῆς· τὴν δεξιὰν δὲ πτέρυγα μέχρι τοῦ Κερατίου κόλπου κατεῖχεν ὁ Θρᾳκικὸς στρατός. Ὡς ἐφεδρεία δὲ προσδιωρίσθη τὸ ἥμισυ τοῦ στρατοῦ, τοποθετηθὲν ὄπισθεν τοῦ στρατηγείου. Ὁ δὲ Ζαγανὸς πασσᾶς, ὁ τοῦ Σουλτάνου γαμβρὸς, καὶ ὁ Καρατζιᾶ Βέης κατέλαβον μετά τινων χιλιάδων στρατιωτῶν τοὺς πέραν τοῦ Κερατίου κόλπου λόφους, ὄπισθεν τοῦ Γαλατᾶ καὶ τοῦ Κασὶμ πασσᾶ, τὴν θέσιν δηλαδὴ, ἥν τινα κατέχει ἡ τότε ἀκατοίκητος ἔτι Περαία (Πέρα, Σταυροδρόμιον). (α).

Κατὰ τὴν αὐτὴν ἡμέραν ἀφῆκε καὶ ὁ αὐτοκράτωρ Κωνσταντῖνος τὰ ἀνάκτορα αὐτοῦ, ἵνα καταλάβῃ τὴν ἐν τῷ στρατῷ τάξιν του, ἣν μέχρι τελευτῆς ἀνδρικῶς διεφύλαξεν. Ἦτο δὲ ἡ θέσις αὕτη ἀπέναντι τοῦ στρατηγείου τοῦ Σουλτάνου παρὰ τὴν πύλην τοῦ ἁγίου Ῥωμανοῦ, καθ' ἧς διευθύνετο καὶ τὸ μέγα ἐκεῖνο πυροβόλον. Παρ' αὐτὸν ἐτάχθη ὁ Ἰωάννης Ἰουστινιανὸς μετὰ τῶν Γενουαίων αὐτοῦ ἡρωϊκῶς ἀντιμαχόμενος, ἄχρις οὗ φυσικὴ αἰτία ἠνάγκασεν αὐτὸν νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν θέσιν του. Πλησίον τοῦ αὐτοκράτορος ὑπῆρχεν ὡσαύτως συγγενής τις αὐτοῦ, ὁ ἐκ Τολέδου Δὸν Φραγκῖσκος, ὅστις μέχρι τέλους παρ' αὐτὸν ἐμάχετο. Τρισχίλιοι δὲ ἄνδρες, ἐξ ὧν 500 ἦσαν Γενουαῖοι,

(α) Βάρβ. Σ. 18. Φεριδοὺν Βέη Τ. Ι. Σ. 230. Φραντζ. Σ. 237. Χαλκοκονδ. Σ. 444—449. Δούκ. Σ. 262. 263. 272. Λεωνάρδ. Σ. 87. Χαϊρουλλ. Σ. 68.

κατέλαβον τὴν ἐπικίνδυνον ταύτην θέσιν (α). Τὸ λοιπὸν τοῦ εὐαρίθμου στρατοῦ τῶν Χριστιανῶν διεμερίσθη καθ' ὅλην τὴν ἀπέραντον ἔκτασιν τῶν τειχῶν τῆς πόλεως, δηλαδὴ, ἀπὸ τῆς πύλης τοῦ Ἁγίου Ῥωμανοῦ δεξιόθεν μέχρι τῆς πρὸς βοῤῥᾶν γωνίας τοῦ τριγώνου. Ἐντεῦθεν δὲ πρὸς νότον κατὰ μῆκος τοῦ Κερατίου κόλπου μέχρι τοῦ ἀκρωτηρίου τῆς Ἁγίας Σοφίας (Σεράϊ Βουρνού)· αὐτόθεν πάλιν πρὸς δυσμὰς παρὰ τὴν Προποντίδα μέχρι τοῦ Ἑπταπυργίου καὶ τέλος ἀπὸ τούτου πρὸς τὴν ξηρὰν μέχρι τῆς πύλης τοῦ ἁγίου Ῥωμανοῦ. Ταύτην δὲ τὴν τάξιν ἀκολοθήσομεν εἰς τὴν ἑπομένην περιγραφήν.

Ἡ μετὰ τὴν τοῦ ἁγίου Ῥωμανοῦ λοιπὸν προσεχεστάτη πύλη, ἡ καλουμένη Χαρσία ἢ Καλλιγαρία, καθ' ὃ μέρος εἰσρέει εἰς τὴν πόλιν ὁ ποταμὸς Λύκος (12) ἐνεπιστεύθη εἰς Θεόδωρον τὸν Καρύστιον, ἀνδρεῖόν τινα καὶ ἐπιτήδειον τοξότην (β). Τὴν μετ' αὐτὴν πύλην Πολυάνδριον ἢ Μυριάνδριον, τὰ νῦν Ἐδρινὲ καπουσοὺ, κατέλαβον οἱ τρεῖς ἀδελφοὶ Βροκιάρδοι (Παῦλος, Ἀντώνιος καὶ Τρώϊλος (γ). Τὸ παλάτιον τοῦ Ἑβδόμου καὶ τὰ παρακείμενα ὀχυρώματα ὁ τῆς Βενετίας πρόξενος Ἱερώνυμος Μηνότος, ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ ὁποίου ἐτέθησαν οἱ πλεῖστοι Βενετοὶ ἔμποροι, οἱ τῆς ὑπερασπίσεως τῆς πόλεως μετασχόντες (δ). Τὸ μετὰ ταῦτα ἑπόμενον μέρος τοῦ τείχους, ὅπερ καὶ προτειχίσματος

(α) Δούκ. Σ. 283. Φραντζ. Σ. 254. Βάρβ. Σ. 18. Χαλκοκονδ. Σ. 453.
(β) Φραντζ. Σ. 254.
(γ) Ὁ αὐτὸς Σ. 253.
(δ) Ὁ αὐτὸς Σ. 252. Βάρβ. Σ. 19. Δούκ. Σ. 283. Λεωνάρδ. Σ. 93.

ἐστερεῖτο καὶ ἐπικείμενον αὐτοῦ εἶχε τὸν ἀπέναντι λόφον, ἐδόθη εἰς φυλακὴν Γερμανῷ τινι, Ἰωάννῃ Γράντῃ, ἐμπείρῳ ὑπονομοποιῷ· διότι πάντες ἐπίστευον, καὶ δικαίως, ὅτι ἐνταῦθα ἔσεται ὁ δι' ὑπονόμων ὑποχθόνιος ἀγὼν (α). Τὴν δὲ βορείαν τοῦ τριγώνου ἄκραν, τὸ Κυνήγιον, μέχρι τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγ. Δημητρίου, τὸ παρὰ τὸ Ἐγιούμπ (ὕπι)δηλαδὴ μέρος τῶν Βλαχερνῶν ὑπερασπίζετο ὁ Καρδινάλιος Ἰσίδωρος σὺν οἷς ἦλθεν ἄγων Ῥωμοίοις καὶ Χίοις (β). Ἀπὸ τῆς Ξυλοπόρτας δὲ (Ἀϊβὰν-σεράϊ Καπουσοὺ), τῆς βαρειοτάτης πύλης παρὰ τὸν Κεράτιον κόλπον μέχρι τῆς πύλης τοῦ Πετρίου (Πετρὶ Καπουσοὺ) ἐφρούρουν δύο Γενουαῖοι, ὁ Ἱερώνυμος καὶ ὁ Λεωνάρδος (γ). Τὸ ἀπὸ ταύτης δὲ διάστημα μέχρι τῆς πύλης τῆς Ἁ. Θεοδοσίας (Μπαλοὺκ παζὰρ καπουσοὺ) δηλαδὴ ὅλον σχεδὸν τὸ μῆκος τοῦ Κερατίου κόλπου, ἐδόθη εἰς φυλακὴν τῷ μεγάλῳ Δουκὶ Λουκᾷ Νοταρᾷ, ἔχοντι ὑπ' αὐτὸν 100 ἱππεῖς καὶ 500 σφενδονιστὰς καὶ τοξότας (δ). Τοὺς παρὰ τὴν Ὡραίαν πύλην ἢ τοῦ Νεωρίου(Μπαχτσὲ καπουσοὺ) πύργους Βασιλείου, Λέοντος καὶ Ἀλεξίου κατέλαβον τὸ πλήρωμα Κρητικῆς τινος τριήρεως, καὶ διετήρησαν εὐκλεῶς τὴν ἐμπιστευθεῖσαν αὐτοῖς θέσιν ταύτην οἱ γενναῖοι οὗτοι ναῦται καὶ μετὰ τὴν τῆς Πόλεως ἅλωσιν. (ε). Τὸ μέρος δὲ, ὅπερ τότ' ἐκαλεῖτο Ἀκρόπολις καὶ σήμερον κατέχει τὸ Σεράϊον, ὑπερασπίζετο ὁ Ὀρχάνης μετὰ τῶν Τούρκων αὐτοῦ. Ἀλλ' ὅμως θετικὰς περὶ τούτου ἀποδείξεις δὲν

(α) Φραντζ. Σ. 254.
(β) Φραντζ. Σ. 254.
(γ) Αὐτόθι. — (δ) Αὐτόθι Δούκ. Σ. 283. Βάρβαρ. Σ. 19.
(ε) Φραντζ. Σ. 254.

ἔχομεν· τὸ μόνον δὲ, ὅπερ γνωρίζομεν, εἶνε ὅτι αὐτὸς ἐφύλαττε πρὸς τῆς θαλάσσης τὸ μέρος. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἐκ τῆς περιγραφῆς τοῦ Φραντζῆ γνωρίζομεν τὴν διανομὴν τῶν θέσεων ἀπὸ τοῦ Ἐγιοὺμπ κατὰ μῆκος τοῦ Κερατίου κόλπου καὶ τῆς Προποντίδος μέχρι τοῦ Ἑπταπυργίου, τουτέστι καθ' ὅλον τὸ παράλιον μέρος τῆς πόλεως, παρασιωπᾷ δὲ ὁ σύγχρονος οὗτος ἱστορικὸς εἰς τὴν περιγραφήν του ταύτην μόνον τὴν θέσιν τῆς Ἀκροπόλεως (Σεράϊ)καὶ τὸ ἀπὸ Ὑψωμαθείων μέχρις Ἑπταπυργίου διάστημα, οὐδ' ἀναφέρει τὸν Ὀρχάνην μεταξὺ τῶν ἀρχηγῶν τῶν διαφόρων θέσεων. Ἕπεται ὅτι οὗτος διῴκει ἢ κατὰ τὴν θέσιν ταύτην τοῦ Σεραίου, ἢ κατὰ τὸ Ἑπταπύργιον, περὶ ὧν, ὡς εἴρηται, οὐδεμίαν ποιεῖται ὁ Φραντζῆς μνείαν. Ἐπειδὴ δὲ πάλιν ἡ θέσις, ὅπου εὑρέθη ὁ Ὀρχάνης, ἁλωθείσης τῆς Πόλεως, ἦτο πλησίον τῆς οἰκίας τοῦ Λουκᾶ Νοταρᾶ, ἡ δὲ οἰκία αὕτη ἀνευρέθη παρ' ἐμοῦ πλησίον τοῦ Σεραίου ὑπάρχουσα, ἕπεται ἐξ ὅλων τούτων, ὅτι ἡ θέσις, ἐν ᾗ ὁ Ὀρχάνης ἐφύλαττε μετὰ τῶν Τούρτων αὐτοῦ, ἦτον ἀκριβῶς ἡ ἤδη ὁρισθεῖσα (α). Ἀπὸ τοῦ Βουκολέοντος, μεταξὺ τοῦ σημερινοῦ Ἀχὺρ καπουσοὺ καὶ Τσατλαντῆ καπού, μέχρι τῆς πύλης τοῦ Κοντοσκαλίου (Κοὺμ-καπὺ) ἐφρούρει ὁ πρόξενος τῆς Ἱσπανίας, Πέτρος Ἰουλιανὸς, ἐλθὼν ε'ς τὴν Πόλιν μικρὸν μετὰ τὴν ἔναρξιν τῆς πολιορκίας, (β). Τὸ ἀπὸ Κοντοσκαλίου δὲ μέχρις Ὑψωμαθείων διάστημα κατεῖχεν ὁ Βενετὸς Ἰάκωβος Κονταρίνης (γ). Λείπουσι δὲ θετικαὶ εἰδήσεις περὶ τῆς φυλακῆς τοῦ ἐντεῦθεν διαστή-

(α) Βαρβαρ. Σ. 19.
(β) Φραντζ. Σ. 252.
(γ) Ὁ αὐτὸς Σ. 253.

ματος μέχρι τοῦ Ἑπταπυργίου, καὶ φαίνεται, ὅτι ἡ ὑπεράσπισις τοῦ μέρους τούτου ἐδόθη τοῖς μοναχοῖς (α). Ἦτο δ' εὐαριθμοτάτη ἡ καθ'ὅλην τὴν παραλίαν ταύτην φρουρὰ, ἑνὸς μόνου τοξότου ἢ σφενδονιστοῦ φρουροῦντος ἐφ' ἑκάστης ἐπάλξεως (β).

Ἀπὸ τῆς γωνίας τοῦ Ἑπταπυργίου μέχρι τῆς Χρυσῆς καλουμένης πύλης, τῆς πρώτης πρὸς ξηρὰν, διώκουν ὁ Γενουαῖος Μανουὴλ καὶ ὁ Βενετὸς Καταρίνος Κουταρίνης, ἔχοντες ὑπὸ τὰς διαταγάς των 200 τοξότας καὶ σφενδονιστάς (γ). Τὴν ἀμέσως ἑπομένην πύλην (ἀποτετειχισμένην σήμερον) μεταξὺ τῆς τότε μὴ ὑπαρχούσης πύλης τοῦ Ἑπταπυργίου (Γεντὶ-κουλὲ-καπουσοὺ) καὶ τῆς πύλης τῆς Σηλυμβρίας κατεῖχεν ὡσαύτως Βενετός τις, ὁ Σαβροῦζος Κόρνερος (δ). Τὴν δὲ πύλην τῆς Σηλυμβρίας ἢ τῆς Πηγῆς (Σηλυβρὶ καπουσοὺ) ὁ σοφὸς μαθηματικὸς Θεόφιλος Παλαιολόγος, ὁ Γενουαῖος Μαυρίκιος Καταναῖος καὶ ὁ Βενετὸς Νικόλαος Μοζενίγος (ε). Ἡ μεταξὺ τῆς πύλης ταύτης καὶ τῆς τοῦ Ἁγ. Ῥωμανοῦ (Τοπ-καπουσοὺ) ὑπάρχουσα σήμερον Νέα ἢ Μεβλεχανὲ καλουμένη πύλη (Γενὶ καποῦ ἢ Μεβλεχανὲ καπουσοὺ) δὲν ὑπῆρχε τότε. Ὑπῆρχεν ὅμως μεταξὺ ταύτης καὶ τῆς τοῦ Ἁγ. Ῥωμανοῦ ἑτέρα, τὰ νῦν ἀποτετειχισμένη, ἐν ᾗ ἐφρούρει ὁ Βενετὸς Δολφῖνος (ζ). Ἐν τῷ κέντρῳ δὲ τῆς πόλεως παρὰ τὸν ναὸν τῶν Ἁγ.

(α) Βάρβαρ. Σ. 19.
(β) Φραντζ. Σ. 253.
(γ) Φραντζ. Σ. 253. Βάρβαρ. Σ. 16.
(δ) Βάρβ. Σ. 16.
(ε) Φραντζ. Σ. 253. Βάρβ. 16
(ζ) Βάρβ. Σ. 16.

Ἀποστόλων, οὗ τὴν θέσιν κατέχει σήμερον τὸ Τσαμίον Σουλτάν-Μεχμὲτ, ἵστατο ὁ Δημήτριος Καντακουζηνὸς καὶ ὁ γαμβὸς αὐτοῦ Νικηφόρος Παλαιολόγος, μετὰ 700 ἀνδρῶν, ὡς ἐφεδρείας, ἵνα κατὰ τὰς περιστάσεις τρέχωσι πρὸς βοήθειαν τῶν ἐπαπειλουμένων μερῶν. Ἡ ἐφεδρεία ὅμως αὕτη φαίνεται, ὅτι συνέκειτο ἐκ μοναχῶν τὸ πλεῖστον (α). Τὸν δὲ κατὰ τὴν εἴσοδον τοῦ λιμένος Φάρον (β) ἐφύλαττε μετὰ 50 ἀνδρῶν ὁ Βενετὸς τριήραρχος Γαβριὴλ Τρεβισάνος (γ)·

Τῇ 7 Ἀπριλίου προσήλασεν ὁ Σουλτάνος μεθ' ὅλου τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ πλησιέστατα τῶν τειχῶν τῆς πόλεως, ὅπου ἕκαστον τάγμα κατέλαβε τὴν ἀπὸ τῆς προτεραίας ὡρισμένην θέσιν αὐτοῦ. Ἡ τῶν πυροβόλων ὅμως τοποθέτησις διήρκησεν εἰσέτι ἡμέρας τινάς (δ).

Τῇ 9 Ἀπριλίου συνεπληρώθη τὸ τῆς ὑπερασπίσεως σχέδιον, παραταχθέντων παρὰ τὴν ἅλυσιν, πρὸς φυλακὴν ταύτης τε καὶ τῆς εἰσόδου τοῦ λιμένος, ἐννέα πλοίων· τουτέστι πέντε Γενουαϊκῶν, ἑνὸς Ἀγκωνητανοῦ, τριῶν Κρητικῶν καὶ ἑνὸς αὐτοκρατορικοῦ. Ἀνώτερος δ' ἀρχηγὸς τῶν πλοίων τούτων διωρίσθη ἐμποροπλοίαρχός τις Ἀντώνιος καλούμενος. Τὰ λοιπὰ 19 πλοῖα διέμενον ἐν

(α) Φραντζ. Σ. 255.

(β) Σκόπελός τις μεταξὺ Σαράϊ-Βουρνοὺ καὶ Σκουτάρεως κείμενος, ἐκαλεῖτο τότε *Δαμάλεως σῆμα* ἀπὸ Δαμάλεως τῆς γυναικὸς Χάρητος στρατηγοῦ τῶν Ἀθηναίων ἐπὶ τοῦ σκοπέλου τούτου τεθαμμένης· οἱ Τοῦρκοι ἐντεῦθεν ἴσως καλοῦσιν αὐτὸν Κὶζ-κουλὲ (Πύργον τῆς Κόρης), οἱ δὲ Εὐρωπαῖοι, ἐσφαλμένως ὡς καὶ ἄλλα, Λεονάρδου Πύργον. Σ. Μ.

(γ) Φραντζ. Σ. 254. Λεωνάρδ. Σ. 94, ὅστις ἀναφέρει 400 ἀνδρῶν φρουρὰν, ὅπερ ὅμως καὶ ἕνεκα τῆς μικρότητος τοῦ χώρου εἶνε ἀδύνατον.

(δ) Βάρβαρ. Σ. 18.

τῷ ἐσωτερικῷ λιμένι· μικρὰ δέ τινα κατεβυθίσθησαν καὶ ὡς ἄχρηστα εἰς τὸν πόλεμον καὶ ὡς δυνάμενα νὰ φέρωσιν εἰς κίνδυνον καὶ τὰ ἐπίλοιπα, ἂν ἥναπτον ὑπὸ τοῦ ἐχθρικοῦ πυρὸς (α).

Τῇ 11 Ἀπριλίου ἀπεπερατώθησαν καὶ αἱ πρὸς τοποθέτησιν τῶν πυροβόλων ἐργασίαι. Συνίσταντο δὲ ταῦτα εἰς 14 καννονοστοιχίας· καὶ παρεκτὸς τούτων εἰς 12 μεγαλείτερα πυροβόλα, τοποθετηθέντα παρὰ τοῦ Σουλτάνου καθ' ὡρισμένων σημείων· δηλαδὴ τρία κατὰ τοῦ παλατίου τοῦ Ἑβδόμου, τέσσαρα(ἐν οἷς καὶ τὸ τοῦ Οὔγγρου Ὀρβὰν) κατὰ τῆς πύλης τοῦ Ἁγ· Ῥωμανοῦ, ἔκτοτε πύλης τοῦ καννονίου (Τοπ-καπουσοὺ) καλουμένης, τρία κατὰ τῆς πύλης τῆς Σηλυμβρίας καὶ δύο κατὰ τῆς Χρυσῆς πύλης. Αἱ ὑπὸ τῶν πυροβόλων τούτων ἐκσφενδονιζόμεναι πέτραι εἶχον βάρος 200—500 λιτρῶν. Τὰ δὲ κατὰ τῆς πύλης τοῦ Ἁγ. Ῥωμανοῦ ἔῤῥιπτον, ὡς ἤδη εἴρηται, πέτρας 800—1200 λιτρῶν. Πρὸς γόμωσιν τοῦ μεγάλου πυροβόλου ἀπητοῦντο δύο ὁλόκληροι ὧραι, ὥστε καθ' ὅλον τὸ ἡμερονύκτιον ἑπτάκις μόνον ἠδύναντο νὰ πυροβολήσωσι δι' αὐτοῦ. Διὰ πυροβολισμοῦ δὲ τοῦ τεραστίου τούτου πυροβόλου ἐδίδετο ἑκάστην πρωΐαν καὶ τῆς προσβολῆς τὸ σημεῖον. Ὅτε κατὰ πρῶτον ἤκουσαν τὸν ὑπερφυῆ κρότον αὐτοῦ οἱ τῆς Κωνσταντινουπόλεως κάτοικοι, κατελήφθησαν ὑπὸ τρόμου πάντες. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἔγεινε φανερὸν, ὅτι ὁ Σουλτάνος ἐψεύσθη, ὧν εἶχεν ἐλπίδων περί τε τοῦ πυροβόλου καὶ τοῦ κατασκευαστοῦ αὐτοῦ· καὶ φαίνεται τῳόντι ὅτι ὁ Ὀρβὰν οὐδὲν πλέον καὶ οὐδὲν ἔλαττον ἦτον ἢ ἁπλοῦς τις καν-

(α) Βάρβαρ. Σ. 20. Φραντζ. 255.

νονοχύτης, οὐδεμίαν ἔχων γνῶσιν τῆς ἰδίως πυροβολικῆς τέχνης καὶ τῆς τῶν πυροβόλων χρήσεως. Διότι τὸ τεράστιον τοῦτο πυροβόλον μετὰ βραχεῖαν χρῆσιν διεῤῥάγη, συγκατασπαράξαν διὰ τῆς ἐκρήξεως καὶ τὸν τεχνίτην αὐτοῦ. Ὁ Σουλτάνος διέταξεν ἀμέσως τὴν κατασκευὴν νέου πυροβόλου· καὶ φαίνεται ὅτι τῷ ἐδόθησαν ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ ἐξαίρετοι συμβουλαὶ πρὸς διατήρησιν αὐτοῦ. Διότι τὸ νέον πυροβόλον κατεκαλύπτετο μεθ' ἑκάστην πυροβόλησιν διὰ μαλλίνων καλυμμάτων καὶ ἐχύνετο ἐντὸς αὐτοῦ ἔλαιον, ὅπερ ἐχορήγουν οἱ τοῦ Γαλατᾶ Γενουαῖοι. Ἀλλ' ὅμως καὶ οἱ πολιορκούμενοι ἔμαθον ἐπὶ τῶν τειχῶν νὰ προφυλάττωνται κατὰ τοῦ τρομεροῦ τούτου ὅπλου διὰ τῆς χρήσεως ὕλης τινὸς εὐπλάστου, κατασκευαζομένης ἐξ ἀσβέστου καὶ κεραμοκόνεως (13). Κατὰ δυστυχίαν ὅμως ἐφάνη τότε ἐν τῷ Τουρκικῷ στρατοπέδῳ ἀποκρισιάριος τοῦ ἀντιβασιλέως τῆς Οὐγγαρίας Ἰάγκου Οὐνιάδου, ὅστις εἶχε μὲν κλείσει μετὰ τοῦ Σουλτάνου πρὸ ἑνὸς καὶ ἡμίσεως ἔτους τριετῆ ὅπλων ἀνακωχὴν, μέλλων δὲ ἤδη νὰ παραδώσῃ τὴν κυβέρνησιν τῷ βασιλεῖ Λαδισλάῳ, δὲν ἠδύνατο νὰ ἐγγυηθῇ τὴν εἰς τὸ ἑξῆς τήρησιν τῶν συμφωνηθέντων· διὸ καὶ παρηγγέλθη ὁ πρέσβυς νὰ ἐπιδώσῃ μὲν τῷ Σουλτάνῳ τὴν τῆς ἀνακωχῆς συνθήκην αὐτοῦ, ν' ἀπαιτήσῃ δὲ τὴν τοῦ Οὐνιάδου. Ὁ πρέσβυς λοιπὸν οὗτος ἰδὼν, ὅτι ἑκάστη τοῦ καννονίου βολὴ διευθύνετο καθ' ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ σημείου, ἐπέσκωψε τὸ πρᾶγμα καὶ εἶπε τῷ Σουλτάνῳ « Εἰ βούλει καταπεσεῖν εὐκόλως τὰ τείχη, μετάθες τὴν σκευὴν ἐν ἄλλῳ μέρει τοῦ τείχους, ἀπέχοντι ἀπὸ τῆς πρώτης βολῆς ὀργυιᾶς πέντε. ἢ ἕξ· καὶ τότε ἐξισῶν τὴν πρώτην ἄφες ἑτέραν βολὴν

Τῶν δύο οὖν ἄκρων χρουσθέντων ἐπιμελῶς, τότε βάλε καὶ τρίτην, ὡς εὑρεθῆναι τὰς τρεῖς βολὰς εἰς τριγώνου σχῆμα καὶ τότε ὄψει τὸν τοιοῦτον τοῖχον εἰς γῆν καταπίπτοντα» Ἡ συμβουλὴ αὕτη ἐνηργήθη καὶ τὸ ἀποτέλεσμα ὑπῆρξε πλῆρες (α).

Τῇ 12 Ἀπριλίου περὶ τὴν πρώτην μεσημβρινὴν ὥραν ἐφάνη πρὸ τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ὁ Τουρκικὸς στόλος, ὅστις παρὰ τὴν Ἀσιατικὴν ἀκτὴν ἀναπλέων ἠγκυροβόλησε πρὸ τοῦ Διπλοκιονίου (Μπεσσὶκ-τὰσς). Καὶ οὐδὲν μὲν κατὰ τῆς Πόλεως ἐπεχείρησε τὴν ἡμέραν ταύτην ὁ στόλος οὗτος· ἀλλ' οἱ χριστιανοί, φοβούμενοι αἰφνιδίαν τινὰ ἐπιδρομὴν αὐτοῦ, ἀνεβίβασαν ἐπὶ τοῦ Πύργου τοῦ Γαλατᾶ ἄνθρωπόν τινα, ὅπως διὰ συμφωνηθέντων σημάτων εἰδοποιῇ οὗτος τοῖς ἐν τῷ Κερατίῳ κόλπῳ πλοίοις καὶ τὰς ἐλαχίστας κινήσεις τοῦ ἐν τῷ λιμένι τοῦ Μπεσσὶκ-τὰσς Τουρκικοῦ στόλου (β).

Ἀπὸ τῆς 12 μέχρι τῆς 18 Ἀπριλίου οὐδὲν συνέβη ἄξιον λόγου ἐκτὸς τοῦ συνήθους πυροβολισμοῦ, ὅστις διηνεκῶς κατὰ τῶν χερσαίων τειχῶν ἐξηκολούθει. Ἐνίοτε συνεκροτοῦντο ἐν τῇ τάφρῳ καὶ ὑπὸ τὰ τείχη τῆς πόλεως μικραὶ ἀψιμαχίαι, καθ' ἃς οἱ Τοῦρκοι μετὰ μεγίστης ἀπαθείας, ἀφειδοῦντες τῆς ἑαυτῶν ζωῆς, ἀνελάμβανον τοὺς πίπτοντας συστρατιώτας αὐτῶν καὶ ἀπήρχοντο οὕτως, ὥστε πολλάκις περὶ ἕνα νεκρὸν δέκα ἐφονεύοντο Τοῦρκοι (γ).

Τῇ 18 Ἀπριλίου περὶ τὴν ἐννάτην ἑσπερινὴν ὥραν

(α) Βαρβ. Σ. 21. Δούκ. Σ. 272—275. Φραντζ. Σ. 239. Χαλκοκονδ. Σ. 448—449.

(β) Βάρβαρ. Σ. 21—22.

(γ) Βάρβ. Σ. 22.

ὥρμησαν μετὰ φοβερῶν ἀλαλαγμῶν πλεῖστοι Τοῦρκοι κατὰ τῶν τειχῶν τῆς πόλεως καὶ ἐδοκίμασαν ἔφοδον. Ὁ αὐτοκράτωρ ἐφοβήθη τότε μὴ ἁλωθῇ ἡ πόλις· διότι οὐκέτι ἦσαν οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει πρὸς γενικὴν ἔφοδον παρεσκευασμένοι. Ἀλλ' ἦσαν, ὡς φαίνεται, ὀλίγοι οἱ ἐφορμήσαντες Τοῦρκοι· διότι μετὰ ἐξάωρον μάχην ἐν σελήνῃ (14) ἠναγκάσθησαν οὗτοι, 200 νεκροὺς ἀφήσαντες νὰ ὀπισθοχωρήσωσι. Τῶν χριστιανῶν οὐδεὶς οὔτ' ἐπληγώθη οὔτ' ἐφονεύθη (α).

20 Ἀπριλίου. Ἓν πλοῖον αὐτοκρατορικὸν, πλοιαρχούμενον ὑπὸ τοῦ Φλαντανέλα καὶ φέρον σῖτον ἐκ Σικελίας καὶ τρία Γενουϊκὰ (15), κυβερνώμενα ὑπὸ τοῦ Μ. Καταναίου, Νοβάῤῥα καὶ Βαλανέρη, φορτωμένα διὰ λογαριασμὸν τοῦ αὐτοκράτορος σῖτον, κριθὴν, οἶνον, ἔλαιον, ὀπώρας καὶ λοιπὰς ζωοτροφίας πρὸς ἐπισιτισμὸν τῆς πόλεως, ἐναυλόχουν ἐν Χίῳ, ἐμποδιζόμενα ὑπὸ τοῦ διηνεκῶς πνέοντος βοῤῥᾶ. Ἀλλ' ἅμα ἔπνευσε νότος ἠνήχθησαν καὶ τὸν Ἑλλήσποντον ἀναπλεύσαντα ἐφάνησαν ἀπὸ τῆς πόλεως ἐν τῇ Προποντίδι τῇ 20 Ἀπριλίου περὶ τὴν 10 ὥραν π. μ. Πιθανῶς ὅμως καὶ ἴσως πρότερον εἶδον αὐτὰ καὶ οἱ Τοῦρκοι ἀπὸ τοῦ στρατοπέδου· διότι ὁ καπετὰν πασσᾶς Σουλεϊμὰν Βέης ἔλαβε διαταγὴν, ἵνα κυριεύσῃ τὰ τέσσαρα ταῦτα πλοῖα, ἢ νὰ ἐμποδίσῃ τοὐλάχιστον τὸν εἰς τὸν λιμένα τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἴσπλουν αὐτῶν. Ἐξέπλευσε λοιπὸν ὁ Τουρκικὸς στόλος ἐξ 145 πλοίων συγκείμενος (16) καὶ ἐπρόφθασε τὰ τέσσαρα ἐκεῖνα πλοῖα πρὸ τῆς Κωνσταντινουπόλεως παρὰ τὴν Βλάγκαν· αἴφνης δὲ

(α) Βάρβ. Σ. 23.

τότε, νηνεμίας ἐπελθούσης,ἐκωλύθη ἡ τῶν πλοίων προχώρησις καὶ ἡ μάχη ἦτον ἀναπόφευκτος. Παρίσταντο δὲ θεαταὶ τοῦ δράματος καὶ οἱ χριστιανοὶ ἀπὸ τῶν τειχῶν καὶ οἱ Τοῦρκοι ἀπὸ τῆς ἐκτὸς τῆς πόλεως παραλίας, εὐδίου ὄντος τοῦ Οὐρανοῦ. Προσεγγίσαντα τοίνυν τὰ πλοῖα εἰς ἀπόστασιν βολῆς ἤρχισαν τὴν προσβολὴν διὰ βελῶν καὶ μετ' ὀλίγον ἅπασα ἡ τῆς θαλάσσης ἐπιφάνεια τοιουτοτρόπως ἐκαλύφθη ὑπὸ πλοίων, ὅπλων καὶ βελῶν, ὥστε οὐδὲ τὰς κώπας ἠδύναντο οἱ κωπηλάται καταφέρειν ἐν τοῖς ὕδασιν. Ὁ καπετὰν πασσᾶς, καταδιώξας τὸ αὐτοκρατορικὸν πλοῖον καὶ προσβαλὼν αὐτὸ κατὰ πρύμνην, ἐνέπηξεν εἰς αὐτὸ τὸ ὀξὺ ἔμβολον τῆς ἑαυτοῦ τριήρεως, ὥστε συνδεθέντα οὕτως ἔμειναν ὡσεὶ ἀκίνητα τὰ δύω ταῦτα πλοῖα. Προσέβαλον δὲ τὴν αὐτοκρατορικὴν ταύτην ναῦν καὶ ἀπὸ τῶν πλαγίων ἄλλα μεγάλα Τουρκικὰ πλοῖα· τὸ δὲ λοιπὸν τοῦ στόλου ἐμάχετο κατὰ τῶν Γενουαϊκῶν νηῶν. Τότε δὴ οἵ τε Ἕλληνες καὶ οἱ Γενουαῖοι ἐποίησαν χρῆσιν τοῦ ὑγροῦ πυρὸς, ῥίπτοντες κατὰ τῶν ἐχθρικῶν πλοίων ὁλόκληρα ἀγγεῖα πλήρη τοῦ πυρὸς τούτου. Ὑπὲρ τὰς δύω ὥρας διήρκει ἀμφίῤῥοπος ἡ μάχη· ἀλλὰ τέλος ἔκλινεν πρὸς τοὺς Χριστιανοὺς ἡ πλάστιγξ τῆς νίκης. ἐπειδὴ οἱ μὲν Τοῦρκοι εἶχον ἤδη μέγαν ἀριθμὸν φονευμένων, οἱ δ' Ἕλληνες, μικρὰ μόνον παθόντες,ἐξηκολούθουν τὸν πόλεμον μετὰ τοῦ αὐτοῦ θάῤῥους.

Ὁ δὲ Σουλτάνος, θεωρῶν τὸ δρᾶμα τοῦτο ἀπὸ τῆς παραλίας, ὅπου ἵστατο μετὰ τῆς ἀκολουθίας αὐτοῦ(17), παρετήρει μετ' αὐξανομένης ὀργῆς τὸν βαθμηδὸν καταπονούμενον καὶ ὀπισθοχωροῦντα στόλον του. Μὴ δυνάμενος δὲ πλέον νὰ κρατηθῇ καὶ λησμονῶν, οὕτως εἰ-

πεῖν, καὶ ἑαυτὸν καὶ τὴν θέσιν του, ὥρμησεν ἔφιππος εἰς τὴν θάλασσαν, παρακολουθούμενος ὑπὸ τῶν περὶ αὐτόν, καὶ τόσον ἐπροχώρησεν, ὥστε ἐβράχησαν τὰ ἐνδύματά του. Ἡ πρᾶξις αὕτη ἀνεζωπύρησε πάλιν τὴν μάχην, ἀλλ' ἐπί τινας μόνον στιγμάς· διότι τρεῖς ὥρας περίπου, ἀφότου ἤρξατο ἡ ναυμαχία αὕτη, ἀπεσύρθη ὁ Τουρκικὸς στόλος, κακῶς ἔχων, εἰς τὸν ἐν Βεσσὶκ-τὰσς σταθμόν του· τὰ δὲ τέσσαρα τῶν Χριστιανῶν πλοῖα ἔμειναν ὑπὸ τὰ τείχη, φοβούμενα νέαν νυκτερινὴν προσβολήν, ἄχρις ἑσπέρας. Περὶ δὲ λύχνων ἀφὰς ἐξέπλευσαν τοῦ λιμένος μετὰ δύο τριηρῶν ὁ Γαβριὴλ Τρεβισάνος καὶ ὁ Ζαχαρίας Γριώνης, καὶ ῥυμουλκήσαντες τὰ τέσσαρα πλοῖα παρὰ τὰ τείχη τῆς Πόλεως, εἰσήγαγον αὐτὰ ἐν ἤχῳ σαλπίγγων διὰ τῆς ἁλύσεως ἐντὸς τοῦ λιμένος, μεθ' ὃ ἐκλείσθη καὶ πάλιν ἡ ἅλυσις. Οἱ Τοῦρκοι ἀπώλεσαν κατὰ τὴν ἰδίαν αὐτῶν ὑπὸ τοῦ Φραντζῆ ἀναφερομένην ὁμολογίαν 12000 ἄνδρας, ὅπερ βεβαίως, καθὼς παρατηρεῖ ὁ Χάμμερ, εἶνε μεγίστη ὑπερβολή, ἂν καὶ δεύτερος αὐτόπτης, ὁ Ν. Βάρβαρος, φαίνεται ἐπιμαρτυρῶν τοῦτο. Τῶν δὲ χριστιανῶν ὀλίγοι τινὲς μόνον ἐπληγώθησαν (α).

Τῇ ἐπαύριον (21 Ἀπριλίου) ὁ Σουλτάνος παρακολουθούμενος ὑπὸ 10000 ἱππέων, ἐπορεύθη εἰς Βεσσὶκ-τάσς, ἵνα αἰτήσῃ λόγον παρὰ τοῦ καπετὰν πασσᾶ Σουλεϊμὰν Βέη. Προστάξας δὲ τούτῳ νὰ ἐξέλθῃ εἰς τὴν ξηράν, ἐπέπληξεν ὧδέ πως».Προδότα τῆς πίστεως καὶ τοῦ Κυρίου σου, τίς ὁ λόγος, δι' ὃν μετὰ τοσούτου στόλου,

(α) Βάρβ. Σ. 23—24. Φραντζ. 247—250. Δούκ. 257; 268—269. Χαλκοκονδ. 450—451.

δὲν ἠδυνήθης νὰ κυριεύσῃς οὐδὲ τέσσαρα κἂν πλοῖα τῶν Χριστιανῶν, ἅτινα καὶ ἕνεκα τῆς νηνεμίας ἐνεποδίζοντο εἰς τὰς κινήσεις των; Πῶς λοιπὸν θέλεις κυριεύσει τὸν ἐν τῷ λιμένι τῆς Κωνσταντινουπόλεως στόλον; Ὁ δυστυχὴς Καπετὰν πασσᾶς «Κύριε, ἀπεκρίνατο, ἴδὲ αὐτοῖς ὄμμασι καὶ ἔπειτα θέλεις πεισθῇ ἐξ ὅλης καρδίας. Ὅθεν σὲ καθικετεύω, μὴ ὀργίζου. Ὁρᾷς ἰδίοις ὀφθαλμοῖς, ὅτι μόνον ἐπὶ τῆς ἐμῆς τριήρεως ἐφονεύθησαν 115 Μουσουλμάνοι, καὶ πρὸς τούτοις αὐτὸς εἶδες, ὅτι καθ' ὅλην τὴν ναυμαχίαν τὸ ἔμβολον τοῦ πλοίου μου οὐδὲ μίαν στιγμὴν ἄφησε τὴν πρύμνην τοῦ πλοίου τοῦ αὐτοκράτορος. Εἶνε λοιπὸν φανερὸν, ὅτι οἱ ἄνθρωποί μου ἐφονεύθησαν· τὸ αὐτὸ δὲ συνέβη καὶ εἰς τὰ λοιπὰ πλοῖα τοῦ στόλου, ἅτινα ἐν μέρει καὶ κατεποντίσθησαν. Ἐγὼ ἔπραξα τὸ κατ' ἐμὲ πᾶν,ὅ,τι ἠδυνάμην. Σοῦ δέομαι τοίνυν, σύγγνωθι καὶ μὴ ὀργίζου». Ὁ Σουλτάνος ἠθέλησε τὸ μὲν πρῶτον νὰ τὸν ἀνασκολοπίσῃ· ἔπειτα ὅμως, καταπραϋνθεὶς ἐπὶ μικρὸν, διέταξε νὰ ἀφαιρεθῇ αὐτοῦ τὸ ἀξίωμά του, νὰ διανεμηθῇ εἰς τοὺς Γιενιτσάρους ἡ περιουσία του καὶ νὰ τῷ δοθῶσιν ἑκατὸν ῥαβδισμοί. Ἐν τούτῳ δὲ εἷς τῶν ἀζάπιδων λίθῳ τύψας ἐξώρυξεν αὐτοῦ τὸν ὀφαλμόν (α).

Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ (21 Ἀπριλ.) κατηδαφίσθη ὑπὸ τῶν πυροβολισμῶν τοῦ ἐχθροῦ εἷς πύργος τῆς πύλης τοῦ Ἁγ. Ῥωμανοῦ· ὁ δὲ Ν. Βάρβαρος πιστεύει, ὅτι, ἂν κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην 10000 μόνον Τοῦρκοι ἐπεχείρουν δραστηρίαν ἔφοδον, ἠδύναντο ἔκτοτε νὰ κυριεύσωσι τὴν Πόλιν. Ἀλλ' ὁ Σουλτάνος διῆγε τὴν ἡμέραν

(α) Βάρβ. Σ. 24—25. Δούκ. Σ. 269—270. Φραντζ. 250.

ἐκείνην ἐν Βεσσὶκ-τὰσς περὶ σπουδαίων πραγμάτων βουλευόμενος. Ὅθεν οἱ πολιορκούμενοι ἔλαβον καιρὸν νὰ ἐπισκευάσωσι διὰ λίθων καὶ χωμάτων τὰ κρημνισθέντα τείχη καὶ νὰ προσοχυρώσωσι ταῦτα χάνδαξι καὶ φορμοῖς, ἂν καὶ οἱ ἐργάται ἀδιακόπως ἐβλάπτοντο ὑπὸ τῶν παντοειδῶν ὅπλων τοῦ ἐχθροῦ (α).

Ὁ Σουλτάνος, ὡς φαίνεται, συνεκρότησεν ἐν Βεσσὶκ-τὰσς πολεμικὸν συμβούλιον· ὁ δὲ μέγας Βεζίρης Χαλὴλ πασσᾶς, δραξάμενος τῆς εὐκαιρίας ταύτης, καὶ ἀφορμὴν ἔχων τὴν ἀποτυχίαν τῆς προτεραίας, ὡμίλησεν ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων· προτείνας τὰ ἑξῆς. Ἤγουν νὰ ἀρθῇ ἡ πολιορκία καὶ νὰ συνθηκολογηθῇ μετὰ τοῦ αὐτοκράτορος εἰρήνη ἐπὶ τῷ ὅρῳ νὰ πληρώνῃ οὗτος ἐτήσιον φόρον 70000 χρυσᾶ νομίσματα· πρὸς τούτοις δὲ νὰ ἔχῃ ὁ Σουλτάνος τὸ δικαίωμα τοῦ νὰ διορίζῃ αὐτὸς τοὺς ἀστυνομικοὺς ὑπαλλήλους ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ἀλλ' ὁ Σέχης Ἄκ-Σεμσεδὶν ἐφέντης, ὅστις ἦλθεν εἰς τὸ στρατόπεδον, ἄγων 20000 δερβίσας, ἐψήφισε κατὰ τῆς ἀναβολῆς ταύτης· κηρυχθέντων δὲ ὑπὲρ τῆς ἐξακολουθήσεως τοῦ πολέμου τοῦ τε Ζαγανοῦ πασσᾶ καὶ ἄλλων τινῶν Βεζιρῶν, ἀπεῤῥίφθη, ὡς μειονοψηφοῦσα ἡ τοῦ Χαλὴλ πασσᾶ πρότασις (β). Ἀλλ' ἀνεφύη τότε ἑτέρα μεγάλη δυσκολία, τίνι τρόπῳ δηλαδὴ νὰ εἰσδύσωσιν εἰς τὸν ἐσωτερικὸν λιμένα τῆς Πόλεως (Κεράτιον κόλπον)· διότι ἡ μὲν προσβολὴ ἡ ἀπὸ τῆς ξηρᾶς μόνον ἀπεδείχθη ἀνεπαρκής, ἡ δὲ ἅλυσις καθίστα ἀδύνατον τὸν διὰ θαλάσσης εἴσπλουν ἐντὸς τοῦ λιμένος. Ἐνῷ δὲ οἱ τοῦ

(α) Βάρβ. Σ. 26.
(β) Χαϊρουλλάχ Σ. 70.

Σουλτάνου σύμβουλοι εὑρίσκοντο ἐν πλήρει ἀμηχανίᾳ περὶ τοῦ πράγματος τούτου, ὁ Σουλτάνος, οὗτινος τὸ καθυπέρτερον πνεῦμα παρίστησιν ὡς βλάκας τοὺς περὶ αὐτὸν, κατέπαυσε τὴν ἀπορίαν ταύτην, προτείνας τὴν γνώμην νὰ ὑπερνεωλκηθῇ, ἤτοι νὰ μετενεχθῇ διὰ ξηρᾶς μέρος τοῦ στόλου εἰς τὸν ἐσωτερικὸν λιμένα. Ἀμέσως δὲ παρεσκευάσθησαν τὰ πρὸς τοῦτο χρειώδη, ὥστε τὴν αὐτὴν ἔτι νύκτα ἠδύνατο νὰ ἐκτελεσθῇ τὸ σχέδιον.

Μεταξὺ Περαίας καὶ Βεσσὶκ-τὰσς ὑπάρχει κοιλάς τις ἄγουσα ἀπὸ τοῦ καλουμένου νῦν Δολμᾶ Μπαξὲ ἐπὶ τὸν πρὸς βοῤῥᾶν τῆς Περαίας κείμενον καὶ ὑπὸ νεκροταφείων καὶ στρατώνων κατεχόμενον λόφον. Ἑτέρα δὲ κοιλὰς, ἀπὸ τῆς ἀντίπεραν κλιτύος τοῦ λόφου τούτου ἀρχομένη καὶ μεταξὺ Ταταούλων καὶ Γενσιὲρ καθήκουσα, ἀπολήγει εἰς τὸ προάστειον τὸ καλούμενον Κασὶμ-πασσᾶ, ἐκεῖ, ὅπου ὑπάρχει τὸ Τουρκικὸν ναυπηγεῖον πρὸς βοῤῥᾶν τοῦ Κερατίου κόλπου. Τὸ διάστημα λοιπὸν τοῦτο καθαρίσαντες ἐσανίδωσαν· κατεσκεύασαν δὲ κατὰ διαφόρους θέσεις πολλὰ παραπήγματα καὶ κιγκλίδας, καὶ ὅλην τὴν ὁδὸν, αὔλακι προσομοίαν, ἐπήλειψαν μὲ λίπος βοῶν καὶ προβάτων. Ἐπὶ τῆς ὁδοῦ δὲ ταύτης ἀνελκύσαντες τὰ πλοῖα διὰ φαλαγγῶν καὶ τροχιλαιῶν ἐκ τοῦ παρὰ τὸν Δολμᾶ Μπαξὲ ὅρμου, μετεκόμισαν αὐτὰ εἰς τὸν Κεράτιον κόλπον· τὸ μὲν πρῶτον μικρά τινα δοκιμῆς χάριν, ἀκολούθως ὅμως πλειότερα καὶ μεγαλείτερα, ἑβδομήκοντα δύο τὸ σύνολον κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ν. Βαρβάρου (18). Ἐκ τῶν πληρωμάτων δὲ τῶν πλοίων τούτων μέρος μὲν εἷλκον αὐτὰ, μέρος δὲ ἵσταντο ἐπ' αὐτῶν ἐπὶ τῆς πρώρας καὶ ἐπὶ τῆς πρύμνης καὶ ἕτεροι ἠσχολοῦντο περὶ τὰ ἱστία, ἄλλοι δὲ πάλιν

σαλπίζοντες καὶ τυμπανίζοντες (19) ἐπετάχυνον τὴν ἐργασίαν (α).

Οἱ ἀναπληρωταὶ τοῦ *le Beau* (Τομ. XXI. Σ. 256) λέγουσιν, ὅτι δὲν δύνανται νὰ ἐννοήσωσι πῶς τὸ ἔργον τοῦτο ἠδύνατο νὰ ἐκτελεσθῇ εἰς μίαν μόνην νύκτα καὶ πῶς νὰ μὴ γείνῃ οὐδεμία ἀντίστασις· ἐνῷ ὀλίγα μόνον πλοῖα παρὰ τὴν παραλίαν ἠδύναντο νὰ ματαιώσωσι τὸ σχέδιον. Ἀλλὰ τὴν μὲν βραχύτητα τοῦ χρόνου ἐξηγεῖ ἀρκούντως ἡ εἰς τὴν ἐξουσίαν τοῦ Σουλτάνου ὑπάρχουσα μεγάλη τῶν ἀνθρώπων πληθύς. Οἱ δὲ κριτικοὶ οὗτοι λησμονοῦσιν, ὡς φαίνεται, ὅτι τοὺς κατὰ τὴν Περαίαν λόφους κατεῖχε τὸ τάγμα τοῦ Ζαγανοῦ πασσᾶ καὶ Καρατζιᾶ Βέη, καὶ ὅτι ἕνεκα τούτου ἦτο προδήλως ἀδύνατον νὰ σταθμεύωσι πλοῖα τῶν Χριστιανῶν παρὰ τὸν αἰγιαλὸν τοῦ Κασὶμ πασσᾶ· διότι εἷς μόνος, καλῶς διευθυνόμενος, κανноβολισμὸς ἀπὸ τῶν ὑπερκειμένων λόφων ἤθελε καταποντίσει ἐν ἀκαρεῖ τὰ σταθμεύοντα πλοῖα τῶν Χριστιανῶν. Ἄρα ἦτον ἀδύνατον νὰ ἐμποδίσωσι τὸ πρᾶγμα οἱ Ἕλληνες, καὶ ἂν ἔτι προεγνώριζον τὸ σχέδιον καὶ τὰς πρὸς ἐκτέλεσιν αὐτοῦ προπαρασκευάς· ἀλλὰ καὶ τοῦτο οὐδόλως ἐστὶ πιθανόν. Τοὐναντίον δ' ἐστι καὶ τοῦ πιθανοῦ πιθανώτερον, ὅτι οἱ τοῦ Γαλατᾶ Γενουαῖοι πολλαχῶς ἀντελήφθησαν τοῦ ἔργου ἐκείνου. Καὶ αὐτὴ ἡ ἰδέα τοῦ πράγματος φαίνεται μάλιστα εἰς αὐτοὺς ἀνήκουσα, ὡς μαρτυρεῖ ἐπισημείωσίς τις τοῦ Ν. Βαρβάρου· «*li fu insignà da un chrsilian*»· ἡ ἰδέα ἐδόθη

(α) Βάρβ. Σ. 27. Φραντζ. Σ. 251. Δούκ. Σ. 270. Χαλκοκονδ. Σ. 449. Λεωνάρδ. Χαϊρουλλ. Χατζῆ Κάλφας, Ναυμαχίας 6. φυλ. Γκιουλσχενὶ Μεαρίφ. Σ. 520.

αὐτῷ (τῷ Σουλτάνῳ) ὑπό τινος Χριστιανοῦ».᾿Αλλὰ καὶ θετικαὶ μαρτυρίαι ἂν ἔλειπον περὶ τούτου, εἶνε σχεδὸν βέβαιον, ὅτι τὰ πρὸς ἐκτέλεσιν τοῦ ἔργου ἀπαιτούμενα πράγματα ἐχορήγησαν ἐν μέρει οἱ τὸν Γαλατᾶν κατέχοντες Γενουαῖοι.

Μετὰ τὴν εἰς τὸν Κεράτιον κόλπον ἀπροσδόκητον ταύτην εἴσοδον μέρους τοῦ Τουρκικοῦ στόλου συνέβησαν μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῶν Γενουαϊκῶν καὶ Βενετικῶν πλοίων πολλαὶ μάχαι καὶ συγκρούσεις, περὶ ὧν ὅμως οἱ σύγχρονοι καὶ αὐτόπται ἱστορικοὶ οὐ μόνον διαφωνοῦσιν, ἀλλὰ καὶ ἀντιφάσκουσι πρὸς ἀλλήλους. Ἡμεῖς δὲ ἀκολουθοῦντες ἰδίως τὸ διεξοδικώτερον ἡμερολόγιον τοῦ αὐτόπτου Ν. Βαρβάρου θέλομεν ἀναφέρει ἐν οἰκείῳ τόπῳ καὶ τῶν ἄλλων τὰς γνώμας.

Ἡ Ἐν τῷ ἐσωτερικῷ λοιπὸν λιμένι ἐμφάνισις τοῦ Τουρκικοῦ τούτου στόλου κατέθλιψε τοὺς πολιορκουμένους, συνιδόντας, ὅτι, ἐπειδὴ ἕνεκα τούτου ἠναγκάζοντο νὰ διαμελίσωσιν ἔτι μᾶλλον τὰς μικρὰς αὐτῶν δυνάμεις, ἔμελλε τοῦτο νὰ ἐπιταχύνῃ τὴν πτῶσιν τῆς πόλεως. Ἐν τούτοις καὶ οἱ πολιορκούμενοι δὲν ἔμειναν ἀργοί, ἀλλ' ἐν τῷ ἅμα ἤρξαντο νὰ σκέπτωνται, τίνι τρόπῳ δύνανται ν' ἀπαλλαγῶσι τοῦ δυσαρέστου αὐτοῦ ἀντιπερισπασμοῦ. Πρὸ πάντων δ' ἐσπούδαζον οἱ ἐν τῇ Πόλει Γενουαῖοι καὶ Βενετοί, ὅπως διὰ τῶν πλοίων αὐτῶν ἐπιχειρήσωσί τι κατὰ τοῦ Τουρκικοῦ στόλου. Εἰ δὲ καὶ τὸ ἀποτέλεσμα τῶν ἐνδόξων αὐτῶν ἀγώνων τοσοῦτον ὑπῆρξε λυπηρόν, αἰτία τούτου ἦτον ἡ ἀντιζηλία τῶν δύο τούτων λαῶν (Γενουαίων καὶ Βενετῶν) καὶ κατ' ἐξοχὴν ἡ τῶν ἐν Γαλατᾷ Γενουαίων προδοσία.

Ἐπειδὴ τὰ μεγαλείτερα καὶ καλλίτερα τῶν Χριστια-

νῶν πλοῖα ἵσταντο παρὰ τὴν ἅλυσιν καὶ ὑπῆρχεν ἤδη φόβος μήποτε προσβληθῶσι ταῦτα συγχρόνως ἑκατέρωθεν ὑπό τε τῶν ἐν τῷ λιμένι Τουρκικῶν πλοίων καὶ ὑπὸ τοῦ ἐν Βεσσὶκ-τάσς ἐναπομείναντος στόλου, διὰ τοῦτο ἀπεστάλη μικρά τις τριήρης, ὡς προφυλακή, κατὰ τὴν ἀνωτάτην τοῦ Γαλατᾶ ἄκραν, ἐκεῖ δηλαδὴ περίπου, ὅπου ὑπάρχει τὸ νῦν τελωνεῖον καὶ ὑγιονομεῖον, ἵνα ἐπιτηρῇ τὰς κινήσεις τοῦ ἐν Βεσσὶκ-τάσς Τουρκικοῦ στόλου (α).

Τῇ 23 Ἀπριλίου συνῆλθεν ἐν τῇ κατὰ τὸν Φόρον ἐκκλησίᾳ τῆς Θεοτόκου (*Santa Maria*) τὸ συμβούλιον τῶν δώδεκα (ἦσαν δ' οὗτοι ἐκλελεγμένοι ὑπὸ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει Βενετῶν καὶ ἀπετέλουν εἶδός τι ἰδιαιτέρας κυβερνήσεως) ὅπως βουλευθῶσι περὶ τοῦ τίνι τρόπῳ δύνανται νὰ πυρπολήσωσι τὸν ἐν τῷ λιμένι Τουρκικὸν στόλον. Τὸ συμβούλιον τοῦτο διήρκεσεν ἐπὶ πολὺν χρόνον, ἐπὶ τέλους δ' ἐγένετο παραδεκτὴ ἡ γνώμη τοῦ προμνησθέντος ἤδη πλοιάρχου Ἰακώβου Κόκου καὶ ἀνετέθη εἰς αὐτὸν ἡ τοῦ πράγματος ἐκτέλεσις (β).

Τῇ 24 Ἀπριλίου παραλαβὼν οὗτος δύο πλοῖα ἀνὰ 700 τόνους χωρητικότητος, περιέβαλεν αὐτὰ διὰ σάκκων μεστῶν βάμβακος καὶ ἐρίων, ἵνα μὴ διαπηρῶνται ὑπὸ τῶν ἐχθρικῶν σφαιρῶν. Πρὸς ῥυμούλκησιν δὲ τῶν πλοίων τούτων προσδιωρίσθησαν δύο μικρότεραι τριήρεις. Προσελήφθησαν πρὸς τούτοις καὶ δύο μικρότερα βασιλικὰ πλοῖα, ἔχοντα ἕκαστον ἀνὰ εἴκοσι καὶ τέσσαρα ἑδώλια καὶ παρ' ἑκάστου μεγάλου πλοίου μία μεγα-

(α) Βαρβαρ. Σ. 28.
(β) Βάρβαρ. Σ. 28—29.

λη λέμβος. Μίαν ὥραν δὲ μετὰ τὴν δύσιν τοῦ Ἡλίου ὤφειλεν ὁ στολίσκος οὗτος νὰ ἦνε ἕτοιμος κατὰ πάντα.

Περὶ τὸ μεσονύκτιον συνῆλθον οἱ ἀρχηγοὶ ἐπὶ τῆς τριήρεως τοῦ λιμενάρχου Ἀλωϋσίου Διέδου, ἵνα σκεφθῶσι καὶ πάλιν περὶ τοῦ σχεδίου καὶ πάντες ἦσαν τῆς γνώμης νὰ παρεισδύσωσι κατὰ τὴν αὐτὴν ἔτι νύκτα εἰς τὸν Τουρκικὸν στόλον καὶ νὰ πυρπολήσωσιν αὐτόν. Ἀλλ' ὅμως οἱ τοῦ Γαλατᾶ Γενουαῖοι, μαθόντες πως τὰ τοῦ σχεδίου, ἔπεμψάν τινας αὐτῶν εἰς τὴν συνέλευσιν ταύτην, συμβουλεύοντες τὸν λιμενάρχην ν' ἀναβάλῃ τὸ πρᾶγμα εἰς τὴν ἑπομένην νύκτα· διότι καὶ αὐτοὶ ἤθελον δῆθεν νὰ συμπράξωσιν εἰς τὴν ἐκτέλεσιν αὐτοῦ. Ἡ προδοτικὴ αὕτη προθυμία τῶν Γενουαίων τούτων ἐπῃνέθη καὶ τὸ ἔργον ἀνεβλήθη. Ἀλλὰ τῇ ἐπαύριον ὁ τοῦ Γαλατᾶ δήμαρχος (*Podesta*) πέμψας τινὰ Φαγιοῦζον καλούμενον εἰς τὴν σκηνὴν τοῦ Σουλτάνου, ἐκοινοποίησεν αὐτῷ ὅλον τὸ σχέδιον. Ὁ δὲ Σουλτάνος εὐχαριστήσας αὐτοὺς διὰ τὴν ὠφέλιμον ταύτην προδοσίαν, ἔπεμψε παρευθὺς πρὸς ἐνίσχυσιν τοῦ στόλου πολλοὺς πυροβολιστὰς καὶ τέσσαρα καννόνια καὶ διέταξε νὰ παρασκευασθῶσι τὰ πάντα καλῶς πρὸς ὑποδοχὴν τῶν Βενετῶν (α).

Μέχρι τῆς 28 Ἀπριλίου λοιπὸν ἡσύχαζον ἀμφότερα τὰ μέρη. Κατὰ τὴν νύκτα δὲ τῆς ἡμέρας ταύτης δύο ὥρας πρὸ τῆς ἀνατολῆς τοῦ Ἡλίου ἐξεκίνησαν τὰ δύο μεγάλα ἐξωπλισμένα πλοῖα, πρὸς τούτοις ἡ τριήρης τοῦ Γαβριὴλ Τρεβισάνου καὶ ἡ τοῦ Ζαχαρία Γριώνη, τρεῖς ἐλαφρότεραι τριήρεις ἀνὰ εἴκοσι τέσσαρα ἑδώλια ἔχουσαι καὶ δύο Πάρωνες (Βρίκια) μὲ ῥιτίνην, πυρίτιδα,

(α) Βάρβαρ. Σ. 29—30.

ὑγρὸν πῦρ κτλ. ἵνα πυρπολήσωσι τὰ Τουρκικὰ πλοῖα. Ἀρχηγοὶ δὲ τῆς ἐπιχειρήσεως ταύτης ἦσαν ὁ Σιλβέστρος Τρεβισάνος, Ἱερώνυμος Μορεσίνης καὶ Ἰάκωβος Κόκος. Ἔμελλον δὲ κατὰ τὸ ἀποφασισθὲν σχέδιον νὰ κατάρξωσι τῆς προσβολῆς τὰ δύο πλοῖα τὰ ἔχοντα πρὸς ἀσφάλειαν τοὺς βάμβακος καὶ ἐρίων μεστοὺς σάκκους. Ἀλλ' ὁ Κόκος προεξορμήσας μετὰ τῆς ἑαυτοῦ τριήρεως, ἵν' αὐτός πρῶτος λάβῃ τὴν τιμὴν, εἰσεχώρησε μεταξὺ τοῦ Τουρκικοῦ στόλου. Οἱ δὲ Τοῦρκοι προειδοποιημένοι ὄντες, ὡς εἴρηται, ἐπυροβόλησαν κατ' αὐτῶν καὶ ἡ τριήρης τοῦ Κόκου κατατρυπηθεῖσα, κατεποντίσθη αὔτανδρος ἐν ὀλίγαις στιγμαῖς, πρὶν ἢ δυνηθῶσι νὰ δράμωσιν εἰς βοήθειαν αὐτῆς τὰ λοιπὰ πλοῖα. Ἦσαν δ' ἐπ' αὐτῆς 18 ἀξιωματικοὶ καὶ στρατιῶται καὶ 72 κωπηλάται. Τὰ ἑπόμενα δὲ πλοῖα μὴ δυνάμενα ἕνεκα τοῦ σκότους καὶ τοῦ καπνοῦ νὰ διακρίνωσι τὰ γινόμενα, ἐπροχώρουν ὅτε οἱ Τοῦρκοι καὶ πάλιν κανονοβολήσαντες διετρύπησαν καὶ τὴν τριήρη τοῦ Γαβριὴλ Τρεβισάνου, ἥτις ἤρξατο μὲν νὰ καταβυθίζηται, ἀλλ' ὅμως κατώρθωσε νὰ ἐπανακάμψῃ εἰς τὸν λιμένα καὶ οὕτως οἱ ἐν αὐτῇ ἐσώθησαν. Ἤδη ἐνόησαν τὰ λοιπὰ πλοῖα, ὅτι ἡ ἐπιχείρησις ἀπέτυχε καὶ ἀπεφάσισαν νὰ ἐπιστρέψωσιν· ἀλλ' ἐξ αὐτῶν τὰ μὲν ἐλαφρὰ κατώρθωσαν τοῦτο εὐκόλως, τὰ δύο ὅμως τὰ μεγάλα, φέροντα καὶ τὸ ἄχθος τῶν περὶ αὐτὰ σάκκων καὶ μὴ δυνάμενα νὰ ταχυπλοήσωσιν, ἠναγκάσθησαν ν' ἀντιπαραταχθῶσι κατὰ τῶν ἑβδομήκοντα δύο Τουρκικῶν πλοίων, ἅτινα ἐξώρμησαν πρὸς σύλληψιν αὐτῶν· μετὰ μιᾶς δὲ καὶ ἡμισείας ὥρας μάχην κατώρθωσαν καὶ ταῦτα νὰ καταλάβωσι τὸν λιμένα, καὶ ὁ Τουρκικὸς στόλος ἐπανέκαμψεν ὡσαύτως εἰς τὸν σταθ-

μὸν αὐτοῦ. Κατὰ τὸ ὑπόλοιπον τῆς ἡμέρας ταύτης οὐδὲν συνέβη λόγου ἄξιον (α).

Καὶ ταῦτα μὲν ἐκ τῆς ἐκθέσεως τοῦ Ν. Βαρβάρου περὶ τῆς ἐκστρατείας ταύτης καὶ τοῦ δυστυχοῦς τέλους Ἰακώβου Κόκου τοῦ συμπολίτου αὐτοῦ. Ὁ δὲ Φρατζῆς, καί τοι αὐτόπτης ὡσαύτως, διαφωνεῖ τούτοις κατὰ πολλά, κυρίως δὲ κατὰ τοῦτο, ὅτι ἡ προσβολὴ ἐγένετο κατ' αὐτὸν οὐ μόνον κατὰ τῶν πλοίων, ἀλλὰ καὶ κατὰ τῆς γεφύρας, δι' ἧς οἱ Τοῦρκοι ἐγεφύρωσαν τὸν Κεράτιον κόλπον. Ἀλλὰ κατὰ τὸ ἡμερολόγιον τοῦ Ν. Βαρβάρου ἡ γέφυρα αὕτη ἐτέθη κατὰ τὴν 19 Μαΐου. Εἶνε δὲ πιθανόν, ὅτι ὁ Φραντζῆς, ἅτε δὴ συγγράψας τὴν ἱστορίαν αὐτοῦ πολλὰ μετὰ τὸ γεγονὸς ἔτη, ἐπλανήθη κατὰ τὴν χρονολογίαν· διότι καὶ ὁ Χαλκοκονδύλης συμφωνεῖ τῷ Ν. Βαρβάρῳ κατὰ τοῦτο. Ὁ Φραντζῆς διηγεῖται πρὸς τούτοις (ἀλλὰ ὁ Ν. Βάρβαρος οὐδὲν περὶ τούτου λέγει) ὅτι οἱ Τοῦρκοι ὅσους ᾐχμαλώτισαν κατ' ἐκείνην τὴν ἡμέραν (πιθανῶς ὅσοι ἐσώθησαν κολυμβῶντες) ἀπεκεφάλισαν κατέναντι τῆς πόλεως, ἀνθ' ὧν ὁ αὐτοκράτωρ διέταξε ν' ἀποκεφαλισθῶσι διακόσιοι ἑξήκοντα Τοῦρκοι αἰχμάλωτοι καὶ ν' ἀναστηλωθῶσιν αἱ κεφαλαὶ αὐτῶν ἐπὶ τῶν ἐπάλξεων τοῦ τείχους (β).

Ἀλλ' ὁ θάνατος τοσούτων ἀνδρείων (κατὰ μὲν τοὺς Ἕλληνας ἱστορικοὺς τεσσαράκοντα, κατὰ δὲ τὸν Ν. Βάρβαρον, ὡς προσεσημείωται, ἐννενήκοντα) ἐξῆψε τὴν

(α) Βάρβ. Σ. 30—33.

(β) Χαλκοκονδ. Σ. 450 Φραντζ. Σ. 256—259. Τεμάχιον ἐκ τῆς γενικῆς ἱστορίας τοῦ βασιλέως τῆς Γεωργίας, μεταφρασθὲν ὑπὸ Βροσέτου καὶ ἐκδοθὲν ἐν τόμῳ XXI τῆς *Histoire du Bas Empire* Σ. 318.

δυσμένειαν, τὴν μεταξὺ Βενετῶν καὶ Γενουαίων προϋπάρχουσαν. Οἱ Γενουαῖοι (καθὼς καὶ ὁ Ν. Βάρβαρος) ἀπέδιδον τὴν τῆς ἀποτυχίας αἰτίαν εἰς τὴν ἀπειρίαν τοῦ Κόκου. Ὁ δὲ αὐτοκράτωρ, καταθλιβόμενος διὰ τὴν διχόνοιαν ταύτην, ἠγωνίζετο διὰ φιλικῶν λόγων νὰ τοὺς καθησυχάσῃ. « Παρακαλῶ ὑμᾶς, ἀδελφοί, ἔλεγεν, εἰρηνεύετε. Ἀρκεῖ ἡμῖν ὁ ἔξωθεν πόλεμος· μὴ ἀναμεταξὺ ὑμῶν μάχεσθε διὰ τοὺς οἰκτιρμούς τοῦ Θεοῦ » (α).

Τῇ 29 Ἀπριλίου ἀντὶ τοῦ φονευθέντος Κόκου, πλοιάρχου τῆς ἐκ Τραπεζοῦντος προελθούσης νηός, διωρίσθη ὑποπλοίαρχος αὐτῆς ὁ Δολφῖνος· τὴν δὲ παρὰ τὴν τοῦ Ἁγ. Ῥωμανοῦ πύλην θέσιν αὐτοῦ, ἣν τέως κατεῖχεν, ἀνέλαβεν ὁ Ι. Λορεδάνος. Ἐν τούτοις ἐξηκολούθει ἀδιακόπως ὁ καννονοβολισμὸς κατὰ τῶν χερσαίων τειχῶν, τῶν ὁποίων ὅμως τὰς βλάβας ἐπιμελῶς ἐπεσκεύαζεν ἡ τῆς πόλεως φρουρά, ὥστε ἀπὸ τοῦ μέρους τούτου ὁ ἐχθρὸς οὐδόλως σχεδὸν ἐπροχώρει (β).

Ἄχρι μὲν τῆς πρώτης Μαΐου ἐξηκολούθει ἄνευ λόγου ἀξίου ἀποτελέσματος ὁ συνήθης καννονοβολισμός· ἀλλ' ἤδη ἤρχισαν νὰ ἐλλείπωσιν αἱ ζωοτροφίαι τῆς πόλεως, μάλιστα δὲ ὁ ἄρτος καὶ ὁ οἶνος. Οἱ δ' ἐπὶ τῶν τειχῶν φρουροῦντες στρατιῶται κατὰ τὴν γενομένην μικρὰν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον διακοπὴν τοῦ πολέμου, καταλιπόντες τὰς θέσεις, ἀνεχώρησαν εἰς τοὺς οἴκους αὐτῶν. Μόλις ὅμως παρετήρησαν τοῦτο οἱ Τοῦρκοι καί, πλησιάσαντες τοῖς ἀφρουρήτοις μέρεσι, κατέῤῥιψαν μὲ ἁρπάγας τοὺς πρὸς σκέπην τῆς φρουρᾶς προ-

(α) Φραντζ. Σ. 258.
(β) Βαρβ. Σ. 33.

τεθειμένους κοφίνους καὶ φόρμους. Καὶ ἀντικατέστησαν μὲν ταῦτα καὶ πάλιν ἀμέσως δι' ἄλλων νέων, ἀλλ' ὁ αὐτοκράτωρ οὐδόλως ἠδύνατο ν' ἀνεχθῇ τὴν αὐθαίρετον ταύτην ἐγκατάλειψιν τῶν τάξεων, διὰ τοῦτο ἐπέπληξεν αὐστηρῶς τοὺς λειποτάκτας τούτους στρατιώτας ἐπὶ τῇ καταγγελίᾳ τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Οὗτοι ὅμως ἀπολογούμενοι ἔλεγον, ὅτι οὔτ' αὐτοί, οὔθ οἱ οἰκεῖοι αὐτῶν εἶχόν τι νὰ φάγωσιν· ὅθεν ἠναγκάσθησαν νὰ ὑπάγωσι πρὸς ζήτησιν τροφῆς. Ὁ αὐτοκράτωρ λοιπὸν διέταξε τότε, ἵνα πάντες οἱ ἕνεκα γήρατος, ἢ ἄλλης τινὸς αἰτίας μὴ δυνάμενοι νὰ λάβωσι μέρος εἰς τὸν πόλεμον, φέρωσιν εἰς τὰ τείχη τὰς τροφὰς τῆς φρουρᾶς. Ἐπειδὴ δὲ ἤρχισαν νὰ σπανίζωσι καὶ τὰ χρήματα τοῦ ταμείου, διέταξε νὰ ληφθῶσι τὰ χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ σκεύη τῶν Ἐκκλησιῶν καὶ νὰ μεταποιηθῶσιν εἰς νομίσματα, ὑποσχόμενος ν' ἀποδώσῃ αὐτὰ τετραπλάσια μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Πόλεως (20). Οὐδόλως δ' ἔστιν ἄπορον, ὅτι ἄνθρωποί τινες, δυσανασχετοῦντες ἕνεκα πάντων τούτων, ἤθελον νὰ ἐγείρωσι δυσαρεσκείας ἐν τῇ πόλει, διότι τὰ τοιαῦτα πανταχοῦ συμβαίνουσιν ἐν ὁμοίαις περιστάσεσι (α).

Τῇ τρίτῃ Μαΐου ἔστησαν οἱ πολιορκούμενοι δύο κανόνια πρὸς τὸ μέρος τοῦ Κερατίου κόλπου καὶ ἐπυροβόλουν τὰ ὑπερνεωλκηθέντα ἐκεῖνα καὶ ἐντὸς τοῦ κόλπου κατὰ τὴν βόρειον παραλίαν αὐτοῦ σταθμεύοντα Τουρκικὰ πλοῖα. Ἀλλ' αἱ ζημίαι, ἃς ἐπροξένουν τὰ κανόνια ταῦτα, ἠνάγκασαν τοὺς Τούρκους νὰ ἐξέλθωσι τῆς τέως ἀδρανείας αὐτῶν· καὶ οὕτως ἤρξαντο καὶ οὗτοι

(α) Φραντζ. Σ. 256. 260—261. Βάρβ. Σ. 33—34.

νὰ καννονοβολῶσι τὰ τείχη τοῦ Κόλπου. Ὁ ἀμοιβαῖος οὗτος καννοβολισμὸς διήρκεσε πολλὰς ἡμέρας, ἀλλ' ἄνευ λόγου ἀξίου ἀποτελέσματος (α).

Τῇ αὐτῇ δὲ ἡμέρᾳ ἐξαπέστειλεν ὁ αὐτοκράτωρ ἕνα πάρωνα (Βρίκιον) φέροντα Τουρκικὴν σημαίαν καὶ πλήρωμα δώδεκα ἀνδρῶν Τουρκιστὶ ἐνδεδυμένων πρὸς ἀναζήτησιν τοῦ ἐπικουρικοῦ Βενετικοῦ στόλου, τὸν ὁποῖον ὑπεσχέθη ἡ Βενετία νὰ πέμψῃ πρὸς βοήθειαν τῆς Πόλεως ὑπὸ τὴν διοίκησιν τοῦ Ἰακώβου Λορεδάνου καὶ τοῦ ὁποίου οὐδ' ἴχνος εἶχε φανῇ ἄχρι τῆς ἡμέρας ἐκείνης (β).

Ἡ πρὸς ἐμπρησμὸν τοῦ Τουρκικοῦ στόλου ἀπόπειρα τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἣν ὅ τε Φραντζῆς καὶ ὁ Βάρβαρος παρασιωπῶσι, καὶ μόνος ὁ εἰς Γενουαϊκὴν ὑπηρεσίαν ὢν Δούκας διηγεῖται, συνέβη πιθανῶς κατὰ τὴν τετάρτην Μαίου. Ὁ Ἰουστινιανὸς δηλαδὴ, ὡς ἱστορεῖ ὁ Δούκας, ἡτοίμασε πρὸς τοῦτο μεγάλην τινὰ τριήρη, ἐπιβιβάσας εἰς αὐτὴν τοὺς δοκιμωτάτους τῶν Ἰταλῶν καὶ πᾶν τὸ ἀπαιτούμενον. Ἀλλ' οἱ συμπατριῶται αὐτοῦ, οἱ τοῦ Γαλατᾶ Γενουαῖοι, μαθόντες τὸ δρώμενον, ἀπήγγειλαν καὶ τοῦτο τοῖς Τούρκοις. Ἦσαν λοιπὸν οὗτοι ἄγρυπνοι καὶ παρεσκεύασαν τὰ πάντα πρὸς ἀντίστασιν. Ἡ δὲ τριήρης τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἄρασα περὶ τὸ μεσονύκτιον τὰς ἀγκύρας, ἐπλησίαζεν ἀψοφητὶ τοῖς Τουρκικοῖς πλοίοις. Ἀλλὰ κατὰ τὴν στιγμὴν ταύτην καννονοβολήσαντες οἱ Τοῦρκοι διετρύπησαν διὰ μιᾶς σφαίρας τὰ πλευρὰ τῆς τριήρεως, ἥτις εὐθὺς ἤρξατο καταβυθίζεσθαι. Ὁ

(α) Βάρβαρ. Σ. 34.
(β) Ὁ αὐτὸς αὐτόθι.

Ἰουστινιανὸς ἐσώθη μετὰ κόπου, ὑπὲρ τοὺς ἑκατὸν πεντήκοντα ὅμως ἄνδρες τοῦ πληρώματος ἐγένοντο ὑποβρύχιοι (α).

Τῇ ἐπαύριον (5 Μαΐου) οἱ Τοῦρκοι ἔστησαν ἐπὶ τοῦ λόφου τῆς Περαίας μεγάλα καννόνια, ἵνα πυροβολήσωσι τὰ παρὰ τὴν ἅλυσιν σταθμεύοντα πλοῖα τῶν Χριστιανῶν. Αἱ ἐκ τῶν καννονίων τούτων πυροβολούμεναι σφαῖραι εἶχον βάρος 200 λιτρῶν καὶ ἡ τρίτη αὐτῶν προσβαλοῦσα πλοῖόν τι 300 τόνων, ἀνῆκον τοῖς Γενουαίοις τοῦ Γαλατᾶ καὶ φέρον φορτίον μετάξης, κηροῦ καὶ διαφόρων ἄλλων πραγματειῶν ἀξίας 12000 Βενετικῶν φλωρίων, κατεβύθησεν αὐτὸ ἐν ἀκαρεῖ, καὶ πολλοὶ ἄνδρες τοῦ πληρώματος αὐτοῦ ἐπνίγησαν. Εὐθὺς δὲ μετὰ τὸ συμβὰν τοῦτο ἔπεμψεν ὁ τοῦ Γαλατᾶ δήμαρχος τοὺς αἰτιασομένους περὶ τοῦ πράγματος. «Ἡμεῖς, ἔλεγον οἱ ἀποσταλέντες, φίλοι ὄντες καὶ τὰ τῆς φιλίας πράττοντες ἐσημάναμεν τὴν ἔλευσιν τῆς τριήρεως· καί γὰρ εἰ οὐκ ἔστε παρ' ἡμῖν ἐνωτισθέντες τὴν ἔλευσιν αὐτῆς, εἰς κενὸν ἂν ἦσαν οἱ τόσοι κόποι τῶν διὰ ξηρᾶς εἰσαχθέντων ἐν τῷ λιμένι ὀγδοήκοντα πλοίων... Ὑμεῖς δὲ, τὴν ἀντιμισθίαν πληρώσαντες, ἐποιήσατε ἡμῖν τὴν τοσαύτην ζημίαν». (β)Οἱ δὲ τοῦ Σουλτάνου ὑ-

(α) Δούκ. Σ. 277.

(β) Οἱ καλοὶ οὗτοι ἔμποροι Γενουαῖοι ὑπηνίττοντο διὰ τοῦ «ἐσημάναμεν τὴν ἔλευσιν τῆς τριήρεως» βεβαίως τὴν τριήρη τοῦ Ἰουστινιανοῦ, δι' ἧς οὗτος ἐμελέτησε νὰ πυρπολήσῃ τὸν Τουρκικὸν στόλον, ὅπερ οἱ Γενουαῖοι ἐπρόδωσαν, ἢ ὡς αὐτοὶ εὐφημίας χάριν λέγουν *ἐσήμαναν* εἰς τοὺς Τούρκους, καθὼς ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ἐδηλώθη. Ἀλλ' ὁ συγγραφεὺς τοῦ παρόντος δίδει εἰς τοὺς κατὰ Δούκαν λόγους τούτους τῶν Γενουαίων, κατὰ παραδρομὴν, ὡς φαίνεται, ἄλλην σημασίαν. Τὸ ὀρθὸν ὅμως εἶνε, ὡς ἤδη εἴπομεν. Σ. Μ.

πουργοὶ ἀπεκρίναντο. «Μὴ γινώσκοντες ὅτι ἡ καταποντιθεῖσα ναῦς εἶνε ὑμετέρα, ἀλλὰ θαῤῥοῦντες ὅτι αὕτη ἦτο τῶν ὑπεναντίων, ἐπράξαμεν τοῦτο· ἔχετε οὖν θάῤῥος καὶ εὔχεσθε ἵνα λάβωμεν τὴν Πόλιν· διότι πλησιάζει ἤδη καὶ ἐγγὺς ἐστὶν ὁ καιρὸς τῆς πτώσεως αὐτῆς· καὶ τότε πᾶσα ζημία καὶ πᾶν ἕτερον τὸ ὀφειλόμενον ἡμῖν δοθήσεται». Ἐπειδὴ δὲ τὰ παρὰ τὴν ἅλυσιν σταθμεύοντα πλοῖα τῶν πολιορκουμένων ἔπασχον πολὺ ἐκ τοῦ καννονοβολισμοῦ ἐκείνου καί τινες ἄνθρωποι αὐτῶν ἐφονεύθησαν, διὰ τοῦτο ἐξέπλευσαν, ἀνοιχθείσης τῆς ἀλύσεως, καὶ ἐστάθμευσαν ἀνωτέρω ὑπὸ τὰ τείχη τοῦ Γαλατᾶ (α).

Τῇ 6 Μαΐου οὐδὲν συνέβη λόγου ἄξιον.

Τῇ 7 τοῦ αὐτοῦ περὶ τὴν 11 ἑσπερινὴν ὥραν 30000 Τοῦρκοι ἀπεπειράθησαν ἔφοδον κατὰ τῆς πόλεως ἀπὸ τῆς ξηρᾶς, ἀλλ' ἀπεκρούσθησαν πολλοὺς ἀπολέσαντες. Διήρκεσε δὲ ἡ μάχη αὕτη τρεῖς ὥρας περίπου, περὶ τὸ τέλος τῆς ὁποίας οἱ Τοῦρκοι ἐνέπρησαν τὴν πρὸ τοῦ παλατίου τοῦ Ἑβδόμου πύλην, ἣν ὅμως ἀπετείχισαν παρευθὺς οἱ πολιορκούμενοι. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Τουρκικὸς στόλος διέμενεν ἥσυχος, ἐπανέπλευσαν τὰ τῶν Χριστιανῶν πλοῖα ἀπὸ τῆς ἄκρας τοῦ Γαλατᾶ καὶ ἐστάθμευσαν πάλιν παρὰ τὴν καλῶς ὀχυρωθεῖσαν ἅλυσιν (β).

Τῇ 8 Μαΐου ἀπεφάσισε τὸ συμβούλιον τῶν δώδεκα, ἐκφορτώσαντες, νὰ καταβυθίσωσι τὰς τρεῖς ἐκ Τάνης προελθούσας Βενετικὰς τριήρεις. Ἀλλὰ τὰ πληρώματα τῶν τριηρῶν τούτων ἀντέστησαν εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῆς

(α) Βάρβαβ. Σ. 35—36. Δούκ. Σ. 277—279.
(β) Βάρβ. Σ. 36—37.

διαταγῆς ταύτης, λέγοντες, ὅτι θεωροῦσι τὰς τριήρεις ταύτας ὡς οἰκίας αὐτῶν, ὅτι, ἂν κυριευθῇ ἡ πόλις, τὰ πάντα ἤθελον πέσει εἰς τὰς χεῖρας τῶν νικητῶν Τούρκων καὶ ὅτι αὐτοὶ εἶνε ἀποφασισμένοι νὰ καρτερήσωσιν ἐπὶ τῶν πλοίων αὐτῶν, μέχρι θανάτου πολεμοῦντες. Ἡ ἀπάντησις αὕτη τῶν γενναίων τούτων ναυτῶν ἠνάγκασε τοὺς δώδεκα ν' ἀνακαλέσωσι τὴν ἀπόφασίν των.(α).

Τῇ 9 Μαΐου ἀπεφάσισαν πρὸς τούτοις οἱ δώδεκα ν' ἀνακαλέσωσι τὸν Γαβριὴλ Τρεβισάνον ἀπὸ τῶν δύο, ὧν ἦρχε νηῶν, καὶ νὰ διορίσωσιν αὐτὸν εἰς θέσιν τινὰ πρὸς τὴν ξηράν. Αἱ δὲ δύο τριήρεις, ἀφοπλισθεῖσαι, παρεδόθησαν εἰς φυλακὴν τῷ λιμενάρχῃ Ἀλωϋσίῳ Διέδῳ, ὅστις διωρίσθη τὴν ἐπιοῦσαν γενικὸς διοικητὴς ὅλων τῶν ἐν τῷ λιμένι ὑπαρχουσῶν δυνάμεων (β).
Τῇ 11 Μαΐου ἐξηκολούθει ὁ συνήθης καννονοβολισμός. Τῇ 12 ἀπεκρούσθη περὶ μέσας νύκτας ἔφοδός τις, ἣν 50000 Τοῦρκοι ἐπεχείρησαν κατὰ τῶν τειχῶν τοῦ Ἑβδόμου. Τῇ ἐπαύριον δὲ τῆς ἡμέρας ταύτης κατέλαβεν ὁ Γαβριὴλ Τρεβισάνος τὴν ὁρισθεῖσαν αὐτῷ θέσιν, οὖσαν πιθανῶς παρὰ τὴν πύλην τοῦ Ἁγ. Ρωμανοῦ, ἐπειδὴ τὰ πρὸ ταύτης ὀχυρώματα ἦσαν, ὡς λέγεται, ἐπεσκευασμένα (γ).

Τῇ 14 Μαΐου μετήνεγκον οἱ Τοῦρκοι τὰ ἀπὸ τῆς Περαίας, τὰ τῶν Χριστιανῶν πλοῖα πυροβολοῦντα καννόνια, εἰς τὴν παραλίαν τοῦ Χάσκιοϊ καὶ διεύθυναν αὐτὰ κατὰ τῆς βορείου ἄκρας τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τὸ

(α) Βάρβ. Σ. 37—38.
(β) Βάρβαρ. Σ. 38.
(γ) Αὐτόθι. Σ. 39.

Κυνήγιον καλουμένης. Ἐπειδὴ δὲ καὶ ἐνταῦθα δὲν ἐτελεσφόρουν τὰ καννόνια ταῦτα κατά τε τῆς πύλης (τὰ νῦν Ἀϊβὰν Σεράϊ καπουσὶ) καὶ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ παλατίου πυροβολοῦντα μετηνέχθησαν πάλιν πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς πρὸ τῆς πύλης τοῦ Ἁγ. Ῥωμανοῦ ἐστημένης καννονοστοιχίας. Διὰ τοῦτο δὲ καὶ οἱ πολιορκούμενοι προσέθεσαν καὶ αὐτοὶ εἰς τὴν ὑπάρχουσαν φρουρὰν τῆς πύλης ταύτης τριακοσίους ἔτι ἄνδρας (Ἰταλοὺς), οἵτινες ἦσαν ὡπλισμένοι μὲ καλὰ μολυβδοβόλα (α).

Καὶ ἡ 15 παρῆλθεν ἄνευ ἀξιομνημονεύτου τινὸς συμβάντος. Τῇ 16 δὲ περὶ τὴν 5 ὥραν μετὰ μεσημβρίαν ἦλθον πάρωνές τινες (Βρίκια) τοῦ ἐν Βεσσὶκ-τὰσς σταθμεύοντος Τουρκικοῦ στόλου καὶ ἐπλησίασαν εἰς τὴν εἴσοδον τοῦ Κερατίου κόλπου. Τὰ δὲ παρὰ τὴν ἅλυσιν σταθμεύοντα τῶν Χριστιανῶν πλοῖα, ἐπειδὴ ἐξέλαβον ὡς Χριστιανικὰ πλοῖα τοὺς πάρωνας τούτους, φεύγοντα τοὺς Τούρκους, ἡσύχαζον, ὅτ' ἐξαίφνης ἤρξαντο ἐκεῖνα νὰ πυροβολῶσι κατ' αὐτῶν. Ἀντεπυροβόλησαν τότε καὶ οἱ Χριστιανοὶ καὶ ὥρμησαν πρὸς καταδίωξιν τῶν Τουρκικῶν πλοίων. Τρέψαντες δὲ ταῦτα εἰς φυγὴν, ἐπανῆλθον εἰς τὰς προτέρας θέσεις αὐτῶν (β).

Τέως μὲν ἐγίνοντο αἱ μάχαι ἐπὶ τὴν γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν, ἀφιχθέντων ὅμως ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ ὡς φαίνεται καὶ τῶν Σέρβων ὑπονομοποιῶν, ἤρξατο ἤδη καὶ ὁ ὑποχθόνιος πόλεμος καὶ ἐξηκολούθει ἀδιακόπως. Τὴν ἡμέραν δὲ ταύτην ἀνεκαλύφθη ὁ πρῶτος ὑπόνομος, ὃν οἱ Τοῦρκοι εἶχον ὑπορύξει παρὰ τὴν πύλην Καλλι-

(α) Βάρβ. Σ. 40.
(β) Αὐτόθι

γαρίαν. Ὁ ὑπόνομος οὗτος εἶχε μῆκος ἡμίσεως μιλίου καὶ οἱ ὑπονομοποιοὶ εἶχον ἤδη διέλθει, ὑπορύττοντες τὰ θεμέλια τῶν τειχῶν, ὅτε ἡ φρουρὰ ὑπενόησεν αὐτούς. Λαβὼν ὁ αὐτοκράτωρ τὴν περὶ τούτου πληροφορίαν παρὰ τοῦ μεγάλου Δουκὸς Λουκᾶ Νοταρᾶ διέταξεν ἀμέσως ν' ἀνορυχθῶσιν ἀνθυπόνομοι. Ἀνέλαβε δὲ τὸ ἔργον τοῦτο ὁ Γερμανὸς Ἰωάννης Γράντης, ὅστις βοηθείᾳ τῶν ἐργατῶν οὓς ἔδωκεν αὐτῷ ὁ Λουκᾶς Νοταρᾶς ἀνακαλύψας τὸν ὑπόνομον, ἐνέβαλε πῦρ εἰς τὰ ξύλινα ἐρείσματα αὐτοῦ καὶ οὕτως οἱ ἐντὸς ἐργαζόμενοι ἐχθροὶ μέρος μὲν ἐφονεύθησαν ὑπὸ τοῦ πυρὸς καὶ τοῦ καπνοῦ, μέρος δὲ κατεπλακώθησαν ὑπὸ τῶν καταπεσόντων χωμάτων (α).

Τῇ 17 Μαίου κατέπλευσαν καὶ πάλιν πρὸς τὴν ἅλυσιν πέντε Τουρκικὰ πλοῖα· πυροβοληθέντα δὲ ἰσχυρῶς ὑπὸ τῶν ἐκεῖ σταθμευόντων Χριστιανῶν ἔκρουσαν πρύμνην καὶ ἐπανέπλευσαν ἀβλαβῆ εἰς τὸν σταθμόν των (β).

Ὑποφωσκούσης δὲ τῆς 18 Μαίου,ἐξεπλάγη ἡ φρουρὰ τῆς Πόλεως ἰδοῦσα πρὸ τῆς Χαρσίας πύλης καταπληκτικήν τινα τεραστίαν μηχανὴν, ἥντινα οἱ μὲν Τοῦρκοι κατεσκεύασαν τὴν νύκτα ἐκείνην εἰς ὀλιγώτερον τῶν τεσσάρων ὡρῶν, οἱ δὲ τῆς Κωνσταντινουπόλεως κάτοικοι οὐδ' ἐπὶ μῆνα ὁλόκληρον ἐργαζόμενοι ἠδύναντο νὰ κατασκευάσωσιν. Ἡ μηχανὴ αὕτη, ἣν ὁ μὲν Φραντζῆς Ἑλέπολιν, ὁ δὲ Ν. Βάρβαρος *Bastione* ἀποκαλεῖ,ἵστατο δέκα περίπου βήματα ἀπὸ τῆς τάφρου καὶ ἀπετέλει κολοσσιαῖόν τινα ὀκρίβαντα (ξύλινον πῆγμα) κεκαλυμμέ-

(α). Βάρβ. Σ. 41. Φραντζ. Σ. 244.
(β). Βάρβ. Σ. 41.

νον πανταχόθεν ὑπὸ δερμάτων χαμήλων,βοῶν καὶ βουϐάλων, καὶ μέχρις ἡμίσεως χώματος πεπληρωμένον· Φέρουσα δὲ πᾶν εἶδος τηλεϐόλων ὅπλων, εἶχε καθ ὅλας τὰς πλευρὰς αὐτῆς πολλὰς κλίμακας καὶ βαθμίδας, δι' ὧν ἀνέϐαινον καὶ κατέϐαινον οἱ ἐν αὐτῇ στρατιῶται καὶ κατὰ τὴν πρὸς τὴν πόλιν πλευρὰν αὐτῆς ἠνοίγοντο τρεῖς θύραι. Κοίλη δέ τις ὁδὸς ἔφερεν ἀπ' αὐτῆς μέχρι τοῦ στρατηγείου.

Διὰ τῆς Ἑλεπόλεως ταύτης ὑψηλοτέρας οὔσης τῶν ἐξωτερικῶν τειχῶν προέθετο κυρίως ὁ Σουλτάνος νὰ καταστρέψῃ τὰ ἐσωτερικὰ τείχη μετὰ τῶν πύργων αὐτῶν καὶ νὰ καταχώσῃ τὰς τάφρους. Ἦσαν δὲ φρικταὶ αἱ ἐνέργειαι αὐτῆς· διότι κατὰ τὴν μίαν ταύτην ἡμέραν οὐ μόνον τὰ προϊστάμενα τείχη κατεστράφησαν δι' αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ αἱ τάφροι κατεχώσθησαν καὶ ὁ ἕτερος τῶν παρὰ τὴν Χαρσίαν πύλην πύργων κατηδαφίσθη. Ἐν τούτοις παρῆλθε καὶ ἡ ἡμέρα αὕτη καὶ οἱ Τοῦρκοι διενοοῦντο νὰ ἐξακολουθήσωσι καὶ κατὰ τὴν ἐπιοῦσαν τὰς καταστρεπτικὰς ἐργασίας αὐτῶν. Ἀλλ' ὅμως κατὰ τὴν ἐπελθοῦσαν νύκτα ὅ τε αὐτοκράτωρ καὶ ὁ Ἰουστινιανὸς κατέϐαλον μεγίστας προσπαθείας,ὅπως ἀπαλλαγῶσι τῆς Ἑλεπόλεως ταύτης. Διὰ τῶν ἀκαμάτων προσπαθειῶν αὐτῶν ἐπεσκευάσθησαν μὲν τὰ πεσόντα τείχη, ἐξεχώσθη δὲ ἡ τάφρος,ἐστηρίχθη δὲ διὰ μηχανημάτων ὁ καταπεσὼν πύργος (ἴσως ὅπως καὶ σήμερον ἔτι ἵσταται)· ἐπὶ τέλους δ' ἐπυρπολήθη καὶ αὐτὴ ἡ Ἑλέπολις. Ἐν ἑνὶ λόγῳ τὰ πάντα ἐπανῆλθον εἰς τὴν προτέραν κατάστασιν αὐτῶν, ὡσὰν εἰ μηδὲν εἶχε συμϐῇ. Μέλλοντες δὲ οἱ Τοῦρκοι νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὴν Ἑλέπολιν αὐτῶν τῇ ἐπαύριον πρὸ τῆς ἀνατολῆς τοῦ Ἡλίου, ἐξε-

πλάγησαν οὐχ ἧττον, καὶ ὁ Σουλτάνος ὡμολόγησεν, ὅτι, καὶ σύμπαντες οἱ προφῆται ἂν τὸν ἐβεβαίουν, ἦτον ἀδύνατον νὰ πιστεύσῃ, ὅτι οἱ ἄπιστοι ἤθελον ἐκτελέσει ἐν μιᾷ μόνῃ νυκτὶ τόσον μεγάλα ἔργα. Ἴσως δ' ἕνεκα τούτου ἤρξατο πρῶτον ἤδη νὰ τρέφῃ περὶ τῆς ἐκβάσεως τῆς ἐπιχειρήσεώς του ἀμφιβολίας, αἵτινες κατὰ τὰς ἑπομένας ἡμέρας ἔτι μᾶλλον ἐκρατύνθησαν. Ἐπίσης εἶνε λίαν παράδοξον, ὅτι ὁ Βενετὸς Ν. Βάρβαρος οὐδὲν λέγει περὶ τῆς καταστροφῆς τῆς μηχανῆς ταύτης, καί τοι λεπτομερῶς περιγράφων αὐτήν. Ἀλλ' ὅμως οὐδεὶς ὑπάρχει λόγος ν' ἀμφιβάλλωμεν εἰς τὴν τοῦ Φραντζῆ ἔκθεσιν· ἐπειδὴ καὶ ὁ Βάρβαρος οὐκέτι ποιεῖται μνείαν τῆς μηχανῆς ἐν τῷ ἡμερολογίῳ αὐτοῦ, ὅπερ βεβαίως ἔδει ποιῆσαι, εἰ μὴ αὕτη ἐπυρπολεῖτο (α).

Πρὸς συμπλήρωσιν δὲ τῶν παρασκευῶν τῆς τελευταίας γενικῆς ἐφόδου διέταξεν ὁ Σουλτάνος νὰ κατασκευασθῇ ἐπὶ τοῦ Κερατίου κόλπου ἕτερον ἔργον, παρόμοιον τῇ ἐπὶ τῆς ξηρᾶς Ἑλεπόλει. Ἦτο δὲ τοῦτο ἡ κατὰ τὸν μυχὸν τοῦ κόλπου τεθεῖσα γέφυρα τῇ 19 Μαΐου. Χίλια βουτία (ξυλόπιθοι, βαρέλια), πιθανῶς οὐχὶ ἐξ Ἀδριανουπόλεως κομισθέντα, ἀλλ' ὑπὸ τῶν Γενουαίων τοῦ Γαλατᾶ δοθέντα, ἀπετέλουν αὐτήν. Ταῦτα δὲ, διαιρεθέντα εἰς πεντακόσια ζεύγη καὶ συνδεθέντα ἰσχυροῖς καλωδίοις ἀνὰ δύο κατὰ μῆκος πρὸς ἄλληλα, ἔδωσαν εἰς τὴν γέφυραν πλάτος μὲν πήχεων πέντε, μῆκος δὲ πενταχοσίων. Δοκοὶ δὲ ἐπὶ τούτων προσηλωθεῖσαι καὶ σανίδες καταστρωθεῖσαι ἀπετέλεσαν τὴν γέφυραν οὕτως εὐπαγῆ, ὥστε ἀσφαλῶς ἠδύνατο νὰ φέ-

(α) Φραντζ. Σ. 244—247. Βάρβ. Σ. 42—43.

ρῃ καὶ καννόνιον μετὰ τῶν ἑκατέρωθεν αὐτῶν βαδιζόντων πυροβολιστῶν. Ὡς ἄγουσα δὲ πρὸς τὸ Κυνήγιον, κατεῖχε τὴν θέσιν τῆς ἐσωτάτης ἐκ τῶν τριῶν σημερινῶν γεφυρῶν τοῦ Κερατίου κόλπου, τῆς συνδεούσης τὸ Χάσκιοϊ μετὰ τοῦ Ἀϊβὰν Σεράϊ Καπουσοὺ, τῆς βορειοτάτης ἄκρας τῆς Πόλεως. Ἡ γέφυρα αὕτη, λέγει ὁ Βάρβαρος, ἑτοιμασθεῖσα, ἐφυλάττετο μόνον διὰ τὴν ἡμέραν τῆς γενικῆς ἐφόδου. Ὁ Χαλκοκονδύλης ὅμως, ὁ Δούκας καὶ ὁ Φραντζῆς ἀναφέρουσιν, ὅτι αὕτη οὐ μόνον ἐτέθη πρότερον, ἀλλὰ καὶ ὅτι ἐγένετο κατ' αὐτῆς καὶ προσβολή τις ἀποτυχοῦσα. Ὡς πρὸς τὸν χρόνον δὲ τῆς κατασκευῆς αὐτῆς συμφωνοῦσιν ὁ Χαλκοκονδύλης, ὁ Δούκας καὶ ὁ Βάρβαρος· ὁ δὲ Φραντζῆς ἀναφέρει, ὅτι αὕτη κατεσκευάσθη ἤδη, καθ' ὃν χρόνον ἐγένετο ἡ εἰς τὸν ἔσω λιμένα ὑπερνεώλκησις τοῦ Τουρκικοῦ στόλου (α).

Κατὰ τὴν 20 Μαΐου ὑπῆρχε μικρά τις ἐκεχειρία· διότι οἱ μὲν Τοῦρκοι περιωρίσθησαν εἰς τὸν ἀπὸ τῆς ξηρᾶς μόνον καννονοβολισμὸν, οἱ δ' Ἕλληνες ἐπεσκεύαζον ἐπιμελῶς τὰ φθαρέντα ὀχυρώματα. Δύο δὲ ὥρας πρὸ τῆς ἀνατολῆς τοῦ Ἡλίου τῆς 21 Μαΐου ἐξέπλευσεν ὁ ἐν Βεσσίκ-τάσς Τουρκικὸς στόλος καὶ ἦλθεν ἐν ἤχῳ σάλπιγγος καὶ τυμπάνου πλησίον τῆς εἰσόδου τοῦ λιμένος τῆς Πόλεως. Ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐσημάνθη τότε διὰ τοῦ κρουσικινδύνου (*Sturmleiten*) τῶν κωδώνων, ἵνα καταλάβῃ ἕκαστος τὴν τάξιν αὐτοῦ. Ἀλλ' ὁ στόλος εἴτε ἐπίδειξιν μόνην,ἢ κατόπτευσιν ἐπιχειρήσας, εἴτε μὴ θαῤῥῶν εἰς τὴν ἑαυτοῦ δύναμιν ἐπανέπλευσεν ἄνευ οὐ-

(α) Βάρβαρ. Σ. 43. Δούκ. Σ. 279. Χαλκοκον.Σ.450.Φραντζ. Σ. 252.

δεμιᾶς βολῆς εἰς Βεσσὶκ τὰσς καὶ περὶ τὴν ἑβδόμην ὥραν πρὸ μεσημβρίας ἦσαν τὰ πάντα πάλιν ἥσυχα. Περὶ τὴν μεσημβρίαν ἀνεκαλύφθη καὶ ἕτερος ὑπόνομος ἐν Καλλιγαρίοις. Ἀνορυχθέντος δὲ τοῦ ἀνθυπονόμου, συνέστη ἑκατέρωθεν ὑποχθόνιος μάχη δι' ἐμπρήστων ὑλῶν, ἄχρις οὗ ἐξεδιώχθησαν οἱ Τοῦρκοι. Κατέστρεψαν ὅμως οὗτοι κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην μέγα μέρος τοῦ τείχους καὶ μέρος ἑνὸς πύργου· ἀλλὰ καὶ ταῦτα ταχέως ἐπεσκευάσθησαν (α).

Τῇ 22 Μαΐου ἀνευρέθησαν κατὰ τὴν Καλλιγαρίαν ἕτεροι δύο ὑπόνομοι καὶ κατεστράφησαν. Ἐν μὲν τῷ πρώτῳ τούτων ἐκάησαν ὀλίγοι τινες Τοῦρκοι, βραδύτερον ἐκφεύγοντες, ἐν δὲ τῷ δευτέρῳ ἐφονεύθησαν ἅπαντες οἱ ἐργάται. Ἐξελέξαντο δὲ τὸ μέρος τοῦτο οἱ ὑπονομοποιοὶ ἀποκλειστικῶς διὰ τὰς ἐργασίας αὐτῶν, ἓν μὲν διότι ἁπλοῦν ὂν ἐνταῦθα τὸ τεῖχος ἐστερεῖτο καὶ περιβόλου καὶ ἐξωτερικοῦ τείχους, ἕτερον δὲ διότι ὁ προκείμενος τοῦ τείχους λόφος ἀπέκρυπτε τοὺς ἐργάτας, ὅπερ οὐδαμοῦ ἀλλαχοῦ ὑπῆρχε (β).

Καὶ ἦσαν μὲν ἤδη καὶ τὰ τείχη ἐν μέρει κατεστραμμένα καὶ πολλοὶ πύργοι κατηδαφισμένοι καὶ τὰ πάντα πρὸς γενικὴν ἔφοδον ἕτοιμα, πλὴν καὶ ὅμως ἐξηκολούθουν οἱ πολιορκούμενοι, ἀγωνιζόμενοι καρτερῶς, καὶ οὐδὲ ἰδέα κἂν περὶ παροδόσεως ἐφαίνετο ἐν αὐτοῖς. Ἵνα βεβαιωθῇ λοιπὸν ὁ Σουλτάνος περὶ τῆς καταστάσεως τῆς πόλεως, ἔπεμψε τὸν γαμβρόν του Σουλτὰν Ἰσμαὴλ Χαμζῆν, υἱὸν τοῦ Ἰσφεντιὰρ Χὰν (21), κομίζοντα εἰς

(α) Βάρβορ. Σ, 44—45.
(β) Βάρβαρ. Σ. 45—46.

τὸν αὐτοκράτορα τελευταίαν τινα πρότασιν. Ἀλλὰ περὶ τοῦ ἀληθοῦς σκοποῦ τῆς σπουδαιοτάτης ταύτης συνδιαλέξεως εἶνε ἀδύνατον νὰ συμπεράνωμεν θετικόν τι· διότι περὶ τούτου ὁ μὲν Χαλκοκονδύλης διαφωνεῖ πρὸς τὸν Δοῦκαν, οἱ δὲ αὐτόπται ἱστορικοὶ ὅ τε Ν. Βάρβαρος καὶ ὁ ἐμπιστευμένος τοῦ αὐτοκράτορος Φραντζῆς παντελῆ τηροῦσι σιγήν. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Ἰσμαὴλ Χαμζῆς, ὢν ἡγεμὼν τῆς Σινώπης καὶ τοῦ Καστεμουνίου (Καστάμπολι) εἶχε συμφέρον νὰ μὴ αὐξήσῃ ἐπὶ μᾶλλον ἡ τοῦ Μωάμεθ δύναμις· πιθανὸν λοιπόν, ὅτι κρυφίως ἐκωνσταντίνιζε, διὰ τοῦτο δυνάμεθα νὰ παρεδεχθῶμεν, ὅτι ἀμφότεροι ὅ τε Κωνσταντῖνος καὶ ὁ Ἰσμαὴλ Χαμζῆς συμπαρέλαβον εἰς τὸν τάφον καὶ τὸ μυστήριον τῆς συνδιαλέξεως ταύτης, καὶ ὅτι τὰ παρὰ τοῦ Δούκα ἐν συνόψει ἀναφερόμενα εἰσὶ μόνον οἱ ἐπίσημοι λόγοι, οὓς διέδωσαν ἐπίτηδες, ἵνα καλύψωσι τὴν ἀληθινὴν αὐτῶν συνδιάλεξιν. Ὁ δ' ἄλλως συνετὸς καὶ σπουδαῖος Χαϊρουλλὰχ, δυνάμενος βεβαίως νὰ φωτίσῃ πως τὴν σκοτίαν ταύτην, ηὐχαριστήθη ἐπὶ τοῦ παρόντος νὰ παραμορφώσῃ μόνον τὴν ἔκθεσιν τοῦ Δούκα καὶ νὰ ποιήσῃ τὸν Κωνσταντῖνον προφέροντα λόγους παντάπασιν ἑαυτοῦ ἀναξίους. Ὁ Ἰσμαὴλ Χαμζῆς ἐπρότεινε τῷ αὐτοκράτορι τὰ ἑξῆς.« Ἐπειδὴ πᾶσα περαιτέρω ἀντίστασις εἶνε ματαία, χύσιν μόνον ἀνωφελῆ αἵματος προξενοῦσα, νὰ ἀπέλθῃ ὁ αὐτοκράτωρ αὐτοπροαιρέτως μετὰ τῶν μεγιστάνων αὐτοῦ ἐκ τῆς πόλεως, ἵνα σώσῃ αὐτὴν ἀπὸ τῆς γενικῆς σφαγῆς· νὰ ἐκλέξῃ δὲ οἱονδήποτε ἄλλον θέλει διαμονῆς τόπον. Ὁ Σουλτάνος, ὅστις τὰ μέγιστα τιμᾷ αὐτὸν, δύναται νὰ τῷ παραχωρήσῃ εὐχαρίστως τὴν Πελοπόννησον καὶ ν' ἀποζημιώσῃ δι' ἄλλων τόπων τοὺς ἐκεῖ ἀδελφοὺς αὐ-

τοῦ.» Ἡ ἀπάντησις τοῦ αὐτοκράτορος (ἡ τελευταία πρὸς τὸν Μωάμεθ) ἦν τοιάδε καὶ οὐδ' ἦτο δυνατὸν νὰ ἦνε ἄλλη. « Εἰ μὲν βούλει, καθὼς καὶ οἱ πατέρες σου ἔζησαν, εἰρηνικῶς σὺν ἡμῖν συζῆσαι καὶ σύ, τῷ Θεῷ χάρις· καὶ γὰρ ἐν καιρῷ περιστάσεως ἅπαντες ἐντὸς ταύτης εἰσιόντες ἐσώθησαν, καὶ οὐδεὶς ὁ ἀντισταίνων ἐμακροβίῳ. Ἔχε δὲ καὶ τὰ παρ' ἡμῖν ἁρπαχθέντα ἀδίκως κάστρα καὶ γῆν ὡς δίκαια, καὶ ἀπόκοψον καὶ τοὺς φόρους τόσους, ὅσους κατὰ τὴν ἡμετέραν δύναμιν κατ' ἔτος τοῦ δοῦναί σοι, καὶ ἄπελθε ἐν εἰρήνῃ. Τί γὰρ οἶδας, εἰ, θαῤῥῶν κερδᾶναι, εὑρεθεὶς κερδανθείς; Τὸ δὲ τὴν πόλιν σοι δοῦναι οὔτ' ἐμόν ἐστιν, οὔτ' ἄλλου τῶν κατοικούντων ἐνταύτῃ. Κοινῇ γὰρ γνώμῃ πάντες αὐτοπροαιρέτως ἀποθανοῦμεν καὶ οὐ φεισόμεθα τῆς ζωῆς ἡμῶν »(α).

Τῇ 22 Μαΐου ἐγένετο κατὰ Βάρβαρον ἔκλειψις Σελήνης, ἐμποιήσασα τοῖς ἐν Κωνσταντινουπόλει οὐ μικρὸν

(α) Δούκ. Σ. 279—280. Χαλκοκονδ. 451—452. Λεωνάρδ. Χαϊρουλλ. 71—72.

Καὶ ταῦτα μὲν λέγει ὁ σύγχρονος ἱστορικὸς Δούκας καὶ οὕτω κρίνει αὐτὰ ὁ ἀπροσωπόληπτος κριτὴς κύριος Μορτμάννος καὶ πάντες οἱ γράφοντες ἱστορίαν ἱστορίας ἕνεκα ἐπ' ἀγαθῷ τῆς ἀνθρωπότητος, οὐχὶ δὲ χάριν εὐτελῶν ἀμοιβῶν καὶ ὑλικῶν συμφερόντων. Εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν τελευταίων τούτων ὑπάγεται δυστυχῶς καὶ ὁ ἔξοχος τῶν νεωτέρων Γάλλων ποιητὴς Λαμαρτῖνος, ὅστις ποιητὴς ὢν καὶ ὑπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν ἐπὶ τῆς τελευταίας Γαλλικῆς δημοκρατίας (1848) γενόμενος πρὸς αἰωνίαν τῷόντι δόξαν τῆς Γαλλίας (μάθημα διδακτικὸν διὰ τοὺς ποιητάς, ὅτι δὲν πρέπει νὰ γίνωνται ὑπουργοὶ τῶν ἐξωτερικῶν) ἠθέλησε νὰ γείνῃ ὡσαύτως καὶ καλὸς ἱστοριογράφος.

τὸν φόβον. Ἐπειδὴ κατὰ παλαιάν τινα προφητείαν, τότε ἔμελλεν ἡ πόλις ν' ἀπολεσθῇ, ὅταν ἡ πανσέληνος ἤθε-

Οἱ ἄνθρωποι τοῦ παρόντος αἰῶνος, λησμονοῦντες τὸ «ἕκαστος εἰς ὃ ἐκλήθη» καὶ ὡσεὶ κόθορνον τὴν κεφαλὴν αὐτῶν ἐκλαμβάνοντες, ἁρμοστὴν παντὶ πράγματι, ἐνόθευσαν καὶ (συγχωρηθήτω ἡμῖν ἡ λέξις) ἐμασκάρευσαν τὰ πλεῖστα τῶν πραγμάτων. Ὁ Λαμαρτῖνος ἐνόθευσε τὸ ἱερώτερον τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων, τὴν ἱστορίαν, τὴν ἀλήθειαν, χάριν τῶν ἐν Σμύρνῃ γαιῶν, ἃς ὑπεσχέθη μὲν αὐτῷ ἡ Τουρκικὴ κυβέρνησις, ἀλλ' ἔπειτα δὲν παρεχώρησεν, (ὡς μανθάνομεν), ἀπατήσασα, ὡς φαίνεται, καὶ αὐτὸν τὸν θελήσαντα, ν' ἀπατήσῃ τὸν κόσμον ὑπὲρ αὐτῆς. Ἰδοὺ τί καταψευδόμενος, λέγει περὶ τῆς μνημονευθείσης ταύτης πρεσβείας τοῦ Ἰσμαὴλ Ἰσφεντιὰρ ἐν τῇ Τουρκικῇ αὐτοῦ ἱστορίᾳ (*Histoire de la Turquie Tom. III livre 12*) ἥτις ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους γέμει ἐπιπολαιότητος, ἀντιφάσεων, ψεύδους καὶ κακοβουλίας. «Ὁ Σουλτάνος, γνωρίζων τὴν ἐξαχρείωσιν καὶ τὴν ἀνανδρίαν τῶν Ἑλλήνων, μετεχειρίσθη τὴν πρεσβείαν ταύτην ὡς στρατήγημα, ἵνα ἐνσπείρῃ τὴν διχόνοιαν μεταξὺ τοῦ λαοῦ, θέλοντος τὴν παράδοσιν τῆς Πόλεως εἰς τοὺς Τούρκους, καὶ τοῦ αὐτοκράτορος, ὅστις *μόνος μετὰ τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ τινων ξένων* ἤθελον τὸν πόλεμον. ***Le sultan voulut en appeler à la lâcheté des Grecs contre le courage de l'empereur.*** Ἀφοῦ λοιπὸν ὁ πρέσβυς τοῦ Σουλτάνου ἀνήγγειλε τὴν περὶ παραδόσεως τῆς πόλεως πρότασιν, οἱ πλεῖστοι σύμβουλοι τοῦ αὐτοκράτορος ἐκηρύχθησαν ὑπὲρ τῆς παραδόσεως καὶ κατὰ τοῦ αὐτοκράτορος. ***Le conseil en majorité penchait secrètement pour cette capitulation d'un empère. Isfendiar lisait la faveur et la complicité dans les physionomies comme dans les paroles des Grecs resignés. Justiniani et quelques braves étrangers, plus patriotes que les Grecs eux-mêmes, soutenaient seuls le stoique empereur résolu à s'ensevelir dans le tombeau de son peuple*** κτλ». Πόθεν ὅμως ἠρύσθη τὰ κακόβουλα ταῦτα ψεύδη ὁ κύριος Λαμαρτῖνος; Αὐτὸς οἶδεν . . . Ἐν τούτοις ἐκ τοῦ λαοῦ τούτου τοῦ ***lâche, avili, énervé, effeminé, fanatique, sans patriotisme*** κτλ. κτλ. (αἱ ὕβρεις δὲν ἀριθμοῦνται) οὐ μόνον οὐδεὶς ἐφάνη προδότης, κατὰ τὴν ὁμολογίαν πάντων τῶν ἱστορικῶν,

λε δείξει σημεῖόν τι. Ἀνέτειλε δὲ κατ' αὐτὸν ἡ Σελήνη περὶ τὴν πρώτην ὥραν Βενετικῆς χρονομετρίας, ἤτοι περὶ τὴν ὀγδόην, πλήρης μὲν, ἀλλ' ἐπισκοτισμένη, ὡσεὶ Σελήνη τριῶν ἡμερῶν, αἰθρίου καὶ ἀνεφέλου ὄντος τοῦ οὐρανοῦ. Διήρκεσε δὲ ἡ ὑλικὴ αὕτη ἔκλειψις περὶ τὰς τέσσαρας ὥρας καὶ παρῆλθεν ἐντελῶς περὶ τὴν ἕκτην ὥραν, ἤτοι τὴν πρώτην μετὰ τὸ μεσονύκτιον (α). Ἐπειδὴ ὅμως οὔτ' αὐτόπτης ἕτερος (Φραντζῆς, Λεωνάρδος) οὔτε τῶν συγχρόνων τις ἀναφέρει τι περὶ τῆς ἐκλείψεως ταύτης, πανσέληνος δὲ εἶνε ἀδύνατον ν' ἀνατείλῃ περὶ τὴν ὀγδόην ὥραν, ἐπειδὴ πρὸς τούτοις κατὰ τοὺς ὑπολογισμούς μου πανσέληνος ἦτο τὴν 24 Μαΐου, ἀλλ' οὐδεμία συνέβη καὶ τότε ἔκλειψις, διὰ ταῦτα οὐδὲν ἕτερόν ἐστι τὰ περὶ ἐκλείψεως ὑπὸ τοῦ Βαρβάρου λεγόμενα ἢ φαντασίας γέννημα (22).

Τὴν πρωΐαν τῆς 23 Μαΐου ἀνεκαλύφθη κατὰ τὴν

ἀλλ' οὐδ' ἐλειποτάκτησέ τις, οὐδ' ηὐτομόλησεν εἰς τοὺς Τούρκους κατὰ τὴν ἀπελπιστικὴν ἐκείνην περίστασιν, ἀλλὰ μιμούμενοι πάντες τὸ παράδειγμα τοῦ ἥρωος ἐκείνου καὶ ἁγίου αὐτοκράτορος ἐπολέμησαν ἄχρι τέλους ἀνδρειότατα, καὶ «Ἀποθάνωμεν ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος» ἀνεκράξαντες, ἔπεσαν οἱ πλεῖστοι προμαχόμενοι τῆς πίστεως καὶ τῆς πατρίδος. Ναὶ μὲν οἱ ἄνθρωποι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης δὲν ὡμοίαζον βεβαίως οὔτε τοὺς ἐν Μαραθῶνι οὔτε τοὺς ἐν Μεσολογγίῳ πολεμήσαντας, ἀλλ' ὅμως καὶ ἐκεῖνοι ἐτελεύτησαν ἐντίμως ὑπὲρ τῆς πατρίδος μαχόμενοι. «Τοῖς δὲ τὰ ἄλλα χείροσι δίκαιον τὴν εἰς τοὺς πολέμους ὑπὲρ τῆς πατρίδος ἀνδραγαθίαν προτίθεσθαι» λέγει ὁ Θουκυδίδης. (βιβλ. Β'. 41) Ἀλλ' ὁ Λαμαρτῖνος εἶχε *τὸν σκοπόν του*, γράφων οὕτως, ὡς ἔγγραψεν· ἂς μάθῃ ὅμως καὶ αὐτὸς καὶ πάντες οἱ ὅμοιοι αὐτῷ, ὅτι *μὲ σκοπὸν* δύναται μέν τις νὰ γράφῃ ποιήματα καὶ μυθιστορήματα, οὐχὶ ὅμως ποτε καὶ *ἱστορίαν !* Σ. Μ.

(α) Βάρβαρ. Σ. 46.

Καλλιγαρίαν πύλην καὶ κατεστράφη νέος ὑπόνομος, ἐν ᾧ ἐζωγρήθησαν δύο ἐργάται. Οὗτοι ἐρωτηθέντες περὶ τῶν λοιπῶν ὑπονόμων, ἀπεκεφαλίσθησαν, αἱ δὲ κεφαλαὶ αὐτῶν ἐῤῥίφθησαν ἐκτὸς τῶν τειχῶν (α).

Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ ἐπανέπλευσεν, ὅπως ἐξέπλευσε καὶ ὁ κατὰ τὴν 3 Μαΐου ἐξαποσταλεὶς πάρων πρὸς ἀναζήτησιν τοῦ ὑποσχεθέντος ἐπικουρικοῦ στόλου τῶν Βενετῶν. Εἶχε δὲ προχωρήσει τὸ ἀποσταλὲν πλοῖον μέχρις ἄκρων τοῦ Ἀρχιπελάγους χωρὶς ν' ἀνακαλύψῃ οὐδὲ ἴχνος τοῦ ῥηθέντος στόλου. Τότε συμβουλίου γενομένου περὶ τοῦ ἂν πρέπῃ νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς Κωνσταντινούπολιν, εἶπεν εἷς τῶν ναυτῶν, ὅτι ἦτο περιττὸν νὰ ἐπιστρέψωσι, διότι καὶ κατὰ τὴν ἀναχώρησιν αὐτῶν ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως ἔτι ἀνεμένετο ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν ἡ τῆς πόλεως πτῶσις· ἀλλ' ὅμως τὸ αἴσθημα τῆς τιμῆς δὲν ἀφῆκε τοὺς ἄλλους ν' ἀκολουθήσωσι τὴν συμβουλὴν αὐτοῦ καὶ οὕτως ἀπεφασίσθη ἡ ἐπιστροφή. Μικρὸν δὲ πρὶν εἰσπλεύσῃ τὸ πλοῖον τοῦτο εἰς τὸν λιμένα τῆς πόλεως, ἀνεγνωρίσθη ὑπὸ τοῦ ἐν Βεσσὶκ-τὰσς Τουρκικοῦ στόλου καὶ ἐξέπλευσαν μὲν πολλὰ πλοῖα κατ' αὐτοῦ, ἀλλὰ προλαβὸν τοῦτο εἶχεν ἤδη φθάσει τὴν ἅλυσιν καὶ εἰσέπλευσε δι' αὐτῆς ἐντὸς τοῦ λιμένος (β). Μέρος δὲ τῶν χερσαίων τειχῶν ἀνετράπη πάλιν ὑπὸ τῶν Τουρκικῶν καννονίων, ἀλλὰ πάλιν ἐπεσκευάσθη.

Τῇ 24 Μαΐου περὶ μεσημβρίαν ἀνεκαλύφθη καὶ ἄλλος ὑπόνομος κατὰ τὴν Καλλιγαρίαν, ὅστις ἠδύνατο

(α) Βαρβάρων Σ. 46.
(β) Βάρβ. Σ. 35. 47.

ν' ἀποβῇ λίαν ἐπικίνδυνος, εἰ μὴ ἀνεκαλύπτετο· διότι διῆκε οὐ μόνον ὑπὸ μέρος τι πύργου, ἀλλὰ καὶ δέκα περίπου βήματα ὑπὸ τὸ τεῖχος. Ὁ κανονοβολισμὸς τῆς ἡμέρας ταύτης ἦτο λίαν σφοδρὸς κατὰ τῶν χερσαίων τειχῶν, κατὰ δὲ τὸ πρὸς τὴν θάλασσαν μέρος τῆς πόλεως οὐδὲν συνέβη (α).

Ὁ δὲ Σουλτάνος, πεισθεὶς ἕνεκα τῆς ἀποτυχίας τῆς πρεσβείας τοῦ Ἰσμαὴλ Χαμζῆ, ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἐλπίζῃ εἰς ἑκουσίαν παράδοσιν τῆς πόλεως, διέταξε νὰ κηρύξωσιν εἰς ὅλον τὸ στρατόπεδον, ὅτι κατὰ τὴν 29 Μαΐου ἔμελλε νὰ γείνῃ ἔφοδος γενική· καὶ διὰ νὰ παροξύνῃ ἔτι μᾶλλον τοὺς στρατιώτας του, ὑπεσχέθη αὐτοῖς τριήμερον διαρπαγὴν τῆς πόλεως καὶ ὅλους τοὺς ἐν αὐτῇ θησαυροὺς καὶ τὴν αἰχμαλωσίαν πᾶσαν, αὐτὸς δὲ, ὅτι μόνον τὰ τείχει θέλει καὶ τὰς δημοσίας οἰκοδομάς. Ἡ ὑπόσχεσις αὕτη τοῦ Σουλτάνου ἐπροξένησεν εἰς τὸν στρατὸν μεγίστην χαρὰν καὶ τὴν ἑσπέραν ἐκείνην ἐφωταγωγήθη καὶ τὸ στρατόπεδον ὅλον καὶ ὁ στόλος. Καὶ ἦν ἰδεῖν θάλασσαν φωτὸς περιβαλοῦσαν τὴν πόλιν καὶ καταφωτίζουσαν οὐ μόνον αὐτὴν, ἀλλὰ καὶ τὸν κόλπον καὶ τὸν Γαλατᾶν καὶ αὐτὴν ἔτι τὴν ἀπέναντι Χρυσούπολιν. Οἱ Ἕλληνες ἐνόμισαν τὸ κατ' ἀρχὰς, ὅτι συνέβη πυρκαϊὰ ἐν τῷ στρατοπέδῳ καὶ ἀνέδραμον ἐπὶ τὰ τείχη, ἵνα βεβαιωθῶσιν. Ἐνταῦθα ὅμως ἰδόντες τὰς ὀρχήσεις καὶ τοὺς ἀλαλαγμοὺς τῶν Τούρκων, ἔμαθον τὴν ἀληθινὴν τῶν φώτων καὶ τῆς χαρᾶς αἰτίαν, ἥτις κατετρόμαξεν αὐτούς.'Αλλ'ὁ Ἰουστινιανὸς, διπλασιάζων τὴν δραστηριότητα αὐτοῦ, παρεκίνει ὅλην

(α) Βάρβ. Σ. 47.

τὴν φρουρὰν, νὰ φράξωσι τὰ ῥήγματα καὶ νὰ ἐπισκευάσωσι τὰ φθαρέντα τείχη. Ἐζήτησε δὲ καί τινα πυροβόλα παρὰ τοῦ Λουκᾶ Νοταρᾶ, ἵνα προσοχυρώσῃ καλλίτερον τὴν ἐμπιστευθεῖσαν αὐτῷ θέσιν. Ἀλλ' ὁ Νοταρᾶς τῷ τὰ ἠρνήθη, λέγων, ὅτι καὶ αὐτὸς εἶχε χρείαν αὐτῶν. Ὁ Ἰουστινιανὸς ἀντεῖπεν, ὅτι δὲν φρονεῖ νὰ ἦνε τόσον κατεπειγόντως ἀναγκαῖα κατὰ τὴν παραλίαν. Ἐκ τούτου προῆλθον εἰς δηκτικοὺς λόγους καὶ εἰς ὕβρεις ἀμοιβαίας, ὥστε ἐδέησεν ὁ αὐτοκράτωρ αὐτὸς νὰ τοὺς συνδιαλλάξῃ· «Ἀδελφοὶ, εἶπεν, οὐκ ἔστι καιρὸς ἀναμέσον ἡμῶν τοιούτως ποιεῖν καὶ λέγειν καὶ μάχεσθαι, ἀλλὰ καὶ τοῖς μισοῦσιν ἡμᾶς συγχωρήσωμεν καὶ τῷ Θεῷ δεηθῶμεν, ἵνα λυτρωθῶμεν ἐκ τοῦ προφανοῦς ϛόματος τοῦ αἰσθητοῦ τούτου δράκοντος». Διὰ τοιούτων καὶ παρομοίων λόγων εἰρηνοποίησεν αὐτοὺς ὁ σεβαϛὸς ἐκεῖνος αὐτοκράτωρ καὶ ἕκαστος ἐπορεύθει εἰς τὴν θέσιν του. Ἀξιέπαινον δὲ μαρτυρίαν τῆς δραστηριότητος, τῆς ἀνδρίας καὶ τῆς ἀδωροδοκίας τοῦ Ἰουστινιανοῦ δίδει ἡμῖν ὁ ἐπίσκοπος Λεωνάρδος, διηγούμενος, ὅτι καὶ αὐτὸς ὁ Σουλτάνος ἐξέφρασε τὸν θαυμασμόν του δι' αὐτὸν καὶ ἐδοκίμασε νὰ τὸν κερδήσῃ διὰ χρημάτων, ἀλλὰ δὲν ἐπέτυχε (α).

Κατὰ τὰς ἑπομένας ἡμέρας, τὴν 25,26 καὶ 27 Μαΐου ἐξηκολούθει ὁ συνήθης καννονοβολισμός. Τὴν δ' ἑσπέραν τῆς 25 ἀνεκαλύφθη πάλιν ἄλλος ὑπόνομος· καὶ ἔκτοτε οἱ Τοῦρκοι, πεισθέντες, ὡς φαίνεται, περὶ τοῦ ἀτελεσφορήτου αὐτῶν, παρήτησαν τὸν ὑποχθόνιον τοῦ-

(α) Δούκ. Σ. 281. Χαλκοκον. Σ 452. Φραντζ. Σ. 262. Βάρβ. Σ. 48. Λεωνάρδ.

τον ἀγῶνα. Τὴν νύκτα ἐφωταγωγήθη καὶ πάλιν τὸ στρατόπεδον καὶ μύριοι Δερβίσαι διέτρεχον αὐτὸ ὑποσχόμενοι τοῖς πιστοῖς ὡς μισθὸν τὰς τρυφὰς τοῦ παραδείσου, καὶ ὡς ἐπιμίσθιον τοὺς πλησίους τῆς πόλεως θησαυρούς (α).

Ἀλλὰ καὶ ὅμως ἡ περὶ τῆς νίκης πεποίθησις τοῦ Τουρκικοῦ στρατοῦ δὲν ἦτον ἔτι ἀκλόνητος καὶ μετὰ τὴν πρώτην τῆς χαρᾶς μέθην ἤρξαντο ν' ἀναφύωνται δισταγμοὶ περὶ τῆς ἐκβάσεως τῆς γενικῆς ἐφόδου, μέχρις ἀποδειλιάσεως κρατυνθέντες. Ἐν τῷ στρατοπέδῳ διεδίδοντο φῆμαι περὶ ἐπικειμένης ἀφίξεως Βενετικοῦ στόλου καὶ περὶ εἰσβολῆς Οὐγγρικοῦ στρατοῦ. Ὁ δὲ Χαλὴλ πασσᾶς, ἀναῤῥιπίζων ἐπιμελῶς τὰς φήμας ταύτας, ἐβούλετο καὶ κατὰ τὴν ἐνδεκάτην ἤδη ὥραν νὰ διαλύσῃ τὴν πολιορκίαν. Ἀλλὰ καὶ ὁ Σουλτάνος αὐτός, οὗ τινος ἡ σιδηρᾶ θέλησις ἐξηκολούθει τέως τὸν σκοπὸν αὐτοῦ ἀνενδότως, ἤρχισεν ἤδη νὰ κλονῆται καὶ συνεκάλεσε τῇ 27 Μαΐου πολεμικὸν συμβούλιον. Ὁ Χαλὴλ πασσᾶς, προβάλλων τότε ὡς φόβητρον τὸν Βενετικὸν στόλον καὶ τὸν Οὐγγρικὸν στρατόν, μετεχειρίσθη ὅλην αὐτοῦ τὴν πειθώ, ἵνα κατορθώσῃ χάριν τῶν Ἑλλήνων ἀναβολήν τινα· ἀλλ' ὁ ἀντίπαλος αὐτοῦ Ζαγανὸς πασσᾶς ἀνεσκεύασε τοὺς λόγους τούτους, ἀποδεικνύων τὴν διχόνοιαν τῶν Ἰταλῶν καὶ τῶν Χριστιανῶν ἡγεμόνων ἐγγένει καὶ λέγων ὅτι ὁ Σουλτάνος ὀφείλει νὰ κυριεύσῃ τὴν Κωνσταντινούπολιν πρὶν ἢ ἀφιχθῇ ὁ ἐπαπειλούμενος στόλος. Οἱ λόγοι οὗτοι, καὶ πρὸς τὴν ἀλήθειαν αὐτὴν τῶν πραγμάτων συμφωνοῦντες, ἐπεθάρ-

(α) Βάρδ. Σ. 48. Χαλκοκονδ. Σ. 453.

ρυναν καὶ πάλιν τὸν Σουλτάνον· καὶ τὰ λοιπὰ δὲ μέλη τοῦ πολεμικοῦ συμβουλίου, Τουραχὰν καὶ λοιποί, ἐκηρύχθησαν ὑπὲρ τῆς προτάσεως τοῦ Ζαγανοῦ πασσᾶ. Πλήρης ἀγανακτήσεως ἕνεκα τούτου ὁ Χαλὴλ πασᾶς ἀνήγγειλε τῷ αὐτοκράτορι κατὰ τὴν αὐτὴν ἔτι νύκτα τὴν ἀπόφασιν τοῦ συμβουλίου, παρακινῶν αὐτὸν οὐχ ἧττον νὰ ἐγκαρτερήσῃ, ὡς οὔσης ἀβεβαίας τῆς τοῦ πολέμου τύχης (α).

Ἀλλ' ἤδη τοσοῦτον ἦσαν ἐφθαρμένα τὰ ἐξωτερικὰ τείχη τῆς Πόλεως, ὥστε οὐδεμίαν παρεῖχον ἔτι σκέπην τοῖς μαχομένοις· ὅθεν ἠναγκάσθησαν οὗτοι νὰ ὑποχωρήσωσιν ὄπισθεν τῶν ἐσωτερικῶν τειχῶν καὶ οὕτως οὐδὲν μέρος ὑπῆρχε πλέον πρὸς ἔξοδον. Τότε εὑρέθησαν γέροντές τινες γνωρίζοντες παλαιόθεν πύλην τινὰ ἀσφαλῶς πεφραγμένην καὶ ὠχυρωμένην πρὸς τὸ κάτωθεν μέρος τοῦ παλατίου. Ἦτο δ' αὕτη ἡ οὕτω δὴ καλουμένη Ξυλόκερκος, ὁρωμένη καὶ ἄχρι τῆς σήμερον ἔξωθεν τῶν τειχῶν, πρὸς τὸ βάθος τοῦ Ἑλληνικοῦ νεκροταφείου, ἀμέσως ἀριστερόθεν τῶν ἐρειπίων τοῦ παλατίου. Τὴν πύλην λοιπὸν ταύτην ἀνοίξαντες κατὰ προσταγὴν τοῦ αὐτοκράτορος, ἐποίησαν ἔξοδόν τινα κατὰ τῶν Τούρκων (β).

Τῇ 28 Μαΐου ἠσχολήθησαν ἀμφότερα τὰ ἀντιμαχόμενα μέρη, ἵνα παρασκευασθῶσι πρὸς τὴν γενικὴν ἔφοδον. Ὁ Σουλτάνος διέταξε νὰ κηρύξωσι διὰ τυμπανοκρουσίας ἀνὰ πᾶν τὸ στρατόπεδον, ὅτι ἕκαστος ὀφείλει νὰ παρευρεθῇ εἰς τὴν θέσιν του καὶ νὰ ἦνε ἕτοιμος διὰ

(α) Φραντζ. Σ. 263—269. Λεωνάρδ.
(β) Δούκ. Σ. 282.

τὴν ἐπαύριον. Κατεσκευάσθησαν δὲ καὶ δισχίλιαι περίπου ἐπεστεναγμέναι κλίμακες διὰ τὸν στρατόν. Ὡσαύτως διετάγη ὁ ἐν Διπλοκιονίῳ στόλος, νὰ περικυκλώσῃ τὴν παραλίαν τῆς Πόλεως ἀπὸ τῆς ἁλύσεως περὶ τὸ ἀκρωτήριον τοῦ Σεραΐου καὶ τὰ κατὰ τὴν Προποντίδα μέρη μέχρι περίπου τοῦ Βλάγκα· ὁ δ' ἐν τῷ Κερατίῳ κόλπῳ στόλος νὰ παραταχθῇ ἀπὸ τῆς βορειοτάτης ἄκρας τῆς πόλεως, τῆς Ξυλοπόρτας, κατὰ μῆκος τοῦ κόλπου τούτου μέχρι τῆς ἁλύσεως. Ἅπαντα δὲ τὰ πλοῖα ἔφερον κλίμακας πρὸς τειχομαχίαν καὶ πυροβόλα παντὸς εἴδους. Ὁ καννονοβολισμὸς τῆς ἡμέρας ταύτης διαρκέσας μέχρι τῆς τετάρτης ὥρας μ. μ. ἔπαυσεν ἔπειτα. Ὁ δὲ αὐτοκράτωρ, ὁ Ἰουστινιανὸς καὶ ὁ Ἱερώνυμος Μηνῶτος πανταχοῦ αὐτοπροσώπως παρόντες, ἀνεπλήρουν κατὰ τὸ δυνατὸν τὰς ὑπαρχούσας ἐλλείψεις. Ὁ Μηνῶτος ἐφρόντισε νὰ κατασκευασθῶσι διὰ τὴν φρουρὰν πολλὰ ἐπιστεγάσματα (*Schutzdach*) καὶ νὰ κομισθῶσιν ἐπὶ τοὺς προμαχῶνας. Ἐνταῦθα ὁ Ν Βάρβαρος μέμφεται, καὶ δικαίως, τοὺς Ἕλληνας· διότι οἱ προσκληθέντες νὰ κατασκευάσωσιν αὐτά, ἀπήτησαν πρότερον νὰ πληρωθῶσι. Καὶ Λεωνάρδος δὲ ὁ Χῖος παραπονεῖται, ὅτι οἱ Γραικοὶ ἕνεκα ἐθνικοῦ καὶ θρησκευτικοῦ μίσους μικρὰν ἢ οὐδεμίαν παρεῖχον συνδρομὴν τῷ Ἰουστινιανῷ, ὅστις ἠναγκάζετο ἕνεκα τούτου νὰ ἐπισκευάζῃ τὰ διάφορα ὀχυρώματα, ἔχων μόνους τοὺς συμπολίτας αὐτοῦ. Ἀλλ' ὅμως αἱ κατηγορίαι αὗται ἔχουσιν ἐγγένει ὑπερβολάς τινας· διότι καὶ αὐτὸς ὁ Ν. Βάρβαρος διηγεῖται, ὅτι κρουομένων τῶν κωδώνων, οὐ μόνον γέροντες, ἀλλὰ καὶ γυναῖκες καὶ παιδία ἔτρεχον, φέροντες λίθους ἐπὶ τὰ τείχη, ἵνα λιθοβολῶσιν ἐκεῖθεν τοὺς Τούρκους. Ἂν δὲ πρὸς

τούτοις ἀναλογισθῶμεν, ὅτι ὁ Βενετὸς Ν. Βάρβαρος οὐδόλως σχεδὸν ἀναφέρει τὰ μέγιστα κατορθώματα τοῦ Γενουαίου Ἰουστινιανοῦ, καὶ ὅτι ἐπὶ τέλους παρίστησιν αὐτὸν σχεδὸν ὡς προδότην, ἐξάγομεν, ὅτι αἱ μεταξὺ Ἑλλήνων, Γενουαίων καὶ Βενετῶν θρησκευτικαὶ καὶ ἐθνικαὶ ἀντιπάθειαι ἐξεδηλοῦντο μὲν ἐν παντὶ, οὐδέποτε ὅμως ἐξετράπησαν μέχρι προδοσίας, καὶ ὅτι μικρὰ, ἐλάχιστα μόνα προσκόμματα ἐπροξένησαν εἰς τὴν ἄμυναν τῆς πόλεως. Περὶ τὴν μεσημβρίαν διετάγησαν νὰ πορευθῶσιν πάντες εἰς τὰς θέσεις αὐτῶν· καὶ ἕκαστος ἔδραμε μετὰ χαρᾶς, ὅπου τὸ καθῆκον, ἡ τιμὴ καὶ ἡ πατρὶς προσεκάλει αὐτὸν, καί τοι γνωρίζων, ὅτι ἔμελλε νὰ προσφέρῃ θῦμα τὴν ζωὴν αὐτοῦ. Καὶ ἦσαν μὲν τὰ πάντα ἀπωλεσμένα ἤδη, ἀλλ' ἐπρόκειτο, ἵνα σώσωσι τὴν τιμήν. Ὁ δὲ αὐτοκράτωρ, ἀγορεύσας τὰ εἰκότα εἰς τοὺς συναθροισθέντας ἀρχηγοὺς τῶν διαφόρων θέσεων, ἐπορεύθη μετὰ τῶν πλείστων αὐτοῦ αὐλικῶν εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἁγίας Σοφίας, ἐν ᾧ μετέλαβε τῶν ἀχράντων μυστηρίων. Ἡ θεία μετάληψις ἐδόθη ἤδη εἰς τὴν θνήσκουσαν αὐτοκρατορίαν. Μετὰ ταῦτα ἐπιστρέψας διὰ τελευταίαν φορὰν εἰς τὰ ἀνάκτορα, παρεκάλεσε τοὺς πάντας νὰ τὸν συγχωρήσωσιν. Ἅπασα ἡ αὐλὴ ἐπνίγετο εἰς δάκρυα (α).

(α) Φραντζ. Σ. 279. Δούκ. Σ. 283. Βάρβ. Σ. 49—51. Λεωνάρδ. Χῖος.

ΑΛΩΣΙΣ ΤΗΣ ΠΟΛΕΩΣ.

ΤΗ 29 ΜΑΪΟΥ 1453 ΗΜΕΡΑ ΤΡΙΤΗ.

Περὶ τὸ μεσονύκτιον ἐσβέσθησαν καὶ τὰ τελευταῖα φῶτα τοῦ Τουρκικοῦ στρατοπέδου, ἵν' ἀναπαυθῇ ὁ στρατὸς ἐπὶ μικρὸν, ἄχρις ὅτου ἀρχίσῃ ἡ ἔφοδος (α). Ὁ δὲ αὐτοκράτωρ, συνοδευόμενος ὑπὸ τοῦ πιστοῦ αὐτῷ Φραντζῆ, περιῆλθεν ἔφιππος τὰ τείχη καὶ τοὺς πύργους, ἵνα ἐξετάσῃ αὐτοψεὶ τὰς θέσεις καὶ βεβαιωθῇ ὅτι ἕκαστος εἶνε πρόθυμος καὶ καλῶς παρεσκευασμένος. Ἅπαντες οἱ πύργοι καὶ τὰ τείχη ἦσαν κατειλημμένα, ἅπασαι αἱ πύλαι πεφρουρημέναι καὶ ἀσφαλῶς κεκλεισμέναι. Φθάσαντες ἐν τοῖς Καλλιγαρίοις, ἀφίππευσαν καὶ ἀνέβησαν εἰς τὸν παρὰ τὴν πύλην πύργον. Ἐκεῖ ἀκούσαντες ἐκτὸς τῶν τειχῶν φωνὰς ἀνθρώπων καὶ θόρυβον ἠρώτησαν περὶ τούτου τοὺς ἐν τῷ πύργῳ φρουρούς· οἱ δὲ εἶπον, ὅτι ὁ θόρυβος οὗτος ἐξηκολούθει δι' ὅλης τῆς νυκτός·

(α) Βάρβ. Σ. 51.

διότι οἱ Τοῦρκοι ἐκόμιζον ἐντὸς τῆς τάφρου (23) τὰ πρὸς ἔφοδον ἀπαιτούμετα. Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ τούτῳ ἤρξατο καὶ ἡ κατὰ θάλασσαν κίνησις. Αἱ τριήρεις ἤρχισαν νὰ πλησιάζωσιν εἰς τὰ τείχη, ἡ πρότερον παρεσκευασμένη γέφυρα ἐτέθη κατὰ τὸν μυχὸν τοῦ Κερατίου κόλπου, καὶ περὶ τὴν δευτέραν ὥραν, δὶς φωνήσαντος τοῦ ἀλέκτορος, ἤρχισεν ἡ ἔφοδος ἄνευ προηγουμένου σημείου (α). Ὁ Σουλτάνος εἶχε διῃρημένον τὸν στρατὸν αὐτοῦ εἰς τρεῖς φάλαγγας. Ἡ μὲν πρώτη τούτων συνέστηκεν ἐκ τῶν ἀδυνάτων, τῶν νεοσυλλέκτων καὶ τῶν ἀπομάχων (24), ἡ δὲ δευτέρα ἐξ ἀτάκτων καὶ ἡ τρίτη ἐκ Γιενιτσάρων. Κατήρξατο δὲ τῆς ἐφόδου ἡ πρώτη φάλαγξ, καὶ ὁ Σουλτάνος ἐσκόπευε διὰ τοῦ τρόπου τούτου ἢ νὰ κοπιάσῃ τὴν φρουρὰν, ἢ μάλιστα, ἂν αὕτη κατώρθωνε ν' ἀποκρούσῃ τὴν πρώτην ταύτην φάλαγγα, νὰ τὴν παρελκύσῃ ἐκτὸς τῆς πόλεως (β). Τὴν πρώτην ταύτην προσβολὴν ἀπέκρουσεν ἡ φρουρὰ γενναίως· αἱ κλίμακες κατεῤῥίφθησαν, οἱ δ' ἐφορμῶντες ἐφονεύθησαν, λιθοβολούμενοι καὶ διὰ τοῦ ὑγροῦ πυρὸς κατακαιόμενοι· ὅσοι δὲ, σωζόμενοι, ἔφευγον εἰς τὸ στρατόπεδον, κατεκόπτοντο ὑπὸ τῶν ὄπισθεν ἱσταμένων Τούρκων, ὥστ' ἠναγκάζοντο καὶ πάλιν νὰ προχωρήσωσι (γ). Ταὐτὰ δ' ἔπαθε καὶ ἡ δευτέρα φάλαγξ, ἥτις ἐν ἤχῳ σάλπιγγος καὶ τυμπάνου ἐφώρμησε κατὰ τῆς πύλης τοῦ Ἁγ. Ῥωμανοῦ, ὅπου ἵστατο ὁ αὐτοκράτωρ. Ἐνῷ ἡ φρουρὰ κατεκρήμνιζε τοὺς ἐφορμῶντας ἀπὸ

(α) Φραντζ. Σ. 280.
(β) Βάρβ. Σ. 52.
(γ) Βάρβ. Σ. 52. Φραντζ. 282.

τῶν προμαχώνων, ἐπροξένουν τὰ πυροβόλα μεγίστην φθορὰν εἰς τὰς πυκνὰς τάξεις τῶν Τούρκων. Ὁ Σουλτάνος ἐδέησε τότε νὰ προσαγάγῃ τοὺς Γιενιτσάρους.

Ἐνῷ δὲ οἱ ἄνδρες ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς μάχης εὑρισκόμενοι, διημφισβήτουν τοιουτοτρόπως ἑκάστην γῆς σπιθαμὴν εἰς τοὺς ἐχθρούς, ἐπληροῦντο αἱ τῆς πόλεως ἐκκλησίαι γυναικῶν, αἵτινες γονυπετεῖς θερμὰς ἀνέπεμπον τὰς δεήσεις πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὴν Θεοτόκον. Ἅπαντες οἱ μεγάλοι τῶν ἐκκλησιῶν κώδωνες ἔκρουον τὸ κρουσικίνδυνον. Οὕτως ἐξηκολούθει ἄχρι πρωίας ἡ ἔφοδος ἄνευ ἀποτελέσματος πρὸ πάντων κατὰ τὴν πύλην τοῦ Ἁγ. Ῥωμανοῦ· ἀλλ' ἐκυμαίνετο εἰσέτι αἰθερία ἡ σημαία τοῦ αὐτοκράτορος, ὅστις ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ τῶν μεγιστάνων αὐτοῦ περιστοιχούμενος, ἐμάχετο ἐνταῦθα μετ' ἀπαραμίλλου ἡρωϊσμοῦ ὑπὲρ τοῦ τελευταίου ἀδάμαντος τοῦ ἑαυτοῦ στέματος. Οὐχ' ἧττον δ' ἀξίους τῆς τιμῆς ἀπέδειξαν ἑαυτοὺς καὶ οἱ ἀρχηγοὶ τῶν ἄλλων θέσεων (α). Περὶ τὴν τρίτην πρωϊνὴν ὥραν ὑπερμεγέθης τις σφαῖρα τοῦ μεγάλου πυροβόλου, προσβαλοῦσα τὰ ἐπεσκευασμένα τείχη, κατέστρεψε μέρος αὐτῶν, ὅπου ἵσταντο οἱ Βενετοί, καὶ πυκνὰ κονιορτοῦ νέφη ἀνύψωσεν εἰς τὴν ἀτμοσφαῖραν. Ἀκατασχέτως ὥρμησε τότε πρὸς τὸν κονιορτὸν αὐτὸν ἑτέρα τῆς ἐφόδου φάλαγξ καὶ τριακόσιοι Τοῦρκοι ὑπερέβησαν τὰ ἐξωτερικὰ τείχη, ἀλλὰ διὰ τῆς συνδρομῆς τῶν ἀγώνων καὶ τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Βενετῶν οἱ εἰσδύσαντες μέρος μὲν ἐφονεύθησαν, μέρος δὲ ἐξώσθησαν (β).

(α) Βάρβ. Σ. 53.
(β) Ὁ αὐτὸς Σ. 54.

Κατὰ θάλασσαν δὲ ἤρξατο τῆς προσβολῆς ὁ ἐν Βεσσίκ-τάσς στόλος, ὅστις, ἄρας τὰς ἀγκύρας περὶ τὴν τρίτην ὥραν κατέπλευσεν ἔμπροσθεν τῆς ἀλύσεως. Μικρὸν δ' ἐκεῖ παραμείνας, χωρὶς νὰ τολμήσῃ νὰ προσβάλῃ τὰ παρὰ τὴν ἄλυσιν σταθμεύοντα χριστιανικὰ πλοῖα, ἐξέπλευσεν εἰς τὴν Προποντίδα, καὶ ἐπλησίασεν εἰς τὴν Ἰουδαϊκὴν συνοικίαν, ὅπου ἐξῆλθον τὰ πληρώματα πρὸς λεηλασίαν (α). Τὰ δ' ἐν τῷ Κόλπῳ Τουρκικὰ πλοῖα ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Ζαγανοῦ πασσᾶ διεύθυνον κυρίως τὴν προσβολὴν αὐτῶν κατὰ τοῦ σημερινοῦ Φαναρίου, ὅπου ὁ Λουκᾶς Νοταρᾶς, γενναίως ἀντιταξάμενος, ἀπέκρουσεν αὐτούς (β).

Ὁ Σουλτάνος, παρών, ἐνεψύχου τοὺς στρατιώτας, πῇ μὲν κολακεύων ἐν λόγοις, πῇ δὲ ἀπειλῶν καὶ τῷ σιδηρῷ χρώμενος ῥοπάλῳ αὐτοῦ, διαφυλαττομένῳ καὶ ἄχρι τῆς σήμερον ἐν τῷ ὁπλοστασίῳ, τῷ πάλαι ναῷ τῆς Ἁγ. Εἰρήνης. (γ). Ἑτέρα σφαῖρα τοῦ μεγάλου πυροβόλου κατηδάφισε καὶ πάλιν μέρος τῶν τειχῶν· ἐν τῷ ἅμα δὲ εἰς ὀλιγώτερον ἑνὸς τετάρτου τῆς ὥρας ἐνέπλησαν τὸν μεταξὺ τῶν τειχῶν περίβολον πλείονες ἢ τρισμύριοι Τοῦρκοι· προσδραμόντων δὲ καὶ ἄλλων ἀνέβη ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν μέχρις 70000. Ἡ φρουρὰ προσέβαλλεν αὐτοὺς ἀπὸ τῶν ἐπάλξεων καὶ ἐκ τῶν θυρίδων τῶν πύργων, λιθοβολοῦσα, πυροβολοῦσα καὶ τῷ ὑγρῷ πυρὶ κατακαίουσα, καὶ τὸ δρέπανον τοῦ θανάτου τόσον ἄφθονον ἐποίησε θερισμόν, ὥστε ὁ αὐτόπτης Βάρβαρος λέγει,

(α) Βάρβαρ. Σ. 56.
(β) Βάρβαρ. Σ. 56. Φραντζ. Σ. 281.
(γ) Δούκ. Σ. 284.

ὅτι 20, 40, 80 καμήλων θὰ ἦτο χρεία ἵνα ἀποκομίζωνται οἱ νεκροί (α). Ὅπως ἀναβῶσι δὲ ἐπὶ τὸ ἐσωτερικὸν τεῖχος ἐπάτουν ἀλλήλων τοὺς ὤμους οἱ Τοῦρκοι καὶ ἀδιακόπως ἐπανελάμβανον τὰς δοκιμὰς ταύτας, ἀλλ' οὐδὲν ἤνυον (β).

Ἡ φρουρὰ τῆς πύλης τοῦ Ἀγ. Ῥωμανοῦ εἶχεν ἤδη ἀρχίσει νὰ ὑποχωρῇ, ὅτε Θεόφιλος ὁ Παλαιολόγος καὶ Δημήτριος ὁ Κανταχουζηνὸς βοηθήσαντες μετὰ τῶν ἐφέδρων ἀπέκρουσαν πάλιν τοὺς Τούρκους. Ὁ αὐτοκράτωρ, ἰδὼν τὸν ἀντιπερισπασμὸν τοῦτον, ἐνεθάῤῥυνε τοὺς στρατιώτας. «Συστρατιῶται καὶ ἀδελφοί, εἶπε, στῆτε ἀνδρείως παρακαλῶ ὑμᾶς διὰ τοὺς οἰκτιρμοὺς τοῦ Θεοῦ, ὅτι τὰ νῦν θεωρῶ τὸ πλῆθος τῶν ἐναντίων ἀρχὴν λαμβάνειν συγκοπὴν ποιῆσαι· καὶ ὀλίγον διασκεδάζονται καὶ οὐ κατὰ τὴν τάξιν αὐτῶν καὶ συνήθειαν ἔρχονται· καὶ ἡ νίκη, ἐλπίζω εἰς Θεὸν τοῦ εἶναι ἡμετέρα. Λοιπὸν ἀδελφοί, χαίρετε· ὅτι ὁ πολύτιμος στέφανος ἡμῖν ἔσεται, οὐχὶ μόνον φθαρτὸς καὶ γήϊνος, ἀλλὰ καὶ ἐπουράνιος. Ὁ Θεός, ὃς ὑπὲρ ἡμῶν πολεμεῖ, δειλίᾳ κατέχει τὸ πλῆθος τῶν ἀσεβῶν (γ).»

Καὶ ταῦτα τοῦ βασιλέως λέγοντος, ἐπληγώθη διὰ βέλους εἰς τὴν χεῖρα, ἢ κατ' ἄλλους εἰς τὸν πόδα, ὁ Γενουαῖος στρατηγός, Ἰωάννης Ἰουστινιανὸς καὶ καταβληθεὶς ὑπὸ τοῦ ἐκ τῆς πληγῆς πόνου, ἀπῆλθε, ἐγκαταλιπὼν τὴν θέσιν αὐτοῦ, ἵνα ἐπιδέσῃ τὴν πληγήν του. Ὁ αὐτοκράτωρ ἰδὼν τοῦτο ἠρώτησεν αὐτὸν ποῦ ὑπάγει;

(α) Βάρβ. Σ. 54—55. Δούκ. Σ. 285. Φραντζ. Σ. 282.
(β) Φραντζ. Σ. 282.
(γ) Φραντζ. Σ. 283.

«Ἐκεῖσε ἀπεκρίνατο ὁ Ἰουστινιανὸς, ὅπου ὁ Θεὸς ὁδηγεῖ τοὺς Τούρκους.» Ἀδελφὲ, λέγει αὐτῷ ὁ Κωνσταντῖνος, τί τοῦτο πεποίηκας; Στρέψον ἐν τῷ διατεταγμένῳ σου τόπῳ· ἡ πληγὴ αὕτη ὀλίγον τί ἐστι. Στρέψον, ὅτι τὰ νῦν ἡ πλείων ἀνάγκη ἐστίν. Ἡ πόλις εἰς χεῖράς σου κρέμαται, ἵνα λυτρώσῃς αὐτήν.» Ἀλλ' ὁ Ἰουστινιανὸς, οὐδὲν ἀποκρινάμενος, ἀπῆλθεν εἰς Γαλατᾶν (25) (α). Τὴν ἕνεκα τῆς φυγῆς αὐτοῦ ἐγερθεῖσαν ἀθυμίαν ἐπροσπάθει ὁ αὐτοκράτωρ νὰ διασκεδάσῃ διὰ τῆς παρουσίας αὐτοῦ καὶ διὰ παρακελευσματικῶν λόγων. Ἀλλ' οἱ Τοῦρκοι παρατηρήσαντες τὴν ἔλλειψιν καὶ τὴν σύγχυσιν ταύτην, ὥρμησαν ἐκ νέου. Γιενίτσαρος δέ τις, Χασάνης τοὔνομα, ἐκ Λωπαδίου, ἀνὴρ γιγαντώδους ἰσχύος, ἔχων περὶ αὐτὸν τριάκοντα ἑταίρους, ἔδραμε πρὸς ὃ μέρος παρετήρησε τὴν ἀταξίαν ταύτην. Ἡ φρουρὰ ἀντετάχθη, τοξεύουσα καὶ λιθοβολοῦσα καὶ δέκα ὀκτὼ ἐξ αὐτῶν διεσκόρπισεν· ἀλλ' ὁ Χασάνης, ἀνενδότως προχωρῶν, κατώρθωσε νὰ ἐπιβῇ τοῦ τείχους καὶ μετ' αὐτὸν καὶ οἱ ἕτεροι οἱ συνακολουθοῦντες αὐτῷ· ἡ δὲ εὐάριθμος τοῦ μέρους τούτου φρουρὰ δὲν ἠδύνατο νὰ τοὺς ἐμποδίσῃ. Ἀλλ' ἤδη ἐξήφθη ὁ πόλεμος ἐπὶ τοῦ τείχους. Ὁ δὲ Χασάνης, λιθοβοληθεὶς, κατεῤῥίφθη· καὶ πάλιν δ' ἐγερθεὶς ἐπὶ τῶν γονάτων αὐτοῦ, κατελιθοβολήθη πανταχόθεν καὶ τέλος ἐφονεύθη. Τῶν ἐπιλοίπων δὲ Τούρκων, τῶν σὺν αὐτῷ, ἄλλοι μὲν κατεκόπησαν, ἄλλοι δὲ ἐξώσθησαν (β).

Οὐχ' ἧττον δὲ καρτερὸς ἐγίνετο ὁ ἀγὼν καὶ κατὰ τὰ

(α) Φραντζ. Σ. 283—284. Χαλκοκονδ. Σ. 453. Λεωνάρδ. Σ. 98. — (β) Φραντζ. Σ. 284—285.

ἄλλα μέρη, ὅπου οἱ Ἕλληνες ἐξέῤῥιπτον τῶν τειχῶν τοὺς ἐφορμῶντας Τούρκους, ὅτ' αἴφνης εἶδον ἑαυτοὺς οἱ Χριστιανοὶ ἐξόπισθεν προσβαλλομένους. Πεντήκοντα δηλαδὴ περίπου Τοῦρκοι, ἰδόντες ἀνοικτὴν τὴν Ξυλόκερκον καὶ εἰσδύσαντες δι' αὐτῆς, ἀνέβησαν ἀμέσως ἐπὶ τὰ τείχη καὶ διευθύνθησαν πρὸς τὴν πύλην τῆς Ἀδριανουπόλεως. Ὅπου δὲ τῶν τειχῶν ἐφαίνοντο οὗτοι, ἐτίθεντο ἔξωθεν κλίμακες καὶ ἕτεροι Τοῦρκοι ἐπανέβαινον, ἄχρις οὗ τέλος ἐπέπεσον κατὰ τὰ νῶτα τοῦ αὐτοκράτορος (α). Ἐξαίφνης λοιπὸν ἠκούσθη φωνὴ ὅτι οἱ Τοῦρκοι εἰσὶν ἐντὸς τῆς πόλεως, καὶ πάντες ἔτρεχον πρὸς τὸν λιμένα, ἵνα καταφύγωσιν ἐπὶ τὰ πλοῖα. Ἀλλ' οἱ φρουροὶ τῶν πυλῶν ἤθελον νὰ ἐμποδίσωσι τοὺς φεύγοντας, πιστεύοντες κατά τινα προφητείαν, ὅτι ἔμελλον νὰ προχωρήσωσιν ἐν τῇ πόλει μέχρι τοῦ Φόρου τοῦ Ταύρου (Ἀβρὰτ-παζὰρ), ἀλλ' ἔπειτα ἤθελον ἐξωσθῆ μέχρι Περσίας. Ὅπως ἀναγκάσωσι λοιπὸν τοὺς φεύγοντας νὰ μείνωσι, κλείσαντες τὰς θύρας, ἔῤῥιψαν τὰς κλεῖς ἔξω τῶν τειχῶν εἰς τὴν θάλασσαν (β).

Ὁ αὐτοκράτωρ ἠθέλησε καὶ πάλιν ν' ἀντιπαραταχθῇ κατὰ τῶν ἐφορμώντων Τούρκων, ἀλλὰ πᾶσα ἐλπὶς εἶχεν ἤδη ἐκλείψει. Ἀνεὶς τότε τὸν χαλινὸν τοῦ ἵππου του, ὥρμησε ξιφήρης πρὸς τὴν πύλην τοῦ Ἁγ. Ῥωμανοῦ, θάνατον καὶ φθορὰν εἰς τὰς τάξεις τῶν ἐχθρῶν φέρων. Δεξιόθεν αὐτοῦ ἐμάχετο ὡς ἀετὸς ὁ Δὸν Φραγκίσκος ἐκ Τολέδου. Ὁ Θεόφιλος Παλαιολόγος, «θέλω θανεῖν μᾶλλον ἢ ζῆν» ἀνακράξας, ἐῤῥίφθη εἰς τὸ μέσον

(α) Δούκ. Σ. 285—286.
(β) Χαλκοκονδ. Σ. 254.

τῶν ἐχθρῶν θύων καὶ διασκορπίζων αὐτούς. Ὁ Καντακουζηνὸς ἔπεσε παρὰ τὸν αὐτοκράτορα μαχόμενος. Ἰωάννης ὁ Δαλματηνὸς ἔπραξε τέρατα ἀνδραγαθίας, καὶ εἰσέτι ἐμαίνετο ὁ πόλεμος μεταξὺ τῆς τοῦ Ἁγ. Ῥωμανοῦ καὶ τῆς Χαρσίας πύλης, ὅπου τὸ μέγα πυροβόλον εἶχε κατεδαφίσει τὰ τείχη μέχρι τοῦ προσεχοῦς πύργου. Οἱ Ἕλληνες, ἀφήσαντες τότε τὰ ἐξωτερικὰ τείχη, ἐδοκίμασαν νὰ εἰσέλθωσιν εἰς τὰ ἐσωτερικὰ καὶ εἰς τὴν πόλιν διὰ τῆς Χαρσίας πύλης. Ἀλλ' οἱ Τοῦρκοι ἐπικείμενοι ἐφείποντο, καὶ μετ' ὀλίγον τοσοῦτος ἐγένετο ὁ σωρὸς τῶν ἐν τῇ τάφρῳ καὶ τῶν μεταξὺ τῶν πύργων νεκρῶν, ὥστε ἦτον ἀδύνατον νὰ εἰσδύσῃ τις διὰ τῆς πύλης. Ἅπαντες λοιπὸν ὥρμησαν διὰ τοῦ παρὰ τὴν πύλην ταύτην μεγάλου ῥήγματος καὶ φίλοι καὶ ἐχθροὶ κατέκλυσαν παραχρῆμα τὴν πόλιν (α). Μάτην ἀνθίστατο κατὰ τοῦ ὁρμητικοῦ τούτου χειμάῤῥου ὁ αὐτοκράτωρ· συμπαρασυρθεὶς ὑπ' αὐτοῦ καὶ ὅλος ἐν ἀπελπισίᾳ ἀνέκραξεν. «Οὐκ ἔστι τις τῶν Χριστιανῶν τοῦ λαβεῖν τὴν κεφαλήν μου ἀπ' ἐμοῦ; » Ταῦτα δὲ λέγων ἐπλήγη κατὰ πρόσωπον ὑπό τινος ἀζάπη· καὶ τοῦτον μὲν ἐφόνευσεν ὁ αὐτοκράτωρ, ἕτερος δ' ὄπισθεν πλήξας ἐφόνευσεν αὐτόν. Ὁ Τοῦρκος ἠγνόει ὅτι ὁ πεσὼν ἦτον ὁ αὐτοκράτωρ, διὰ τοῦτο ἔμεινε μεταξὺ τῶν ἄλλων κείμενος ὁ νεκρὸς αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ Σαντζιακτὰρ-Γιοκουσού. Οὕτω λοιπὸν κατεστράφη ἡ Βυζαντινὴ Ἑλληνικὴ αὐτοκρατορία καὶ ὁ τελευταῖος αὐτοκράτωρ Κωνσταντῖνος Δραγάσης ὁ Παλαιολόγος ἄγων τὸ τεσσαρακοστὸν ἔννατον ἔτος τῆς ἡλικίας αὐτοῦ ἔπεσε προμαχόμενος αὐτῆς (β).

(α) Δούκας Σ. 286 — (β) Δούκας Σ 287.

Παρ' οὐδενὸς κωλυόμενοι ὥρμησαν τότε οἱ Τοῦρκοι καθ' ἅπαντα τὰ μέρη τῆς Πόλεως διασκεδασθέντες, καὶ πᾶν τὸ πρὸ ποδῶν κατασφάττοντες, οὔτε γένους, οὐθ' ἡλικίας, οὔτε ἀξιώματος φειδόμενοι. Ἀποσπῶντες δὲ ἀπὸ τῶν δημοσίων οἰκοδομῶν τὰ αὐτοκρατορικὰ σύμβολα, ὕψωνον ἐπ' αὐτῶν τὴν Τουρκικὴν σημαίαν. Αἱ περαιτέρω λεπτομέρειαι τῆς τρομερᾶς ταύτης σκηνῆς εἰσὶν ἀρκούντως γνωσταί· διότι ἅπασαι αἱ περιγραφαὶ τῶν ὑπὸ τῶν Τούρκων ἁλωθεισῶν πόλεων εἰσὶν ὅμοιαι. Διὰ ταῦτα εἶνε περιττὸν νὰ κοσμήσωμεν ἡμεῖς τὴν σκηνὴν διὰ τῆς φαντασίας. Ἀκολουθήσωμεν λοιπὸν τοῖς αὐτόπταις ἱστορικοῖς ἐν τῇ προόδῳ τῆς ἁλώσεως, τὴν τύχην τῆς γενναίας φρουρᾶς ἀνερευνῶντες.

Ἀφ' οὗ οἱ Τοῦρκοι, εἰσελθόντες ἤδη νικηταὶ εἰς τὴν πόλιν, ἐφόνευσαν δισχιλίους περίπου ἐκ τῆς φρουρᾶς ἄνευ ἀντιστάσεως, ἐγνώρισαν τότε τὴν πραγματικὴν ἀδυναμίαν τῶν πολιορκουμένων καὶ κατέπαυσαν οἴκοθεν τὴν σφαγὴν (26). Διότι οἱ Τοῦρκοι εἰσὶ φύσει φιλοχρήματοι καὶ φιλάρπαγες· καὶ ἡ φυσικὴ αὕτη ἰδιότης ἐπενήργησε τότε πολλῷ ἰσχυρότερον ἢ πᾶσα διαταγὴ τοῦ Σουλτάνου. Ὅθεν οὐδὲν ἄλλο διενοοῦντο ἤδη οἱ νικηταί, ἢ τίνι τρόπῳ μόνον ν' ἁρπάσωσιν ὡς πλείστους αἰχμαλώτους καὶ λάφυρα (α). Καὶ τὰ πληρώματα δὲ τοῦ στόλου, ἰδόντες τὴν Τουρκικὴν σημαίαν κυμαινομένην ἐν τῇ πόλει, ἐξῆλθον εἰς τὴν ξηρὰν καὶ ἀποθέσαντες ἐπὶ τὴν ἀκτὴν τὰ ὅπλα καὶ τὰς σκευὰς αὐτῶν, ὅπως δύνωνται νὰ φέρωσιν ὡς πλεῖστα λάφυρα, εἰσέδυσαν εἰς τὴν πόλιν. Ὅσοι Τοῦρκοι εἰσήρχοντο εἴς τινα οἰκίαν

(α) Δούκ. Σ. 287.

πρὸς διαρπαγήν, ἀνύψουν ἐπ' αὐτῆς Τουρκικήν τινα σημαίαν, καὶ τὸ σημεῖον τοῦτο ηὐλαβοῦντο οἱ λοιποὶ πορθηταὶ καὶ δὲν εἰσήρχοντο εἰς αὐτήν (α). Τινὲς εἰσῆλθον εἰς τὴν Μονὴν τῆς χώρας, τὰ νῦν Καρὶ-Τσαμί, ἐν ᾗ ἐφυλάττετο ἡ εἰκὼν τῆς Ὁδηγητρίας. Οἱ Γιενίτσαροι διήρεσαν τὴν εἰκόνα εἰς τέσσαρα τμήματα καὶ ἔβαλον κλῆρον ἐπ' αὐτῶν (β).

Ὁ δὲ Ἰουστινιανός, εὑρισκόμενος ἤδη ἐπὶ τοῦ πλοίου του ἐν τῷ λιμένι πρὸς θεραπείαν τῆς πληγῆς του, μαθὼν παρὰ τῶν φευγόντων τὴν τῆς πόλεως ἅλωσιν, ἐξέπλευσε καὶ ἀφιχθεὶς εἰς Χίον, ἐτελεύτησεν ἐκεῖ μικρὸν μετὰ ταῦτα, συντριβεὶς τὴν καρδίαν (γ). Οἱ δὲ Κρῆτες ναῦται, οἵτινες ἐφρούρουν τοὺς παρὰ τὴν εἴσοδαν τοῦ λιμένος πύργους Βασιλείου, Λέοντος καὶ Ἀλεξίου, ἐμάχοντο ἔτι γενναίως καὶ οὐδὲ ν'ἀκούσωσιν ἤθελον περὶ παραδόσεως. Ὁ Σουλτάνος, ὅστις πολλάκις ἀπέδειξεν, ὅτι ἐτίμα καὶ ἐν τοῖς ἐχθροῖς αὐτοῦ τὴν ἀνδρίαν, ἐπέτρεψεν αὐτοῖς ν'ἀπέλθωσιν ἔνοπλοι εἰς τὰ πλοῖα των, ὅπερ οἱ γενναῖοι οὗτοι μετὰ δυσαρεσκείας ἔπραξαν (δ). Οἱ ἀδελφοὶ Παῦλος, Ἀντώνιος καὶ Τρωΐλος Βουκιάρδοι, οἵτινες ἐνεκαρτέρουν ἔτι κατὰ τὴν πύλην τῆς Ἀδριανουπόλεως μαχόμενοι, ἠναγκάσθησαν, περικυκλωθέντες ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν, νὰ καταπαύσωσι τὸν ἀνωφελῆ ἀγῶνα καὶ νὰ σκεφθῶσι περὶ τῆς σωτηρίας αὐτῶν. « Ὢ! φρίξον Ἥλιε! ἀνέκραξεν ὁ Παῦλος, ὢ στέναξον Γῆ! Ἑάλω ἡ

(α) Βάρβ. Σ. 56—57.
(β) Δούκ. Σ. 288.
(γ) Δούκ. Σ. 295—296. καὶ τὴν Βουλλιάλδου σημείωσιν εἰς τοῦτο. Σ. 620.
(δ) Φραντζ. Σ. 287.

πόλις, ἡμᾶς δὲ τοῦ πολεμεῖν παρῆλθεν ἡ ὥρα· ἀλλ' ὑπὲρ τῆς σωτηρίας ἡμῶν εἰ δυνατὸν φροντίσωμεν ». Κατώρθωσαν δὲ, διασχίσαντες τοὺς ἐχθροὺς, νὰ σωθῶσιν εἰς τὸν Γαλατᾶν (α). Ὁ Καρδινάλιος Ἰσίδωρος, μετεμφιεσθεὶς, ᾐχμαλωτίσθη καὶ ἐπωλήθη ἐν Γαλατᾷ, ὅθεν κατώρθησε βραδύτερον νὰ ἐκφύγῃ (β). Ὁ Ἱστοριογράφος Φραντζῆς, αἰχμαλωτισθεὶς, ἠγοράσθη μετὰ τῆς οἰκογενείας αὐτοῦ παρὰ τοῦ ἀρχιϊπποκόμου τοῦ Σουλτάνου. Καὶ αἱ μὲν θυγατέρες αὐτοῦ καὶ ὁ υἱὸς ἐκλείσθησαν ἕνεκα τῆς καλλονῆς αὐτῶν εἰς τὸ χαῤῥέμιον τοῦ Σουλτάνου, ὁ δὲ Φραντζῆς μετὰ τῆς συζύγου αὐτοῦ ἐξαγορασθέντες ἀπέσωσαν μετὰ ταῦτα εἰς Πελοπόννησον (γ).

Ὁ Λιμενάρχης Ἀλωύσιος Διέδος, μεταβὰς εἰς Γαλατᾶν, συνεσκέφθη μετὰ τοῦ δημάρχου αὐτοῦ, τίνι τρόπῳ νὰ σώσωσι τὰ πλοῖα ἀπὸ τῶν ἐχθρῶν. Ὁ Δήμαρχος ὑπεσχέθη μὲν νὰ πέμψῃ εὐθὺς περὶ τούτου πρέσβεις πρὸς τὸν Σουλτάνον, ἀλλ' ὅμως οὐδὲν ἔπραξεν. Ὁ Διέδος καὶ ἀμφότεροι οἱ συμπλωτῆρες αὐτοῦ, ὁ πλοίαρχος Βαρθολομαῖος Φιουριάνος καὶ ὁ συγγραφεὺς τοῦ ἡμερολογίου Νικόλαος Βάρβαρος, ἔμενον ἐν τούτοις ἐν Γαλατᾷ· ἀλλ' αἴφνης παρατηρήσαντες, ὅτι τὰ ἐν τῷ λιμένι πλοῖα ἦσαν ἕτοιμα νὰ ἐκπλεύσωσιν, ἔσπευσαν νὰ κα-

(α) Φραντζ. Σ. 286.
(β) Χαλκοκονδ. Σ. 455.
(γ) Φραντζ. Σ. 309. Τὸν αἰχμαλωτισθέντα τοῦτον δεκατετραετῆ υἱὸν τοῦ Φραντζῆ Ἰωάννην ἀνεῖλεν αὐτοχειρίᾳ ὁ ἀσεβέστατος καὶ ἀπηνέστατος Ἀμηρᾶς (Σουλτάνος), μὴ θελήσαντα νὰ ἐνδώσῃ εἰς τὴν αἰσχρὰν καὶ παρὰ φύσιν ἀτίμωσιν, εἰς ἣν τὸν ἠνάγκαζεν, ὡς διηγεῖται, ὀλοφυρόμενος ὁ δύστηνος πατὴρ τοῦ παιδὸς Φραντζῆς. Βιβλ. Δ΄. κεφ. 14. Σ. Μ.

ταλάβωσι τὰ πλοῖα αὐτῶν. Ἀποπρισθείσης δὲ τῆς ἀλύσεως, ἐξέπλευσαν τὰ ἐν τῷ Κερατίῳ κόλπῳ Βενετικὰ πλοῖα καὶ διέτριψαν ἐν Βεσσὶκ-τὰσς μέχρι μεσημβρίας, ἀναμένοντα μὴ τυχὸν προσέλθῃ τις ἔτι. Ἐπειδὴ δὲ οὐδεὶς ἄχρι τῆς ὥρας ταύτης ἐφάνη, ἀνήχθησαν, σφοδροῦ πνέοντος βοῤῥᾶ, καὶ διελθόντα παρὰ τὸν Τουρκικὸν στόλον, οὗτινος τὰ πληρώματα ἠσχολοῦντο, ὥς εἴρηται, εἰς τὴν διαρπαγὴν τῆς πόλεως, ἐσώθησαν εὐτυχῶς. Ἦσαν δὲ τὰ ἐκφυγόντα πλοῖα τὰ ἑξῆς. Ἡ τριήρης τοῦ Ἀλωϋσίου Διέδου, ἡ τοῦ Ἱερωνύμου Μωρεσίνη, ἡ τοῦ Δολφίνου ἐκ Τραπεζοῦντος, ἥτις ὅμως μετὰ μεγάλης δυσκολίας μόλις ἠδύνατο νὰ κυβερνηθῇ, διότι ἑκατὸν ἑξήκοντα ἄνδρες τοῦ πληρώματος αὐτῆς εἶχον ἤδη φονευθῇ κατὰ διαφόρους μάχας, ἡ τοῦ Γαβριὴλ Τρεβισάνου (οὗτος αἰχμαλωτισθεὶς ἔμεινεν)· ἡ τοῦ Ἱππότου Ζαχαρία Γριώνη ἐκ Κρήτης, ἥτις ὅμως συνελήφθη μετὰ ταῦτα ὑπὸ τῶν Τούρκων καὶ τρία πρὸς τούτοις Κρητικὰ πλοῖα τοῦ Ἰωάννου Βενιέρη, τοῦ Ἀντωνίου Φιλαμμάτη καὶ ἓν ἀνώνυμον. Ἐν δὲ τῷ λιμένι ἐναπελείφθησαν δέκα πέντε πλοῖα, ἤγουν πέντε αὐτοκρατορικά, ἓν Ἀγκωνητανὸν καὶ ἐννέα Γενουαϊκά. Πάντα ταῦτα ἦσαν ἀφωπλισμένα καὶ ἔπεσαν εἰς τὰς χεῖρας τῶν Τούρκων. Ἑπτὰ δ' ἕτερα Γενουαϊκὰ πλοῖα σταθμεύοντα παρὰ τὴν ἅλυσιν, ὡσαύτως τὸ ὑπὸ τὰ τείχη τοῦ Γαλατᾶ ναυλοχοῦν πλοῖον τοῦ Γενουαίου Γεωργίου Δορία, κατώρθωσαν περὶ τὴν ἑσπέραν νὰ ἐκφύγωσιν (α). Οἱ δ' ἐν τῇ Πόλει Βενετοὶ ἔμποροι, ὅσοι δὲν ἐφονεύθησαν ὑπὸ τῶν Τούρκων καὶ ὅσοι δὲν ἠδηνήθησαν νὰ

(α) Βάρβ. Σ. 58—59.

φύγωσιν, ἐκρύβησαν εἰς ὑπόγεια, ἀλλ' ἀνευρεθέντες ἔπειτα ἐξηνδραποδίσθησαν (α). Ὁ Ὀρχὰν, μετεμφιεσθεὶς εἰς μοναχὸν, ἐπήδησε διά τινος θυρίδος τοῦ πύργου του ἐκτὸς τῆς πόλεως, ὅπου ἠχμαλωτίσθη μετὰ πολλῶν ἄλλων Ἑλλήνων ὑπό τινος πλοιάρχου Τούρκου. Εἷς δὲ τῶν Ἑλλήνων τούνων αἰχμαλώτων, καταπραγματευσάμενος αἰσχρῶς τὴν ἑαυτοῦ ἐλευθερίαν, ἐπρόδωσε τὸν Ὀρχὰν, ὅντινα ὁ πλοίαρος Τοῦρκος παρευθὺς ἀπεκεφάλισεν (β). Ὁ Ἱερώνυμος Μηνῶτος καὶ ὁ Πέτρος Ἰουλιανὸς, ὁ μὲν τῆς Ἱσπανίας, ὁ δὲ τῆς Βενετίας πρόξενος συνελήφθησαν ὡσαύτως αἰχμάλωτοι. Τέλος ὁ μέγας Δοὺξ Λουκᾶς Νοταρᾶς, ἐγκαταλειφθεὶς ὑπὸ πάντων, ἐπορεύετο εἰς τὸν πύργον, ὃν κατῴκει ἡ ἄῤῥωστος σύζυγός του καὶ τὰ τέκνα του, ἀλλ' εὑρὼν ἐκεῖ πολλοὺς Τούρκους, ζητοῦντας νὰ ἐκβιάσωσι τὴν εἴσοδον τοῦ πύργου, καὶ συμπλακεὶς μετ' αὐτῶν ἐζωγρήθη (27). Ὁ δὲ Σουλτάνος μαθὼν τὰ περὶ τούτου διέταξεν ἵνα φυλάττωσιν αὐτὸν ἐντὸς τοῦ πύργου του (γ).

Ὁ Βάρβαρος σημειώνει ἐν τῷ ἡμερολογίῳ αὐτοῦ, ὅτι οἱ αἰχμαλωτισθέντες ἦσαν περὶ τὰς 60000 τὸν ἀριθμὸν, ἡ δὲ τῶν λαφύρων ἀξία 300000 δουκάτα. Πολὺν δὲ χρόνον μετὰ ταῦτα θέλοντες οἱ Τοῦρκοι νὰ εἴπωσι περί τινος ὅτι εἶνε βαθύπλουτος, ἔλεγον παροιμιωδῶς, ὅτι αὐτὸς ἦτο παρὼν εἰς τὴν λεηλασίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Μετὰ τὴν γενικὴν ταύτην ἔποψιν τῶν ἐν τῇ πόλει καὶ κατὰ τὰ διάφορα μέρη αὐτῆς συμβάντων ἄγε περάνω-

(α) Βάρβ. Σ. 55.
(β). Δούκ. Σ. 301. Χαλκοκονδ. Σ. 455.
(γ). Δούκ. Σ. 295.

μεν ἤδη τὸ φρικῶδες τοῦτο δρᾶμα, περιγράφοντες τὴν τύχην τῆς Ἁγίας Σοφίας καὶ τὰ ἐν αὐτῇ διαδραματουργήθεντα αἴσχιστα ἀθεμιτουργήματα· διότι ἐνταῦθα, ὡς ἐν κατόπτρῳ ἀπεικονίζεται ὅλη ἡ Τουρκικὴ ὠμότης καὶ καταφαίνεται ὁ τρομερὸς χαρακτὴρ τῆς τοῦ Ἰσλαμισμοῦ νίκης κατὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἐπειδὴ κατά τινα ψευδοπροφητείαν οἱ Τοῦρκοι ἔμελλον νὰ προχωρήσωσιν ἐντὸς τῆς Πόλεως μέχρι τοῦ κίονος τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου, ἐνταῦθα δὲ ἄγγελος καταβὰς ἐξ οὐρανοῦ, ἤθελε δώσει ῥομφαίαν σὺν τῇ βασιλείᾳ εἰς ἄνθρωπόν τινα παρὰ τὸν κίονα τοῦτον ἱστάμενον, ἵν' ἀποδιώξῃ τοὺς Τούρκους μέχρις ὁρίων Περσίας, διὰ τοῦτο ἀπὸ τῆς ἕκτης πρωϊνῆς ὥρας, ἔτρεχον σύμπαντες οἱ τῆς πόλεως κάτοικοι εἰς τὴν Ἁγίαν Σοφίαν, ἥτις μετὰ μικρὸν ἐνεπλήσθη παντὸς εἴδους καὶ γένους ἀνθρώπων ἀπὸ τῶν κάτω εἰς τὰ ἄνω. Τότε ἐκλείσθησαν αἱ θύραι τοῦ ναοῦ καὶ ἅπαντες οἱ ἐν αὐτῷ, τρέμοντες καὶ προσευχόμενοι, ἀνέμενον τὸ ἀποβησόμενον. Ἔφθασαν μετ' ὀλίγον καὶ οἱ Τοῦρκοι καὶ, κατασυντρίψαντες διὰ πελέκεων τὰς πύλας, εἰσῆλθον καὶ ἔσυραν πάντας ὡς πρόβατα εἰς τὴν αἰχμαλωσίαν. Ἄνευ διακρίσεως ἡλικίας ἢ τάξεως ἐδεσμεύοντο ἀνὰ δύο, οἱ μὲν ἄνδρες διὰ σχοινίων, αἱ δὲ γυναῖκες διὰ τῶν πλοκάμων καὶ τῶν ζωστήρων αὐτῶν καὶ οὕτως ἐξήγοντο. Ἄλλοι συνέτριβον τὰ ἱερὰ σκεύη, τὰς λυχνίας, τοὺς σταυροὺς, τὰς εἰκόνας, ἀπέσπων τοὺς ἐπενδύτας τῶν ἁγίων τραπεζῶν, τοὺς ὁποίους καταστρώνοντες χαμαὶ ἔτρωγον καὶ ἔπινον ἐπ' αὐτῶν, ἐβίαζον παῖδας καὶ παρθένους καὶ ἐσίτιζον τοὺς ἵππους αὐτῶν. Ἐν ἑνὶ λόγῳ τὰ φρικώδη τῆς ἐρημώσεως δεινὰ ἔφθασαν εἰς τὸν κολοφῶνα. Ἡ

Κωνσταντινούπολις ἦτον ἤδη εἰς τὰς χεῖρας τῶν Τούρκων καὶ ἀπὸ τοῦ νῦν ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἰσταμπὸλ ἡ πρωτεύουσα τοῦ Ὀσμανικοῦ κράτους (α).

ΤΑ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΑΛΩΣΙΝ.

Ὀλίγα τινὰ ὑπολείπεται νὰ εἴπωμεν ἔτι, ἵνα συμπληρώσωμεν τὸ φρικῶδες τοῦτο δρᾶμα. Περὶ μεσημβρίαν πληροφορηθεὶς ὁ Σουλτάνος, ὅτι ὁ νικηφόρος αὐτοῦ στρατὸς ἐγένετο ἤδη κύριος ἁπάσης τῆς πόλεως, εἰσήλασε καὶ αὐτὸς διὰ τῆς πύλης τῆς Ἀδριανουπόλεως ἐν συνοδίᾳ ἁπάντων αὐτοῦ τῶν ὑπουργῶν καὶ αὐλικῶν καὶ κατηυθύνθη πρὸς τὴν Ἁγίαν Σοφίαν. Ἐνταῦθα δὲ ἀφιππεύσας, εἰσῆλθεν εἰς τὸν ναὸν καὶ ἐν τῷ ἅμα,ἰδών τινα τῶν Τούρκων συντρίβοντα διὰ πελέκεως ἐν τῇ βαρβάρῳ αὐτοῦ καταστρεπτικῇ ὁρμῇ τὰ τοῦ ἐδάφους μάρμαρα, ἠρώτησεν αὐτὸν τίνος ἕνεκα πράττει τοῦτο· ὁ δὲ «πίστεως ἕνεκα, εἶπε.» Τότε ὁ Σουλτάνος, ὀργισθεὶς εὐλόγως ἐπὶ τῷ τοιούτῳ βανδαλισμῷ, ἔπληξεν αὐτὸν διὰ τοῦ ξίφους καὶ εἶπεν «Ἀρκεῖ ὑμῖν ὁ θησαυρὸς καὶ ἡ αἰχμαλωσία, αἱ δὲ οἰκοδομαὶ τῆς πόλεως ἐμοῦ τυγχάνουσιν.» Ἐφ' ᾧ οἱ περὶ αὐτόν, ἑλκύσαντες ἐκ τῶν ποδῶν τὸν Τοῦρκον ἔῤῥιψαν ἔξω ἡμιθανῆ (28). Μετὰ

(α) Δούκ. Σ. 289—293. Φραντζ. Σ. 290. Χαλκοκονδ. Σ. 455.

ταῦτα προσέταξεν ὁ Σουλτάνος τινὰ τῶν παρόντων, ν' ἀναβῇ ἐπὶ τοῦ ἱεροῦ ἄμβωνος καὶ νὰ διαλαλήσῃ τὸ Μωαμεθανικὸν δόγμα τῆς πίστεως, προσκαλῶν τοὺς πιστοὺς εἰς τὴν δειλινὴν προσευχήν. Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Μωάμεθ, ἀναβὰς ἐπὶ τῆς ἁγίας τραπέζης, ἐποίησε τὴν προσευχήν του. Διὰ τῆς πράξεως δὲ ταύτης ἀφηρέθη ἡ Ἁγία Σοφία τῆς Χριστιανικῆς λατρείας καὶ παρεδόθη ἔκτοτε εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Ἰσλαμισμοῦ (α).

Ἐξελθὼν δὲ τοῦ βωμοῦ μετὰ τὸ τέλος τῆς προσευχῆς ἐζήτησε τὸν Λουκᾶν Νοταρᾶν, τοῦ ὁποίου παραστάντος. «Καλῶς ἐποιήσατε, εἶπε, τοῦ μὴ παραδοῦναί μοι τὴν πόλιν, ἴδε πόση ζημία γέγονε, πόσος ὄλεθρος, πόση αἰχμαλωσία.» Ὁ δὲ μέγας Δοὺξ ἀπεκρίνατο, «Κύριε, οὐκ εἴχομεν ἡμεῖς τόσην ἐξουσίαν τοῦ δοῦναί σοι τὴν πόλιν, οὐδ' ὁ βασιλεὺς αὐτὸς, ἄλλως, ὅτι καί τινες τῶν σῶν ἐδυνάμουν τὸν βασιλέα ἐν λόγοις, γράφοντες, μὴ φοβοῦ· οὐ γὰρ ἰσχύει καθ' ὑμῶν.» Ὁ Σουλτάνος ἐνόησεν ὅτι ὁ λόγος οὗτος ἠνίττετο τὸν Χαλὴλ πασᾶν, καθ' οὗ ἔτρεφε πρὸ πολλοῦ ὑπονοίας· ἀκούσας δὲ τὸ τοῦ βασιλέως ὄνομα, ἠρώτησε τὸν Νοταρᾶν, εἰ ἀπέδρα οὗτος σὺν ταῖς ναυσίν· ὁ δ' ἀπεκρίνατο· ὅτι οὐκ οἶδε· διότι αὐτὸς ἦτον ἐν τῇ βασιλικῇ πύλῃ, ὅτε οἱ Τοῦρκοι εἰσελθόντες ἐν τῇ πύλῃ τῆς Χαρσοῦ συνήντησαν τῷ βασιλεῖ. Τότε προελθόντων ἐκ μέσου στρατοπέδου δύο νέων, εἶπεν ὁ εἷς «Κύριε, ἐγὼ τοῦτον ἀπέκτεινα· ἀλλὰ προωθούμενος ὑπὸ τῶν συντρόφων μου πρὸς λεηλασίαν, κατέλειψα τὸν νεκρὸν ἐκεῖ κείμενον· ὁ δ' ἕτερος ἠξίου, ὅτι αὐτὸς πρῶτος ἐπάταξεν αὐτόν. Ὅθεν ἐξεπέμφθησαν ἀμ-

(α) Δούκ. Σ. 298—299. Ἐζαρφὲν Ταγκὶχ οὒλ Ταβαρὶχ φυλ.

φότεροι, ἵνα κομίσωσι τῷ Σουλτάνῳ τὴν κεφαλὴν τοῦ βασιλέως· φαίνεται ὅμως, ὅτι οὐδέτερος αὐτῶν ἦτον τόσῳ βέβαιος περὶ τοῦ πράγματος· διότι ἔγεινε χρεία νὰ ἐξετασθῶσι πολλοὶ νεκροὶ καὶ πολλαὶ νὰ πλυθῶσι κεφαλαὶ πρὶν ἢ ἀνευρεθῇ ὁ τοῦ βασιλέως νεκρὸς, ὅστις ἐπὶ τέλους ἀνεγνωρίσθη ἀπὸ τῶν ἐπὶ τῶν περικνημίδων αὐτοῦ ὑπαρχόντων αὐτοκρατορικῶν ἀετῶν. Προσκομισθείσης τῆς κεφαλῆς τῷ Σουλτάνῳ, ἠρώτησεν οὗτος τὸν Λουκᾶν Νοταρᾶν, ἂν τῳόντι ἡ κεφαλὴ αὕτη ἦνε τοῦ αὐτοκράτορος. Ἀφοῦ δὲ οὗτος ὡμολόγησεν ὅτι ἐκείνου εἶνε, διέταξεν ὁ Σουλτάνος αὕτη μὲν νὰ προσηλωθῇ ἐπὶ τοῦ κίονος τοῦ Αὐγουστείου ἄχρις ἑσπέρας, ὁ δὲ νεκρὸς νὰ ἐνταφιασθῇ μετὰ βασιλικῶν τιμῶν. (α)

Πλησίον τοῦ Βεφᾶ-Μεϊδανὶ καὶ τοῦ Βεφᾶ-Τσαμισὶ, ἐν τῇ γωνίᾳ χανίου τινος, κατοικουμένου ὑπὸ σκυτοτόμων, ἡνιοποιῶν καὶ ἄλλων χειροτεχνῶν, ἀναπαύεται ὁ νεκρὸς τοῦ τελευταίου αὐτοκράτορος διὰ λίθου ἀγράφου κεκαλλυμμένος, ὑπὸ τὴν σκιὰν ἰτέας, ἣν οἰνάδες καὶ ἄγρια ῥόδα περιελίσσουσιν. Ἁπλοῦς λύχνος, οὗτινος τὸ ἔλαιον χορηγεῖ ἡ Κυβέρνησις, ἀνάπτεται καὶ σήμερον κατὰ πᾶσαν ἑσπέραν ἐπὶ τοῦ τάφου. Ὁ δὲ Σουλτάνος ἔδειξεν ἐπὶ τοῦ προκειμένου μεγίστην τῳόντι πολιτικὴν σύνεσιν. Ἡ ἀναζήτησις τοῦ νεκροῦ, ἡ παρὰ τοῦ πρωθυπουργοῦ Νοταρᾶ βεβαίωσις τούτου, ἡ ἀναστήλωσις τῆς κεφαλῆς ἐπὶ τοῦ Αὐγουστείου καὶ ἡ τοῦ νεκροῦ ἐπίσημος κήδευσις, πάντα ταῦτα ἐγένοντο, ὅπως καταπείσωσι τὸν λαὸν ὅτι ὁ Αὐτοκράτωρ δὲν ἔζῃ πλέον καὶ ὅτι ὁ Σουλτάνος ἦτον ἑπομένως ὁ νόμιμος αὐτοῦ κληρονόμος. Πε-

(α) Δούκ. Σ. 300. Φραντζ. Σ. 291.

ρὶ δὲ τὴν ἑσπέραν κατεβιβάσθη ἀπὸ τῆς στήλης ἡ κεφαλὴ, καὶ, τοῦ δέρματος αὐτῆς δι' ἀχύρων πληρωθέντος, περιήχθη ἀνὰ τὴν 'Ασίαν, ὡς διηγεῖται ὁ Δούκας, οὐδεὶς ὅμως ἕτερος, ὥστε δυνάμεθα εὐλόγως νὰ ἀμφιβάλλωμεν περὶ τοῦ πράγματος, πιθανώτερον θεωροῦντες, ὅτι ἡ κεφαλὴ οὐδόλως ἐξῆλθε τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ Σουλτάνος ἐνεθάῤῥυνε μετὰ ταῦτα τὸν Νοταρὰν, διέταξε νὰ δοθῶσιν ἀνὰ χίλια ἄσπρα εἰς ἕκαστον μέλος τῆς οἰκογενείας του καὶ εἶπεν αὐτῷ. «Τὴν πόλιν ταύτην σοὶ μέλλω παρακαταθέσθαι τοῦ ἔχειν τὴν ἅπασαν αὐτῆς φροντίδα καὶ ποιήσω σε εἰς κρειττοτέραν δόξαν, παρ' ἣν εἶχες ἐν τῷ καιρῷ τοῦ βασιλέως, καὶ μὴ ἀθύμει·» ἐφ' οἷς ἀπέλυσεν αὐτὸν εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ. Μαθὼν δὲ παρ' αὐτοῦ κατὰ τὴν συνδιάλεξιν ταύτην τὰ ὀνόματα τῶν πολιτικῶν καὶ αὐλικῶν ὑπαλλήλων, κατέγραψεν αὐτὰ (29) καὶ, ἀναζητήσας ἐν τῷ στρατοπέδῳ καὶ ἐν τῷ στόλῳ τοὺς ἀνθρώπους τούτους, ἐξηγόρασεν ἅπαντας, δοὺς ἀνὰ χίλια ἄσπρα δι' ἕκαστον (α).

Τὴν ἐπιοῦσαν, 30 Μαΐου, εἰσήλασε πάλιν ὁ Σουλτάνος εἰς τὴν πόλιν καὶ ἐπορεύθη εἰς τὸν οἶκον τοῦ μεγάλου Δουκὸς, ὅστις ἐξελθὼν εἰς προϋπάντησιν καὶ προσκυνήσας εἰσήγαγεν αὐτόν. Ὁ Σουλτάνος πλησιάσας τότε εἰς τὴν κλίνην τῆς ἀῤῥώστου γυναικὸς αὐτοῦ, «Χαῖρε, ὦ μῆτερ, εἶπε, μὴ λυποῦ ἐπὶ τοῖς συμβεβηκόσι. Τὸ θέλημα τοῦ Κυρίου γενέσθω. Ἔχω ἔτι πλείονα, παρ' ὧν ἀπώλεσας τοῦ δοῦναί σοι, μόνον ὑγίαινε.» Ἔπειτα προσήχθησαν οἱ δύο υἱοὶ τοῦ μεγάλου δουκὸς εἰς προσκύνησιν, ἐφ' ᾧ ἐξῆλθεν ὁ Σουλτάνος, ἵνα ἐπι-

(α) Δούκ. Σ. 302.

σκεφθῇ τὴν πόλιν. Ἐν μὲν ταῖς ὁδοῖς ἐπεκράτει νεκρώσιμος σιγή. Τοὐναντίον ὅμως ἐν ταῖς οἰκίαις ἐξηκολούθει ἡ διαρπαγὴ τὰ καταχθόνια αὐτῆς ὄργια, ἀναζητούντων ἔτι τῶν πορθητῶν τὰ ὑπόλοιπα, καὶ φονευόντων ἀλλήλους, ἵνα διαφύγωσι τὴν διανομήν. Κατὰ τὴν εἰς τὸ στρατόπεδον ἐπιστροφὴν διῆλθεν ὁ Σουλτάνος πλησίον τοῦ παλατίου, καὶ εἰς τὴν θέαν τῶν ἐρήμων αὐτοῦ στοῶν ἐπῆλθον εἰς τὸν νοῦν του οἱ στίχοι τοῦ Πέρσου ποιητοῦ

Ἡ ἀράχνη ἐπιτελεῖ τὴν τοῦ θυρωροῦ ὑπηρεσίαν εἰς τὰς στοὰς τῶν αὐτοκρατόρων,
Ἡ δὲ γλαὺξ ἀνακράζει τὸ πολεμιστήριον ᾆσμα εἰς τὰ παλάτια τοῦ Ἀφρασιάβ (α).

Ἵστανται ἔτι αἱ τοῦ βασιλέως στοαὶ ὑπὸ ἀραχνῶν καὶ γλαυκῶν κατοικούμεναι καὶ Ἰουδαίων, οἵτινες ἐπὶ εὐτελεῖ χρηματίῳ εἰσάγουσι τὸν ξένον εἰς τὸ παλάτιον, ἢ ἀπὸ τοῦ θριγκοῦ τοῦ ὁποίου λαμπρὰ θέα ἀποζημιοῖ αὐτὸν διὰ τὴν ἀηδῆ ἐπαιτίαν ῥυπαρῶν παίδων ἢ κρωζόντων γυναικαρίων τῶν κατοικούντων Ἰουδαίων. Ἐπίσης δὲ ἀληθῶς δύνανται νὰ ἐφαρμοσθῶσιν οἱ στίχοι οὗτοι τῶν Ἀφρασιαβινῶν Παλατίων εἰς τὸ ἐπὶ τῆς ἄκρας τῆς Κωνσταντινουπόλεως Σεράϊον τῶν Τουρκικῶν Σουλτάνων. Ὁ ἀρχαῖος Τουρκισμός, ὁ ἐνθρονισθεὶς ἐν Βυζαντίῳ τῇ 29 Μαΐου 1453 καὶ ἐπὶ τετρακόσια ἔτη ἄρξας αὐτόθι, κατελύθη· καὶ περὶ τῶν χώρων, οἵτινες ἐγένοντο μάρτυρες τοσοῦτο καταπληκτικῶν δραμάτων, δύναται καὶ πάλιν νὰ εἴπῃ τις.

Ἡ ἀράχνη ἐπιτελεῖ τὴν τοῦ θυρωροῦ ὑπηρεσίαν εἰς τὰς στοὰς τῶν αὐτοκρατόρων,
Ἡ δὲ γλαὺξ ἀνακράζει τὸ πολεμιστήριον ᾆσμα εἰς τὰ παλάτια τοῦ Ἀφρασιάβ.

Πλησίον δὲ τοῦ παλατίου ἐποίησεν ὁ Σουλτάνος

(α) Ἑζαρφένν. Τανκὶχ οὒλ Τεβαρὶχ φύλ. 114. Χαϊρουλλάχ. Σ. 73.

συμπόσιον μέγα καὶ μεθυσθεὶς ὑπὸ τοῦ οἴνου, ἀνέκραξε πρὸς τὸν Κεζλὰρ-Ἀγασῆ, «Ἄπελθε ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ μεγάλου Δουκὸς καὶ εἰπὲ αὐτῷ, ὁρίζει ὁ ἡγεμὼν, ἵνα στείλῃς τὸν υἱόν σου τὸν νεώτερον ἐν τῷ συμποσίῳ»· ἦτο δ' εὐειδὴς ὁ νέος, ἄγων τὸ δέκατον τέταρτον ἔτος τῆς ἡλικίας. Ὁ πατὴρ, ἀκούσας τὴν προσταγὴν, ἀπήντησεν. «Οὐκ ἔστι τοῦτο ἐν τῇ ἡμετέρα διαγωγῇ τοῦ παραδοῦναι τὸ ἐμὸν παιδίον οἰκείαις χερσὶ μιανθῆναι παρ' αὐτοῦ· κρεῖττον ἂν ἦν μοι τοῦ στεῖλαι δήμιον καὶ λαβεῖν τὴν κεφαλήν μου ἀπ' ἐμοῦ». Ὁ εὐνοῦχος συνεβούλευσεν αὐτὸν νὰ μὴ ἐρεθίσῃ διὰ τῆς παρακοῆς του ταύτης τὴν ὀργὴν τοῦ Σουλτάνου.'Αλλ' ὁ Νοταρᾶς ἀπεκρίνατο «Εἰ βούλει λαβεῖν αὐτὸ καὶ ἀπελθεῖν, λαβὼν, ἄπελθε· Τὸ δὲ ἐγώ σοι τοῦτο δοῦναι οἰκείῳ θελήματι, οὐ γενήσεται πώποτε. «Ταύτην φέρων τὴν ἀπάντησιν ἐπανῆλθεν ὁ ἀρχιευνοῦχος πρὸς τὸν Σουλτάνον· ὁ δὲ διέταξεν αὐτῷ «λάβε τὸν δήμιον σύν σοι καὶ ϛραφεὶς ἄγε μοι τὸ παιδίον, ὁ δὲ δήμιος ἀγαγέτω τὸν Δούκα καὶ τοὺς υἱοὺς αὐτοῦ». Ἐπέστρεψε λοιπὸν πάλιν ὁ ἀρχιευνοῦχος μετὰ τοῦ δημίου εἰς τὸν οἶκον τοῦ Νοταρᾶ καὶ ἀνήγγειλε τὴν προσταγὴν ταύτην τοῦ Σουλτάνου. Τότε ὁ Δοὺξ ἠσπάσατο τὰ τέκνα αὐτοῦ καὶ τὴν γυναῖκα καὶ μετὰ τοῦ πρεσβυτέρου υἱοῦ καὶ τοῦ γαμβροῦ του Καντακουζηνοῦ ἠκολούθησε τὸν δήμιον. Ὁ δὲ ἀρχιευνοῦχος εἰσαγαγὼν τὸν παῖδα εἰς τὸν Σουλτάνον ἔδειξεν αὐτῷ τοὺς λοιποὺς εἰς τὴν πύλην τοῦ παλατίου ἱσταμένους. Ὁ Σουλτάνος διέταξε ν' ἀποκεφαλισθῶσιν ἅπαντες. Ἀκούσας δὲ ὁ πρεσβύτερος υἱὸς τὴν διαταγὴν ταύτην παρὰ τοῦ δημίου, ἤρχισε νὰ θρηνῇ. ἀλλ' ὁ πατὴρ ἐνεψύχωσεν αὐτοὺς, λέγων. «Τεκνία, εἴ-

δατε τὴν χθὲς ἡμέραν ἐν μιᾷ καιροῦ ῥοπῇ τὰ ἡμέτερα πάντα φροῦδα γεγονότα. Ὁ πλοῦτος ἡμῶν ὁ ἀκένωτος, ἡ δόξα ἡ θαυμαστὴ, ἣν εἴχομεν ἐν τῇ μεγαλοπόλει ταύτῃ, καὶ δι' αὐτῆς ἐν πάσῃ τῇ γῇ, ἣν οἰκοῦσι Χριστιανοί. Νυνὶ δὲ τῇ ὥρᾳ ταύτῃ οὐκ ἐνελείπετο ἄλλο εἰς ἡμᾶς πλὴν ἡ παροῦσα αὕτη ζωή. Ἔσται δ' ἡμῖν αὕτη οὐκ ἀτελεύτητος· ὀψέ ποτε γὰρ θνηξόμεθα. Καὶ ταῦταῦτα πῶς; Ὑστερούμννοι τῶν ἀγαθῶν, ὧν ὠλέσαμεν, τῆς δόξης, τῆς τιμῆς, τῆς αὐθεντίας, παρὰ πάντων ὀνειδιζόμενοι, καταφρονούμενοι καὶ ταλαιπωρούμενοι, ἄχρις οὗ ἔλθῃ ἐφ' ἡμᾶς καὶ ὁ θάνατος, λαβὼν ἐκ τῶνδε ἀτίμους. Ποῦ ὁ ἡμέτερος βασιλεύς; οὐκ ἐσφάγη χθές; Ποῦ ὁ ἐμὸς συμπένθερος καὶ σὸς πατὴρ, ὁ μέγας Δομέστικος; Ποῦ ὁ Παλαιολόγος καὶ πρωτοστάτωρ σὺν τοῖς δύο υἱέσιν αὐτοῦ; οὐκ ἐσφάγησαν χθὲς ἐν τῷ πολέμῳ; Εἴθε καὶ ἡμεῖς ἀπεθάνομεν σὺν αὐτοῖς. Πλὴν καὶ αὕτη ἡ ὥρα ἱκανή ἐστι. Μὴ πλημμελήσωμεν πλέον. Τίς γὰρ οἶδε τὰ ὅπλα τοῦ Διαβόλου, εἰ καὶ βραδύνοντες πληγῶμεν παρὰ τῶν ἰοβόλων βελῶν αὐτοῦ; Νῦν τὸ στάδιον ἕτοιμον. Ἐν ὀνόματι τοῦ σταυρωθέντος ὑπὲρ ἡμῶν καὶ θανόντος καὶ ἀναστάντος ἀποθάνωμεν καὶ ἡμεῖς, ἵνα σὺν αὐτῷ ἀπολαύσωμεν τῶν ἀγαθῶν αὐτοῦ».

Ἀφοῦ δὲ διὰ τὸν λόγων τούτων ἐστήριξε τοὺς νέους, εἶπε πρὸς τὸν δήμιον «Ποίησον τὸ κελευσθέν σοι, ἀρξάμενος ἀπὸ τοὺς νέους.» Ἐνῷ δὲ οὗτος ἀπεκεφάλιζεν αὐτοὺς, ὁ Νοταρᾶς ἔλεγεν. «Εὐχαριστῶ Σοι, Κύριε, δίκαιος εἶ, Κύριε.» Ἔπειτα στραφεὶς πρὸς τὸν δήμιον, Ἀδελφὲ, εἶπε, δός μοι ὀλίγην ἀνοχὴν τοῦ εἰσελθεῖν καὶ προσεύξασθαι εἰς τὸ παρακείμενον ἐκκλησίδιον,» καὶ ἀφοῦ προσηυχήθη ἐκαρατομήθη ὑπὸ τοῦ δημίου καὶ αὐτός.

Αἱ τρεῖς κεφαλαὶ ἐπεδείχθησαν τῷ Σουλτάνῳ, τὰ δὲ σώματα ἔμειναν ἄταφα. Ὁ Νοταρᾶς λοιπὸν ἐπέζησεν, ἵνα ἴδῃ ἐκπληρωθεῖσαν τὴν εὐχὴν, ἣν ἄλλοτε ἐξέφρασε· «Κρειττότερόν ἐστιν εἰδέναι ἐν μέσῃ τῇ πόλει φακιόλιον βασιλεῦον Τούρκων ἢ καλύπτραν Λατινικήν.» Ἡ εὐχὴ ἐπληρώθη καὶ ἤδη εἶπε, λέγομεν δὲ καὶ ἡμεῖς μετ' αὐτοῦ «Δίκαιος εἶ, Κύριε.» (30) (α)·

Τὸ συμβεβηκὸς τοῦτο ἐξεῤῥίπισεν ἅπασαν τοῦ Σουλτάνου τὴν ἀγριότητα, καὶ ὑπό τε τοῦ οἴνου καὶ τῶν εἰσηγήσεων ξένου τινὸς (Γάλλου), οὗτινος τὴν θυγατέρα εἶχεν ἐν τῷ γυναικωνίτῃ αὐτοῦ, παροξυνόμενος, διέταξε νὰ φονευθῶσιν ὡσαύτως ἅπαντες οἱ Μεγιστάνες, οὓς τὴν προτεραίαν εἶχεν ἐξαγοράσει. Εκλέξας δὲ ἐν ταῖς οἰκογενείαις αὐτῶν ἅπαντας τοὺς καλοὺς νέους καὶ νέας παρέδωκεν αὐτοὺς τὸ Κιζλὰρ-Ἀγασῆ διὰ νὰ τοὺς ἐγκλείσῃ ἐντὸς τοῦ χαῤῥεμίου. Τότε ἀπεκεφαλίσθησαν ὅ τε Βενετὸς πρόξενος Ἱερώνυμος Μηνῶτος καὶ ὁ υἱὸς αὐτοῦ Γεώργιος, ὅ τε Ἱσπανὸς πρόξενος Πέτρος Ἰουλιανὸς καὶ οἱ δύο αὐτοῦ υἱοί. Πολλοὶ δὲ ἄλλοι Βενετοὶ κατώρθωσαν ν' ἀνακτήσωσι βραδύτερον τὴν ἐλευθερίαν αὐτῶν ἐπὶ βαρυτάτοις λύτροις (β).

Ἡ λεηλασία τῆς Πόλεως διήρκεσε τρεῖς ἡμέρας, ὁ δὲ στόλος καὶ ὁ στρατὸς ἀπῆλθον ἀπείρους κομίζοντες θησαυροὺς, καὶ τὴν τετάρτην ἡμέραν ἤρξατο ὁ Σουλτάνος διατάττειν τὰ περὶ ἀνοικισμοῦ καὶ τῆς διοικήσεως τῆς νέας τοῦ Ὀσμανικοῦ κράτους πρωτευούσης, τὸν διο-

(α) Δούκ. Σ. 303—306. Φραντζ. Σ. 292—293. Χαλκοκονδ. Βιβλ. Η'.

(β) Φραντζ. Σ 293. Βάρβ. Σ. 61. Χαλκοκονδ. Σ. 457. Λεωνάρδ. Χῖος Σ. 91—191.

ρισμὸν νέου Πατριάρχου, τὴν εἰς Τσαμία μεταβολὴν τῶν ὡραιοτέρων ἐκκλησιῶν, τὴν ῥύθμισιν τῶν πραγμάτων τοῦ Γαλατᾶ (παραδοθέντος τῇ 30 Μαΐου), τὴν οἰκοδομὴν νέων ἀνακτόρων, τὴν ἀνόρθωσιν τῶν τειχῶν, ἅτινα ὅμως πάντα παραλείπομεν ἐνταῦθα (καθὸ ἀλλότρια) τοῦ προκειμένου.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ.

Ἀνέκαθεν ἐπεκράτησεν ἡ συνήθεια παρὰ τοῖς ἱστορικοῖς, ὅσοι ἐπραγματεύθησαν περὶ τῆς καταστροφῆς τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους, νὰ ζητῶσιν ἅπαντες ν' ἀποδείξωσιν, ὅτι τὸ κράτος τοῦτο ὑπέστη τὴν προσήκουσαν αὐτῷ τύχην, χωρὶς δὲ νὰ λησμονῶσι καὶ τοὺς γενναίους τῆς πόλεως ὑπερμάχους, εἰς οὓς ἀποδιδουσιν ἐν παρόδῳ μικρόν τινα ἔπαινον (α). Ἀλλ' ἐπιχαίροντες ἔ-

(α) Ἐκτὸς τοῦ Γάλλου Λαμαρτίνου, ὅστις οὐ μόνον τῆς μικρᾶς ταύτης δικαιοσύνης «αὐτοῦ τοῦ ἐν παρόδῳ μικροῦ ἐπαίνου» ἐστέρησε τοὺς γενναίους τῆς Πόλεως καὶ τῆς Ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας τελευταίους ὑπερμάχους, ἀλλὰ καὶ ἐπεσώρευσε κατ' αὐτῶν πάσας τὰς ὑβριστικὰς λέξεις τῶν Γαλλικῶν λεξικῶν, ὡς εἴπομεν προηγουμένως ἔν τινι σημειώσει. Ἀλλ' οὐδ' ἠρκέσθη εἰς τοῦτο μόνον ὁ γεννάδας. Μετὰ τὸν βόρβορον ἐκείνων τῶν ὕβρεων καὶ τῶν κακούργων ψευδολογιῶν

πειτα ἐπιφέρουσιν, ὅτι ἡ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἅλωσις διέδωκεν ἀνὰ πᾶσαν τὴν Εὐρώπην τὸ φῶς τοῦ πολιτισμοῦ· διότι οἱ φυγάδες Ἕλληνες κατέστησαν γνωστοὺς εἰς τὴν λοιπὴν Χριστιανοσύνην τοὺς φιλολογικοὺς αὐτῶν θησαυρούς.

Ἀλλ' αἱ σκέψεις αὗται καὶ θεωρίαι εἰσὶ τὰ μέγιστα ἐσφαλμέναι, ὡς πολλάκις ἀπέδειξεν ἤδη ὁ εὐφυὴς Φαλλμεράϋερ. Οἱ ὡς ἀνωτέρω δοξάζοντες συγχέουσι τοὺς ἱστοριογράφους τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους μὲ τὸ κράτος αὐτό, καὶ ἐκλαμβάνουσι τὰς ἰδέας τούτων ὡς ἰσοδυνάμους μὲ τὴν ἐσωτερικὴν τῆς ὅλης πολιτείας ὀντότητα. Σκεπτόμενοι δὲ καὶ περὶ τῶν ἀνατολικῶν πραγμάτων, ὡς περὶ πραγμάτων τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης, ἐ-

παραβάλλων τὴν πτῶσιν τῆς Ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας, ἤτοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως, πρὸς τὴν τῆς Ῥώμης, ἐπιφέρει ὡς κορωνίδα πάντων, τὰ ἑξῆς. «*La chute de Constantinople retentit à peine en Europe, et les Turcs saccagèrent une des villes mères du monde chrétien sans que le monde chrétien s'émût d'horreur ou de pitié ponr elle. L e s R o m a i n s a v a i e n t l a s s é l'a d m i r a t i o n, l e s G r e c s d é g é n é r é s a v a i e n t l a s s é l e m é p r i s d e l'U n i v e r s!....*» Εὖγε τῆς κρίσεως! Βέβαια. Τὰ ἡρωϊκὰ ἀνδραγαθήματα τοῦ τελευταίου αὐτοκράτορος τῶν Ῥωμαίων, *Ῥωμύλου* ἐκείνου *τοῦ Αὐγουστύλου* καὶ τῶν Ῥωμαίων, τῶν ὑπερασπισαμένων τὴν ἔνδοξον Ῥώμην κατὰ τὴν πτῶσιν αὐτῆς (476) ἐγείρουσι τὸν *θαυμασμόν*, αἱ δὲ πράξεις Κωνσταντίνου τοῦ Παλαιολόγου, Λουκᾶ Νοταρᾶ, Θεοφίλου, Κανταχουζηνοῦ κτλ. ἐγείρουσι *τὴν περιφρόνησίν σου*!... Θεέ! ὁποία βλάσφημος σύγκρισις! ὁποία διαβολικὴ κρίσις! Ἂς μᾶς εἴπῃ τώρα καὶ αὐτὸς ὁ Πάπας τῆς Ῥώμης, ἂν ὁ Λαμαρτῖνος δὲν κατείχετο ὅλος ὑπὸ τοῦ πνεύματος τοῦ Βεελζεβοὺλ, ὅτ' ἔγραφε ταῦτα. Πιστεύομεν δὲ ὅτι πάντες οἱ ἀναγνῶσται ἡμῶν γνωρίζουσι τί ἐστι Ῥωμύλος Αὐγουστῦλος. Σ. Μ.

ξάγουσι τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἡ τύχη τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἦτο δικαία.

Πλεῖστα ἐγράφησαν περὶ τῶν θεολογικῶν ἐρίδων τῆς αὐλῆς, περὶ τοῦ ἀγρίου αὐτῆς πολιτεύματος κατὰ τῶν νενικημένων αἱρετικῶν, στασιαστῶν καὶ ἐχθρῶν, περὶ τῆς διαφθορᾶς καὶ τοῦ ἐν τῇ κυβερνήσει κράτους τῶν εὐνούχων, περὶ τῆς διαιρέσεως τῶν ἐκκλησιῶν καὶ πλείστων ἄλλων παρομοίων πραγμάτων. Ἀλλ' ὅμως ὅτι ταῦτα λέγοντες λησμονοῦσιν, ὅτι θεολογικαὶ ἔριδες οὐ μόνον ἐν Βυζαντίῳ, ἀλλὰ καὶ καθ' ἅπασαν τὴν Εὐρώπην διηνεκῶς συνέβαινον, ὅτι ἡ πρὸς τοὺς ἡττωμένους αἱρετικοὺς, στασιαστὰς καὶ ἐχθροὺς ὠμότητες δὲν ἀσχημίζουσι μόνην τὴν Βυζαντινὴν ἱστορίαν, ἀλλὰ καὶ τὴν ἱστορίαν ὅλων τῶν Εὐρωπαϊκῶν πολιτειῶν κατὰ τὸν μεσαιῶνα, ὅτι ἡ διαφθορὰ καὶ τὸ τῶν εὐνούχων κράτος δὲν ἐπενοήθη κατὰ πρῶτον ἐν Βυζαντίῳ, ἀλλ' ἦτο κληροδότημα τῆς Ῥωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, καὶ ὅτι αἰτία τῆς διαιρέσεως τῶν ἐκκλησιῶν δὲν ἦτο μόνη ἡ Ἑλληνικὴ ἐκκλησία, ἥτις διαφυλάττει ἄχρι τῆς σήμερον ἡμέρας ἀναλλοίωτον τὸ Ἀποστολικὸν καὶ Νικαϊκὸν δόγμα τῆς Χριστιανικῆς πίστεως ἄνευ προσθήκης τινὸς καὶ ἄνευ ἀφαιρέσεως. Λησμονοῦσι πρὸς τούτοις, ὅτι ἡ συντήρησις καὶ κατάλυσις τῶν πολιτειῶν οὐδόλως ἐξαρτᾶται ἀπὸ θεολογικῶν ἐρίδων, ἀπὸ διεφραμένης διοικήσεως, ἀπὸ ὠμοτήτων πρὸς ἡττωμένους. Πάντα ταῦτα συνέβησαν καὶ ἐν Ἀγγλίᾳ καὶ ἐν Γαλλίᾳ καὶ ἀλλαχοῦ οὐδὲν ἧττον ἢ ἐν Βυζαντίῳ· καὶ ὅμως τὰ κράτη ἐκεῖνα εἰσὶν ἄχρι τοῦδε ἰσχυρὰ καὶ ἀκμαῖα. Ἀλλὰ τὸ βέβαιον εἶνε ὅτι εἰς τὸ Βυζαντινὸν κράτος συνέβη τὸ αὐτὸ, ὅπερ καὶ εἰς τὸ Καλιφικὸν μὲν

ἐν τῇ Ἀνατολῇ, εἰς τὸ Ῥωμαϊκὸν δὲ ἐν τῇ Δύσει. Δὲν ἠπίσταντο δηλαδὴ ταῦτα, διὰ συγκεντρώσεως τῆς διοικήσεως καὶ συνταυτίσεως τῶν συμφερόντων νὰ συσφίξωσι τὸν σύνδεσμον τῶν ἀνηκουσῶν αὐτοῖς χωρῶν καὶ νὰ ἐμποδίσωσιν ἀποχρώντως τὴν κεντρόφυγα τῶν ἐπαρχιῶν ῥοπήν.

Πρὸς τούτοις δὲ ὑπάρχουσι σχέσεις τινὲς παρὰ φύσιν, αἵτινες εἶνε ἀδύνατον νὰ διατηρηθῶσιν ἐπὶ πολὺ ἡνωμέναι· διότι οὔτε ἡ γεωγραφικὴ τῶν χωρῶν θέσις νὰ ἀλλοιωθῇ, οὔτε ἡ τοῦ ἐθνικοῦ χαρακτῆρος διαφορὰ διὰ διοικητικῶν μέτρων ν' ἀφαιρεθῇ δύναται. Τὰ δὲ τρία εἰρημένα κράτη περιεῖχον ἐν τῇ ἀχανεῖ αὐτῶν ἐκτάσει πολλὰς τοιαύτας παρὰ φύσιν σχέσεις. Ἡ Ἱσπανία καὶ ἡ Ἰνδία δὲν ἠδύναντο ἐπὶ πολὺν χρόνον νὰ διαμείνωσιν ὑποτεταγμέναι εἰς τὸ Καλιφάτον τοῦ Βαγδατίου, οὐδ' ἡ Μεσοποταμία καὶ ἡ μεσημβρινὴ Ῥωσσία εἰς τὸ Ἑλληνικὸν κράτος, οὐδ' ἡ Ἰταλία καὶ Λιφλανδία εἰς τὸ Γερμανικόν..

Ἀλλ' ἡ ἀνάπτυξις τῶν θεωριῶν τούτων δὲν ἀνήκει ἐνταῦθα· διότι δὲν γράφομεν ἱστορίαν τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους. Ἀποκρούω ὅμως τὴν ἐπιχαιρέκακον ἐκείνην ἰδέαν τῶν ἱστορικῶν, ὅτι δῆθεν ἡ πτῶσις τοῦ κράτους τούτου ὠφέλησεν. Ἡ Εὐρώπη μάλιστα οὐδεμίαν βεβαίως εἶχεν ἀφορμὴν νὰ χαίρῃ· διότι ἀπὸ τοῦ 1453 ἔτους ἐνεθρονίσθη ἐν τῷ προπυργίῳ αὐτῆς, ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὁ ἀρχαῖος Τουρκισμός. Οὐδ' ὑπάρχει ἐν τῇ Εὐρώπῃ κράτος τὸ μὴ παθὸν τὰ πάνδεινα ἐν τῷ διαστήματι τῶν τετρακοσίων τούτων ἐνιαυτῶν, εἴτε ἀπὸ τῶν Τουρκικῶν πολέμων κατὰ ξηράν, εἴτε ἀπὸ τῶν Τούρκων πειρατῶν κατὰ θάλασσαν. Ὅτι ἡ ἅλωσις τῆς Κωνσταν-

τινουπόλεως ἔφερεν εἰς τὴν Εὐρώπην Ἕλληνάς τινας γραμματικοὺς καὶ Ἑλληνικὰ χειρόγραφα, τοῦτο εἶνε τῇ ἀληθείᾳ λίαν εὐτελὴς ἀποζημίωσις διὰ τὰς μεγάλας ἐκείνας συμφοράς· καὶ πρὸς τούτοις οὐδ' ἔχεται ἀληθείας ἡ ἀξίωσις αὕτη. Ἐπὶ τῆς πολιορκίας ἡρπάγησαν τὰ πάντα ὑπὸ τοῦ νικητοῦ καὶ τοῦ σμήνους ἐκείνου τῶν βαρβάρων πορθητῶν καὶ καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας τὰ πάντα διὰ παντὸς ἐξηφανίσθησαν. Τρὶς κατὰ διαφόρους ἐποχὰς ἐξήτασα τὰ ἐν τῷ Σεραΐῳ Ἑλληνικὰ χειρόγραφα καὶ οὐδὲ ἓν εὗρον ἔργον ἀπὸ τῆς βιβλιοθήκης τῶν Παλαιολόγων. Ὅ,τι ἔφθασεν εἰς τὴν Εὐρώπην, διεβιβάσθη αὐτόσε πρὸ τῆς ἁλώσεως. Ἐὰν δὲ τὰ ἔργα ταῦτα ἐγένοντο προσιτὰ εἰς τὴν ἐπιστήμην, τοῦτο ὀφείλεται βεβαίως οὐχὶ εἰς τὸν Μωάμεθ Β', ἀλλ' εἰς τοὺς ἄνδρας ἐκείνους, οἵτινες κατέστησαν ἐν Βενετίᾳ, ἐν Βασιλείᾳ καὶ ἐν Παρισίοις τὴν ἐφεύρεσιν τοῦ Γουτεμβέργου χρήσιμον πρὸς τὴν διάδοσιν τῶν ἐπιστημονικῶν γνώσεων.

Τελευταῖον ὑπάρχουσιν ἔτι ἄνθρωποι, οἵτινες ἀνακαλύπτουσιν ἐν τῇ ἁλώσει τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἐν τῇ τοῦ Ἁγίου Τάφου ἁλώσει τὴν ἐνέργειαν τῆς Θείας Προνοίας, μὴ αἰδούμενοι νὰ καθιστῶσιν οὕτω τὴν Θεότητα συμμέτοχον τῶν ἁμαρτημάτων τῆς Εὐρωπαϊκῆς πολιτικῆς. Ἀλλ' ἡ ὑγιὴς ἀνθρωπίνη διάνοια δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ ἐκμετεωρισθῇ μέχρι τοιούτων φαντασιοκοπημάτων, καὶ μάταιον εἴθελεν εἶσθαι νὰ κατατρίβῃ τὸν καιρὸν εἰς τῶν τοιούτων λinitial ληρημάτων τὴν σπουδαίαν ἀνασκευήν.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ.

Ὅ,τι πάσχουσιν ἅπαντα τὰ μεγάλα ἱστορικὰ γεγονότα, τὸ αὐτὸ ἔπαθε καὶ ἡ ἱστορία τῆς πτώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Περιελθοῦσα δηλαδὴ καὶ αὕτη εἰς τὰ στόματα τοῦ λαοῦ, ἐκοσμήθη μὲ πολλὰ ἐπεισόδια καὶ μύθους. Ἀλλ' ὁ ἱστοριογράφος, οὐδόλως εἰς ταῦτα προσέχων, ἁπλῶς μόνον νὰ ὑποδείξῃ αὐτὰ ὡς τοιαῦτα δύναται. Ὡς σπουδαιότατον δὲ ἐπεισόδιον τῆς πολιορκίας ταύτης ἀναφέρουσιν ἅπαντες οἱ νεώτεροι ἱστορικοὶ τὴν ὑπὸ τοῦ Δερβίση Ἂχ Σεμσεδδὶν ἀνεύρεσιν τοῦ τάφου τοῦ Ἐγιούπ.

Ἐβοῦ Ἐγιούπ Ἀνσαρῆς σημαιοφόρος ὤν, ὡς λέγεται, τοῦ προφήτου Μωάμεθ, παρευρεθεὶς εἰς τὴν ὑπὸ τῶν Ἀράβων δευτέραν πολιορκίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐφονεύθη κατ' αὐτὴν καὶ ἐτάφη ἐντὸς δάσους τινὸς πλησίον τῆς πύλης Ἐγρὶ καπού. Ὁ δὲ Σουλτὰν Μεχμὲτ Β' (α), ἐξακολουθεῖ ἡ διήγησις, ἀφοῦ εἶδεν, ὅτι

(α) Οἱ Ὀθωμανοὶ ἀποδίδουσι τὸ ὄνομα Μωάμεθ μόνον εἰς τὸν προφήτην αὐτῶν. Ὁ κατακτητὴς λοιπὸν καλεῖται κυρίως

ὁ Τουρκικὸς στρατὸς ἤρξατο ν' ἀποδειλιᾷ, διέταξε τὸν Δερβίσην Ἄκ Σεμσεδδὶν ν' ἀνεύρῃ τὸν τάφον τοῦ Ἐγιούπ. Ἡ δ' εὐτυχὴς ἐκτέλεσις ταύτης τῆς *pia fraus* ἀνεῤῥίπισε τὰ μέγιστα τὴν ἐκλείπουσαν ἤδη τόλμην καὶ τὸν φανατισμὸν τῶν Τούρκων καὶ συνετέλεσεν οὕτως οὐχ ἥκιστα εἰς κυρίευσιν τῆς πόλεως.

Τοιαῦτά τινα λοιπὸν περιέχουσιν αἱ μετὰ κριτικῆς γεγραμμέναι ἱστορίαι. Ἀλλ' εὐκόλως ἀποδεικνύεται, ὅτι οὔτε ἡ «εὐσεβὴς ἀπάτη», οὔτε ἡ τοῦ ἀληθινοῦ τάφου ἀνεύρεσις συνέβη κατὰ τὴν πολιορκίαν. Πρῶτον· διότι οὐδεὶς οὔτε αὐτόπτης οὔτε σύγχρονος ποιεῖται μνείαν τοῦ συμβεβηκότος τούτου, ὅπερ βεβαίως οὐδὲν ἀποδεικνύει. Δεύτερον· διότι καὶ ἐν τοῖς ὑπὸ τοῦ Φερεδοὺν Βέη διατηρηθεῖσι τέσσαρσι νικητηρίοις ἐγγράφοις τοῦ Σουλτὰν Μεχμὲτ πρὸς τὸν Σερίφην τῆς Μέκκας, τὸν Σουλτάνον τῆς Αἰγύπτου (δύο ἔγγραφα) καὶ πρὸς τὸν Σάχην τῆς Περσίας καὶ ἐν ταῖς ἀπαντήσεσι τούτων οὐδεμία γίνεται μνεία τοῦ μυθολογήματος τούτου, ἂν καὶ ἡ πρὸς τὸν Σερίφην τῆς Μέκκας ἐπιστολὴ παρεῖχε βεβαίως τὴν προσφορωτέραν εὐκαιρίαν πρὸς τοῦτο. Ἡ σιωπὴ δὲ αὕτη, ἣν αἱ ἐγκύκλιοι αὗται τοῦ Σουλτάνου τηροῦσι περὶ τῆς ἀνευρέσεως τοῦ τάφου τοῦ Ἐγιοὺπ, ἐπαυξάνει ἔτι μᾶλλον τὰς ὑπονοίας ἡμῶν, ὅταν βεβαιωθῶμεν, ὅτι καὶ αὐταὶ δὴ αἱ ἐγκύκλιοι φέρουσι καταφανῆ τὰ ἴχνη μεταγενεστέρας καὶ νόθου συντάξεως (31)· διότι, ὅταν ἀποφασίσῃ τις νὰ ψευδογραφήσῃ ἱ-

Μεχμέτ. Ἡμεῖς δὲ μετεχειρίσθημεν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν τὸ ὄνομα Μωάμεθ Β', ὡς κοινότερον οὕτω καλουμένου τοῦ Σουλτάνου τούτου παρ' ἡμῖν. Σ. Μ.

στορικὰ ἔγγραφα, τίποτε δὲν σημαίνει τότε ἓν ψεῦδος ὀλιγώτερον ἢ περισσότερον. Διὰ ταῦτα λοιπὸν παρεσιώπησα παντελῶς τὸ ἐπεισόδιον τοῦτο.

Ἐν ἔτει 1846 ἐξεδόθη ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπὸ τὸν τίτλον. «Ταρὶχ μουντεχεβατὶ Ἐλβιᾶ Τσελεπῆ» σύγγραμμα ἐξ 143 σελίδων εἰς 8ον, τὸ ὁποῖον μετὰ πάσης σπουδαιότητος ἀξιοῖ, ὅτι περιέχει τὴν ἱστορίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τοῦ Βοσπόρου· καὶ τῇ ἀληθείᾳ τὸ βιβλίον εἶνε πλήρης συλλογὴ πασῶν τῶν περὶ Κωνσταντινουπόλεως καὶ Βοσπόρου Τουρκικῶν παραδόσεων. Ἔχει δὲ ὡς τοιοῦτον τὸ βιβλίον τοῦτο μεγάλην ἀξίαν, διότι ἐξ αὐτοῦ καταμανθάνομεν τὸν γνήσιον καὶ ἐθνικὸν τρόπον τοῦ σκέπτεσθαι τῶν Τούρκων, καὶ μάλιστα πολλῷ ἐντελέστερον ἐξ αὐτοῦ ἢ ἐκ τῶν πομπωδῶν ἐπισήμων κυβερνητικῶν ἐγγράφων καὶ ἐκ τῶν ἐκθέσεων ἀδαῶν περιηγητῶν. Βιβλία τοιαῦτα, οἷον τοῦ Ἐλβιᾶ Τσελεπῆ, ἀποτελοῦσιν τὴν διασκέδασιν καὶ ψυχαγωγίαν πάντων τῶν χαῤῥεμίων καὶ τῶν συναναστροφῶν τῶν Τούρκων, οἵτινες, ὡς γνωστὸν, ἅμα δύσαντος τοῦ Ἡλίου, ἀποκλείονται ἐν τοῖς οἴκοις αὐτῶν ἀπὸ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου. Τοιούτων λοιπὸν βιβλίων εἶνε ἀναγκαία ἡ μετάφρασις καὶ ἀνάγνωσις, ἂν θέλωμεν νὰ μάθωμεν τὸν χαρακτῆρα τοῦ Τουρκικοῦ λαοῦ.

Ἔχει δὲ ὁ Ἐλβιᾶ Τσελεπῆς καὶ τοῦτο τὸ καλὸν, ὅτι ἐντὸς τοῦ βορβόρου τῶν μωρολογημάτων του ὑπάρχουσι καὶ πολλοὶ ἱστορικοὶ μαργαρῖται κεκρυμμένοι, οἵτινες ἀξίζει νὰ ἐκζητηθῶσι καὶ νὰ ἐκτιμηθῶσι.

Μεταφράζω ἐνταῦθα τὸ κεφάλαιον τὸ πραγματευόμενον περὶ τῆς πολιορκίας καὶ ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

«Ἀφοῦ ὁ Σουλτὰν Μεχμὲτ ἔγεινεν ἀπόλυτος μονάρχης, ὠχύρωσε τὰ ὅρια τοῦ κράτους του, ἐκυρίευσε πολλὰ φρούρια καὶ ᾠκοδόμησε κατὰ τὸν Ἑλλήσποντον δύο φρούρια, δι' ὧν διεκόπη ἡ εἰς Κωνσταντινούπολιν εἰσαγωγὴ τῶν ζωοτροφιῶν. Ὅθεν οἱ ἄπιστοι φωνάζοντες «Ἀμάν, ὦ ἐκλεκτὲ τοῦ οἴκου Ὀσμάν, παρεκάλουν νὰ τοῖς δοθῇ εἰρήνη.»

«Ὁ δὲ Μεχμὲτ ἔκλεισε τότε μετ' αὐτῶν εἰρήνην ὑπὸ τοὺς παρὰ τοῦ Σουλτὰν Βεγιαζὴτ Ἰλδερὶμ προτεθέντας ὅρους· ἤγουν νὰ λαμβάνωσιν οἱ Μουσουλμάνοι τὸ δέκατον τῶν προϊόντων ἐξ ὅλων τῶν κήπων καὶ τῶν ἀμπελώνων, οἱ δὲ ἄπιστοι νὰ μὴ ἔχωσι τὴν ἄδειαν νὰ κόπτωσιν ἐξ αὐτῶν οὐδεμίαν σταφυλήν, πρὶν ἢ ἀποδώσωσι πρότερον εἰς τοὺς πιστοὺς τὸ δέκατον. Μετὰ παρέλευσιν ὅμως τριῶν ἐτῶν ἔκοψαν οἱ ἄπιστοι σταφυλὰς ἐκ τῶν παρὰ τὸ Ῥούμελι Χισὰρ κήπων πρὶν δώσωσι τὸ δέκατον. Κατὰ τὴν περίστασιν δὲ ταύτην οἱ ἀμπελουργοὶ ἦλθον μετὰ τῶν δεκατιστῶν εἰς ῥῆξιν, καθ' ἣν εἷς ἢ δύο πιστοὶ ἐφονεύθησαν. Τὸ συμβὰν τοῦτο ἀνηγγέλθη εἰς τὸν Σουλτὰν Μεχμὲτ Χὰν ὡς παραβίασις τῶν συνθηκῶν· ἡ δὲ μεγάλη αὐτοῦ ψυχὴ ἐθεώρησε τὴν παρασπόνδησιν ταύτην ὡς θείαν χάριν καὶ ἤρχισε τὴν πολιορκίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως δι' ἑνὸς στρατοῦ, τὸν ὁποῖον οὐδ' ἡ γῆ ὅλη ἠδύνατο νὰ φέρῃ».

«Καθὼς διηγοῦνται οἱ Ἕλληνες ἱστοριογράφοι, ἐξεκίνησεν ὁ Σουλτὰν Μεχμὲτ ἐν ἔτει 857 τῆς Ἐγείρας (1453 μ. χ.) ἐξ Ἀδριανουπόλεως, ὁδηγῶν ἓν στράτευμα ἄπειρον ὡς ἡ θάλασσα. Φθάσας δὲ εἰς Κωνσταντινούπολιν κατεσκήνωσεν ἀπέναντι τῆς πύλης τῆς Ἀδριανουπόλεως.Πολλαὶ χιλιάδες στρατιωτῶν τῆς Ἀνατολῆς

διαβάντες εἰς τὴν Εὐρώπην παρὰ τὴν Καλλίπολιν, ἦλθον ὡσαύτως εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ ἐστρατοπέδευσαν παρὰ τὸ Ἑπταπύργιον. Στρατιῶται τοῦ Ἰσλὰμ ἦλθον ἐπίσης ἐκ Τοκὰτ, Σιβὰς, Κεμὰχ, Ἐρζεροὺμ, Τζανὶκ, Βαϊβοὺρτ καὶ Τραπεζοῦντος (τὰς πόλεις ταύτας εἶχε κυριεύσει πρότερον ὁ Μεχμὲτ παρὰ τοῦ Οὐζοὺν χασάν). Οὗτοι διαβάντες τὸν Βόσπορον ἐστρατοπέδευσαν ἐπὶ τοῦ Ὂχ Μεϊδανί. Τότε λοιπὸν τὰ Ἰσλαμικὰ στρατεύματα ἐπολιόρκησαν μὲν τὴν Κωνσταντινούπολιν ἀπὸ τοῦ μέρους τῆς ξηρᾶς, ὅπου κατεσκεύασαν χάνδακας, ὑπονόμους καὶ προχώματα, τὰ πρὸς τὴν θάλασαν ὅμως μέρη τῆς πόλεως ἔμειναν ἐλεύθερα. Τοῦτο ἐλύπει τὸν κατακτητήν».

«Εὑρίσκοντο τότε παρ' αὐτῷ 77 θεοσεβεῖς (Δερβίσαι), ἐν οἷς ὁ Ἂχ Σεμσεδδὶν, ὁ Καρᾶ Σεμσεδδὶν, ὁ Μολλᾶ Κιουρανῆ, ὁ Ἐμὶρ Βουχαρῆ, ὁ Μολλᾶ Φεναρῆ, ὁ Τζιὲπ Ἀλῆ, ὁ Ἀνσὰρ Δεδὲ, ὁ Μολλᾶ Βουλὰχ. ὁ Ἀγιὰδ Δεδὲ, ὁ Χορὸς Δεδὲ, ὁ Τσιασλῆ Δεδὲ, ὁ Σὲχ Ζινδανὶ καὶ πολλοὶ ἄλλοι Δερβίσαι, οἵτινες εἶχον προσφέρει τὴν ὑπηρεσίαν των τῷ Σουλτάνῳ. Ἅπαντες οὖν οἱ Οὐλεμάδες καὶ οἱ εὐσεβεῖς συνελθόντες ἐκήρυξαν εἰς τὸ στρατόπεδον, ὅτι ἕκαστος πιστὸς ὀφείλει νὰ ἐπαναλάβῃ τὸν ἁγνισμὸν (τὰς πλύσεις) καὶ νὰ ἐκτελέσῃ μίαν προσευχὴν ἐκ δύο περιόδων (Ῥι-κάτ) (32) καὶ ἑτέραν προσευχὴν πρὸς εὐόδωσιν τοῦ Σουλτάνου. Μετὰ ταῦτα δὲ ἀνεφώνησαν τρὶς τὸ πολεμιστήριον ἀλαλαγμὸν τῶν Μωαμεθανῶν».

Πρὶν δὲ γείνῃ ἡ ἔναρξις τῆς πολιορκίας καὶ τῆς ἐφόδου, ἐπέμφθη ὁ Μαχμοὺτ Πασσᾶς ὡς πρέσβυς, κατὰ τὴν γραπτὴν παραγγελίαν τοῦ προφήτου, πρὸς τὸν Τεκὺρ (33) τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἀλλ' οἱ ἄπιστοι

εἰς τὴν ὀχυρότητα τοῦ φρουρίου των καὶ εἰς τὸ πλῆθος τῶν στρατευμάτων των ἐπαιρόμενοι, ἀπέῤῥιψαν τὰς προτάσεις καὶ ἀπέπεμψαν τὸν πρέσβυν ἡμῶν. Ἕνεκα δὲ τούτου ἤρχισαν οἱ τοῦ Ἰσλὰμ στρατιῶται τὸν πόλεμον καὶ τὰς κατὰ τῆς πόλεως ἐφόδους. Οἱ ἡμέτεροι περικυκλώσαντες πανταχοῦ, ὅπου ἦτο δυνατὸν, τὰ τείχη τοῦ φρουρίου, ἠγωνίζοντο νυχθημερὸν νὰ εἰσδύσωσι παντοιοτρόπως εἰς τὴν πόλιν. Ἀλλ' οἱ ἐντὸς ταύτης πολιορκούμενοι ἄπιστοι, συναθροίσαντες 200000 ἀσεβεῖς εἰκονολάτρας ἐποίουν ἐπὶ τῶν πύργων καὶ τῶν ἐπάλξεων ἀπείρους μαγείας, ὥστε περιέβαλον διὰ πυρὸς ὅλην τῶν τειχῶν τὴν περιφέρειαν. Ἐνῷ δ' οὕτως ἐνέτεινον ὅλας αὐτῶν τὰς δυνάμεις πρὸς ὑπεράσπισιν τῶν χερσαίων τειχῶν, ἔστησαν καὶ ἐπὶ τοῦ Σεράϊ Βουρνοῦ 500 κανόνια, ὡσαύτως εἰς τὸ Κουρσουνλοὺ μαγαζῆ ἕτερα 500 καννόνια καὶ ἐπὶ τοῦ Κίζ-κουλὲ ἄλλα 200 οὕτως, ὥστε οὐδὲ πτηνὸν ἱπτάμενον ἠδύνατο νὰ διέλθῃ διὰ τῶν μερῶν τούτων τὴν θάλασσαν καὶ οἱ Μουσουλμάνοι ἠναγκάσθησαν ν' ἀφήσωσιν ἀνενόχλητα τὰ πρὸς τὴν θάλασσαν μέρη τῆς πόλεως. Ἀπεναντίας ὅμως ἐπροχώρουν οὗτοι, ὑποῤῥύττοντες, εἰς τὰ πρὸς τὴν ξηρὰν ὀχυρώματα καὶ καννονοβολοῦντες ἐποίησαν πολλὰ ῥήγματα εἰς διάφορα μέρη τῶν χερσαίων τειχῶν.

Ἐξ ὅλων τῶν τεσσάρων μερῶν τοῦ κόσμου ἐλάμβανον οἱ Μουσουλμάνοι νυχθημερὸν βοηθείας καὶ πολεμοφόδια· ἀπεναντίας δὲ οὐδὲ εἷς κόκκος σίτου, οὐδεμία βοήθεια ἤρχετο εἰς τοὺς ἀπίστους· ἀλλὰ καὶ ὅμως κατέβαλλον οὗτοι ἐπιτείνοντες πάσας τὰς δυνάμεις αὐτῶν καὶ ἐπολέμουν, διότι ὑπῆρχε παρ' αὐτοῖς εἷς πιστὸς ἐκ τῶν ἐνθέων, Ἰοβοὺτ Σουλτὰν καλούμενος, ὅστις ἐδέετο

τοῦ Θεοῦ, ἵνα μὴ χυριευθῇ ἡ πόλις. Ἡ δέησις δὲ τούτου εἰσηκούσθη καὶ ἡ χυρίευσις τῆς πόλεως καθίστατο ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν δυσχερεστέρα. Διὰ τοῦτο λοιπὸν συνήθροισεν ὁ Σουλτὰν Μεχμὲτ ἅπαντας τοὺς Σέχιδας εἰς συμβούλιον καὶ εἶπεν αὐτοῖς. «Αἴ! Πῶς λοιπὸν θέλει ἀποβῇ τὸ πρᾶγμα τοῦτο; Τὸ φρούριον γίνεται όσημέραι ἰσχυρότερον καὶ ἡ χυρίευσις αὐτοῦ δυσχολωτέρα.» Τότε ὁ Ἄκ Σεμσεδδὶν, ἀναλαβὼν τὸν λόγον, ἀπεκρίνατο. «Ὦ Πατισὰχ, μὴ λυποῦ. Σὺ ἔσῃ ὁ καταχτητὴς τῆς Πόλεως. Σοὶ τὸ προεῖπον. Γνώριζε ὅμως, ὅτι ἐντὸς τοῦ φρουρίου ὑπάρχει εἷς τῶν μαθητῶν τοῦ Σὲχ Μαχσοὺδ, ὀνομαζόμενος Ἰοδοὺτ, ὅςτις εἶνε ἔνθεος, καὶ πρὶν ἀποθάνῃ οὗτος εἶνε ἀδύνατον νὰ χυριευθῇ ἡ πόλις. Ἀλλ' ὅμως θέλει ἀποθάνει οὗτος μετὰ πεντήκοντα ἡμέρας.» Ἀφοῦ λοιπὸν προσδιωρίσθη οὕτως ἄχρις ὥρας καὶ στιγμῆς ἡ τῆς πόλεως ἅλωσις, ἤρξαντο πάλιν οἱ Μουσουλμάνοι τῆς πολιορκίας μετὰ νέου καὶ πλείονος ζήλου.

»Ὁ δὲ καταχτητὴς διέταξε τὸν Τιμοὺρ πασσᾶν νὰ ναυπηγήσῃ μετὰ 2000 ἀνδρῶν ἐν Κιὰτ χανὲ πεντήκοντα τριήρεις. Ἑτέρας δὲ 50 τριήρεις καὶ 50 ἱππαγωγοὺς εἶχεν ἤδη ναυπηγημένας ὁ Κοτζιᾶ Μουσταφᾶ πασσᾶς μετὰ τῶν στρατιωτῶν τῆς Ἀραβίας εἰς τὸ Λεβὲντ Τσιφλὶκ, τὸ ὁποῖον κεῖται κατὰ τὰς πρὸς βοῤῥᾶν ὑπωρείας τοῦ Ὄκ Μεϊδανί. Ἀφοῦ λοιπὸν ἀπεπερατώθη καὶ ἡ κατασκευὴ τῶν ἐν Κιὰτ χανὲ τριηρῶν, ἐπορεύθη ὁ Σουλτάνος εἰς τὸ Ὄκ Μεϊδανὶ ἐν συνοδίᾳ πολλῶν χιλιάδων ἐκλεκτῶν πολεμιστῶν καὶ διέταξε νὰ θέσωσι τὰ πλοῖα ἐπὶ φαλάγγων καὶ νὰ τὰ σύρωσιν οἱ δοῦλοι. Ἀφοῦ δὲ οὕτως ἑλκόμενα τὰ πλοῖα ἔφθασαν ἐπὶ τοῦ πεδίου τοῦ Ὄκ Μεϊδανὶ, ἤρχισε Θείᾳ προστάξει νὰ πνέῃ

οὔριος ἄνεμος. Ἀνεπέτασαν λοιπὸν τὰ ἱστία, καὶ ἐνῷ ἅπαντες οἱ στρατιῶται τῆς πίστεως Μουσουλμάνοι ἔκραζον Ἀλλὰχ! Ἀλλὰχ!, πυροβολοῦντες χαρμοσύνως διὰ τῶν καννονίων καὶ τῶν Τουφεκίων, μετεβλήθη (ὢ τοῦ θαύματος!) ὅλον τὸ Ὄχ Μεϊδανὶ εἰς θάλασσαν. Οἱ δὲ ἄπιστοι παρατηρήσαντες ἐκ Κωνσταντινουπόλεως τὰ πλοῖα ταῦτα κατεταράχθησαν καὶ ἀνέκραξαν, Ἀλλοίμονον! Τί ἄρα ἔσεται τοῦτο; Μετὰ ταῦτα καθελκύσαντες οἱ Μουσουλμάνοι στρατιῶται τῆς πίστεως κατεβίβασαν τὰ πλοῖα ταῦτα ἀπὸ τοῦ Σὰχ κουλὶ σκελεσὶ εἰς τοὺς παρὰ τὸν κῆπον τοῦ ναυστάθμου ὅρμους τῆς θαλάσσης. Καὶ σήμερον δ' ἔτι παρατηροῦνται ἐνταῦθα καὶ ἐπὶ τοῦ Ὄχ Μεϊδανὶ τὰ ἴχνη τῆς διαβάσεως τῶν πλοίων τούτων. Μετὰ δὲ ταῦτα ἐπέβησαν ἐπὶ πάντων τῶν πλοίων τούτων οἱ Μουσουλμάνοι στρατιῶται.

Ὡσαύτως καὶ αἱ ὑπὸ τοῦ Τιμούρ πασσᾶ ἐν Κιάτ χανὲ ναυπηγηθεῖσαι τριήρεις καταπλεύσασαι ἐφάνησαν ἔμπροσθεν τοῦ Ἐγιοὺπ καὶ ἀνεπέτασαν τὰ ἱστία των, οὐρίου πνέοντος ἀνέμου. Τότε οἱ ἐπ' αὐτῶν στρατιῶται τῆς πίστεως πυροβολήσαντες διὰ τῶν καννονίων καὶ τουφεκίων των ἡνώθησαν μετὰ τοῦ στόλου τοῦ Ὄχ Μεϊδανί. Ἡ δ' ἐμφάνισις τῆς ἰσχύος καὶ τῆς δυνάμεως ταύτης ἐνεψύχωσε καὶ τὸν στρατὸν τῆς πολιορκίας, ὅστις τότε πανταχόθεν ἐφώρμησε κατὰ τοῦ φρουρίου.

«Οἱ δὲ ἄπιστοι ἰδόντες ὅτι τὰ πλοῖα ἐπληρώθησαν Μουσουλμάνων καὶ ὅτι μετεκόμισαν αὐτοὺς εἰς τὴν ἀντίπεραν τοῦ κόλπου ἀκτὴν ἔμειναν ὡς ἐμβρόντητοι καὶ ἤρχισαν νὰ δεικνύωσιν ἀδυναμίαν. Ἐν ἑνὶ λόγῳ οἱ ἐν τῇ πόλει ἀσεβεῖς εἰκονολάτραι, ἀπελπισθέντες ὁλοτελῶς, ἤρξαντο γογγύζοντες καὶ καταβοῶντες κατὰ τοῦ τυ-

φλώττοντος Τεκὺρ (Αὐτοκράτορος). «Πρῶτον μὲν ἐπαπειλεῖ νὰ μᾶς καταστρέψῃ ὁ λιμὸς, ἔκραζον, δεύτερον ἡ βροχὴ τοῦ Οὐρανοῦ καὶ τρίτον ὁ ἕνεκα τῶν Τούρκων τρόμος.» Ταῦτα εἰπόντες ἤρξαντο λαθραίως νὰ φεύγωσι διὰ τῶν ῥηγμάτων τοῦ τείχους καὶ ν' αὐτομολῶσι πρὸς τοὺς Μουσουλμάνους. Τοῦτο ἰδόντες οἱ στρατιῶται τοῦ Ἰσλὰμ ἀνεθαῤῥύνθησαν καὶ παρέλαβον τοὺς φυγάδας ὑπὸ τὴν προστασίαν των.

Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ τούτῳ ἦλθον πρὸς βοήθειαν ὁ Καραμὰν ὀγλοῦ, ὁ Κερεμιὰν ὀγλοῦ καὶ ὁ Ἀϊδὶν βέη ὀγλοῦ μετὰ 7000 ἀνδρῶν καὶ οἱ Μουσουλμάνοι ἐνεδυναμώθησαν. Ἐνῷ δὲ οὗτοι διεπεραιοῦντο διὰ τῶν πλοίων εἰς τὰ ἀντίπεραν μέρη, περιεκύκλωσε καὶ ὁ Τιμοὺρ τὰς πασσᾶς τὰ παρὰ τὸ Ἐβοῦ Ἐγιοὺπ Ἀνσαρῆ μέρη τῆς πόλεως. Ὁ Μολλᾶ Μπουλὰτ κατέλαβε τὰ μέρη τοῦ Μπαλὰτ καπουσού. Ἦτο δὲ ὁ Μολλᾶς οὗτος εἷς τῶν μεγάλων διαβασμένων, ὅστις ἐγνώριζεν ἐκ στήθους ὅλον τὸ Κοράνιον καὶ εἶχεν εὐγενῆ χαρακτῆρα. Ὁ σεβασμιώτατος Μολλᾶ Φεναρῆς κατέλαβε τὸ Φενὲρ καπουσού. Οἱ ἄπιστοι εἶχον οἰκοδομήσει ἐνταῦθα εἰς τὸ διάστημα μιᾶς μόνης νυκτὸς ἓν φρούριον, τὸ ὁποῖον οἱ σημερινοὶ βασιλεῖς δὲν ἠδύναντο οὐδ' εἰς ἔτος ὁλόκληρον ν' ἀποπερατώσωσιν. Ἐκ τοῦ φ ουρίου δὲ τούτου ἔφυγεν εἷς καλόγηρος, ὀνομαζόμενος Πέτρος, ἔχων μεθ' αὐτοῦ τριακοσίους ἄλλους καλογήρους· ἅπαντες δ' οὗτοι, αὐτομολήσαντες πρὸς ἡμᾶς, ἐδέχθησαν τὸν Ἰσλαμισμόν. Ὁ Πέτρος, ὅστις μετωνομάσθη Μεχμέτ, καὶ πάντες οἱ ἄλλοι καλόγηροι, οἵτινες ἐπίστευσαν εἰς τὸν Μωάμεθ, ἐπολιόρκησαν τὴν πόλιν κατὰ τὸ μέρος τοῦτο. Κατὰ προσταγὴν δὲ τοῦ Θεοῦ ἐκυρίευσεν ὁ Πέτρος (Μεχμὲτ) κατὰ τὴν αὐτὴν ἔτι νύκτα τὸ νεό-

δμητον ἐκεῖνο φρούριον τῶν ἀπίστων, καὶ ὁ Σουλτάνος τῷ ἐχάρισεν εἰς ἀμοιβὴν μίαν ὁλόκληρον ἐπαρχίαν. Ἐξ αὐτοῦ δ' ἐκλήθη καὶ ἡ ἐκεῖ ὑπάρχουσα πύλη Πετρὶ καπουσού. Ὁ Ἀγιὰδ Δεδὲ, ἔχων ὑφ' ἑαυτὸν 300 Δερβίσας τοῦ τάγματος Νακσεβενδὶ, κατέλαβε τὰ μέρη τοῦ Ἀγιὰ καπουσού. Πεσὼν δ' ἐνταῦθα ὡς μάρτυς, ἐτάφη ἔπειτα εἰς τὸν ἐντὸς τῆς πόλεως ταύτης εὑρισκόμενον Σεκερτζὶ Τεκεσὶ, ὅστις ἦτο πρότερον δικαστήριον. Ὁ Θεὸς συγχωρήσοι αὐτόν. Ὁ σεβασμιώτατος Τσιὲπ Ἀλῆ κατέλαβε τὰ μέρη τοῦ Τσιοὺμπ Ἀλῆ. Ὁ Τσιέπ Ἀλῆ οὗτος ἦτον ὁ Σάχης τοῦ τῆς Αἰγύπτου Σουλτάνου Κυλαοὺν, ἐλθὼν ἐκεῖθεν εἰς Προῦσαν, ἵνα παρευρεθῇ εἰς τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἐν Προύσῃ δὲ ὢν κατετάχθη εἰς τὸ τάγμα τοῦ σεβασμιωτάτου Ζεϊνεδδὶν χαφῆ. Ὠνόμασαν δ' αὐτὸν Τσιὲπ Ἀλῆ, ἐπειδὴ ἔφερε πάντοτε ἕνασάκκον (Τσιέπ), ὅστις ἦτο κατεσκευασμένος ἐξ ἑνὸς ἐφιππίου. Ἐλθὼν οὗτος μετὰ τοῦ Σουλτὰν Μεχμέτ διὰ τὴν πολιορκίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, διωρίσθη πρῶτος ἀρτοποιὸς τοῦ στρατοῦ. Τόσος δὲ ἦτον ὁ ἄρτος, τὸν ὁποῖον ἔψηνε καθ' ἑκάστην εἰς ἕνα μόνον κλίβανον, ὥστε ἠδύνατο νὰ ἐξαρκέσῃ εἰς πολλὰς χιλιάδας ἀνθρώπων, καὶ πάντες ἔτρωγον ἐν τῷ στρατοπέδῳ κάλλιστον ἄρτον· οὐδεὶς ὅμως ἠδυνήθη νὰ ἐξιχνιάσῃ τὸ μυστήριον του τοῦτο·

« Ἀφοῦ τὰ πλοῖα ἐκεῖνα, περὶ ὧν ἀνωτέρω ἐῤῥέθη, κατῆλθον ἀπὸ τοῦ Ὂχ Μεϊδανὶ εἰς τὸν κόλπον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὁ Τσιέπ Ἀλῆς δὲν ἐμβῆκεν εἰς κανὲν ἐξ αὐτῶν, ἀλλὰ τί ἐποίησεν; Ἐξήπλωσεν ἐπὶ τῆς θαλάσσης ἃς ἔφερον δορὰς(α) αὐτὸς καὶ 300 ἄλλοι Δερ-

(α) Οἱ Δερβίσαι φέρουσιν, ὡς γνωστὸν, καὶ ἄχρι τῆς σήμερον

δίσαι ἐκ τοῦ τάγματος Ζεϊνεδδὶν Χαφῆ, καί, Ἀλλάχ! Ἀλλάχ! κράζοντες, ἐκάθισαν ἐπὶ τῶν δορῶν αὐτῶν, αἵτινες, πλέουσαι, διεπόρθμευσαν αὐτοὺς εἰς τὴν παρὰ τὸ φρούριον ἀκτὴν τοῦ Κόλπου. Τοῦτο δὲ ἰδόντες οἱ ἄπιστοι ἐκ τοῦ φρουρίου ἔμειναν ὡσεὶ ἐμβρόντητοι. Τοιουτοτρόπως λοιπὸν ὁ Τσιὲπ Ἀλῆς μετὰ τῶν μαθητῶν του ἐπεραιώθη εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἐφ' ᾧ, ἐξαγαγόντες ἐκ τοῦ ὕδατος τὰς δορὰς αὐτῶν, κατέλαβον πάντες ὁμοῦ τὰ παρὰ τὰ Τσιουμπαλῆ καπουσοὺ μέρη. Ἕνεκα δὲ τῆς γενναιότητός του ταύτης ἐτάφη ἐν τῷ προαυλίῳ τοῦ Γκιοὺλ Τσαμησί, ἀφοῦ μετὰ ταῦτα ἔγεινε μάρτυς. Μετὰ δὲ τὴν ἅλωσιν τῆς πόλεως ἅπαντες οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ κατῴκησαν πρὸς τὸ μέρος τοῦτο. Ὁ Χορὸς Δεδὲ κατέλαβε τὸ Οὖν καπὰν (ἀποθήκη ἀλεύρου)· διὰ τοῦτο καλεῖται καὶ ἡ ἐκεῖ πύλη Χορὸς καπουσού (Πύλη Ἀλέκτορος). Ἐκτὸς τῆς πύλης ταύτης ἀριστερόθεν ὑπάρχει ἓν ὑψηλὸν Μαυσωλεῖον καὶ ἐπ' αὐτοῦ εἷς ἀλέκτωρ ἐγγεγλυμμένος, ἐξ οὗ καλεῖται ἡ πύλη αὕτη καὶ Χοροσλοὺ καπού.

«Ἦτο δὲ ὁ Χορὸς Δεδὲ εἷς ἐκ τῶν μαθητῶν τοῦ προπάπου μου Τοὺρκ Τουρκὰν Χοτζᾶ Ἀχμὲτ Γεσεβῆ καλουμένου· ἐσχατόγηρος δ' ἤδη ὤν, ἦλθεν ἐκ Χορασὰν μετὰ τοῦ Χατζῆ Βεκτὰσς Βελῆ. Ἀφοῦ δὲ ἔφθασε μετὰ τοῦ Σουλτὰν Μεχμὲτ εἰς Κωνσταντινούπολιν, εἶχε τὴν συνήθειαν νὰ φωνάζῃ ὡς ἀλέκτωρ 24 φορὰς καθ' ἑκάστην ἡμέραν, ἤτοι ἅπαξ ἀνὰ πᾶσαν ὥραν τοῦ ἡμερονυ-

ἐπὶ τῶν ὤμων αὐτῶν δοράν τινα, συνήθως τίγρεως, ἢ ἐλάφου, ἢ παρδάλεως, ἐφ' ἧς, ἱστάμενοι, τελοῦσι τὴν προσευχήν των (Ναμάζ). Αἱ τοιαῦται δοραὶ εἰσὶ καὶ παρὰ τοῖς λοιποῖς τῶν Τούρκων τίμιαι διὰ τὸν αὐτὸν λόγον. Σ. Μ.

κτίου καὶ οὕτως ἐνεθάῤῥυνε τοὺς στρατιώτας τῆς πίστεως, φωνάζων «Κικιρί! ἐγερθῆτε ὀκνηροί!» Διὰ τοῦτο δ' ἔλαβε καὶ τὴν ἐπωνυμίαν Χορὸς Δεδὲ (Πάτερ πετεινός). Ὁ μακαρίτης πρόπαππός μου ἠγάπα αὐτὸν ὑπερβολικά· διὰ τοῦτο καὶ ᾠκοδόμησε πρὸς τιμὴν αὐτοῦ ἔνδοθεν τοῦ Οὔν καπὰν ἐν τῇ ὁδῷ τῶν σκυτοτόμων ἓν τέμενος, γνωστὸν ὑπὸ τὸ ὄνομα Πατβὰρ τσαμὶ μαχαλεσί. Ἀποθανὼν δὲ μετὰ ταῦτα ὁ Χορὸς Δεδὲ πρὸ τῆς πύλης Χοροσλοὺ Καποὺ ἐτάφη κατὰ διαταγὴν τοῦ προπάππου μου ἐκτὸς τοῦ Οὔν καπὰν ἐπί τινος ἀνωγαίου. Ὠκοδόμησε δὲ πλησίον αὐτοῦ ὁ πρόππαπός μου πολύκρουνόν τινα κρήνην, ἵνα πλύνωνται οἱ πιστοὶ πρὸς ἁγνισμόν. Ἡ κρήνη αὕτη θεωρεῖται καὶ μέχρι τῆς σήμερον ἱερά.

» Τὸ παρὰ τὸ Ἁγιάσμα καπουσοὺ μέρος κατέλαβεν ὁ Ἀλῆ Βὰδ βέη, ὅστις ἦτο τυφλὸς καὶ κατήγετο ἐκ τῶν τόπων τοῦ Οὐζοὺν Χασὰν, ἡγεμόνος τοῦ Λευκοῦ Κριοῦ. Ὁ Ἀλῆ Βὰδ βέη ἔκτισεν ἐκεῖ μίαν κρήνην, ἵνα πλύνωνται οἱ πιστοὶ, ἐξ ἧς καὶ ἡ πύλη αὕτη ἐκλήθη Ἁγιάσμα καπουσού. Ὑπάρχει δ' ἐνταῦθα καὶ πηγή τις παρὰ τὴν ἀκτὴν τῆς θαλάσσης.

» Χαταβλοὺ Σουλτὰν Δεδὲ, ὁ ἐν Καισαρίᾳ ὑπὸ τὸ ὄνομα Ὀδουντζῆ ὀγλοῦ (υἱὸς ὑλοπράτου) γνωστὸς, ἄνθρωπος ἀνάπηρος μὲν καὶ διάστροφος, ἀλλὰ δικαιότατος, περιεκύκλωσε μετὰ δισχιλίων ὀπαδῶν τὴν πύλην Ὀδοὺν καπουσού. Διὰ τοῦτο φέρει ἡ πύλη αὕτη καὶ ἄχρι τῆς σήμερον τὸ ὄνομα Ὀδοὺν καπουσού. Ὁ Σέχης Ζινδανί-Ἀπτ-οὒλ-Ῥεἲφ Σαμδανῆ ἦτον ὁ ἀρχηγὸς τῶν εὐγενῶν ἀπογόνων τοῦ προφήτου, καταγόμενος ἀπὸ τοῦ Βαβὰ Τζαφὲρ Σὲχ Ζινδανὶ, ὅστις ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Ἀ-

ρούν-έλ-'Ρεσσίτ ἐλθὼν εἰς Κωνσταντινούπολιν ὡς πρεσβυς, ἐδηλητηριάσθη ὑπὸ τοῦ τότε Αὐτοκράτορος. Γνωρίζων λοιπὸν ὁ προειρημένος, ὅτι ὁ πρόγονός του οὗτος ἦτο τεθαμμένος παρὰ τὴν πύλην τοῦ δεσμωτηρίου (Ζινδαὶ καπουσοὺ)ὥρμησε μετὰ 300 εὐγενῶν ἀπογόνων τοῦ προφήτου πρὸς τὴν πύλην ταύτην καὶ χωρὶς ν' ἀναπαυθῇ εἰσήλασεν εἰς αὐτήν. Ἐλθὼν δὲ ἐπὶ τὸν τάφον τοῦ προγόνου του καὶ προσευξάμενος, ἐπέθηκεν ἣν ἐφόρει πρασίνην τιάραν ἐπὶ τοῦ τόπου, ἔνθα ὑπῆρχεν ἡ κεφαλὴ τοῦ Βαβὰ Τζαφὲρ Σουλτάν. Ἔζησε δὲ πολλοὺς χρόνους μετὰ τὴν ἅλωσιν ὡς ταφωρός, καὶ μετέστη ἐκ τοῦ παρόντος βίου ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Σουλτὰν Βεγιαζήτ. Διὰ τὴν ἀνάπαυσιν δὲ τῆς ψυχῆς τούτου ἠλευθέρωσεν ὁ Βεγιαζὴτ ἅπαντας τοὺς αἰχμαλώτους, διατάξας προσέτι νὰ οἰκοδομηθῇ μαυσωλεῖον ἐν τῇ μεγάλῃ ὁδῷ ἀπέναντι τοῦ δεσμωτηρίου, καὶ ἐν τῷ περιβλέπτῳ τούτῳ τόπῳ νὰ ἐνταφιασθῇ ὁ νεκρός. Ἅπαντες οἱ ταφωροὶ κατάγονται ἐκ τοῦ γένους τούτου.

»Ὁ Κιαμκιὰρ Βέη ἦτον εἷς ἐκ τῶν ἐν Κυττυαίῳ Κεραμιὰν ὀγλοῦ. Οὗτος ἐλθὼν μετὰ 3000 ἐνδόξων ἡρώων κατέλαβε τὴν πύλην Σεχὶτ καπουσού. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ πύλη αὕτη ἔκειτο πλησίον τῆς Ἁγίας Σοφίας, συνηθροίσθησαν πολλοὶ ἄπιστοι, οἵτινες, ἀνοίξαντες τὴν θύραν καὶ ἐξορμήσαντες, συνῆψαν μάχην κρατερὰν, καθ' ἣν ἅπαντες οἱ στρατιῶται τῆς ἀληθινῆς πίστεως ἔγεινανμάρτυρες· Διὰ τοῦτο δὴ καὶ καλεῖται ἡ πύλη αὕτη Σεχὶτ καπουσοὺ (Μαρτύρων πύλη).

»Αἱ πύλαι τοῦ νῦν Σουλτανικοῦ Σεραίου δὲν ἐπολιορκήθησαν· κατὰ δὲ τῶν λοιπῶν πυλῶν τοῦ τείχους διωρίσθησαν, ὁ μὲν Καραμὰν ὀγλοῦ κατὰ τῆς Γεδὶ κου-

λὲ καπουσοὺ,ὁ δὲ Τεκὲ Βέη ὀγλοῦ κατὰ τῆς Σηλυβρὶ καπουσοὺ,ὁ δὲ Ἀϊδὶν Βέη ὀγλοῦ κατὰ τῆς Γενὶ καποὺ, ὁ δὲ Σαρουχὰν βέη ὀγλοῦ κατὰ τῆς Τὸπ καπουσού.᾽Αλλὰ τοῦτον,πεσόντα ὑπὲρ τῆς ἀληθινῆς πίστεως, διεδέξατο εἰς τὴν θέσιν ταύτην ὁ Μεντεσὲ Βέης. Κατὰ δὲ τῆς Ἐδιρνὲ καπουσοὺ διωρίσθη ὁ Ἰσφεντιὰρ ὀγλοῦ καὶ κατὰ τῆς Ἐγρὶ καποὺ ὁ Χαμὶτ βέη ὀγλοῦ. Ἅπασα ὅμως ἡ παραλία τῆς πόλεως ἀπὸ τοῦ Ἑπταπυργίου μέχρι τῆς ἄκρας του Σεράϊ Βουρνοῦ ἔμεινεν ἀπολιόρκητος καὶ ἐλευθέρα.

»Ὁ ἀρχηγὸς τῶν πολιορκούντων τὸ Ἑπταπύργιον, ὁ στρατηγὸς Σαὶρ᾽Αχμὲτ πασσᾶς,καρτερῶς μαχόμενος καὶ τὰ καννόνια καὶ τὰ τουφέκια τῶν ἀπίστων καταφρονῶν,κατέστρεψε πολλὰ μέρη τοῦ φρουρίου τούτου.—Ὁ στρατηγὸς Χαϊδὲρ πασσᾶς, παρατεταγμένος ἀπέναντι τῆς Σηλυβρὶ καπουσοὺ καὶ ἀδιακόπως παρενοχλῶν τοὺς ἀπίστους,κατώρθωσεν ὥστε νὰ μὴ δύνανται οὗτοι μήτε καννόνιον μήτε τουφέκιον νὰ πυροβολήσωσιν.Ὁ στρατηγὸς Μαχμοὺτ πασσᾶς, ὅστις ἦρχε τῶν παρὰ τὴν Γενὶ καποὺ πολιορκητῶν, καταστρέψας διὰ τῶν πυροβόλων του τὰ ὀχυρώματα τῶν ἀπίστων, ἐπεχείρησε τρεῖς ἐφόδους, ἀλλὰ δὲν κατώρθωσε καὶ νὰ χυριεύσῃ τὴν πόλιν. Ὁ στρατηγὸς Νισαντζῆ πασσᾶς,διοικῶν τοὺς παρὰ τὸ Τὸπ καπουσοὺ Μουσουλμάνους, δὲν ἄφινε καιρὸν εἰς τοὺς ἀπίστους μηδὲ ἓν καννόνιον νὰ πυροβολήσωσιν.Ὁ στρατηγὸς Τζὲμ Σὰχ Σααδὴ πασσᾶς ἀρχηγὸς τοῦ πρὸ τῆς Ἐδιρνὲ καπουσοὺ στρατοῦ, συνηνώθη μετὰ τοῦ Ἰσφεντιὰρ ὀγλοῦ.Καθὰ δὲ μαρτυροῦσιν αἱ εὐγενεῖς παραδόσεις,ἀμφότεροι οὗτοι οἱ ἔνδοξοι ἥρωες,ἐπιποθοῦντες νὰ γίνωσιν αὐτοὶ οἱ πορθηταὶ τῆς πόλεως, ἐποίησαν ἐκ συμφώνου σύγχρονόν τινα ἔφοδον, καθ᾽ ἣν κατέστρεψαν τὰ παρὰ

τὴν πύλην τῆς Ἀδριανουπόλεως τείχη εἰς πέντε, καὶ σήμερον ἔτι δρώμενα, μέρη.— Ὁ στρατηγὸς Ἑρσένκ ὀγλοῦ Ἀχμὲτ πασσᾶς ἦτο πρὸς τὴν λοξὴν πύλην (ἐγρὶ καπού) διωρισμένος. Οὗτος διὰ συνεχοῦς καννονοβολισμοῦ ἐποίησε τὴν μὲν πύλην ταύτην εὐθεῖαν, τὸ δὲ κέντρον τῶν ἀπίστων λοξόν».

» Τοιουτοτρόπως ἐξηκολούθει λοιπὸν ἐπὶ εἴκοσιν ἡμέρας ἡ πολιορκία τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀλλ' οὐδόλως ἐφαίνετο προσεγγίζουσα ἡ πτῶσις αὐτῆς. Τότε δὴ ἅπαντες οἱ στρατιῶται τῆς πίστεως, οἱ 77 θεοσεβεῖς, 3000 καὶ ἐπέκεινα Μολλάδες ἐκ τῶν τεσσάρων ὀρθοδόξων αἱρέσεων καὶ ἄπειρον πλῆθος Δερβισάδων ἤρξαντο ν'ἀναπέμπωσι θερμὰς δεήσεις πρὸς τὸν Θεὸν ὑπὲρ τῆς ἁλώσεως τῆς πόλεως. Προσευχομένων δὲ τούτων, ἐσκοτίσθη ἐν τῷ ἅμα ὁ οὐρανὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως· ἀστραπαὶ καὶ βρονταὶ παρηκολούθησαν τὸ σκότος· πῦρ δ' ἐξελθὸν ἐκ τοῦ Ἂτ Μεϊδανί (Ἱπποδρόμιον) ἐτίναξεν εἰς τοὺς ἀέρας τὸ οἰκοδόμημα τοῦτο, τοὺς δ' ἐν αὐτῷ ἀπίστους μέρος μὲν ἔῤῥιψεν εἰς τὴν ξηράν, μέρος δ' εἰς τὴν θάλασσαν. Σύγχυσις μεγάλη ἐκυρίευσε τότε τοὺς ἐν τῇ πόλει πολιορκουμένους ἀπίστους, καὶ 3000 ἐξ αὐτῶν ἔφυγον ἔντρομοι ἐκ τῆς πόλεως κατὰ τὴν αὐτὴν ἔτι ἡμέραν. Ἐκ τούτων δέ τινες μὲν ἐδέξαντο τὸν Ἰσλαμισμόν, τινὲς δ' ἔφυγον εἰς ἄλλα μέρη. Ἀλλὰ καὶ ὅμως δὲν ἔχασαν τὸ θάῤῥος αὐτῶν οἱ ἄπιστοι, ἀλλ' ἐπισκευάσαντες τὰ φθαρέντα μέρη τῶν τειχῶν, ἐξηκολούθουν πολεμοῦντες. Ἐν τούτοις ἕνεκα τῆς ἐλλείψεως καὶ τῆς ὑπερτιμήσεως τῶν τροφίμων ἐγίνετο ἡ κατάστασις αὐτῶν ὁσημέραι χειροτέρα καὶ ἀπαρηγόρητος.

» Κατὰ τὴν τριακοστὴν δὲ τῆς πολιορκίας ἡμέραν ὁ

Σουλτάνος, ἐπιθεὶς τὴν ὑψηλὴν τριάραν ἐπὶ τὴν μακαρίαν αὐτοῦ κεφαλὴν, ἐνδυσάμενος χιτῶνα Οὐλεμᾶ, ὑποδεθεὶς πέδιλα κυανᾶ καὶ καθίσας ἐπὶ ἡμιόνου, ὡσεὶ πενθῶν, ἐπεθεώρησε τὰ τείχη τῆς Κωνσταντινουπόλεως, διένειμε πολλὰ δῶρα εἰς τοὺς στρατιώτας καὶ ἀνεῤῥίπισε τὸ θάῤῥος αὐτῶν πρὸς τὸν πόλεμον. Ἐκεῖθεν δὲ πορευθεὶς εἰς Κιατχανὲ καὶ Λεβὲντ τσεφλὶκ, διέταξε νὰ τεθῶσιν ἐπὶ φαλάγγων αἱ ἐκεῖ ναυπηγημέναι τεσσαράκοντα φρεγάται (μονόκροτα) καὶ διὰ τοῦ Ὄκ Μεϊδανὶ νὰ καθελκυσθῶσιν εἰς τὴν θάλασσαν παρὰ τὸ Σὰχ κουλὲ σκελεσί. Ἐπὶ τῶν πλοίων δὲ τούτων ἐπεβιβάσθησαν οἱ ἀνδρεῖοι ἐρυθροὶ στρατιῶται, οἱ ἐκ τοῦ ἐν Ἀραβίᾳ Ἰρὰκ ὁρμώμενοι. Ἐνῷ δὲ μετὰ ταῦτα ἐπέστρεφεν ὁ Σουλτάνος εἰς τὸ παρὰ τὴν Κωνσταντινούπολιν στρατόπεδον ἐφάνησαν κατὰ τὸ Σεραὶ Βουρνοὺ δέκα τριήρεις καὶ δέκα διήρεις φέρουσαι πολεμεφόδια. Φθάσαντα δ' ἐκεῖ τὰ πλοῖα ταῦτα, ὕψωσαν τὴν σημαίαν τοῦ σταυροῦ καὶ, εἰσπλεύσαντα εἰς τὸν λιμένα, ἠγκυροβόλησαν. Ἀλλ' ἐνῷ ἔχαιρον ἐπὶ τῇ αἰσίᾳ ταύτῃ ἀφίξει, καὶ ἐπυροβόλουν πανταχόθεν πρὸς ἔνδειξιν τῆς χαρᾶς ταύτης, ἰδοὺ ὁρμῶσι κατ' αὐτῶν διακόσιαι Μουσουλμανικαὶ τριήρεις. Οἱ δ' ἐπ' αὐτῶν στρατιῶται τοῦ Ἰσλὰμ ἐπιπεσόντες κατὰ τοῦ κυριωτέρου τῶν πλοίων τούτων, ὡς ἐπιπίπτουσιν αἱ μέλισσαι εἰς τὸ μέλι, εἰσέδυσαν εἰς αὐτὸ, ἐνῷ οἱ ἄπιστοι ναυβάται, νομίζοντες, ὅτι οἱ εἰσδύσαντες ἦσαν οἱ κάτοικοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως, πρὸς προϋπάντηαὐτῶν ἐλθόντες, οὐδεμίαν ἐποίησαν ἀντίστασιν. Ἀλλ' ἐν τῷ ἅμα εἶδον, ὅτι οἱ ἐλθόντες ἐφώναζον εἰς τὴν ἰδίαν γλῶσσαν Ἀλλὰχ Ἀλλὰχ, καὶ ὅτι συλλαμβάνοντες τοὺς ἐπὶ τῶν πλοίων ἀπίστους, διήρπαζον τὸ φορτίον. Τότε

λοιπὸν ἐνόησαν μὲν ὅτι ἠπατήθησαν, ἀλλ' ἦτον ἀδύνατον πλέον ν' ἀντισταθῶσι. Κενωθέντων δὲ καὶ τῶν πυροβόλων ὅπλων, συνελήφθησαν ἅπαντες αἰχμάλωτοι.

»Ἰδόντες δὲ ταῦτα οἱ ἐν τῇ πόλει ἄπιστοι ἔτιλλον τὰς τρίχας τῆς κεφαλῆς των καὶ ἤρχισαν νὰ καννονοβολῶσιν ἀπὸ τοῦ Σεράϊ Βουρνοῦ, τοῦ Κουρσουνλοῦ μαγαζῆ καὶ τοῦ Κὶζ κουλέ. Ἐπειδὴ ὅμως τὰ πλοῖα εὑρίσκοντο ἐντὸς τοῦ Κερατίου κόλπου, οὐδόλως ἠδύναντο νὰ τὰ βλάψωσι τὰ καννόνια ταῦτα. Οἱ δὲ νικηταί, κρεμάσαντες τὰς σημαίας τῶν οὕτω κυριευθεισῶν δέκα τριηρῶν καὶ ἰσαρίθμων διηρῶν καὶ πυροβολοῦντες χαρμοσύνως διὰ τὴν νίκην ταύτην, ἐῤῥυμούλκησαν τὰ κυριευθέντα πλοῖα πρὸς τὸ μέρος τοῦ ναυστάθμου.

» Τὸ συμβὰν τοῦτο παρέλυσε μὲν τὸ θάῤῥος τῶν ἀπίστων, ἐνεψύχωσε δὲ τοὺςΜουσουλμάνους στρατιώτας τῆς πίστεως, οἵτινες, χαίροντες ἀνέμενον τὴν τῆς πόλεως ἅλωσιν. Ἐπὶ τῶν πλοίων δὲ τούτων ἐκυρίευσαν οἱ Μουσουλμάνοι ἐκτὸς πολλῶν θησαυρῶν καὶ 8000 αἰχμαλώτους. Πρὸς τούτοις 20 πλοιάρχους, ἕνα πρίγκιπα, μίαν Γαλλίδα πριγκίπισσαν, 1000 Μωαμεθανίδας παρθένους, αἰχμαλωτισθείσας ὑπὸ τῶν ἀπίστων πρότερον κατὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Ἄκκας, καθὼς καὶ ὅλα τὰ πολεμεφόδια καὶ τὰ ὅπλα. Ἅπαντα δὲ ταῦτα, ἀκριβοῦς ἀπογραφῆς αὐτῶν γενομένης, παρεδόθησαν εἰς τὸν σεβασμιώτατον Ἀκ Σεμσεδδίν, ἵνα τὰ φυλάττῃ, καὶ ἡ πολιορκία τῆς πόλεως ἤρχισε πάλιν τὴν τακτικὴν πορείαν αὐτῆς.

»Ὁ Κωνσταντῖνος ἦτον ἠραβωνισμένος μετὰ τῆς θυγατρὸς τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας. Ὁ δὲ βασιλεὺς οὗτος εἶχεν ἀποστείλει κατὰ τὰ γενέθλια τῆς θυγατρός

του 600 πλοῖα, ἵνα λεηλατήσωσι τὰ παράλια τῆς Ἀραβίας, τῆς Ἄκκας, τῆς Σαΐδᾶς, τοῦ Βερουτίου, τῆς Τριπόλεως, τῆς Γάζας καὶ τῆς Ῥάμλας. Ὅσα δὲ λάφυρα καὶ αἰχμάλωτοι ἐλήφθησαν κατὰ τὴν ἐκστρατείαν ταύτην, ἐπιβιβάσας ἐπὶ δέκα τριηρῶν καὶ δέκα διηρῶν, ἔπεμψε μετὰ τῆς θυγατρός του, ὡς προῖκα αὐτῆς, πρὸς τὸν Τεκὺρ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἀφοῦ δ' ἔφθασαν οὗτοι εἰς τὸν Ἑλλήσποντον, εἶδον, ὅτι ἦσαν ἐκεῖ φρούρια ᾠκοδομημένα καὶ ὑπὸ στρατιωτῶν τοῦ Ἰσλὰμ κατεχόμενα. Ὅθεν προέπεμψαν, οὐρίου πνέοντος νοτιοδυτικοῦ ἀνέμου, πέντε πλοῖα κενὰ, καὶ κατόπιν τούτων ἠκολούθουν τὰ ῥηθέντα ἐκεῖνα εἴκοσι. Τὰ δὲ καννόνια τῶν φρουρίων, πυροβολήσαντα, κατεπόντισαν μὲν τὰ προπλέοντα κενὰ πλοῖα, ἀλλ' ὅμως τὰ ἑπόμενα τούτοις εἰσέπλευσαν ἀβλαβῆ· διότι πρὶν λάβωσι καιρὸν οἱ ἐν τῷ φρουρίῳ νὰ γεμίσωσι πάλιν τὰ καννόνια καὶ νὰ πυροβολήσωσι, προέπλευσαν ἤδη τὰ ἑπόμενα πλοῖα εἴκοσι μίλια μακρὰν τοῦ φρουρίου. Διὰ τοῦ στρατηγήματος λοιπὸν τούτου διαπλεύσαντες τὰ στενὰ τοῦ Ἑλλησπόντου, ἀφίχθησαν εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ἀλλὰ δεδοξασμένος εἴη ὁ Θεός! ἅπαντα τὰ πλοῖα ταῦτα ἔπεσαν εἰς χεῖρας τῶν Μουσουλμάνων, ἡ δὲ θυγάτηρ ἐκείνη τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας ὑπῆρξεν ἡ μήτηρ τοῦ Σουλτὰν Βεγιαζήτ. Ἂν δὲ καὶ περὶ τούτου διαφωνῶσιν οἱ ἱστορικοί, τὸ ἀληθὲς ὅμως εἶνε, καθὼς ἤδη εἴπομεν. Ἀφοῦ δὲ ὁ Σουλτὰν Μεχμὲτ παρέδωκεν εἰς τὸν Ἂκ Σεμσεδδὶν τὰ λάφυρα καὶ τὴν πριγκίπισσαν τῶν Γαλλικῶν πλοίων, περιῆλθεν ἔφιππος τὰ τείχη καὶ ἐνεθάῤῥυνε τοὺς στρατιώτας τῆς πίστεως.

Κατὰ τὴν πεντηκοστὴν ἡμέραν τέλος παρετηρήθη ἐν τῇ πόλει κίνησις καὶ ταραχὴ μεγάλη. Πολλαὶ χιλιάδες

ἀπίστων ὕψωσαν τὰς σημαίας ἐπὶ τῶν πύργων καὶ τῶν ἐπάλξεων καὶ ἐζήτουν νὰ παραδοθῶσιν. Ὅθεν τοῖς ἐδόθη μιᾶς ἡμέρας διορία καὶ ἕκαστος αὐτῶν ἀπῆλθε διὰ ξηρᾶς καὶ θαλάσσης ὅπου ἂν ἤθελε. Κατὰ τὴν ἡμέραν δηλαδὴ ἐκείνην ἀπέθανεν ἐν τῇ πόλει ὁ Ἰσδοὺτ Σουλτὰν καὶ ἐν τῷ ἅμα παρελύθησαν αἱ δυνάμεις τῶν ἀπίστων, οἵτινες ἀπελπισθέντες ἐντελῶς, παρέδοσαν τὴν πόλιν. Τότε ὁ Σουλτὰν Μεχμέτ, ἄγων 70—80 χιλιάδας στρατιωτῶν εἰσήλασεν εἰς τὴν πόλιν, κατευθυνόμενος πρὸς τὸ παλάτιον τοῦ Κωνσταντίνου. Πρὸς ὑπεράσπισιν ὅμως αὐτοῦ ἦσαν συνηθροισμέναι ἐκεῖ πολλαὶ χιλιάδες ἀπίστων. Ὅθεν ἐγένετο μάχη μεγάλη πρὸς κυρίευσιν τοῦ αὐτοκρατορικοῦ τούτου παλατίου· Κατὰ τὴν ἅλωσιν δὲ τούτου ἐφονεύθη καὶ ὁ αὐτοκράτωρ, τὸ πτῶμα τοῦ ὁποίου ἔθαψαν οἱ ἄπιστοι μετὰ ταῦτα εἰς τὸ Σουλοὺ Μοναστὴρ (35). Τοσοῦτοι δὲ θεσαυροὶ εὑρέθησαν ἐντὸς τοῦ αὐτοκρατορικοῦ παλατίου, ὥστε μόνος ὁ μέγιστος Θεὸς γνωρίζει πόσοι ἦσαν. Διότι ὁ Κωνσταντῖνος οὗτος ἦτον ὁ ἔννατος κτίτωρ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τῆς ὁποίας ἡ κυριαρχία συνεπληρώθη οὕτως, ἀφοῦ ἐπὶ τέλους ἔπεσεν ἡ πόλις εἰς τὰς χεῖρας τῆς δυναστείας τοῦ Ὀσμάν.

Μετὰ ταῦτα ἐπορεύθη ὁ πορθητὴς πρὸς τὴν ἐκκλησίαν τῆς Ἁγίας Σοφίας, θέλων νὰ ἐκτελέσῃ ἐν αὐτῇ μίαν εὐχαριστήριον προσευχὴν ἐκ δύο περιόδων. Ἀλλ' οἱ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ταύτῃ καὶ πέριξ αὐτῆς κατοικοῦντες παππάδες, κλεισθέντες ἐν αὐτῇ, ἤρχισαν νὰ πυροβολῶσιν ὡς βροχὴν τὰς βόμβας καὶ τὰς σφαίρας κατὰ τῶν Ἰσλαμικῶν στρατευμάτων καὶ ἐποίουν μεγάλην ἀντίστασιν. Τρεῖς ἡμέρας καὶ τρεῖς νύκτας ἐξηκολούθει ὁ πόλεμος οὗτος κατὰ τοῦ πορθητοῦ καὶ τῶν Ἰσλαμικῶν στρα-

τευμάτων, τὴν δὲ πεντηκοστὴν τρίτην ἡμέραν ἐκυριεύθη τέλος καὶ αὐτὴ ἡ Ἁγία Σοφία. Πρῶτος δὲ ἐπάτησε τὸ ἔδαφος αὐτῆς ὁ Σουλτὰν Μεχμὲτ, ὅστις φονεύσας τοὺς ἀπαντῶντας αὐτῷ ἀπίστους, ἔστησε τὴν σημαίαν αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ Μιχρὰπ καὶ διελάλησεν αὐτὸς τὸ πρῶτον ἐν αὐτῇ Μωαμεθανικὸν κέλευσμα πρὸς προσευχήν. Οἱ δὲ Μουσουλμάνοι στρατιῶται τῆς πίστεως ἐφόνευσαν ξίφει τοὺς λοιποὺς παππάδας, καὶ τὸ ἐσωτερικὸν τῆς Ἁγίας Σοφίας ἐβάφη ἐρυθρὸν ἐκ τοῦ αἵματος τῶν ἀπίστων τούτων εἰκονολατρῶν. Μετὰ ταῦτα ὁ Σουλτὰν Μεχμὲτ Γαζὶ λαβὼν ἓν τετραπτέρυγον βέλος καὶ τοξεύσας δι' αὐτοῦ τὸ κέντρον τοῦ θόλου τῆς ἁγίας Σοφίας, εἶπε «Τοῦτο ἔστω τὸ ἐμὸν σημεῖον». Εἶνε δὲ καὶ ἄχρι τῆς σήμερον ὁρατὸν ἔτι τὸ σημεῖον τοῦ βέλους ἐκείνου. Εἷς ἐκ τῶν ἀγάδων τοῦ Σολὰκ, ἀφοῦ ἐφόνευσε διὰ τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς ἕνα ἄπιστον, ἐνέβαψε εἰς τὸ αἷμα αὐτοῦ τὴν δεξιὰν χεῖρα, καὶ ἀναπηδήσας, παρόντος τοῦ Σουλτὰν Μαχμὲτ Χὰν, ἀπέμαξε τὴν χεῖρα ταύτην ἐπὶ μιᾶς μαρμαρίνης στήλης. Ὁ δὲ τύπος τῆς αἱματοφύρτου ταύτης παλάμης φαίνεται καὶ σήμερον ἔτι ἔνδοθεν τῆς πύλης τοῦ Μαυσωλείου κατὰ τὴν ἀπέναντι γωνίαν εἰς ὕψος ἓξ ὀργυιῶν.

Ἐνῷ δὲ ὁ Σουλτὰν Μεχμὲτ περιήρχετο θεωρῶν τὴν Ἁγίαν Σοφίαν, παρετηρήθη αἴφνης ὅτι φῶς ἐξαστράπτον ἐξήρχετο ἐκ τῆς Ἱδρούσης στήλης. Ἅπαντες οὖν ἔδραμον πρὸς τὸ μέρος τοῦτο καὶ εὗρον κείμενον ἐκεῖ ἓν πτῶμα λευκὸν, ἐστραμμένον πρὸς Μεσημβρίαν. Ὁ δὲ Ἂχ Σεμσεδδὶν καὶ οἱ λοιποὶ μεγάλοι ἄνθρωποι τοῦ Θεοῦ παρετήρησαν παρευθὺς, ὅτι ἐπὶ τοῦ στήθους τοῦ πτώματος τούτου ὑπῆρχε γεγραμμένον δι' ἐρυθρᾶς σαρκὸς τὸ

ὄνομα Ἰοδούτ «Ἰδοὺ λοιπόν, ὦ Πατισάχ, εἶπον, διὰ τί ἐβράδυνεν ἐπὶ τοσοῦτον ἡ κυρίευσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως.» Ἐνῷ δὲ ἡτοιμάζοντο νὰ πλύνωσι τὸ πτῶμα, ἠκούσθη αἴφνης φωνή, λέγουσα «Εἶνε ἤδη πλυμένος ὑπὸ τοῦ ἱδρῶτος τῆς ἱδρούσης στήλης· ἐνταφιάσατε αὐτὸν οὕτως, ὡς ἔχει.» Θάμβος καὶ ἔκστασις κατέλαβεν ἐπὶ τούτῳ τοὺς πάντας· οἱ δὲ Σέχηδες, λαβόντες ἔθεσαν αὐτόν, ὡς εἶχεν, ἐντὸς μιᾶς νεκροθήκης καὶ φέροντες αὐτὸν ἐκτὸς τῆς Ἁγίας Σοφίας, ἤθελον νὰ τὸν θάψωσι παρὰ τὴν πύλην τῶν μαρτύρων. Ἀλλ' ἡ νεκροθήκη, ἐκφυγοῦσα τοὺς φέροντας αὐτήν, ἔτρεχε πρὸς τὰ πρόσω ἀκατασχέτως· φθάσασα δὲ εἰς τὸν αἰγιαλόν, ἐπέβη ἐπί τινος λέμβου, ἥτις ἄνευ ἱστίων καὶ ἄνευ κωπηλασίας προπλέουσα ὡς ἀστραπή, κατηυθύνετο πρὸς τὸ μέρος τὸ καλούμενον νῦν Ἰοδοὺτ σκελεσὶ, ὅπου καὶ ἐστάθη. Τότε δὲ ἡ νεκροθήκη ἐξῆλθε τῆς λέμβου, εἰσῆλθεν εἴς τινα ἐκεῖ ὑπάρχοντα ἀνοικτὸν τάφον καὶ ἔμεινεν ἐν αὐτῷ. Ἅπαντες οἱ διαβασμένοι καὶ εὐσεβεῖς κατὰ σειρὰν ἠκολούθουν τὸν νεκρὸν καὶ εἶδον πάντα τὰ γενόμενα. Ἤκουσαν δὲ πάντες καὶ τῆς φωνῆς τοῦ Ἰοδοὺτ, ἐξερχομένης ἐκ τοῦ τάφου. Τότε δὴ δοξολογοῦντες τὸν μέγαν Θεὸν ἐνεταφίασαν τὸν Ἰοδοὺτ ἐντὸς τοῦ μνήματος τούτου καὶ ἀνεχώρησαν. Διὰ τοῦτο καὶ καλεῖται ὁ τόπος οὗτος Ἰοδοὺτ σκελεσί.

Ἡ πόλις ἐκυριεύθη ἐν ἔτει 857 ἀπὸ τῆς Χιτζρέτ (Ἐγείρας) ἡμέραν τετράδην, τὴν 20 τοῦ μηνὸς Τσεμαζὶ οὒλ ἀχὺρ, ἤτοι τὴν 12 Ἰουλίου. Ἐπὶ τῇ ἁλώσει δὲ ταύτῃ ἐποίησαν οἱ ποιηταὶ διάφορα Χρονόστηλα. Ἓν ἐκ τούτων παριστάνει τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐτῶν διὰ τῶν λέξεων τοῦ μεγάλου Κορανίου «Μπιλτεὶ Ταϊμπὲ» (ἡ καλὴ πόλις) καὶ «Ἀ-

13

χερούν» (οἱ τελευταῖοι). Τὴν δὲ ἡμέραν τῆς ἁλώσεως ἐκάλεσαν ἡμέραν τῆς ἀφίξεως. Ὁ ὕψιστος Θεὸς εἴη δεδοξασμένος! Ἡ πόλις αὕτη, ἡ καταγοητεύουσα τὴν καρδίαν καὶ κινοῦσα τοὺς πάντας εἰς θαυμασμὸν μέγαν, ἀποκαθίσταται ὁσημέραι ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον διὰ τοῦ εὐθύμου αὐτῆς λαοῦ τὸ ἀντικείμενον τοῦ φθόνου τῶν βασιλέων καὶ τὸ θαῦμα τοῦ κόσμου.

Ἀφοῦ ὁ τροπαιοῦχος πορθητὴς ἐπεθεώρησε τὴν Ἁγίαν Σοφίαν καὶ εἶδε τὴν δύναμιν τῶν στηλῶν, τὴν στερεότητα τῶν θεμελίων καὶ τὸ ὕψος τοῦ θόλου, ἐβεβαιώθη ὅτι ὁ ναὸς οὗτος ἦτον ἄξιος νὰ γείνῃ θαυμαστὸς τοῦ Ἰσλαμισμοῦ εὐκτήριος οἶκος, ὅστις καθ' ἅπαντα τὸν κόσμον νὰ μὴ ἔχῃ ἄλλον ἐφάμιλλον αὐτῷ. Διέταξε λοιπὸν νὰ ἐκπλύνωσι τὰ ἐκκεχυμένα αἵματα, νὰ τὸν καθαρίσωσι καὶ νὰ θυμιάσωσιν αὐτὸν, τὸν ἐγκέφαλον τῶν στρατιωτῶν τῆς πίστεως, μὲ ἀγάλλοχον ἄμβραν καὶ ὑάκινθον. Ταὐτοχρόνως δὲ διέταξε νὰ οἰκοδομηθῇ ἓν μικρὸν Μιμπὲρ, Μαχφὶλ καὶ Μιναρὲ καὶ οὕτω μεταποιήσας εἰς Μωαμεθανικὸν τέμενος τὸν παραδείσιον τοῦτον καὶ θαυμάσιον τόπον παρέστη αὐτοπροσώπως κατὰ τὴν πρώτην τελεσθεῖσαν ἐν αὐτῷ Χουτβὰ (προσευχὴ τῆς Παρασκευῆς). Εἰσήγαγον δὲ τὸν Σουλτάνον κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην ὁ Ἄκ Σεμσεδδὶν καὶ Καρὰ Σεμσεδδίν. Τότε ὁ Ἄκ Σεμσεδδὶν ἐπέθηκεν ἐπὶ τὴν μακαρίαν κεφαλὴν τοῦ Σουλτάνου τὴν ἑαυτοῦ τιάραν, ἐνέπηξεν ἔπειτα ἐπ' αὐτῆς ἐρωδιοῦ πτερὸν καὶ ἔδωκεν εἰς τὴν χεῖρα τοῦ Σουλτάνου ἓν ξίφος γυμνόν. Τούτων δὲ γενομένων, ἀνέβη ἐπὶ τοῦ Μιμπὲρ, ὑμνῶν τὸν Ὕψιστον καὶ εἶπε τὸ Χουτβὰ γεγωνυίᾳ τῇ φωνῇ. Καταβὰς δὲ μετὰ ταῦτα ἀπὸ τοῦ Μιμπὲρ, ἐξητήσατο ὁ Ἄκ Σεμσεδδὶν καὶ

ἔλαβε τὸ ὑπούργημα τοῦ Ἰμὰμ τῆς Ἁγίας Σοφίας.

Πλῆθος δὲ μέγα κληρικῶν ὑπῆρχον κεκρυμμένοι ὑπὸ τὴν Ἁγίαν Σοφίαν, ἀλλ' ἀνεκαλύφθησαν καὶ ἐν τῷ ἅμα 300 ἐξ αὐτῶν ἐδέχθησαν τὸν Ἰσλαμισμόν. Μεταξὺ δὲ τούτων ὑπῆρχε καλόγηρός τις ἔχων ἡλικίαν 300 ἐτῶν, ὅστις γενόμενος Μωαμεθανὸς μετωνομάσθη Παπὰ Μεχμέτ. Οὗτος ὁ παπὰ Μεχμὲτ ἔδειξεν εἰς τὸν πορθητὴν τὸ ἀρχαῖον ὑπὸ Σολομῶντος κατεσκευασμένον προσευκτήριον, πρὸς τὰ δεξιὰ τοῦ Μιχρὰπ εὑρισκόμενον. Παρευθὺς δ' ὁ Σουλτάνος ἐποίησεν ἐπὶ τοῦ τόπου τούτου μίαν προσευχὴν ἐκ δύο περιόδων.

Ἐκ τῶν ὑπογείων δὲ τῆς Ἁγίας Σοφίας ἐξήγοντο ἐπὶ μίαν ὁλόκληρον ἑβδομάδα θησαυροὶ ἄπειροι καὶ δεκιανὰ φλωρία. Καὶ ταῦτα δὲ καὶ τὰ ἐν τῷ αὐτοκρατορικῷ θησαυροφυλακίῳ εὑρεθέντα κειμήλια μετεκομίσθησαν πρὸς τὸ μέρος τοῦ ναυστάθμου. Τὰ δ' ἐκ τῆς Ἁγίας Σοφίας ληφθέντα ὁμοιώματα (εἰκόνες), χρυσῷ, ἀργύρῳ, καὶ λίθοις πολυτίμοις κεκοσμημένα, ἐστήθησαν ἐπὶ τοῦ Ὄκ Μεϊδανὶ ὡς σκοπὸς καὶ κατετοξεύθησαν ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν. Ἐντεῦθεν ἔχει τὴν ἀρχὴν καὶ ἡ παρὰ τοῖς τοξόταις συνήθης φράσις «εἰκόνος βέλος». Τεμάχια δὲ τῶν εἰκόνων τούτων ἐσώζοντο ἔτι ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Σουλτὰν Ἀχμέτ. Ἐν ἑνὶ λόγῳ ἅπαντες οἱ στρατιῶται τῆς πίστεως κατετόξευσαν δι' ἀπείρων βελῶν τὰς εἰκόνας ταύτας ἐπὶ τοῦ Ὄκ Μεϊδανὶ πρὸς τέρψιν τῆς ψυχῆς τοῦ προστάτου αὐτῶν Σαὰδ Μπὶν Ἐβοῦ Βακάς. Ἔκτοτε δ' ἐπεκράτησε καὶ ἡ συνήθεια τοῦ νὰ πορεύωνται καθ' ἑκάστην Παρασκευὴν οἱ τῆς Κωνσταντινουπόλεως κάτοικοι εἰς τὸ Ὄκ Μεϊδανὶ καὶ νὰ γυμνάζωνται ἐκεῖ εἰς τὸ τοξεύειν.

Μετὰ ταῦτα εἱστίασεν ὁ Σουλτὰν Μεχμὲτ τοὺς στρα-

τιώτας τῆς πίστεως τρεῖς ἡμέρας καὶ τρεῖς νύκτας. Αὐτοπροσώπως δὲ παρὼν κατὰ τὴν ἑστίασιν ταύτην καὶ μεταξὺ τῶν στρατιωτῶν περιερχόμενος, προσέφερεν αὐτοῖς τὰ σιτία. Ἀφοῦ δὲ πάντες ἔφαγον, διένειμεν ὁ Σουλτάνος εἰς τοὺς ἐν ταῖς σκηναῖς αὐτοῦ ὑπάρχοντας διαβασμένους καὶ μεγιστάνας ἀναλόγως τοῦ βαθμοῦ αὐτῶν διάφορα δῶρα. Ὁ Θεὸς μακαρίσοι αὐτόν!

Μετὰ δὲ τὴν δημοθοινίαν ταύτην συνῆλθον πάντες οἱ γραμματεῖς καὶ δεφτερδάραι. Συναθροίσαντες δὲ εἰς ἕνα τόπον ἅπαντα τὰ λάφυρα, ὅσα καὶ ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς πόλεως καὶ πρὸ τῆς ἁλώσεως καὶ μετὰ τὴν ἅλωσιν ἐποίησαν, ἀπετέλεσαν ἐξ αὐτῶν ὅρος ὁλόκληρον. Διανεμομένων δὲ τούτων, πρῶτον μὲν ἔλαβον οἱ χειρουργοὶ καὶ ἰατροὶ χρυσὸν καὶ διάφορα πολύτιμα πράγματα, δεύτερον δὲ οἱ Σερίφαι, οἱ Οὐλεμάδες καὶ οἱ Δερβίσαι, τρίτον οἱ Ἰμάμηδες, οἱ Χατίβαι καὶ οἱ Σέχηδες, τέταρτον οἱ Μολλάδες καὶ οἱ Καδίδες, πέμπτον οἱ ἄτακτοι ἐθελονταί, ἕκτον οἱ Λεβένται τῆς Ἀραβίας, ἕβδομον οἱ Γενίτσαροι, ὄγδοον οἱ Σπαχῆδες, ἔννατον οἱ Ζαίμηδες, δέκατον οἱ πυροβολισταί, οἱ θωρακοφόροι, οἱ ὑπονομοποιοὶ καὶ πάντες οἱ λοιποὶ στρατιῶται. Ἐν ἑνὶ λόγῳ 170000 ἄνδρες. Παρεκτὸς δὲ τῶν θησαυρῶν διενεμήθησαν εἰς τοὺς πιστοὺς καὶ 63000 οἰκίαι τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Λείαν τοιαύτην οὐδέποτε ἐποίησεν ἄχρι τοῦδε μονάρχης τοῦ κόσμου.

Ἀφοῦ δὲ πάντες οἱ στρατιῶται τῆς πίστεως ἔλαβον τοιουτοτρόπως τὸ ἀνάλογοῦν μέρος τῆς λείας, ἔδωκεν ἕκαστος αὐτῶν κατὰ θείαν ἐντολὴν τὸ πέμπτον μέρος εἰς τὸν Πατισάχ. Κατὰ τὴν ἀναλογίαν λοιπὸν ταύτην ἔλαβεν εἰς μερίδιόν του ὁ Σουλτάνος 3800 αἰχμαλώ-

τους, 20 πουγγία δεκιανῶν φλωρίων, 3000 παλάτια, 2 Βεζεστένια, 7000 ἐργαστήρια, τὴν Ἁγίαν Σοφίαν καὶ ἑπτὰ ἑτέρας ἐκκλησίας. Παρεκτὸς δὲ τούτων ὑπελογίσθησαν διὰ τὸν Σουλτάνον καὶ 1000 ἄσπρα καθ'ἑκάστην ἡμέραν ὡς ἐνοίκιον διὰ τὸ νέον παλάτιον. Ἐδωρήσαντο πρὸς τούτοις εἰς τὸν Σουλτάνον οἱ στρατιῶται τῆς πίστεως τὴν αἰχμαλωτισθεῖσαν βασιλόπαιδα τῶν Γάλλων καὶ ηὐχήθησαν ὑπὲρ τῆς πίστεως καὶ τῆς δυναστείας αὐτοῦ. Ἐπὶ τέλους δὲ ἐγερθεὶς ἐπὶ τοὺς πόδας αὐτοῦ ὁ Ἂχ Σεμσεδδὶν εἶπε «Μοσλίμιδες στρατιῶται τῆς πίστεως! μάθετε καὶ ἐνθυμεῖσθε, ὅτι ὁ προφήτης τῶν τελευταίων χρόνων, ὁ ὑπερευλογημένος καὶ ἡ τῶν ὄντων χαρὰ, εἶπε τὰ ἑξῆς δι' ἡμᾶς. «Θέλετε κυριεύσει τὴν Κωνσταντινούπολιν. Μακάριος ὁ ἡγεμὼν ἐκεῖνος! Μακάριος ἐκεῖνος ὁ στρατός!»

» Ὁ προφήτης, Θεοῦ θέλοντος, συγχωρήσει τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν. Μὴ κατασπαταλᾶτε ὅμως τὰ ἐκ τῶν λαφύρων χρήματα, ἀλλ' οἰκοδομήσατε δι' αὐτῶν ἀγαθοεργὰ καταστήματα ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ἀπὸ τοῦ Ὀσμὰν Γαζὶ ἐκαλεῖτε τὸν Πατισὰχ ἡμῶν Βέην, ἀπὸ τοῦ νῦν καλεῖται αὐτὸν Σουλτάνον. Καὶ ἐπειδὴ κατὰ τὴν ἑστίασιν ταύτην ἐξένισεν ὑμᾶς, ὀνομάσατε αὐτὸν Μεγαλόδωρον. Ταῦτα εἰπὼν ἐπέθηκεν ἐπὶ τὴν κεφαλὴν τοῦ Πατισὰχ ἕνα δισκελῆ λοφίσκον καὶ εἶπε «Ὦ Πατισάχ! Σὺ γέγονας τὸ κολλύριον τοῦ οἴκου Ὀσμάν. Σὺ εἶ ὁ ἀγωνιστὴς εἰς τὰς ὁδοὺς τοῦ ὑψίστου!» Ἐπὶ τούτοις δὲ ἀνεφώνησε τὸν πολεμιστήριον ἀλαλαγμὸν τῶν Μωαμεθανῶν καὶ οἱ Μοσλίμαι στρατιῶται τῆς πίστεως ἤρχισαν νὰ οἰκοδομῶσιν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἓν Ἰμαρὲτ (πτωχοτροφεῖον;).

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ.

(1) Καὶ σήμερον ἔτι φαίνονται εἰς διαφόρους θέσεις τοῦ Γαλατᾶ (ὑπεράνω τῶν πυλῶν, ἐπὶ τὰ τείχη καὶ τοὺς πύργους) ἐγκεχαραγμένα τὰ βυζαντινὰ σύμβολα μετὰ τῶν οἰκοσήμων τοῦ δημάρχου τοῦ Γαλατᾶ συμπεπλεγμένα· ἤγουν εἰς χρυσοῦς σταυρὸς ἐπὶ ἐδάφους ἐρυθροῦ καὶ εἰς τὰς τέσσαρας τοῦ σταυροῦ γωνίας τέσσαρα B (Βασιλεὺς Βασιλέων, Βασιλεύων Βασιλεύουσι). Ἐπίσης σώζεται καὶ νῦν ἔτι ἐπί τινος πύργου τῶν τειχῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως (μεταξὺ Κουμ-καποὺ καὶ Γενὶ-καποὺ) ἡ ἑξῆς ἐπιγραφὴ

ΑΝΕΚΑΙΝΙΣ
ΘΗΝ ΟΥΤΟΣ
Ο ΠΥΡΓΟΣ ΚΑΙ
Η ΚΟΡΤΙΝΑ Υ
ΠΟ ΓΕΩΡΓΙ
ΟΥ ΔΕΣΠΟΤΟΥ
ΣΕΡΒΙΑΣ ·:· ÷
ΕΝ ΕΤΕΙ ,ϚϠ
ΝϚ.

τουτέστιν ἐν ἔτει 6956 ἀπὸ κτίσεως κόσμου, ἤτοι 1448 ἀπὸ Χριστοῦ γεννήσεως.

(2) Τοῦτο εἶνε ἐσφαλμένον. Τὸ φρούριον Γκιουζελτζιὲ Χι-

σάρ, τὰ νῦν Ἀνατολοῦ Χισάρ, ἐκτίσθη ὑπὸ τοῦ Σουλτάνου Βεγιαζὴτ Ἰελδερίμ (τοῦ κεραυνοῦ).

(3) Ἵνα ἴδῃ τις καλῶς τὸ τοῦ φρουρίου σχῆμα, πρέπει νὰ παρατηρήσῃ αὐτὸ ἱστάμενος ἐπὶ πλοίου ὑψηλοῦ κατέναντι τοῦ φρουρίου ἐν τῷ Βοσπόρῳ. Ἀλλὰ τοῦτο ἦτον ἀδύνατον ἴσως εἰς τοὺς ζῶντας κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους, καὶ διὰ τοῦτο βλέπομεν, ὅτι αἱ περιγραφαὶ καὶ ἐκθέσεις αὐτῶν περὶ τοῦ φρουρίου τούτου εἰσὶ τόσον ἀλλόκοτοι. Ἀναπλέοντι τὸν Βόσπορον ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως παρίστανται ἀμέσως μετὰ τὴν παραλλαγὴν τοῦ Τεφτερδὰρ-Βουρνοῦ ἐν πρώτοις τρεῖς πύργοι τοῦ Ῥούμελι Χισάρ, καὶ τοῦτό ἐστι πιθανῶς ἡ αἰτία τῆς ἀπάτης καὶ τοῦ Δούκα, λέγοντος, ὅτι τὸ φρούριον τοῦτο ᾠκοδόμηται ὡς ἐν τριγώνῳ σχήματι (Σελ. 241) καὶ τοῦ Φραντζῆ «ἐν αὐτῷ (τῷ φρουρίῳ) ᾠκοδόμησε πύργους τρεῖς ἰσχυρούς» (Σελ. 243)· καὶ ὁ Χαλκοκονδύλης ὁμιλεῖ ὡσαύτως περὶ τριῶν μόνων πύργων (Σελ. 446). Ἀκατανόητον ὅμως εἶνε, ὅτι καὶ αὐτὸς ὁ Ἄμμερ ἐν τῇ Ὀσμανικῇ ἱστορίᾳ αὐτοῦ ἀναφέρει τρεῖς μόνους πύργους· ἐνῷ κατὰ τὴν μακροχρόνιον ἐν Κωνσταντινουπόλει διαμονήν του εἶδε βεβαίως τὸ φρούριον πολλάκις· ἐπιπολαιοτάτη δὲ μόνον παρατήρησις τοῦ φρουρίου δεικνύει τοὺς πύργους αὐτοῦ πολλῷ πλείονας. Τὸ ἡμερολόγιον τοῦ Βενετοῦ Ν. Βαρβάρου (Σελ. 1) ἀναφέρει ὀρθῶς 14 πύργους, ἐξ ὧν πέντε εἰσὶν οἱ πρωτεύοντες. Ὅτι δὲ ἡ τοῦ φρουρίου περιφέρεια παρίστησι τὰ ἀρχικὰ Τουρκικὰ στοιχεῖα τοῦ ὀνόματος Μωάμεθ εἶνε γέννημα Τουρκικῆς φαντασίας· καὶ κοσμεῖ μὲν ὁ μῦθος οὗτος τὰς ἱστορίας τῶν Τούρκων καὶ τὰ ἐπιπόλαια σημειωματάρια Εὐρωπαίων ψευδοπεριηγητῶν (*Tourist*), εἶνε ὅμως ἀσύγγνωστον νὰ καταχωρῆται καὶ ἐν σπουδαίῳ συγγράμματι.

(4) Μάρμαρον ὅμως μετεχειρίσθησαν πρὸς τοῦτο πολὺ μετὰ ταῦτα. Πρότερον δὲ μετεχειρίζοντο τὸν κυανοῦν ἢ τὸν μέλανα σχιστόλιθον, ἐξ οὗ συνέστηκε τὸ ἐνταῦθα ἔδαφος. Ἐπειδὴ δὲ τὸ εἰδικὸν βάρος αὐτοῦ εἶνε κατὰ μέσον ὅρον=3, καθὼς ἔδει-

ξαν τὰ πειράματά μου, ἕπεται, ὅτι σφαῖρα τοιαύτη ἔχει βάρος περίπου 300 λιτρῶν.

(5) Ἡ μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Λατίνων ἀντιπάθεια διατελεῖ ὑφισταμένη καὶ ἄχρι τῆς σήμερον ἐπίσης ἰσχυρὰ καὶ εἰς πλείστας περιστάσεις μικρὰς καὶ μεγάλας ἐκδηλουμένη. Εἰς τὸν ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Ἑλλάδος πόλεμον κατὰ τῆς Τουρκίας (1821—1829 οὐδεὶς καθολικὸς Ἕλλην ἔλαβε μέρος. Λέγεται μάλιστα, ὅτι οἱ καθολικοὶ Ἕλληνες ἦσαν κατὰ τὴν ἐπανάστασιν ἐκείνην κατάσκοποι τῶν Τούρκων. Ἐκ τῶν νήσων τοῦ Ἀρχιπελάγους καὶ μάλιστα ἐκ Τήνου ἔρχονται εἰς Κωνσταντινούπολιν καθ' ἕκαστον ἔτος πλεῖστοι νέοι Ἕλληνες, ἵνα γίνωσιν ὑπηρέται ἐνταῦθα. Ἀλλ' ὅσοι ἐξ αὐτῶν εἰσὶ τοῦ Καθολικοῦ δόγματος οἱ τοιοῦτοι, ἅμα φθάσωσιν εἰς Κωνσταντινούπολιν, τρέχουσιν ἀμέσως καὶ γίνωνται ῥαγιάδες, ὅπως ἀποκόψωσι καὶ τὸν τελευταῖον δεσμὸν τὸν συνδέοντα αὐτοὺς πρὸς τὴν ἑαυτῶν πατρίδα. Ἕκαστος αὐτῶν θεωρεῖ πρὸς τούτοις ὡς προσβολήν του, ἄν τις ἐνομάσῃ αὐτὸν Ἕλληνα καί, διαμαρτυρόμενος ἐπισήμως κατὰ τῆς προσβολῆς ταύτης, ἀποκαλεῖ ἑαυτὸν Καθολικόν. Καὶ αὐτὴν δὲ τὴν μητρικὴν αὐτοῦ γλῶσσαν, τὴν Ἑλληνικήν, ἀναγινώσκει γράμμασι Λατινικοῖς γεγραμμένην, ἀγνοῶν τὰ Ἑλληνικὰ γράμματα. Ἀλλ' ὅμως ἐπίσης ἀναφανδὸν ἐκφράζει καὶ ὁ ὀρθόδοξος Ἕλλην τὸ μῖσος αὐτοῦ πρὸς Καθολικὸν ὁμογενῆ καὶ συμπατριώτην του, ὀνομάζων αὐτὸν Κατόλυκον ἀντὶ Καθολικόν.

Καὶ ταῦτα μὲν λέγει ὁ κύριος Μορτμάννος· ἡμεῖς δὲ πιστῶς μεταφράζοντες τὰ παρ' αὐτοῦ γεγραμμένα δὲν ἠδυνάμεθα νὰ παρασιωπήσωμεν ταύτην τὴν περὶ τῶν Καθολικῶν Ἑλλήνων αὐστηρὰν κρίσιν αὐτοῦ. Ἀλλὰ καθῆκον ἡμῶν ἱερὸν ἡγούμεθα νὰ προσθέσωμεν ἐνταῦθα ὀλίγα τινά, ἵνα μὴ ἀφήσωμεν μήτε τοὺς ἀδελφοὺς ἡμῶν τούτους Ἕλληνας τοῦ Δυτικοῦ δόγματος, μήτε τὸ ἔθνος ἡμῶν ὅλον ὑπὸ τὸ βάρος τοιούτων καὶ τηλικούτων κατηγοριῶν, αἵτινες οὐ μόνον παρὰ τῶν Εὐρωπαίων πολ-

λαχῶς ἐμεγαλοποιήθησαν καὶ μεγαλοποιοῦνται, ἀλλὰ καὶ παρὰ πολλῶν ἔτι ἐξ ἡμῶν αὐτῶν ἀκρίτως κρίνονται καὶ κατακρίνονται. Ἀντιπάθεια μεταξὺ Δυτικῶν καὶ Ἀνατολικῶν καὶ μεταξὺ Ἑλλήνων τοῦ Δυτικοῦ δόγματος καὶ Ἑλλήνων τοῦ Ἀνατολικοῦ δόγματος ὑπῆρξε βεβαίως ἀνέκαθεν καὶ ὑπάρχει καὶ ἄχρι τῆς σήμερον. Τοῦτό ἐστι τόσῳ ἀναντίῤῥητον, ὅσῳ καὶ κακὸν καὶ ἀξιοθρήνητον. Ἀλλ' ὅμως μή τις νομίσῃ, ὅτι τὸ κακὸν τοῦτο, ἤγουν ἡ ἕνεκα θρησκευτικῆς διαφορᾶς μεταξὺ ὁμοεθνῶν ἀντιπάθεια ὑπάρχει παρ' ἡμῖν μόνοις τοῖς Ἕλλησι. Πολλοῦ γε καὶ δεῖ! Ὅστις καὶ μικρὸν μόνον ἐμελέτησε τὴν μεσαιωνικὴν καὶ τὴν νεωτέραν ἱστορίαν πείθεται ἀδιστάκτως, ὅτι ἀντιπάθεια τοιαύτη μεταξὺ ὁμοεθνῶν διατελεῖ κατὰ δυστυχίαν ὑπάρχουσα μεταξὺ ὅλων τῶν Χριστιανικῶν ἐθνῶν τῆς Εὐρώπης, εἰς ὅσα εἰσέδυσε θρησκευτικὴ διαίρεσις. Ἡ παρ' ἡμῖν μάλιστα παρατηρουμένη ἀντιπάθειά ἐστι μηδὲν, παραβαλλομένη πρὸς τὴν παρὰ τοῖς λοιποῖς ἔθνεσι. Διότι ἡ μεταξὺ ὀρθοδόξων καὶ καθολικῶν Ἑλλήνων θρησκευτικὴ διαφορὰ οὐδέποτε ἐξετραχηλίσθη μέχρι τ ρ ι α κ ο ν τ α ε τ ο ῦ ς π ο λ έ μ ο υ (1610—1640), ὡς ἐν Γερμανίᾳ μεταξὺ καθολικῶν καὶ διαμαρτυρομένων Γερμανῶν, καθ' ὃν ἑκατομμύρια ἀνθρώπων καὶ πόλεις ὁλόκληροι ἐξηφανίσθησαν. Οὐδέποτε τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος ἑώρτασε τὴν ν ύ κ τ α τ ο ῦ ἁ γ ί ο υ Β α ρ θ ο λ ο μ α ί ο υ (1572 Αὐγ. 24), καθ' ἣν οἱ καθολικοὶ Γάλλοι, προεξάρχοντος αὐτοῦ τοῦ βασιλέως Καρόλου Θ'. ἀπανθρωπότατα κατέσφαξαν 100000 ἀθώων συμπατριωτῶν των ἑτεροδόξων, τῶν Οὐγενόττων, πρὸς θρίαμβον τοῦ Παπισμοῦ. Οὐδέποτε συνεστήθησαν παρ' ἡμῖν Ἱ ε ρ ὰ δ ι κ α σ τ ή ρ ι α, οἷα καθ' ἅπασαν τὴν Δύσιν. Οὐδέποτε ἐμόλυνε τὸ Ἑλληνικὸν ἔδαφος ἡ φρικώδης ἐκείνη καὶ βροτολοιγὸς ἐφεύρεσις τῶν Παπῶν ἡ *inquisition*. Οὐδέποτε ἑωρτάσθησαν παρ' ἡμῖν καθ' οἱωνδήποτε αἱρετικῶν ἢ ἑτεροδόξων τὰ ἀποτρόπαια ἐκεῖνα καὶ οὐ μόνον τὴν ἄμωμον θρησκείαν τοῦ ἀκάκου καὶ ἀνεξικάκου ἀμνοῦ τοῦ Θεοῦ καταμιάναντα, ἀλλὰ καὶ

αὐτὴν τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν καταισχύναντα *Auto da fé*.... Ἀλλὰ διὰ τί διηγούμεθα παλαιὰ πράγματα; Χθὲς καὶ πρώην ἔτι ἐν τῇ φιλελευθέρῳ καὶ πεφωτισμένῃ Ἀγγλίᾳ ηὔχοντο δημοσίᾳ οἱ καθολικοὶ Ἄγγλοι (Ἰρλανδοὶ) τὸν ὄλεθρον τῶν διαμαρτυρομένων συμπολιτῶν των, τὸν θρίαμβον τῶν Ἰνδικῶν ὅπλων κατὰ τῶν Ἀγγλικῶν! Πρὸς ταῦτα λοιπὸν παραβαλλομένη ἡ παρ' ἡμῖν ὑπάρχουσα θρησκευτικὴ ἀντιπάθειά ἐστι μηδὲν, ὡς εἴρηται. Αἰτία δὲ τούτου ἀναντίῤῥητος εἶνε ὅτι ἡ Ἀνατολικὴ ἐκκλησία ἀπέδειξεν ἀείποτε μείζονα ἀνεκτικότητα καὶ ἀνεξιθρησκείαν πρὸς ἑτεροδόξους καὶ αἱρετικούς, ἢ ἡ Δυτική. Ταῦτα λέγομεν οὐχὶ ἡμεῖς, ἀλλ' αὐτὰ τὰ πράγματα, ἡ ἀψευδὴς ἱστορία. Ἐπιλείψει δ' ἡμᾶς ὁ χρόνος διηγουμένους πάντας τοὺς καθ' ἡμῶν καὶ κατὰ παντὸς ἑτεροδόξου καταδιωγμοὺς τῆς Παπικῆς ἐκκλησίας, ἥτις τιμωρεῖ καὶ αὐτοὺς τοὺς νεκροὺς τῶν ἐν τῷ κράτει αὐτῆς θνησκόντων ὀρθοδόξων Χριστιανῶν. Καὶ ὅμως καθὼς τὸ πάλαι ἐπὶ τοῦ σχίσματος τῶν ἐκκλησιῶν καὶ ἐπὶ τῆς πτώσεως τῆς Ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας ἐπιχαιρεκακοῦντες ἔκραζον οἱ Δυτικοὶ «*Errorum Graecorum*», ὡς διηγοῦνται οἱ Ἕλληνες ἱστορικοὶ τοῦ καιροῦ ἐκείνου (α)· οὕτω καὶ μετὰ ταῦτα καὶ σήμερον ἔτι καταβοῶσιν ἀπαύστως *le fanatisme des Grecs, l'intolérance des Grecs*! κτλ. Πρὸς ὅλας ταύτας τὰς αἰωνίους καὶ προαιωνίους κατακραυγὰς καὶ διαβολὰς τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης ἀπάντησεν ἀείποτε τὸ πολυπαθὲς Ἑλληνικὸν ἔθνος διὰ τῆς σιωπῆς του. Πράττομεν δὲ καὶ ἡμεῖς τὸ αὐτὸ ἐνταῦθα, ὑπενθυμίζοντες μόνον τοῖς Χριστιανοῖς τούτοις Εὐρωπαίοις τὸ χρυσοῦν ἐκεῖνο λόγιον τοῦ Εὐαγγελίου. «Τί δὲ βλέπεις τὸ κάρφος τὸ ἐν τῷ ὀφθαλμῷ τοῦ ἀδελφοῦ σου, τὴν δὲ ἐν τῷ σῷ ὀφθαλμῷ δοκὸν οὐ κατανοεῖς; (Ματθ. Ζ'. 3)»

Μετὰ τὰς παρατηρήσεις λοιπὸν ταύτας οὐδόλως θέλει φανῆ παράδοξον, ὅτι οἱ Ἕλληνες τοῦ Δυτικοῦ δόγματος δὲν ἠθέλη-

(α) Ἴδε Γεωργίου Φραντζῆ Χρονικὸν Βιβλ. Δ. Κεφ. 1.

σαν νὰ συναγωνισθῶσιν εἰς τὸν ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Ἑλλάδος πόλεμον. Συνέπεια δὲ τούτου ἦτον ὅτι καί τινες ἀχρεῖοι (κ' ἐκ τίνος ἔθνους λείπουσιν οἱ τοιοῦτοι;) ἐχρησίμευσαν καὶ ὡς κατάσκοποι τῶν Τούρκων. Ἀλλὰ καὶ τούτου πάλιν αἰτία δὲν ἦτο μόνη ἡ πρὸς τοὺς ὀρθοδόξους ὁμοεθνεῖς των ἀντιπάθεια αὐτῶν, ἀλλ' ἡ ἀμάθεια καὶ μάλιστα ἡ παρ' αὐτοῖς παντελὴς σχεδὸν ἔλλειψις τῶν Τουρκικῶν καταδυναστεύσεων. Διότι ἡ στρεβλὴ καὶ ἀπάνθρωπος τωόντι πολιτικὴ τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης εἶχε λάβει ἀνέκαθεν ὑπὸ τὴν ἐξαιρετικὴν αὐτῆς προστασίαν αὐτοὺς καὶ μόνους τοὺς Ἕλληνας (τοὺς Δυτικούς)· ἐνῷ τὰ λοιπὰ 99 ἑκατοστὰ τῶν χριστιανῶν τῆς Τουρκίας (οἱ ὀρθόδοξοι) κατελιμπάνοντο ὑφ' ὅλης τῆς Χριστιανικῆς Εὐρώπης ἕρμαιον τῆς τρομερᾶς ἐκείνης θηριωδίας τῶν Τούρκων. Ὅτι δὲ τὸ πρᾶγμα ἔχει οὕτω μαρτυροῦσι καὶ αὐταὶ αἱ παροῦσαι πράξεις τῶν Δυτικῶν τοῦ Ἑλληνικοῦ Βασιλείου. Οἱ Δυτικοὶ δηλαδὴ οὗτοι, ἀπολαύσαντες ἤδη τῶν ἀγαθῶν τῆς ἐλευθερίας καὶ παιδευθέντες, ἠγάπησαν οἱ πλεῖστοι τὸ ἔθνος αὐτῶν οὐδὲν ἧττον τῶν Ἀνατολικῶν Ἑλλήνων, ὑπερασπιζόμενοι αὐτὸ καὶ κατ' αὐτῶν ἔτι τῶν ἱερέων αὐτῶν, τῶν Λατίνων, οἵτινες οὐ διαλείπουσι τὸν ἀνάγυρον κινοῦντες καὶ τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος διαβάλλοντες· (Ἴδε περὶ τούτου τὴν διαμαρτύρησιν τῶν Δυτικῶν τῆς Σύρου κατὰ τῆς *civiltà Catolica*).

Περὶ δὲ τοῦ ἑτέρου ὅτι Ἕλληνες τοῦ Δυτικοῦ δόγματος, ἐρχόμενοι εἰς Κωνσταντινούπολιν γίνονται μετὰ σπουδῆς Ῥαγιάδες, εἶνε ἀληθινὸν μόνον διά τινας φυγοδίκους καὶ λειποτάκτας· διότι ἄλλως εἶνε ἀδύνατον νὰ εὑρεθῇ ἄνθρωπος τόσον μωρὸς, ὥστε ν' ἀλλάξῃ οἱανδήποτε ἐθνικότητα ἀντὶ τῆς Τουρκικῆς. Μαρτυροῦσι δὲ τὸν λόγον ἡμῶν τοῦτον αὐτὰ τὰ πράγματα καὶ οἱ ἰθαγενεῖς τῆς Τουρκίας Δυτικοὶ, ὧν οἱ πλεῖστοι φροντίζουσι διὰ παντὸς μέσου νὰ λάβωσι ξένην ὑπηκοότητα, ἢ τοὐλάχιστον ὑπεράσπισιν χάριν τῆς ἀσφαλείας καὶ τῶν ἐμπορικῶν συμφερόντων αὐτῶν. Ὅτι δέ τινες (οὐχὶ πάντες) Δυτικοὶ Ἕλληνες δὲ

θέλουσι νὰ ὀνομάζωνται Ἕλληνες, ἀλλὰ καλοῦσιν ἑαυτοὺς Κατολίκους ἢ Φράγκους, τοῦτο δεικνύει τὴν ἀμάθειαν αὐτῶν, καθὼς ἐπίσης δεικνύει τὸ αὐτὸ καὶ ἡ ἐπωνυμία Ῥωμαῖος, ἥντινα κοινῶς δέχονται οἱ ὀρθόδοξοι Ἕλληνες τῆς Τουρκίας, ὧν οἱ πολλοὶ οὐδὲ γνωρίζουσι κἂν ποῦ κεῖται ἡ Ῥώμη. Ἀλλ' ἀμφότερα τὰ παρατράγῳδα ταῦτα ὀνόματα ἐξαλείφονται βαθμηδὸν καὶ ἐξαλειφθήσονται ἐντελῶς, ὅταν πληθυνθῇ ἡ γνῶσις. Ἀναγινώσκουσι δὲ οἱ Δυτικοὶ Ἕλληνες τὴν μητρικὴν αὐτῶν γλῶσσαν Λατινικοῖς γεγραμμένην γράμμασιν, οὐχὶ διότι ἀγνοοῦσι τὰ Ἑλληνικὰ στοιχεῖα (ἐπειδὴ ὅπως σήμερον ἐξηπλώθη εἰς τὴν ἐλευθέραν Ἑλλάδα ἡ παιδεία, εἶνε ἀδύνατον σχεδὸν νὰ ὑποθέσῃ τις νέον τινὰ ἀγνοοῦντα ν' ἀναγινώσκῃ καὶ νὰ γράφῃ τὴν γλῶσσάν του)· ἀλλὰ διότι οἱ ἐκ Ῥώμης πεμπόμενοι ἱερεῖς τῶν Δυτικῶν Ἑλλήνων, μὴ δυνάμενοι ν' ἀλλάξωσι τὴν μητρικὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν τοῦ ποιμνίου των, ἠθέλησαν νὰ ἐκρωμαΐσωσιν αὐτὴν κατὰ τὸ δυνατὸν, γράψαντες τὰ προσευχητάριά των εἰς Ἑλληνικὴν μὲν γλῶσσαν, μὲ στοιχεῖα ὅμως Λατινικά. Ἐπειδὴ μόνον προσευχητάρια εὑρίσκονται οὕτω τραγελαφικῶς γεγραμμένα. Ἐπισυνάπτομεν δ' ἐνταῦθα ἓν μικρὸν παράδειγμα ἔκ τινος τοιούτου προσευχηταρίου χάριν τῶν περιέργων ἀναγνωστῶν, ὅσοι δὲν εἶδον τὸν τοιοῦτον τραγέλαφον. «***Prosevchi pros tin Panaghian. Iperevloghimeni Theogenitria, dhia tis opias i anthropini fisis ipsothi iperano ton Anghelon, dhia ton anecdhiïghiton ponon opù edhokimases otan is tes parthenikessu ankales élaves necròn ke cataxeskismenon ton acrivonsu ijon.*** κτλ Τὸ τελευταῖον δὲ τῆς ἀνωτέρω σημειώσεως τοῦ Κυρίου Μορτμάννου εἶνε εὐφυὲς μὲν, οὐχὶ δὲ καὶ ἀληθινόν. Καλοῦμεν δηλαδὴ ἡμεῖς οἱ ὀρθόδοξοι τοὺς καθολικοὺς ἀδελφοὺς ἡμῶν *Κατολίκους*, διότι καὶ αὐτοὶ καλοῦσιν ἑαυτοὺς οὕτω, παραλαμβάνοντες τὴν λέξιν ***catholique*** παρὰ τῶν Φράγκων, προφερόντων, ὡς γνωστὸν τὸ θ (*th*) ὡς τ, ἀλλὰ δὲν καλοῦμεν αὐτοὺς *Καττολύκους*, δηλαδὴ Γάττους καὶ Λύκους! Σ. τοῦ Μ.

(6) Περὶ τοῦ ἕνεκα τῆς τῶν ἐκκλησιῶν ἑνώσεως γεννηθέντος ἐρεθισμοῦ ἀναφέρει μόνον ὁ Δούκας καὶ Λεωνάρδος ὁ Χῖος, αἱ δὲ λοιπαὶ πηγαὶ οὐδὲν περὶ τούτου λέγουσιν. Ἐπειδὴ δὲ ὁ ἄλλως ἀξιόπιστος Δούκας καὶ ἐγεννήθη ὑπὸ Γενουαϊκὴν δεσποτείαν, καὶ ὅλον αὐτοῦ τὸν βίον εἰς Γενουαϊκὴν διήγαγεν ὑπηρεσίαν, φαίνεται, ὅτι αἱ σκηναί, ἃς ἐνταῦθα περιγράφει, καὶ οὐδὲ εἶδεν αὐτοῖς ὄμμασιν, ἔχουσιν ὑπερβολάς τινας. Εἶνε δὲ καὶ σκοτεινὸν τὸ μέρος τοῦτο τῆς ἱστορίας τοῦ Δούκα. Διηγεῖται π. χ. ὅτι μοναχή τις ἔγεινε Μωαμεθανή, ἐκρεωφάγησε, ἐνεδύθη Τουρκιστὶ καὶ ἔθυσε τῷ Μωάμεθ, καθὼς *αὐτὸς εἶδεν*. Ἐπειδὴ ὅμως ὁ Δούκας δὲν διέμενεν ἐν τῇ πόλει, ἀλλ' ἦλθεν εἰς αὐτὴν μετὰ τὴν ἅλωσιν, ἕπεται ὅτι τὸ πρᾶγμα τοῦτο ἔγεινε βραδύτερον, ὡς καὶ αὐτὸς ὑποδεικνύει, καὶ οὐδὲ ἦτο δυνατὸν νὰ γίνῃ τοιοῦτόν τι πρὸ τῆς ἁλώσεως. Ὁ συγγραφεὺς τοῦ Σακαΐκ οὒλ Νοομανὶ διηγεῖται (ἐν σελ. 50) ὅτι τεσσαράκοντα ἱερεῖς τῆς Ἁγίας Σοφίας ἔγειναν κρυφίως Μουσουλμάνοι πρὸ τῆς ἁλώσεως, ἐξ ὧν εὑρέθησαν ἓξ καὶ μετὰ τὴν ἅλωσιν. Ὁ ἱστορικὸς Χαϊρουλλὰχ διηγεῖται πρὸς τούτοις ὅτι, ἀφ' οὗ κατὰ τὴν ἅλωσιν τῆς πόλεως κατέφυγεν ὁ λαὸς εἰς τὴν Ἁγίαν Σοφίαν, ἤρχισαν ἐντὸς αὐτῆς νὰ ἐρίζωσι πρὸς ἀλλήλους περὶ τῶν θέσεων καὶ περὶ πρωτοκαθεδρίας. Ἀλλ' ἅπαντες οἱ τοιοῦτοι λόγοι ἀνήκουσιν ἀναντιῤῥήτως εἰς τὴν τάξιν τῶν λήρων, καὶ εἶν' ἐντροπὴ καὶ ν' ἀναφέρῃ τις μόνον αὐτοὺς σπουδαίως.

(7) Καὶ κατ' αὐτὴν λοιπὸν τὴν μεγίστην ἀθλιότητα τοῦ τελευταίου λειψάνου τῆς αὐτοκρατορίας ἠδύναντο ἔτι νὰ διατηρῶσι στόλον τινά, καὶ νὰ μὴ πωλήσωσιν αὐτόν.

(8) Τὰ Κρητικὰ πλοῖα ἦσαν τρία κατά τε Φραντζῆν καὶ Ν. Βάρβαρον. Ὁ μὲν λέγει (σελ 2)

Ser Juan venier de Candia de botte 800.
El Filamati de Candia de botte 800.
El Guro de Candia de botte 700.

ὁ δὲ (σελ. 238) «Ἐκ τῆς Κρήτης τρεῖς (τριήρεις). Ἐκ τῆς πόλεως λεγομένης Χάνδαξ ἡ μία καὶ αἱ δύο ἐκ Κυδωνίας.» Ὁ Ἄμμερ μὴ ἐννοήσας καλῶς τὸ χωρίον τοῦτο, λέγει, ποῦ μὲν μεταφράζων, ποῦ δὲ παραφράζων, ὅτι ἦσαν τέσσαρα πλοῖα ἐκ Κρήτης καὶ δύο ἐκ Κυδωνίας.

(9) Ἀπὸ θαλάσσης μέχρι Γεντὶ κουλὲ καπουσοὺ (Πύλη τοῦ Ἑπταπυργίου) 8 πύργοι.

Ἀπὸ Γεντὶ κουλὲ καπουσοὺ μέχρι Σηλύβρια-καπουσοὺ (τῶν Πηγῶν ἢ τῆς Συλυμβρίας)	24	»
Ἀπὸ Σηλύβρια καπουσοὺ μέχρι Γενὶ καποὺ (Μελανδησία ἢ Μέση)	13	»
Ἀπὸ Γενὶ καποὺ μέχρι Τὸπ καπουσοὺ (Ἁγ. Ῥωμανοῦ)	12	»
Ἀπὸ Τὸπ καπουσοὺ μέχρι Σουλοὺ Κουλὲ (Πύργος Ὑδραγωγείου)	14	»
Ἀπὸ Σουλοὺ Κουλὲ μέχρις Ἐδιρνὲ καπουσοὺ (Ἀδριανουπόλεως ἢ Πολυάνδριον)	9	»
Ἀπὸ Ἐδιρνὲ καπουσοὺ μέχρις Ἐγρὶ καποὺ (Λοξὴ πύλη)	18	»
Ἀπὸ Ἐγρὶ καποὺ μέχρι τοῦ Κερατίου κόλπου	14	»
Τὸ ὅλον πύργοι τῶν χερσαίων τειχῶν	112	

(10) Ὁ αὐτοκράτωρ Ἰωάννης ὁ Παλαιολόγος, ὡσεὶ προμαντεύσας τρόπον τινὰ τὴν κατ' αὐτοῦ ἀδικίαν, ἣν ἔμελλον ποιῆσαι αὐτῷ οἱ βιογράφοι του, ἐφρόντισεν αὐτὸς ζῶν περὶ τούτου ἀπολογούμενος οὕτω πρὸς τοὺς μεταγανεστέρους περὶ τῆς σκοπιμωτάτης ταύτης πράξεως αὐτοῦ. Ἕκαστος σχεδὸν πύργος τοῦ ἐξωτερικοῦ τείχους φέρει πλάκα τινα ἔχουσαν ἐπιγραφὴν, ἐξ ἧς δηλοῦται ἀκριβῶς ὁ χρόνος τῆς οἰκοδομῆς αὐτοῦ. Ἐπί τινος δὲ πύργου μεταξὺ Σουλοὺ κουλὲ καὶ Τὸπ καποὺ σώζεται ἡ ἑξῆς ἐπιγραφή.

ΑΝΕΚΑΙΝΙΣΕ ΤΟ ΚΑΣΤΡΟΝ ΟΛΟΝ ΙΩΑΝΝΗΣ
ΕΝ ΧΡΙΣΤΩΙ ΑΥΤΟΚΡΑΤΩΡ Ο ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ
ΕΝ ΕΤΕΙ ,ϚϠΜΑ.

ἤγουν ἐν ἔτει 6941 κτ. κόσμου = 1433 ἀπὸ Χριστοῦ.

(11) Ὁ τρόπος οὗτος τῆς δωροδοκίας φαίνεται ὅτι εἶνε συνήθης παρὰ τοῖς Τούρκοις· διότι ἐπὶ τοῦ τελευταίου Ῥωσσικοῦ πολέμου (πρὸ 3 ἐτῶν) διηγοῦντο οἱ Τοῦρκοι ὅμοιόν τινα μῦθον περὶ τοῦ Ῥεσσὶτ πασσᾶ, ὅτι δῆθεν τῷ ἐστάλησαν παρά τινος Ῥώσσου στρατηγοῦ πέπονες ἀδαμάντων μεστοὶ, οὕστινας ὅμως συνέλαβεν ὁ Ὀμὲρ πασσᾶς.

(12) Πρὸς ἀκριβῆ κατάληψιν τῆς ἱστορίας εἶνε ἀπολύτως ἀναγκαία ἡ τῶν τόπων καὶ μάλιστα ἡ τῶν πυλῶν ἐξακρίβωσις. Ἀντιπαραβάλλων δ' ἐγὼ μετ' ἐπιστασίας τὰς περιγραφὰς τῶν συγχρόνων πρὸς τὰ συγγράμματα τῶν ἀρίστων τοπογράφων οἷον·

Cyllius de Bosporo Thracico }
id. de Constantinopoleos Topographia } *Leiden* 1632 16ον.

C. Ducange, Constantinopolis Christiana. ἐν Βενετίᾳ 1829 φυλ.

Hammer Constantinopolis und der Bosporus. ἐν Πέστῃ 1822. 8ον.

Κωνσταντίου Πατριάρχου Κωνσταντινιὰς παλαιά τε καὶ νεωτέρα ἐν Κωνσταντινουπόλει. 1844. 8ον.

Σκαρλάτου Βυζαντίου. Ἡ Κωνσταντινούπολις. Ἀθήνησι. 1851 8ον.

παραβάλλων, λέγω, πρὸς ἄλληλα πάντα ταῦτα τὰ συγγράμματα, ἐπείσθην, ὅτι ἦτο χρεία ν' ἀναλάβω παντάπασιν ἐξ ἀρχῆς τὴν ἐργασίαν ταύτην. Ἂν δὲ καὶ ἐργασία τοιαύτη ἀποβαίνει ἐν Κωνσταντινουπόλει λίαν ἐπίπονος καὶ ἀπαιτεῖ τὴν ἀνάλωσιν πλείστου χρόνου· διότι καὶ αἱ ἀποστάσεις εἰσὶ μεγάλαι καὶ αἱ ὁδοὶ ἄθλιαι καὶ πολλὰ ἄλλα κωλύματα ὑπάρχουσιν, ὥστε πρὸς θεώρησιν καὶ βεβαίωσιν ἐπουσιώδους τινὸς πράγματος εἶνε ἀνάγκη νὰ πορευθῇ τις ἡμέρας ὁλοκλήρου ὁδόν· Τὰ ἀποτελέσματα ὅμως ἀντήμειψαν ἀρκούντως τοὺς κόπους μου. Διότι πρὸς τοῖς ζητουμένοις εὗρον ἀζητήτως

τοσαῦτα νέα καὶ ἄγνωστα πράγματα, ὥστε ἡ ἔκδοσις μόνον τῶν ἀνεκδότων τούτων δύναται ν' ἀποτελέσῃ βιβλίον ὁλόκληρον.

Ἅπαντες οἱ περὶ τοπογραφίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως συγγράψαντες ὁμολογοῦσιν, ὅτι ἡ Χαρσία Πύλη εἶνε τὸ σημερινὸν Ἐγρὶ καπού. Ἀλλ' εἶνε πρόδηλον, ὅτι ὁ εἷς ἀντέγραψε τοῦτο μηχανικῶς παρὰ τοῦ ἄλλου· διότι οὐδὲν χωρίον τῶν Βυζαντινῶν ἠδύνατο νὰ παράσχῃ αἰτίαν εἰς τὴν ἀπάτην ταύτην. Τὴν κοινὴν δὲ ταύτην γνώμην παραδεχόμενος καὶ ἐγὼ εὑρέθην εἰς προφανεῖς ἀντιφάσεις. Ἐπειδὴ κατὰ τὴν τελευταίαν πολιορκίαν καὶ ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἡ πύλη αὕτη ἦτον ἡ σημαντικωτέρα θέσις μετὰ τὴν πύλην τοῦ Ἁγ. Ῥωμανοῦ, ἠναγκάσθην λοιπὸν ν' ἀναζητήσω αὐτὴν ἀλλοῦ που· καὶ ὁδηγηθεὶς ὑπό τινος χωρίου τοῦ Ι. Κανανοῦ (ἔκδ. Βόννης σελ. 462) ἐζήτησα καὶ ἀνεῦρον αὐτήν. Μεταξὺ Ἐδιρνὲ καπουσοὺ (πύλη Ἀδριανουπόλεως) καὶ Τὸπ καπουσοὺ (πύλη Ἁγ. Ῥωμανοῦ) ὑπάρχει τις ἀποτετειχισμένη πύλη, ἧς ἡ θέσις ἀκριβέστατα ἐφαρμόζεται πρὸς ὅσα λέγουσιν οἱ Βυζαντινοὶ συγγραφεῖς περὶ τῆς πύλης Χαρσίας. Μεταθέτω λοιπὸν ταύτην εἰς τὴν ῥηθεῖσαν θέσιν, μηδενὸς κωλύοντος. Παρὰ τὴν πεφραγμένην ταύτην πύλην ὑπάρχει ὁ νῦν καλούμενος Πύργος τοῦ ὑδραγωγείου (Σουλοὺ κουλέ)· ἐπ' αὐτῆς δὲ εὗρον τὴν ἑξῆς ἐπιγραφήν.

PORTARUM VALIDO FIRMAVIT OMINE MUROS PUSAEUS MAGNO NON MINOR ANTHMIO.

Καλλιγαρία δὲ φαίνεται τῷόντι ὅτι ἐκαλεῖτο ἡ τῶν σκυτοτόμων συνοικία παρὰ τὸ Ἐγρὶ καποὺ κειμένη· τοὐλάχιστον οὐδὲν ἕτερον σημαίνει ὅ,τι ὁ Ν. Βάρβαρος ἀποκαλεῖ Καλλιγαρίαν. Ὁ δὲ Φραντζῆς ἀπατᾶται λέγων, ὅτι ὑπῆρχε τάφρος πρὸ τῆς Καλλιγαρίας· διότι, ὡς γνωστὸν, οὔτε ὑπάρχει, οὔτε ὑπῆρξέ ποτε τάφρος ἐνταῦθα.

(13) Εἰς ἅπαντα τὰ ἀρχαῖα οἰκοδομήματα ἦτον ἐν χρήσει ἡ τοιαύτη κεραμοκονία. Καὶ ἄχρι τῆς σήμερον δ' ἔτι χρῶνται

ταύτῃ οἱ τῆς Ἀνατολῆς κάτοικοι. Οἱ Τοῦρκοι καλοῦσιν αὐτὴν Κορασάν.

(14) Ὁ Ν. Βάρβαρος λέγει «*era scuro.*» ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ Σελήνη εὑρίσκετο τότε εἰς τὸ πρῶτον τέταρτον αὐτῆς, ἕπεται ὅτι ἡ μάχη ἔπαυσε μικρὸν πρὸ τῆς δύσεως τῆς Σελήνης.

(15) Ὁ μὲν Χαλκοκονδύλης λέγει ὅτι ἦσαν δύο μόνον πλοῖα, ὁ δὲ Δούκας πέντε. Ἀμφότεροι ὅμως οἱ αὐτόπται Ν. Βάρβαρος καὶ Φραντζῆς λέγουσιν ὁμοφώνως ὡς ἐν κειμένῳ.

(16) Ἀμφότεροι οἱ αὐτόπται ἱστορικοὶ Βάρβαρος καὶ Φραντζῆς συμφωνοῦσι σχεδὸν κατὰ πάντα· διότι ὁ μὲν ἀναφέρει 150, ὁ δὲ 145 πλοῖα. Τὰ 305 Τουρκικὰ πλοῖα κατὰ Δούκαν εἶνε πρόδηλος ὑπερβολή.

(17) Ἐξ ὅσων λέγουσιν οἵ τε σύγχρονοι καὶ οἱ αὐτόπται ἱστορικοὶ οὐδεμία ἐναπολείπεται ἀμφιβολία περὶ τοῦ μέρους, ἔνθα ἡ ἀξιομνημόνευτος αὕτη ἐγένετο ναυμαχία, καὶ εἶνε βέβαιον ὅτι ὁ Σουλτάνος ἐθεώρει αὐτὴν ἱστάμενος ἐπὶ τοῦ ἀκρωτηρίου τοῦ καλουμένου νῦν Ζεϊτὶν Βουρνοῦ, 15 λεπτὰ ἀπέχοντος ἀπὸ τοῦ Ἑπταπυργίου. Ἔστι δὲ ὁ αἰγιαλὸς ἐνταῦθα τόσον ἀβαθὴς, ὥστε δύνασαι νὰ προχωρήσῃς ὑπὲρ τὰ ἑκατὸν βήματα ἐντὸς τῆς θαλάσσης προπατῶν, καθὼς ἐγὼ ἐβεβαιώθην, κολυμβῶν εἰς τὸ μέρος τοῦτο. Ὀρθῶς λοιπὸν λέγει ὁ Ἄμμερ ὅτι ὁ Σουλτάνος ἐθεώρει «ἐπὶ τῆς Εὐρωπαϊκῆς ἀκτῆς» ἱστάμενος (*Tom. I. pag.* 530). Οἱ δὲ ἀναπληρωταὶ τῆς ***Histoire du Bas-empire par le Beau*** (ἐν Τόμῳ *XXII p.* 254) λέγουσι, ***Mahomet, qui observait ce qui se passait d u h a u t d'u n e d e c o l l i n e s d e P e r a***, ὅπερ ἀποδεικνύει τὴν παντελῆ αὐτῶν ἄγνοιαν τῆς τοπογραφίας τῶν μερῶν τούτων. Διότι πρῶτον μὲν εἶνε ἀδύνατον ἀπὸ τῆς Περαίας νὰ ἴδῃ τις τὸ Βλάγκα Βοστάν, ὅπου ἐγένετο ἡ ναυμαχία, ἅτε δὴ ὁλοκλήρου τοῦ πρώτου λόφου τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐπιπροσθοῦντος· δεύτερον δὲ ὁ αἰγιαλὸς τοῦ Βοσπόρου παρὰ τὴν Περαίαν, μᾶλλον δ' εἰπεῖν, παρὰ τὸν Τὸπ-Χανέ, Σαλὶ παζὰρ καὶ Φουντουκλῆ (ἐπειδὴ ἡ ἰδίως Περαία

οὐδαμοῦ προσεγγίζει τὴν τῆς θαλάσσης ἀκτὴν) τοσοῦτόν ἐστι βαθὺς, ὥστε καὶ τὰ μέγιστα πλοῖα δύνανται νὰ προσορμίσωσι παρὰ τὴν ἀκτὴν αὐτήν. Ὁ Σουλτάνος ἄρα ἠδύνατο νὰ πνιγῇ κατὰ τὸ πρῶτον ἢ δεύτερον βῆμα τοῦ ἵππου.

(18) Κατὰ Δοῦκαν 80 διήρεις, κατὰ Χαλκοκονδύλην 70 πλοῖα. Ὁ Χαϊρουλλὰχ λέγει, ὅτι ἦσαν μόνον 20 πλοῖα. Ἐπειδὴ ὅμως 20 πλοῖα ἤθελον εἶνε λίαν ἀνεπαρκῆ πρὸς ὃν προέθεντο σκοπὸν, δῆλον ὅτι ὁ κύριος ἀντιπρόεδρος τῆς Ὀθωμανικῆς Ἀκαδημίας (α) ἐν τῷ ζήλῳ τοῦ νὰ παριστάνῃ μικρὰν τὴν μεγάλην καὶ καταπληκτικὴν δύναμιν τοῦ Σουλτάνου κατήντησεν ἐνταῦθα εἰς ὑποκοριστικὴν, δὸς εἰπεῖν, ὑπερβολήν.

(19) Τοιαῦται καὶ παρόμοιαι διὰ πολυχειρίας γινόμεναι ἐργασίαι ἀπαιτοῦσι, πρὸς ἀποφυγὴν τῶν ἕνεκα τῆς πολυχειρίας ταύτης συμβαινουσῶν διακοπῶν καὶ συγχύσεων, κανονικότητά τινα καὶ ὁμοιορρυθμίαν τῆς κινήσεως, ὅπερ ἐκτελεῖται διὰ ῥυθμοπληξίας. Παρὰ τοῖς στρατιωτικοῖς π. χ. διὰ τυμπάνου, παρὰ δὲ τοῖς ναυτικοῖς δι' ᾄσματος, καθὼς γινώσκει πᾶς ὁ καὶ μικρὸν μόνον τοιαύτας ἐργασίας θεωρήσας. Ἐὰν ὑποθέσωμεν ὅτι τὴν ὑπερνεώλκησιν ταύτην ἔμελλον νὰ ἐκτελέσωσιν Εὐρωπαῖοι ναῦται, ἤθελε βεβαίως ἀρχίσει ὁ πρωράτης (*Nostruomo*) τὸ γνωστὸν ἐκεῖνο ναυτικὸν μέλος. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ φύσις ἐστέρησε τοὺς Τούρκους τῆς δωρεᾶς τοῦ ᾄσματος καὶ ἁπλῆ τις ῥυθμοπληξία δὲν ἠδύνατο νὰ βλέπηται τὴν νύκτα, διὰ ταῦτα ἔγεινε χρεία ν' ἀναπληρώσωσι τὴν ἔλλειψιν ταύτην αἱ σάλπιγγες. Νεώτερός τις λοιπὸν συγγραφαφεὺς (ὁ Οὐγγεβίτερ ἐν τῇ παρ' αὐτοῦ περιγραφῇ τῆς Τουρκίας, ἂν δὲν ἀπατῶμαι) φαίνεται, ὅτι εὑρίσκετο ἐν τῇ ἀκμῇ κριτικοῦ παροξυσμοῦ, ὅταν, κατειρωνευόμενος, λέγῃ, ὅτι ἡ μουσικὴ αὕτη εἶνε φανταστικὸς καλλωπισμὸς τῶν Βυζαντινῶν ἱστορικῶν.

(α) Ὁ Χαϊρουλλὰχ οὗτος διωρίσθη πρό τινος καὶ ἀρχιΐατρὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἤτοι διευθυντὴς τῆς Τουρκικῆς Ἰατρικῆς Σχολῆς. Σ. Μ.

(20) Ἐπειδὴ ὁ Κωνσταντῖνος δὲν ἔλαβε καιρὸν νὰ στεφθῇ αὐτοκράτωρ καὶ ἐπομένως ἐστερεῖτο τῶν συμπαρομαρτούντων τῷ τίτλῳ τούτῳ προνομίων, διὰ τοῦτο ἐννοεῖται ἀφ' ἑαυτοῦ, ὅτι τὰ κατὰ διαταγὴν τοῦ Κωνσταντίνου κοπέντα νομίσματα δὲν ἔφερον τὸ ὄνομα αὐτοῦ, καὶ ὅτι μετεχειρίσθησαν πρὸς τοῦτο ἀρχαιοτέραν τινα σφραγίδα. Ὅσῳ μέγα λοιπὸν καὶ ἂν ᾖ τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ νὰ ἔχωμεν νομίσματα ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς ἁλώσεως, εἶνε ἀδύνατον ν' ἀναγνωρίσωμεν ταῦτα, ὡς ἀγνοοῦντες τίνα τύπον μετεχειρίσθησαν τότε.

(21) Οὐδεὶς οὔτε τῶν Ἀνατολικῶν οὔτε τῶν Δυτικῶν ἱστοριογράφων ἀναφέρει ὁλόκληρον τὸ ὄνομα τοῦ ἀνδρὸς τούτου, καλουμένου συνήθως Ἰσφεντιὰρ ὀγλοῦ καὶ Ἰσμαὴλ Βέη. Ἐγὼ δ' εὗρον αὐτὸ πλῆρες ἐν ἐπιγραφῇ πτωχοκομείου τινος, κτισθέντος παρ' αὐτοῦ ἐν Καστεμουνίῳ (Καστάμπολι) ἐν ἔτει τῆς Ἐγείρας 855 (=1451).

(22) Πρὸς μετεωρολογικὰς παρατηρήσεις εἶνε χρεία οὐ μόνον ὄμματος ὑγιοῦς, ἀλλὰ καὶ νοὸς ἀπροκαταλήπτου. Ὁ δ' ἡμέτερος Βενετὸς μάρτυς τοσοῦτον ἦτο τεταραγμένος ὑπὸ τῶν περὶ αὐτὸν συμβαινόντων, ὥστε εἶνε συγγνωστὸς, ἂν λέγῃ, ὅτι εἶδεν ἐν τῷ οὐρανῷ πράγματα, ἅτινα οὐδεὶς ἕτερος ἑώρακε. Μετὰ 400 ἔτη εὑρίσκομεν ἐν ὁμοίαις περιστάσεσι τὴν αὐτὴν ἀπάτην. Ἰδοὺ τί ἔγραφεν Ἄγγλος τις ἀξιωματικὸς ἐκ τοῦ Τουρκικοῦ στρατοπέδου τῇ 4 Νοεμβρίου 1853 (ἡμέρᾳ τῆς ἐν Ὀλτενίτσᾳ μάχης) εἰς τὴν ἐφημερίδα τοῦ Λονδίνου *Morning Chroniche.*» Σήμερον πρωῒ ἀνέτειλεν ἡ νέα σελήνη ὑπὸ τοῦ ἑωσφόρου ἀστέρος συνοδευομένη· καὶ ἂν ὁ γράφων ταῦτα ἤμην δεισιδαίμων, ἤθελον θεωρήσει τοῦτο ὡς καλὸν οἰωνόν. Βλέπων τις τὴν ἀνατολὴν ταύτην ἐνεθυμεῖτο τὴν Τουρκικὴν σημαίαν. Ἔδαφος ἐρυθρὸν καὶ ἐν αὐτῷ ἡμισέληνος καὶ ἀστήρ.» Καὶ ὅμως τῇ 4 Νοεμβρίου 1853 ἡ μὲν Σελήνη ἀνέτελλε περὶ τὴν μεσημβρίαν, ὁ δ' ἑωσφόρος (ὅστις ἐξετέλει τότε χρέη ἑσπέρου) περὶ τὴν 11 καὶ ἡμίσειαν ὥραν π.μ.!

(23) Ἐπειδὴ οὐδεμία τάφρος ὑπάρχει παρὰ τὸ Ἐγρὶ καποὺ, ἕπεται ὅτι ἡ Καλλιγαρία τοῦ Φραντζῆ εἶνε διάφορος τῆς Καλλιγαρίας τοῦ Βαρβάρου, καὶ δέον ν' ἀναζητηθῇ ἀλλαχοῦ.

(24) Ὁ Βάρβαρος λέγει **Christiani**, ἀλλὰ γνωστὸν, ὅτι Χριστιανοὶ δὲν ἠδύναντο νὰ ὑπηρετήσωσιν ὡς στρατιῶται ἐν τῷ Τουρκικῷ στρατῷ.

(25) Τὴν κατὰ Ἰουστινιανοῦ περὶ ἀνανδρίας κατηγορίαν, ἣν πρῶτος ὁ Φραντζῆς ἐξέφρασεν, ἐπανέλαβον πάντες οἱ μετὰ ταῦτα ἱστορικοί. Ἀλλ' ἤδη ὁ Ἄμμερ ἀπέδειξεν ὅτι ἡ κατηγορία αὕτη εἶνε ἀνυπόστατος· διότι εἶνε μὲν ἀληθὲς ὅτι ἡ ἀπὸ τοῦ θεάτρου τῆς μάχης ἀναχώρησις αὐτοῦ ἐπήνεγκε μεγάλην εἰς τὰ πράγματα ῥοπὴν· ἀλλ' ὅμως τὸ αὐτὸ ἤθελε συμβῇ καὶ ἂν αὐτὸς ἔμενε νεκρὸς ἐν τῇ θέσει του. Αἰτία λοιπὸν τοῦ κακοῦ δὲν ἦτον αὐτὸς, ὅστις ἕνεκα τοῦ τῆς πληγῆς πόνου ἀπώλεσε πᾶσαν αἴσθησιν, ἀλλὰ τὸ νὰ μὴ προΐδωσι πρὸ τῆς μάχης τοιαύτην τινὰ περίπτωσιν καὶ νὰ μὴ προσδιορίσωσι πρότερον τὸν ἀντικαταστήσοντα αὐτόν. Ἄλλως τε πολὺ αὐστηρότερον τοῦ Ἕλληνος Φραντζῆ κρίνει αὐτὸν ὁ Βενετὸς Βάρβαρος» *Vedando, questo*, λέγει, *Zuan Zustignan Zenouexe da Zenoua, se delibera de abandonar la sua posta ecorse a la sua naue, che iera sta messa a la cadena; e questo Zuan Zustignan, l' imperados si l' avea fato capetanio da teria; e scampando questo che iera capetanio, vignando el dito per la tera criando; Turchi son intradi dentro de la tera; e mentaua per la gola, che ancoro i non iera intradi dentro.*» (Ἰδὼν τοῦτο Ἰωάννης ὁ Ἰουστινιανὸς Γενουαῖος ἐκ Γενούης *ἀπεφάσισε νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν θέσιν του καὶ νὰ φύγῃ* εἰς τὸ παρὰ τὴν ἅλυσιν ἱστάμενον πλοῖόν του. Καὶ τοῦτον τὸν Ἰουστινιανὸν εἶχε διορίσει ὁ αὐτοκράτωρ φρούραρχον τῆς πόλεως. Φεύγων δὲ ὁ ῥηθεὶς φρούραρχος καὶ εἰσελθὼν ἐντὸς τῆς πόλεως (ἐμάχοντο γὰρ ἐν τῷ μεταξὺ τῶν τειχῶν περιβόλῳ) ἐκραύγαζε, Τοῦρκοι εἰσῆλ-

θον εἰς τὴν πόλιν. *Ἀλλ' ἐλάλει ψεύδη ἡ γλῶσσα αὐτοῦ·* διότι οὐκέτι εἶχον εἰσέλθει οἱ Τοῦρκοι.) Ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ Βάρβαρος ὀλίγας μόνον ὥρας μετὰ τὸ συμβὰν τοῦτο παρέμεινεν ἐν Κωνσταντινουπόλει, δὲν εἶχε βεβαίως οὔτε χρόνον οὔτε καιρὸν νὰ λάβῃ θετικὰς περὶ τοῦ πράγματος πληροφορίας. Εἶνε δὲ παντάπασι περιττὸν σήμερον μετὰ 400 ἔτη νὰ προσπαθήσωμεν, ἵνα ἀποπλύνωμεν τὴν ὑπὸ ἐθνικῆς ἀντιπαθείας προσαφθεῖσαν ταύτην τῷ Ἰουστινιανῷ κηλῖδα. Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ ἀντιγραφεὺς τοῦ χειρογράφου τοῦ Βαρβάρου προστίθησι μετὰ τὸ «*la sua posta*», τὴν ἑξῆς σημείωσιν ἐν περιθωρίῳ «*per essere ferito da freza*» (ὃ ὅτι ἐπλήγη διὰ βέλους).

(26) Ἡ περίστασις αὕτη καταδεικνύει σαφέστατα, ὅτι οὐδεὶς ὑπῆρχεν ἐν τῇ πόλει προδότης καὶ ὅτι οὐδ' αὐτὴ ἡ τοῦ Ἰσμαὴλ Βέη πρεσβεία ἐπέτυχε τοῦ σκοποῦ αὐτῆς, τοῦ νὰ ἐξιχνιάσῃ δηλαδὴ, ὁπόση ἦτον ἡ φρουρὰ τῆς πόλεως. Ἄλλως τε οὐδεὶς οὔτε σύγχρονος, οὔτε αὐτόπτης ἀνέφερέ τι περὶ προδοσίας· ἀλλὰ καὶ ἂν ἔπραττον οἱ πολιορκούμενοι τοιοῦτόν τι, ἤθελον εἶναι πολλῷ συγγνωστότεροι τῶν νεωτέρων ἀκρίτων κριτικῶν, οἵτινες ἀνίκανοι ὄντες νὰ ἐννοήσωσι τὴν μεγαλοφροσύνην ἑνὸς Ἰωάννου Ἰουστινιανοῦ, Λουκᾶ Νοταρᾶ, Γεωργίου Σχολαρίου, ἀνδρῶν καὶ ἐν αὐτῇ αὐτῶν τῇ πλάνῃ μεγαλοφρόνων, ἐζήτησαν παρὰ τοιούτοις ἀνδράσι ν' ἀνεύρωσι τῆς προδοσίας τὰ ἴχνη.

(27) Διττῶς ἀναφέρει ὁ Δούκας τὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων σύλληψιν τοῦ μεγάλου Δουκὸς Νοταρᾶ. Ἤγουν ἐν Σελ. 301 λέγει ὅτι ὁ Νοταρᾶς συνελήφθη ἐν τῷ ὑπὸ τοῦ Ὀρχάνου φρουρουμένῳ πύργῳ. Δὲν εἶνε δὲ τοῦ κόπου ἀντάξιον νὰ ζητήσωμεν τὴν ἐξήγησιν τῆς μικρᾶς ταύτης διαφωνίας· καὶ ἴσως ἡ διαφωνία αὕτη εἶνε φαινομένη μόνον, ἐὰν ὑποθέσωμεν, ὅτι ὁ ὑπὸ τοῦ Ὀρχάνου φρουρούμενος πύργος ἦτον αὐτὴ ἡ κατοικία τῆς οἰκογενείας τοῦ Νοταρᾶ. Τοιοῦτόν τι ὑποθέτων εἶπον ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ὅτι ὁ Ὀρχάνης ἐφύλαττε κατὰ τὸ μέρος τοῦ Σεραΐου, προσθεὶς, ὅτι

ἐκεῖ που ἀνεῦρον καὶ τὸν τοῦ Δουκὸς οἶκον. Ἐπὶ τοῦ κατὰ τὴν Προποντίδα τείχους τῆς πόλεως ἐγγύτατα τοῦ Βουκολεύοντος μεταξὺ τῶν πυλῶν Τσατλαδὴ κακοὺ καὶ Ἀχὺρ καπουσοῦ, ἀμέσως ὑπὸ Τουρκικήν τινα ξυλίνην οἰκίαν, ἐπ' αὐτοῦ τοῦ τείχους ᾠκοδομημένην, ὑπάρχει ἡ ἑξῆς ἐπιγραφή.

† ΛΟΥΚ (τὸ ὑπόλοιπον καλύπτεται ὑπὸ ξυλίνου τινὸς πήγματος)

ΝΟΤΑΡΑ Σ ...

ΔΙΕΡΜΗΝΕΥΤΟΥ

Ἐκ τῆς ἀξιολογωτάτης ταύτης ἐπιγραφῆς μανθάνομεν οὐ μόνον ποῦ ἔκειτο ὁ τοῦ Δουκὸς οἶκος, ἀλλὰ καὶ ὅτι αὐτὸς ἦτο πρότερον διερμηνευτὴς τοῦ αὐτοκράτορος. Ἀνεκάλυψε δὲ ταύτην τὴν ἄχρι τοῦδε, ὡς φαίνεται, ἀνέκδοτον ἐπιγραφὴν ὁ ὑπηρέτης μου Γεώργιος Φιλιππίδης Ἄνδριος, ὅστις μοὶ παρέσχε κατὰ τὰς τοιαύτας ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκδρομάς μου λίαν ἀξιολόγους ὑπηρεσίας καὶ διὰ τῆς σωματικῆς αὐτοῦ δεξιότητος καὶ διὰ τοῦ μεγάλου ζήλου, ὃν εἶχε πρὸς τὰς χριστιανικὰς ἀρχαιότητας τῶν ὁμοθρήσκων του. Πολλάκις μοὶ ὑπηγόρευσεν ἀπροσβάτους δι' ἐμὲ ἐπιγραφὰς ἀπὸ ὕψους, εἰς ὃ ἐγὼ καὶ ἐνατενίζων μόνον ἰλιγγίων.

(28) Ἡ μία αὕτη μαρμαρίνη πλάξ, ἥν τινα κατεσύντριβεν ὁ Τοῦρκος διὰ τοῦ πελέκεως, δὲν ἠδύνατο νὰ ἔχῃ δι' αὐτόν, ὡς οἴκοθεν ἐννοεῖται, οὐδεμίαν ἀξίαν καὶ ἡ ἕνεκα μωροῦ φανατισμοῦ γενομένη αὕτη πρᾶξις οὐδὲν ἕτερον δεικνύει, ἢ ἀγρίαν ῥοπὴν πρὸς τὸ καταστρέφειν. Φαίνεται δ' ὅτι ἡ ῥοπὴ αὕτη ἐστὶν ἔμφυτος εἰς τὴν Τουρκικὴν φυλήν· διότι πολλάκις ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ εἶδον αὐτοῖς ὄμμασι τὸν τοσούτῳ φυγόπονον αὐτὸν Τουρκικὸν ὄχλον συντρίβοντα καὶ φθείροντα διὰ πελέκεων, πριόνων καὶ ἄλλων ἐργαλείων τὰ ὡραιότερα ἀνάγλυφα. Ἐρωτῶντος δέ μου τίνος ἕνεκα πράττουσι ταῦτα, ἀπεκρίνοντο ἑκάστοτε «Μποὺ τασσλὰρ μπιζὲ γιαραμάζ» (οἱ λίθοι οὗτοι εἰσὶν ἡμῖν ἄχρηστοι). Ἐξιστορῶν τὸ γεγονὸς τοῦτο ὁ Δούκας φρονεῖ ὅτι ὁ Σουλτά-

τος προσηνέχθη τοιουτοτρόπως πρὸς τὸν βάρβαρον ἐκεῖνον Τοῦρκον, ἐπειδὴ μετεμελήθη ὅτι παρεχώρησεν εἰς τὸν στρατὸν αὐτοῦ τὰ πλούσια τῆς πόλεως λάφυρα· ἀλλὰ καὶ τοῦτο ἀποδεικνύει πάλιν ὅτι ὁ ἐν ὑπηρεσίᾳ τῶν ἀργυρολόγων Γενουαίων δαπανήσας τὸν βίον του πολλὰ ὀλίγον ἐνόησε τὸ πνεῦμα τοῦ εἰκοσιτετραετοῦς Σουλτάνου, ὅστις βεβαίως πᾶν ἄλλο ἔπασχε μᾶλλον, ἢ φθόνον διὰ τὰ πλούσια τοῦ στρατοῦ λάφυρα.

(29) Ὁ Ἄμμερ λέγει, ὅτι ὁ Νοταρᾶς *ἐπέδωκε* τῷ Σουλτάνῳ τὸν κατάλογον τῶν ὀνομάτων αὐτῶν· ὁ Δούκας ὅμως οὐδόλως λέγει τοῦτο, ἀλλὰ διηγεῖται μόνον ὅτι ὁ Σουλτάνος μαθὼν παρ' αὐτοῦ τὰ ὀνόματα τῶν εὐγενῶν κτλ. κατέγραψεν αὐτά· ὥστε ἡ πρᾶξις αὕτη τοῦ Νοταρᾶ οὐδεμίαν δύναται νὰ ἐγείρῃ ὑπόνοιαν, οὐδὲ δίκαιον εἶνε νὰ μολύνηται ἡ μνήμη τοῦ γενναιόφρονος τούτου ἀνδρός. Καὶ ὁ Σουλτάνος δὲ αὐτὸς φαίνεται ὅτι ἐπολιτεύθη κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην μετὰ μεγίστης τῳόντι πολιτικῆς συνέσεως. Εἶνε δὲ λυπηρὸν ὅτι τὰ ὄργια τῆς ἐπιούσης, πᾶσαν σύνεσιν αὐτοῦ ἀφαιρέσαντα, κατέστρεψαν ὅ,τι καλὸν καὶ γενναῖον ἴσως ἐπράχθη κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην.

(30) Ὁ Φραντζῆς διηγεῖται τὴν συνέντευξιν ταύτην παντάπασιν διαφοροτρόπως· Ὁ δὲ Ἄμμερ ἐδοκίμασε νὰ συμβιβάσῃ τοὺς δύο τούτους ἱστορικούς. Οἱ ἀναπληρωταὶ ὅμως τοῦ ***le Beau*** παραμορφώνουσιν ἀπρεπέστατα τὰς τῶν συγχρόνων ἐκθέσεις. Ἡ ὑπὸ τοῦ Φραντζῆ περιγραφὴ τῆς σκηνῆς ταύτης τοσοῦτον ἀντιφάσκει πρὸς τὴν τοῦ Δούκα, ὥστε πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι εἷς ἐκ τῶν δύο (αὐτόπτης τῆς σκηνῆς οὔτε ὁ εἷς ἦτον, οὔτε ὁ ἕτερος) εἶχεν ὅλως ἐσφαλμένας πληροφορίας. Καὶ εἶνε μὲν τῳόντι δύσκολον ν' ἀποφασίσῃ τις ὁπότερος αὐτῶν ἔχει δίκαιον· διότι ἀμφότεροι, ὅ τε Δούκας καὶ ὁ Φραντζῆς, τοσοῦτον εἰσὶ δίκαιοι ἱστορικοί, ὥστε δὲν δύναταί τις νὰ κατηγορήσῃ αὐτοὺς ὡς *ἐπίτηδες ψευδομένους*. Ἐὰν ὅμως ἀναλογισθῶμεν, ὅτι ἡ τοῦ Σουλτάνου ἐπίσκεψις ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ Νοταρᾶ κατὰ Δούκαν συμφωνεῖ πληρέστατα πρὸς τὴν τῆς προτεραίας συνέντευξιν αὐ-

των, καὶ ὅτι ὁ Σουλτάνος κατὰ τὴν συνέντευξιν ταύτην, καθὼς διηγεῖται αὐτὴν ὁ Φραντζῆς, ἐπιπλήττει τὸν Νοταρᾶν δι' ὅλως ἀνυπόστατα πράγματα, ἀναγκαζόμεθα νὰ προτιμήσωμεν τὴν ἔκθεσιν τοῦ Δούκα (α). Διότι ὁ Νοταρᾶς, καί τοι εἰς πολλὰς ὑποπεσὼν πλάνας, ἐδείχθη ὅμως ἐν παντὶ φιλόπατρις.

Ἐπολέμησεν, ὑπερασπιζόμενος τὴν ἐμπιστευθεῖσαν αὐτῷ θέσιν, οὐχ ἧττον ἀνδρείως τῶν ἄλλων· ἀπέκρουσε πολλάκις τοὺς ἐχθροὺς καὶ τότε μόνον ἀφῆκε τὴν θέσιν του, ὅτε πᾶσα περαιτέρω ἀντίστασις οὐδὲν ἕτερον ἤθελεν εἶναι ἢ καθαρὰ ἀπόνοια. Ὅτι δὲ δεν ἐφονεύθη μαχόμενος, τοῦτο δὲν δύναται βεβαίως νὰ θεωρηθῇ ὡς ἔγκλημα αὐτοῦ καὶ διὰ τοῦ μαρτυρικοῦ τέλους του ἀπέδειξεν, ὅτι οὐδόλως ἐφοβεῖτο τὸν θάνατον.

(Ὁ δὲ γνωστὸς ἡμῖν Λαμαρτῖνος θέλων νὰ δικαιολογήσῃ καὶ ἐνταῦθα τὴν διαγωγὴν *τοῦγενναιόφρονος ἥρωός του* Σουλτάνου πίπτει εἰς γελοίους καὶ μωροὺς παραλογισμούς. Εἰξεύρετε διατὶ ἐφόνευσεν ὁ Σουλτάνος τὸν Νοταρᾶν; Ἀκούσατε τὸν λογικὸν ἄνθρωπον Λαμαρτῖνον. «Διότι, ἀφοῦ συνελήφθη αἰχμάλωτος καὶ ἐσυγχωρήθη, δὲν ἡσύχαζεν, ἀλλὰ *συνώμοττε* κατὰ τοῦ Σουλτάνου μετὰ τῶν λοιπῶν αἰχμαλωτισθέντων εὐγενῶν καὶ μετὰ τῶν Εὐρωπαίων(διὰ τοῦ τηλεγράφου βεβαίως)*Notaras conspirait contre le Sultan* κτλ. (*Hist. de la Turquie Tom III. livr. XII.* 39.) Ἀλλ', ἄνθρωπε, τὰ πράγματα, ταῦτα εἰσὶ *φυσικῶς ἀδύνατα*· διότι ὁ Νοταρᾶς μέχρι τῆς 10 ὥρας τῆς 29 Μαΐου ἐμάχετο κατὰ τῶν Τούρκων ὑπὲρ τῆς πατρίδος του. Ἁλωθείσης δὲ ταύτης συνελήφθη αἰχμάλωτος, φέρων ἔτι ἀνὰ χεῖρας αἱμόφυρτα τὰ Τουρκοφόνα ὅπλα του καὶ ὡς τοιοῦτος ἐσυγχωρήθη μὲν, ἐκρατήθη δὲ περιωρισμένος ἐν τῷ πύργῳ του, χωρὶς νὰ ἦνε δυνατὸν νὰ ἴδῃ ἄλλους κατὰ

(α) Σημειωτέον ὅτι ὁ Φραντζῆς εἶχε πρὸ πολλοῦ προσωπικόν τι πάθος κατὰ τοῦ Νοταρᾶ. Ἴδε περὶ τούτου Φραντζῆ χρονικὸν Βιβλ. Γ. κεφ. Β. καὶ παράβαλε τοῦτο πρὸς τὴν περιγραφὴν τῆς σκηνῆς ταύτης περὶ ἧς ἐνταῦθα ὁ λόγος. Βιβλ. Γ'. κεφ. Θ'. Σ. Μ.

τὴν καταστροφὴν ἐκείνην, ἢ μόνον τὴν ἐν τῷ πύργῳ ἀσθενοῦσαν σύζυγον καὶ τὰ τέκνα του, ὅσων ἐφείσθη ὁ Ἄρης. *Εἰκοσιτέσσαρας* περίπου ὥρας μετὰ ταῦτα, ὡς γνωστὸν, ἀπάγεται μετὰ τῶν τέκνων του εἰς σφαγήν. Διατί; Ὁ Λαμαρτῖνος ἔχει ἑτοίμην τὴν ἀπάντησιν· διότι κατεγίνετο εἰς συνωμοσίας κατὰ τοῦ Σουλτάνου. Ἰδοὺ λογική. Ἕτερος δὲ ἡμέτερος φεῦ! Λαμαρτῖνος ἐν τῷ μεγάλῳ ζήλῳ αὐτοῦ τοῦ νὰ δικαιώνῃ πανταχοῦ οὐ μόνον τὰς παρούσας, ἀλλὰ καὶ τὰς παρελθούσας πράξεις τῶν φιλτάτων αὐτῷ Τούρκων, ἰδοὺ τὶ λέγει περὶ τῆς σκηνῆς ταύτης. «Ἡ τοῦ Δούκα διήγησις ἔχει τι ἀσυμβίβαστον ὡς πρὸς τὴν γνωστὴν (;) ἄλλως τοῦ Μεχμὲδ μεγαλοψυχίαν, ὅστις μάλιστα οὐχὶ μόνον τῆς ζωῆς τοῦ Δουκὸς ἐφείσθη τὸ καταρχὰς, ἀλλὰ καὶ προσωπικῶς ἐπεσκέφθη καὶ παρηγόρησε τὴν μητέρα του (γράφε σύζυγόν του) ἀσθενοῦσαν. Ἕπεται ἄρα ὅτι ἢ διεβλήθη ὑπὸ τοῦ Σαριτζᾶ-πασσᾶ, ὡς *δρασμὸν δῆθεν μελετῶν*, ὡς *λέγεται*, (ὑπὸ τίνος;) ἢ σκοπὸς τοῦ κατακτητοῦ ἦτο νὰ ἐξαλείψῃ πρόῤῥιζον τὴν *Ῥωμαϊκὴν* εὐγένειαν κτλ.» (Ἴδε Σκαρλάτου Βυζαντίου ἡ Κωνσταντινούπολις Κεφ. Η΄. ἐν λέξει Ἀβρὲτ-παζάρ). Εἰς τοιούτους μωροὺς παραλογισμοὺς ὑποπίπτουσι πάντες, ὅσοι ἔχουσι τὴν κοιλίαν αὐτῶν *à la* Δημάδην τὸν ῥήτορα (ἴδ. Προλεγόμενα Σελ. 9.) πολλῷ μᾶλλον ἀνεπτυγμένην ἢ τὴν κεφαλὴν καὶ τὴν καρδίαν· ὁ Μ.).

(31) Ἐν τῇ πρὸς τὸν Σερὶφ τῆς Μέκκας ἐγκυκλίῳ ὑπάρχουσι καὶ τὰ ἑξῆς ἐν σελ. 233 «ἐπεκοσμήσαμεν τῷ ἡμετέρῳ εὐγενεῖ ὀνόματι καὶ τὰς δραχμὰς καὶ τὰ χρυσᾶ νομίσματα (*Dirhem, Dinare*)» Διὰ τοῦ Χοτζιᾶ Χατζῆ Μεχμὲτ-ἔλ Ζεϊτούνη πέμπομεν ἡμῖν δῶρον 2000 γνήσια καὶ σωστὰ *φλωρία* ἐκ καθαροῦ χρυσοῦ καὶ καλῆς ἀξίας, ἅτινα ἐλάβομεν ἐκ τῶν λαφύρων. Πρὸς τούτοις 7000 ἕτερα φλωρία, ἵνα διανεμηθῶσιν εἰς τοὺς ἐνδεεῖς· ἤγουν 2000 εἰς τοὺς ἀπογόνους τοῦ προφήτου, 1000 εἰς τοὺς ὑπηρέτας τοῦ Κιαμπὲ καὶ τὰ ὑπόλοιπα

εἰς τοὺς κατοίκους τῆς Μέκκας καὶ Μεδινᾶς.» Δι' ἑτέρου ἐγγράφου πρὸς τὸν Σουλτάνον τῆς Αἰγύπτου (σελ. 235) εἰδοποιεῖται οὗτος ὅτι ὁ Μεχμὲτ Β'. ἀποστέλλει διὰ τῆς Αἰγυπτιακῆς συνοδίας τὸν Χατζῆ Μεχμὲτ ἔλ-Ζεϊτούνη, κομίζοντα εἰς τὸν Σερὶφ τῆς Μέκκας καὶ εἰς τοὺς ἐνδεεῖς τῶν δύο ἱερῶν πόλεων πολλὰ *φλωρία* ἐκτετυπωμένα διὰ τῆς λαμπρᾶς καὶ νέας *Σουλτανικῆς* σφραγίδος. Ὁ δὲ Σερὶφ τῆς Μέκκας βεβαιοῖ ἐν τῇ ἀπαντήσει αὐτοῦ (σελ. 236) τὴν παραλαβὴν καὶ διανομὴν τῶν 9000 φλωρίων, καὶ προσαγορεύει τὸν Μεχμὲτ Β'. «Σουλτάνον τῶν Βασιλέων καὶ τῶν Σουλτάνων.» Ἐκ τῶν εἰρημένων ἐξάγεται, ὅτι αἱ ἐγκύκλιοι αὗται εἰσὶ ψευδώνυμοι, πολλὰ μετὰ ταῦτα ἔτη γραφεῖσαι· διότι 1) οἱ κυρίαρχοι τοῦ Ὀθωμανικοῦ κράτους, φέροντες πρότερον μόνον τὸν τίτλον *Ἐμίρης*, παρέλαβον βραδύτερον τὸν τίτλον *Σουλτάνος* μετὰ τὴν κατατρόπωσιν τοῦ Οὐζοὺν Χασὰν ἐν ἔτει 1473, ὅπερ διέφυγε βεβαίως τὴν προσοχὴν τοῦ ψευδογράφου τῶν ἐγκυκλίων. 2) Ἡ λέξις *φλωρίον* ἐκ τοῦ Γαλλικοῦ *florin* καὶ τοῦ Ἰταλικοῦ *fiorino* παραγομένη ἦτο βεβαίως ἀκατάληπτος εἰς τὸν Σερὶφ τῆς Μέκκας. Ἀντὶ δὲ τῆς λέξεως *φλωρίον* ἔπρεπεν, ὡς εἰκός, ἐν ἐπιστολῇ Ἀραβιστὶ γεγραμμένῃ, νὰ μεταχειρισθῇ ὁ Σουλτάνος τὴν Ἀραβικὴν λέξιν Ντινάρ. 3) Ἐκ τῶν χρυσῶν νομισμάτων, ἅτινα ἔκοψε δῆθεν ὁ Σουλτάνος ἐκ τῶν λαφύρων τῆς Κωνσταντινουπόλεως, οὐδὲ ἓν ἄχρι τοῦδε εὑρέθη, ἐνῷ τὰ ἀρχαῖα νομίσματα πάντων τῶν Σουλτάνων ἀπὸ τοῦ Ὀρχάνου συχνὰ ἀπαντῶνται ἐν Τουρκίᾳ. Εἶνε λοιπὸν λίαν βέβαιον ὅτι τὰ φλωρία ταῦτα εἶνε μῦθος. 4) Ἀλλὰ καὶ ἂν ὑποθέσωμεν, ὅτι ὁ Μεχμὲτ Β'. ἔκοψε τοιαῦτα χρυσᾶ νομίσματα, φέροντα τὸν τίτλον *Σουλτάνος*, δὲν ἤθελε βεβαίως τολμήσει ν' ἀναγγείλῃ τοῦτο εἰς τὸν Σουλτάνον τῆς Αἰγύπτου, ὅστις ἦτον ἡ κοσμικὴ κεφαλὴ τοῦ Ἰσλαμισμοῦ. Ἦτο δὲ οὗτος ἡ κοσμικὴ κεφαλὴ τοῦ Ἰσλαμισμοῦ, διότι, διαμένων ἐν Αἰγύπτῳ ὁ Καλίφης, ὁ νόμιμος διάδοχος τῶν Καλιφῶν τοῦ Βαγδατίου, πε-

ριεζώννυε τὸν Σουλτάνον τῆς Αἰγύπτου τὸ ξίφος· διὰ τῆς περιζώσεως δὲ ταύτης, ἰσοδυνάμου οὔσης τῆς παρ' ἡμῖν στέψεως, ἐδικαιοῦτο οὗτος καὶ μόνος νὰ φέρῃ τὸν τίτλον *Σουλτάνος*, ἀπαραλλάκτως, καθὼς Κάρολος ὁ Μέγας ἐγένετο κεφαλὴ τῆς Χριστιανωσύνης διὰ τῆς ὑπὸ τοῦ Πάπα στέψεως αὐτοῦ ἐν Ῥώμῃ. Ὁ δὲ Σερίφης τῆς Μέκκας, ὑποτελὴς ὢν τοῦ Σουλτάνου τῆς Αἰγύπτου, οὐδέποτε ἤθελε τολμήσει ν' ἀποκαλέσῃ τὸν κυριάρχην τοῦ Ὀσμανικοῦ κράτους «Σουλτάνον τῶν βασιλέων καὶ τῶν Σουλτάνων.» Ἵνα ἐννοήσῃ ταῦτα ὁ ἀναγνώστης, ἂς ὑποθέσῃ, ὅτι ὁ βασιλεὺς τῆς Ἱσπανίας π. χ. Φερδινάνδος κυριεύσας τὴν Γρανάδαν, τυπώνει ἐκ τῶν λαφύρων Ναπολεόνεια μὲ τὸν τίτλον «Αὐτοκράτωρ τοῦ Ἁγίου Ῥωμαϊκοῦ κράτους» καὶ ὅτι πολλὰ ἐξ αὐτῶν πέμπει δῶρον εἰς τὸν Πάπαν τῆς Ῥώμης διὰ τοῦ αὐτοκράτορος Μαξιμιλιανοῦ, τὸν ὁποῖον παρακαλεῖ νὰ διευθύνῃ καὶ τὴν ἐπιστολὴν καὶ τὸ δῶρον εἰς τὴν Ῥώμην.

(32) Ἑκάστη Μωαμεθανικὴ προσευχὴ συνέστηκεν ἐκ πολλῶν Ῥικ' ἀτ. Εἷς Ῥικ' ἀτ περιέχει πολλὰς καταπτώσεις, γονατίσεις, ἀνορθώσεις καὶ οὕτω καθεξῆς καὶ δύναται νὰ μεταφρασθῇ διὰ τῆς λέξεως *περίοδος*.

(33) Οἱ Ἕλληνες αὐτοκράτορες, καθὼς ἐπίσης καὶ οἱ ἐν ταῖς ἐπαρχίαις τοποτηρηταὶ τούτων, ἐκαλοῦντο ὑπὸ τῶν Τούρκων Τεκὺρ (κοινῶς Τεκφύρ). Ἔστι δὲ τοῦτο ἐσχηματισμένον βεβαίως ἔκ τινος πλαγίας πτώσεως τοῦ ὁ *Κύριος*, ὅπερ οἱ Βυζαντινοὶ ἀποκύπτοντες καὶ *Κὺρ* μόνον ἔλεγον πρὸ τῶν κυρίων ὀνομάτων π. χ. ὁ Κὺρ Θωμᾶς κτλ.

(34) Τὸ Κουρσουνλοὺ μαγαζὶ κεῖται ἐπὶ τῆς παραλίας τοῦ Γαλατᾶ ἐκτὸς τῶν τειχῶν. Ἐν αὐτῷ ὑπάρχουσι σήμερον τὰ γραφεῖα τοῦ ναυτοδικίου καὶ τῆς ἀστυνομίας τῶν ξένων. Τὸ δὲ Κὺζ κουλεσὶ (σῆμα Δαμάλεως) εἶνε ἡ μικρὰ ἀπέναντι τῆς Χρυσουπόλεως ἐν τῷ Βοσπόρῳ κειμένη σκόπελος, ἣν οἱ Εὐρωπαῖοι (παραδόξως) Πύργον τοῦ Λεάνδρου ἀποκαλοῦσι.

(35) Σουλοὺ Μοναστὴρ ἦτον ἡ πάλαι μονὴ τῆς Περιβλέπτου, τὰ νῦν πατριαρχεῖον τῶν Ἀρμενίων.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ

ΣΥΝΔΡΟΜΗΤΩΝ.

Οἱ ἐν Ἀθήναις.

Παναγιώτης Ἀποστολίδης.

Ἰωάννης Πιταρίδης Κωνσταντινουπολίτης.

Νικ. Πιταρίδης Κωνσταντινουπολίτης.

Σπυρίδων Κ. Πάνος.

Νικόλαος Ἰ. Προβελέγιος.

Ἐπαμ. Δημητριάδης Θετταλός.

Παναγιώτης Θ. Ῥίτσος ἐκ Μονεμβασίας.

Γ. Α. Ἀποστολίδης, ἐκ Σκιάθ.

Δ Μ. Μάγγελ, Ἀθηναῖος.

Γεώργιος Χ. Παππᾶ Γεωργίου ἐκ Σκιάθου.

Ἰωάννης Παΐκου.

Σπυρίδ. Στεφ. Εὐκλείδης, Τήνιος.

Μάρκος Ἰ. Γαλβάνης, Ζακύνθιος ἀντίτ. 2

Παναγιώτης Παππᾶ Κωνσταντίνου, Κορίνθιος.

Δημήτριος Γεωργιάδης.

Νικόλαος Κ. Στρατουδάκης.

Γεώργιος Σ. Δαδινάκης.

Γεώργιος Δ. Ῥούμελης 2

Σπυρίδων Κ. Καφετζόγλος Χαλκιδεύς.

Μιχαὴλ Γ. Καραβοκυροῦ, Καλύμνιος.

Π. Γ. Ματσιλέας, Λάκων.

Ἰ. Κ. Λάμπρος, Κερκυραῖος.

Γρ. Παπαδόπουλος, Ἀργυρουπολίτης 3

Σπ. Κοντομίχαλος ἐκ Κεφαλληνίας.

Ἀλέξ. Γ. Ἀλεξανδρόπουλος, Αἰγιεύς.

Δημ. Κωνστ. Στριφαόλης, Καρύστιος

Δ. Σταματιάδης, Μακεδών.

Δημήτριος Πατρῶνος, Ἀκαρνάν.

Νικόλαος Γ. Ἀναστασιάδης ἐκ Κωνσταντινουπόλεως.

Ὀδυσσεὺς Σαμαθράκης, Κωνσταντινουπολίτης.

Διονύσιος Ν. Δαλλαπόρτας, Κεφαλλήν. 2

Κωνστ. Π. Ἀγγελῆ.

Ἀθαν. Οἰκονόμου, Θεσσαλός.

Θεόδωρος Σασανᾶς, Σπαρτιάτης.

Λέανδρος Κ. Δόσιος, Ἀθηναῖος.

Π. Γ. Φεσᾶς ἐκ Νησίου Μεσσηνίας.

Δημήτριος Παπαευσταθόπουλος, Ἀντικιρρεύς.

Κλεόβουλος Ξύδης, Σάμιος.
Στυλιανὸς Δ. Σάρπας, Ὑδραῖος.
Ἰωάννης Ἀντωνόπουλος, Θηβαῖος.
Κωνσταντῖνος Τσοπανάκης, Μεσσήνιος.
Ἐμμανουὴλ Καππελλᾶς, Καλύμνιος.
Χαραλάμπης Συμεὼν ἐκ Λυχνιδοῦ Μακεδονίας.
Γεώργιος Ζαρσούλης, Κορωναῖος.
Ἰ. Ἡλιάδης, Κῷος.
Δ. Βενετοκλῆς, Ῥόδιος 2
Ἀναστάσιος Ἀλ. Πάλλης, Ἀθηναῖος.
Μηνᾶς Ζαντιώτης, Κυθήριος.
Κ. Πετείδης.
Ἰωάννης Γ. Σιαγκούνης Φιλιππουπολίτης.
Σωτήριος Κεφαλιάδης.
Ἰωάννης Ἀντωνίου, ἐκ Βάρνης
Νικ. Ἰ. Πραγματίδης, Βάρνη.
Κωνσταντῖνος Βλάδος.
Βασίλειος Πετριοῦ.
Σπυρίδων Γεωργίου.
Κλεάνθης Ἰ. Δαβίδ.
Διομήδης Ἰ. Διαμάντης.
Δ. Π. Μελίου ἐκ Κυπαρισσίας.
Κωνσταντῖνος Κωνσταντινίδης.
Κωνσταντῖνος Κοτσυφάκης.
Σπυρ. Ἰ. Καλογερόπουλος.
Θεοφάνης Ἀνδρεάδης.
Χρῆστος Γ. Δαίδης.
Ἰωάννης Γ. Μαυρομιχάλης.
Παναγιώτης Κωνσταντινίδης.
Δ. Νικολάου, Μακεδών.
Β. Ν. Ἀσημακόπουλος, Λεβαδεύς.
Ἱπποκράτης Ταβολάριος, Καλύμνιος.

Ἰωακεὶμ Ὀνουφρίου.
Γεώργιος Κ. Παπαδόπουλος.
Ἰωάννης Π. Κανελλόπουλος ἐξ Ἀνδριτσαίνης.
Γεώργιος Διαμαντόπουλος.
Σωτήριος Ἀντωνιάδης.
Σεραφεὶμ Ζερλέντης, Πάτμιος 2
Δ. Σαραβάνος, Καρύστιος.
Ἀσκάνιος Ἀ. Βασιλείου ἐκ Κρανιδίου.
Ἰωάννης Καλοθῆς.
Λεονάρδος Πρίντεζης ἐκ Σύρου.
Κ. Παπαδόπουλος, Κορίνθιος.
Δ. Εὐσταθιάδης, Μακεδών.
Γρηγ. Κλαδᾶς, Κεφαλλήν.
Βασίλειος Δ. Ζωτίδης.
Γ. Μ. Ταγκαλάκης, Γορτύνιος.
Ἡλίας Θεμιστοκλῆς, Κύπριος.
Ἀχιλλεὺς Βαγογιάννης, Ἀμφισσεύς.
Περικλῆς Βενιζέλος.
Γ. Δ. Χρυσόπουλος.
Α. Τζύμας Μακεδών.
Κ. Παντελῆς.
Γεώργιος Ἰ. Προβελέγιος 2
Ξενοφῶν Εὐθυμίου.
Ἀλέξ. Γ. Μαυροκορδάτος.
Σ. Παντελίδης Κῷος.
Α. Κυριακίδης.
Θεοφάνης Βλάχος.
Σταῦρος Δ. Παππᾶ Γεωργίου.
Θεμιστοκλῆς Σαλτέλης.
Κυπριανὸς Οἰκονομίδης.
Ἀντώνιος Γρηγοριάδης 3
Λεωνίδας Πασχάλης. 2
Γρηγόριος Χ. Ἱεροδιάκονος.
Νικόλαος Λαμπαδάριος.
Π. Χριστοδούλου.
Αἰμίλιος Τ. Νοταρᾶς.

Ν. Ἰωαννίδης Κρής.
Γεώργιος Ἰ. Φλωρίδης.
Δ. Σ. Βουλπιώτης Μεσολογγίτης.

Ἀριστείδης Α. Ἀνδρεάδης.
Ἰωάννης Γ. Βαλαβάνης Κερασούντιος.
Ἰωάννης Δ. Καραγιαννόπουλος Ἀβελλιώτης.
Εὐθύμιος Π. Παππᾶ Γεωργίου Θηβαῖος.
Ἀναστ. Ἡλιάδης Λυχνίδιος 2
Βασίλ. Ἀγγελίδης Συμαῖος.
Σ. Μακρίδης Χῖος.
Κ. Γρηγοριάδης Κυζικηνός.
Δ. Κριεμάδης Εἰδυλλιεύς.
Η. Π. Χαραλάμπους.
Ἰωάννης Μορφόπουλος.
Ἰωάννης Δ. Παχούμης.
Ἐπαμινώνδας Δημητριάδης.
Ἠλίας Γ. Λάϊος, Ἀμφισσεύς.
Δ. Ι. Δεσποταῖος Ναυπάκτιος.
Γρ. Α. Μακρῆς.
Κ. Ζῆκος Σουλιώτης.
Εὐθ. Α. Καζάκος ἐκ Δημητσάνης
Ἀθ. Σ. Σταμπολῆς Λέσβιος.
Σ. Γεωργιάδης.
Ἀ. Λάσκαρις Σμυρναῖος.
Δ. Φαρμακόπουλος Θηβαῖος.
Ἐπαμινώνδας Σκαρπαλέξος.
Γεώργιος Κωνσταντινίδης.
Ἀλέξανδρος Λόγιος.
Ἰωάννης Γ. Σιαγκούνης Φιλιππουπολίτης.
Λεονάρδος Λεονάρδου.
Γεώργιος Λιβανοῦ.
Διονύσιος Δ. Καταιβάτης.
Γεώργιος Α. Κοϊμτζόγλου
Μιχαὴλ Κοϊμτζόγλου

Γεώργιος Σταυρίδης
Κ. Προβελέγιος.
Ἐμμ. Χέλμης.
Κ. Στεκούλης.
Ἰωάννης Τσοκάνης.
Ἀθανάσιος Δ. Λουκόπουλος.
Ἰωάννης Μαλέας.
Δ. Γ. Κονδύλης ἐκ Παλαιοξαρίου.
Ἀν. Στ. Μήτσας ἐξ Ἑρμιόνης.
Ἰωάννης Θ. Κωλέττης.
Ἰωάννης Δ. Καραβασίλης.
Ἀλέξιος Δ. Καραβασίλης.
Δημήτριος Γ. Μωραΐτης.
Γεώργιος Καλομέρης Μιτυληναῖος.
Δημήτρ. Χ. Σχορτσανίτης φοιτητής.
Α. Χ. Κωνσταντίνου μαθητής.
Ἀντών. Α. Ἀλεξανδρίδης.
Μιχαὴλ Ἐμ. Φοντριέρ.
Γεώργιος Τρίμης.
Ἰωάννης Οἰκονόμου φοιτητής.
Δημήτριος Α. Μάντζαρης.
Νικόλαος Α. Κιαγιώτης.
Κράσκης Μακρῆς. 2.
Λεωνίδας Β. Τρυγόνης.
Ἰωάννης Χαρίσης.
Ἰωάννης Σ. Βουλπιώτης ἐκ Μεσολογγίου.
Γεώργ. Μ. Μπονοφᾶς Κυμαῖος.
Χρῆστος Μ. Γεωργαντόπουλος.
Γεώργ Ι. Κιόκιας Ταναγραῖος.
Δ. Α. Μιταυτσῆς Κρισσαῖος.
Πέτρος Γ. Γιατράκος Σπαρτιάτης.
Γεώργ. Ν. Θεοχάρης Μακεδών.
Ἄγγελος Ν. Κουτσογιάννης Ἀθηναῖος.

Ἐπαμινώνδ. Λύσιππος ἐκ Τριπόλεως.
Νικόλαος Κ. Παππᾶ Καρύστιος.
Ἐμμανουὴλ Σαββίδης Λέριος.
Στέργιος Ι. Παππακώστας Ἠπειρώτης.
Ἀριστοτέλης Ι. Σταματιάδης Σάμιος.
Θεόδωρος Α. Βουδᾶς ἐξ Ἰασίου.
Γ. Δ. Ἰωαννίδης Κῷος.
Δημήτριος Χ Χρυσοφωτεινὸς Ἴμβριος.
Θεμιστοκλῆς Γ. Κακαρᾶς Χαλκιδεύς.
Ἀπόστολος Γ. Κλεόπας Χαλκιδεύς.
Δημήτριος Παπάγος.
Πανάγ. Χ. Λογοθέτης Θηβαῖος,
Νικόλαος Γεωργιλᾶς Λάκων,
Κ. Κυπριανίδης Καισαρεύς.
Γεώργ. Γρηγ. Πατριαρχέας Λάκων.
Παναγ. Νικολάου Λάκων.
Χαράλαμπος Παππᾶ Ἰωάννου, Ἀμφισσεύς.
Σταῦρος Σ. Κιαφεζίζιος.
Σταμάτιος Ἰ. Καλογιάννης
Κλέων Ῥαγκαβῆς.
Ἰωάννης Παππασταματόπουλος.
Νικόλαος Διομήδους.
Δ. Κ. Καλαμίδας.
Φίλιππος Παππαιωάννου.
Νικόλαος Ἰ. Χατζόπουλος.
Εὐστάθιος Κοκκέβης.
Ἰωαννης Ν. Μπότασης.
Ἀθανάσιος Παναγιωτάκης.
Νικόλαος Α. Σάββας Μακεδών.
Διονύσ. Βενεδίκτου Λαυριώτης.
Γεώργιος Γ. Βορβοράνος 4.
Δημήτριος Γ. Σακκελλαριάδης.
Γεώργιος Α. Κορφιάτης.
Κλεάνθης Δ. Ξανθόπουλος ἐκ Κωνσταντινουπόλεως.
Γεράσιμος Δ. Βεργωτῆς 2.
Κωνσταντῖνος Εὐ. Ἐξάρχου.
Σεραφεὶμ Μιχαὴλ Λαυριώτης.
Στέφανος Δημ. Μελισσουργός.
Πέτρος Ν. Μαρῖνος.
Ἐπαμινώνδ. Σολομονίδης Πόριος.
Δημήτριος Μπουρδαγᾶς Πόριος.
Ἀλέξανδρος Γ. Μπαβέας.
Π. Μουτσόπουλος.
Κωνσταντῖνος Ἀγγελίδης Θετταλομάγνης.
Δημήτριος Γεωργιάδης.
Δημοσθένης Ἰσαακίδης.
Κ. Λογγορόζης.
Σέργιος Χατζιάδης.
Εὐστάθιος Μακρίδης.
Ἀρσένιος Παπᾶ Εὐστρατίου.
Νικόλαος Γ. Βερβεράκης.
Στέφανος Ἰωάν. Παναγιωτίδης.
Εὐάγγελος Ἰ Χρηστίδης ἐκ Κυδωνιῶν
Πέτρος. Ἀναστασίου.
Ἰδ. Φ. Λιμπρίτης.
Φωκίων Σακελλαρόπουλος.
Γεώργιος Κ. Κανατσούλης.
Κωνσταντῖνος Σιμιτζῆς Παργάσιος
Κωνστ. Στεφάνου Ἠπειρώτης.
Σταῦρος Νικολάου.

Ἀριστείδης Διαμαντῆς
Νικόλαος Θεανόπουλος Ἀργεῖος.
Ν. Γ. Βεντούρης Κιμώλιος.
Ζώης Πολυζωγόπουλος.
Ἐργοτελῆς Κετσέας Λάκων.
Ανδρέας Παππατσώνης.
Αναστάσιος Γεραμάνης.
Κωνσταντῖνος Χ. Κυριακοῦ ἐκ Ψαρῶν.
Δημοσθ. Κουμαριανὸς Ἄνδριος.
Κωνσταντῖνος Τ. Πλέσας.
Ἀνδρέας Χ. Γ. Βόγιος ἐκ Ψαρῶν.
Γεώργιος Χ. Παυλάκης.
Λεωνίδας Μ. Μοάτσος Κρής.
Προκόπιος Κοτζιᾶς Ἀθηναῖος.
Γ. Ν. Σαχίνης.
Τιμολέων Ἀργυρόπουλος.
Γεώργιος Πετσούσης Θηβαῖος.
Γεώργιος Παππᾶ Ἀθανασίου.
Μιχαὴλ Γεωργίου Κουτσούκης.
Ἄγγελος Σ. Σῖμος.
Γεώργιος Μ. Σολομός.
Κων. Π. Παππατσώνης.
Μ. Νικολαΐδης.
Γ. Ἰ. Μακρυγιάννης.
Γεώργιος Α. Χαβέλλας.
Μεν. Ἀναστ. Ἰ. Βρετός.
Ἰωάννης Σ. Συμεών.
Γεώργιος Παππατσώνης.
Δημήτριος Ἀργυρόπουλος.
Λεωνίδ. Οἰκονομίδης.
Βασίλειος Φαρσῆς.
Δημήτριος Γ. Πετρίδης.
Δημήτριος Μ. Καλλιφρονᾶς.
Εὐστράτιος Δ. Καλόπαις.
Ἀπόστολος Ι. Χαρίσης.
Παῦλος Ῥαζέλλος.
Ἠλίας Θεμιστοκλῆς.
Ἀριστείδης Νικολαΐδης.
Διονύσιος Στουπάθης.
Τιμολέων Ῥουμπίνης.
Γ. Κοζαδῖνος.
Δημήτριος Βερσῆς.
Γεώργιος Π. Ἀράθυμος.
Ἀνδρέας Π. Ἀράθυμος.
Χρῆστος Δ. Τσόκρης.
Γεώργιος Α. Τολμίδης.
Γεώργ. Ἰω. Δημητρακόπουλος.
Δ. Καρελλᾶς.
Ἀριστ. Π. Σπανόπουλος.
Γεώργ. Π. Βραχνός.
Δ. Μ. Νικολόπουλος.
Ι. Ν. Γεωργαντσῖνος Φοιτητής
Βελισσάριος Ι. Οἰκονόμου.
Βασιλ. Βόκος ἐκ Δαναοῦ.
Ἀθανάσιος Παυλόπουλος.
Παπαζαφειρόπουλος.
Γεωργ. Κωνσταντόπουλος.
Παναγ. Σπανόπουλος.
Νικόλαος Δεμάθας.
Π. Χαριτάκης Σπαρτιάτης
Π. Φαφουτάκης Κρής.
Ν. Παλιματάκης.
Ν. Σκαρβούλης.
Ἠλίας Μυλωνόπουλος.
Κωνσταντῖνος Ἀντ. Λουγγῆς.
Γ. Δαφνομίλης Κρής.
Εὐρ. Θεοφανίδης.
Ἀριστείδης Ῥοῦσσος Κύπριος.
Σωκράτης Α. Παρασυράκης Κρής.
Ἰωάννης Ν. Στρατουδάκης Κρής.
Ἀριστ Γ. Καστρινογιαν. Κρής.
Δημοσθένης Πονηρόπουλος.
Μ. Βελονάκης Κρής.
Στυλιανὸς Μανιουδάκης Κρής.
Γ. Ι. Δρακάκης Κρής.
Μανασσῆς Σ. Μανασσίδης.

Α. Κ. Ἀντωνιάδης Κρής.
Μιχαὴλ Κ. Μουστάκης Κρής.
Ἰωάννης Ἀλεξανδρίδης Κρής.
Θεόδωρος Μηλαρᾶς Κύπριος.
Ζαχαρίας Νικολαΐδης Κύπριος.
Νικόλαος Ε. Γιουρδῆς. 2
Γεώργιος Ι. Μάνδριος.
Ἐμμανουὴλ Κ. Καμάρας. 2
Δημήτριος Γ. Μελαχροινός. 2
Περικλῆς Ν. Γαβριηλίδης.
Λουκᾶς Παπασταθόπουλος.
Παναγιώτης Ι. Κεφαλᾶς.
Γεώργιος Παππαδόπουλος.
Νικηφόρος Ἱεροδιάκονος Καλογερᾶς.
Ἰωάννης Βαρνάβας.
Κωνστ. Ποταρόπουλος.
Ἀναστ. Ἀλ. Μανοῦσος.
Γεώργιος Ι. Κρίτσης.
Ἰωσὴφ Α. Καψίδης.
Ἀντώνιος Ἰακ. Μαργαρίτης.
Ἀνδρέας Ἀντωνιάδης.
Κ. Βέλλης. 2
Γρ. Κουντούρης. 2
Γεώργιος Θεοχαρίδης.
Ναοὺμ Χαραλάμπους.
Μ. Στ. Σπέχης. 3
Γεώργιος Κοζαδῖνος Κύθνιος.
Ἀγ. Σκαρβέλης. 2
Μηχαὴλ Γεράσης. 2
Χαρ. Α. Ῥοδοκάλλης.
Θεμιστοκλῆς Σάββα Μασιώτης.
Ἰωάννης Δήμου Λάζου.
Ι. Α. Τζηλίζης.
Ματθαῖος Δεμερτζῆς.
Σπυρίδων Δουκάκης
Γ. Π. Μάνδρας.
Ἰωάννης Γ. Χαντσῆ Κώνστας.
Γεώργιος Πολυχρονιάδης.
Κυριακούλης Ἀν. Μαυρομιχάλης.
Γεώργιος Κωνστ. Βαφιάδης.
Α. Δ. Ἀνδρέου.
Ἀλέξανδρος Εὐ. Καλποτζόπουλος. 10
Ἐλευθέριος Χ. Κώνστα
Ἀριστείδης Μ. Καΐρης Ἄνδριος
Γεώργιος Ἀποστολίδης.
Νικόλαος Πετσακώβ
Ν. Ἀναστασίου
Ἀναστάσιος Π. Παπ. Γεωργίου
Ἰάκωβος Ν. Μήλας.
Β. Ἰ. Ῥουσσόπουλος.
Δημήτριος Ι. Θέμελης.
Λάζαρος Π. Γκίκας ἐξ Ὕδρας.
Δ. Ι. Χατζόπουλος.
Α. Γ. Ἀγγελίδης.
Καλλίνικος Ἱερ. Τερζόπουλος
Πέτρος Μεσθενεύς.
Νικόλαος Σ. Οἰκονομίδης.
Ξενοφῶν Ι. Μαμούρης.
Ἰω. Παπαϊωάννου.
Ἰω. Μίντζας.
Ζαχαρ. Φιλίππου.
Ἰωάννης Μανουϊλίδης.
Ν. Σαχίνης Θεσσαλός.
Ν. Φωτίου.
Δημ. Καρελλᾶς.
Γεώργιος Γ. Ἄβλιχος 2
Ζαφείριος Γ. Βανδάκης.
Ματθαῖος Σ. Νιτσιώτης.
Ν. Τριανταφυλλίδης Θεσσαλός.
Ἀλέξανδρος Γεωργιάδης.
Γ. Α. Κ. Ἀντωνιάδης.
Διαμαντῆς Ἀντωνιάδης ἐκ Ζαγορᾶς.

Δημήτριος Αἰούλιας.
Γ. Ν. Οἰκονομίδης.
Α. Κυζικηνός.
Ἀθ. Γ. Κωστόπουλος.
Γ. Α. Βακαλόπουλος.
Περικλῆς Π. Ἰασιμίδης.
Γεώργιος Παυλίδης.
Ἀριστείδης Ν. Γιαλούσης.
Νικόλαος Δ. Κολέτσιος.
Ἰωάννης Γ. Ζαχαρόπουλος.
Ἀλέξανδρος Λινδερμάϊερ.
Γεώργιος Δοκός.
Α. Μ. Βαλέττας.
Π. Νικολαΐδης.
Νικόλαος Τζιμπικάκης.
Α. Μηλιαράκης.
Γεώργιος Δημητριάδης.
Στέφανος Γεωργιάδης.
Νικόλαος Ι. Οἰκονόμου.
Πραξ. Ι. Μουντζουρίδης.
Κ. Α. Μωραϊτίνης.
Γεώργιος Ελ. Λυκούρης.
Σπυρίδων Τράνακας.
Σωκράτης Βάλβης.
Δημήτριος Ἀποστολίδης.
Δημήτριος Π. Δημητριάδης.
Κωνσταντῖνος Ἐμ. Δανδρές.
Ἐμμ. Μίλησις.
Κλ. Χατζηλλάκος.
Π. Ζ. Δεπάστας.
Δ. Κεφαλιάνος.
Σπυρίδ. Χαλκοκονδύλης.
Ἀθανάσιος Εὐθ. Μοσχολιός.
Κωνστ. Ἀναγνωστόπουλος.
Σωτήριος Π. Κουτζάκης,
Λεωνίδας Ἀργυρόπουλος.
Π. Δαβὶδ Δρανδαρόβστης.
Θεόδωρος Μ. Οἰκονόμου.
Κ. Μ. Κωνσταντινίδης.

Δημ. Ἀναστ. Δημητριάδης.
Π. Ἰ. Πετρουνάκης.
Κωνστ. Α. Βούλγαρις.
Νικόλαος Ἰ. Βρατσίδης.
5 Κυριακὸς Δ. Παντακίδης.
Γεώργιος Βασιλειάδης.
Δημήτριος Ἀνέζης.
Νικόλαος Χαραμῆς.
Παναγ. Α. Σουλιώτης.
Νικόλ. Ἰ. Ταβλαρίδης.
Ἐπαμινώνδας Δημητρίου.
Ἰωάννης Καμάρας.
Σπυρίδων Κωνοφάος.
Κων. Μαρινάκης.
Ἀριστ. Κ. Μεταξᾶς.
Φ. Δ. Ἰσχόμαχος.
Ἀνδρέας Ν. Γρανίτσας.
Εὐαγγέλης Εὐθυμίου.
Κωνσ. Κοντουμᾶς.
Γεώργ. Περίδης.
Γ. Ἀντωνόπουλος.
Γεώργιος Μ. Κυριέρης.
Νικόλ. Α. Χ. Ἀναργύρου.
Θεόδωρος Ἰ. Καλύβας.
Νικόλ. Α. Κοῦρος Λοκρός.
Τζανέτος Γ. Τζανετάκης.
Ξενοφῶν Γ. Βάγιας,
Δημήτριος Κ. Π.Θεοδώρου.
Σπυρίδων Πετρίδης Λοκρός.
Νικόλαος Λαμπρούλης.
Δημήτριος Ν. Ἰατροῦ.
Εὐς. Ἰωανίδ. Θετταλομάγνης.
Διονύσιος Ἰ Σιγοῦρος.
Κωνστ. Σ. Στράτος.
Φριδερίκος Καββέρης.
Σπυρίδων Ἰ. Χαλκοκονδύλης.
Δ. Παπαῤῥηγόπουλος.
2 Παναγ. Φέρμπος.
Ἀθανάσιος Ἀγγελόπουλος.

Σ. Γεωργαντόπουλος.
Σ. Κοντομίχαλος.
Ἰωάννης Λούβαρις.
Ἰωάννης Μαλάνδρῖνος.
Χριστόδουλος Βυζούλας.
Ἀλκιβιάδης Κυδωνάκης.
Σ. Α. Δημητριάδης.
Ν. Μ. Κωνσταντινίδης.
Μ. Πηλείδης.
Διονύσιος Ζαχαρόπουλος.
Ἀνασ. Π. Σωμακίδης.
Δ. Ζ. Ζαφειρόπουλος,
Ἰωακεὶμ Ἀλεξάνδρου. 2
Ἰωάννης Κορτέσης.
Θεόφιλος Θεοδωρόπουλος.
Δ. Κυρίτζης.
Πέτρος Καραγιανόπουλος.
Δημήτριος Χ. Κυριακίδης.
Χρῆστος Ἀθανασιάδης.
Δημοσθένης Τσελέπης.
Λεωνίδας Κούππας·
Πέτρος Ἀκεστορίδης.
Φραγκίσκος Ἀρμένης.
Ἀναστάσιος Χαντζόπουλος,
Π. Χασαπίτσας.
Εὐστράτιος Ἰωάννου. 2
Κωνσταντ. Χαλκιόπουλος.
Ξενοφῶν Ἰ. Σολομονίδης.
Χαρίτων Εὐκλείδης.
Α. Ν. Χωματιανός.
Περικλῆς Α. Κουλούρης.
Γ. Λιδωρίκης.
Α. Κωνσταντινίδης.
Ἰ. Φίλων.
Α. Κοντός.
Δ. Μπουγιουκλῆς,
Κ. Πρόστας.
Δ. Καμπάνης.

Οἱ ἐν Πλατάνῳ Ναυπακτίας.

Μ. Γ. Πλατανιώτης.
Γ. Μ. Πλατανιώτης.
Α. Ι. Ῥοντήρης
Γ. Χ. Ῥοντήρης.
Ν. Ἀμήλης.
Α. Πρωτοπαπᾶς.
Κ. Καρμανίδης.
Α. Κ. Ῥοντήρης.
Α. Παπαδημητριάδης.
Ν. Σουμπασήκου.
Κ. Γρηγορογιαννόπουλος.
Β. Χ. Ῥοντήρης.

Οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει.

Σ. Σκορδίλης.
Α. Λιμπεράκης.
Κ. Βατηκιώτης.
Ἡρακλῆς Α. Γέροντας.
Λεωνίδας Πλατανιώτης.
Ἀνδρέας Βενετσανόπουλος.
Γρηγόριος Βυζάντιος.
Κ. Πολυμέρης.
Κ. Λομβάρδος.
Κλεάνθης Βούκοβιτζ.
Γ. Κ. Ζαφειρόπουλος.
Ε. Ποπολάνος.
Γ. Ῥάλλης.
Ι. Σ. Δαλούνας.
Φ. Ἀποστολίδης.
Ζ. Γ. Δεπάστας.
Κ. Φιλομαθής. 3
Ν. Φουστόπουλος.
Ἀλέξ. Φωτιάδης.
Μ. Σκαραμαγκᾶς.
Ἀλ. Ἀλεξός.
Ι. Κ. Γεωργαντόπουλος,
Δ. Π. Ζωγράφος.

Ν. Βενιαμίν.
Ζαχ. Νικαλαΐδης.
Σωφρόνιος Ἱεροδιάκονος.
Λεόντιος Μοναχός.
Δ. Κωνσταντίνου ἐκ Σισανίου.
Δ. Ν. Ἀφεντούλης.
Κ. Ν. Ἀφεντούλης.
Ν. Μαμουζέλης.
Δαμασκηνὸς Νικολαΐδης.
Ἱερώνυμος Κανδηλάπτης τῆς Μ. Ἐκκλησίας.
Ἀθανάσιος Ἐμμανουήλ.
Α. Δ. Συγγρός.
Κ. Νικολαΐδης.
Α. Κυριαζῆς.
Κ. Σκαλιέρης.
Π. Παλαμήδας.
Κ. Τραυλός.
Κ. Ξυδιᾶς.
Δ. Κούππας.
Δ. Ξανθόπουλος.
Πλάτων Παρασκευᾶς. 5
Ν. Μιχαηλίδης.
Δ. Κούσης.
Γ. Ὀδοντίδης.
Π. Ἀμηρόγλους.
Ν. Νομάδης.
Ν. Παπαδόπουλος.
Μ. Ξανθόπουλος.
Β. Σουβαϊζόγλους.
Κ. Δαμαλᾶς.
Ν. Δημάδης.
Γ. Ἰωαννίδης.
Γ. Τζαλίκης.
Ν. Ῥίζος.
Γ. Εὐτυχίδης,
Σ. Νικολαΐδης.
Μ. Μακρίδης.
Γ. Χαραλαμπίδης.

Θ. Πατσιάκογλ..
Σ. Σμυρνιούδης. 2
Ἀργύρης Κωστῆ.
Ν. Φιλοδωρίδης.
Δ. Εὐτυχίδης.
Δ. Ἀναστασιάδης.
Κ. Λαμπρηνός.
Π. Παρηγάρης.
Γ. Ἰγγλέσης.
Ν. Παπαθωρόπουλος.
Ι. Ψωμιάδης. 10
Β. Κούμπας. 2
Ι. Σιφναῖος.
Ν. Ἐμμανουήλ.
Κ. Μιχαηλίδης.
Δ. Ῥάλλης.
Κ. Χ. Φωκᾶς.
Π. Ξενάκης.
Δ. Βαλσαμάκης.
Θ. Γιαννάρου.
Μ. Εὐστρατίου.
Κ. Καραμάνος.
Κ. Σκορδομπίκης.
Ι. Τσερκόνης.
Μ. Φώτιος.
Α. Παυλῆς.
Α. Εὐαγγελινός.
Δ. Τζαλώνης.
Μ. Χ. Κομνηνός.
Ἀνδρέας Πέτρου.
Δ. Σταυρίδης.
Ν. Γερατόπουλος.
Τ. Κοκκουλίδης.
Α. Κοκκώνης.
Π. Χ. Πιτῆς.
Ν. Πετρόλαλος Θάσιος.
Α. Γ. Φώτη.
Κ. Δ. Γεωργαλᾶς.
Α. Χ. Βασιλειάδης.

Π. Πελεκάνος.
Ι. Μιχαήλ.
Α. Μυρίσης.
Λ. Κίγκος.
Γ. Κούππας.
Ν. Πίσσας.
Γ. Π. Γουφανόφ.
Κ. Μεσναρίτης.
Κ. Κανάκης.
Κ. Δεκαβάλας.
Ι. Χωρικοῦ.
Κ. Δημητριάδης.
Γ. Δ. Κουνῆς.
Γ. Διαλεγμένος.
Κ. Δαπέρης.
Ο. Μαυροκορδάτος.
Γ. Παπαδόπουλος.
Φ. Ἡρωΐδης.
Σ. Ὅμηρος.
Δ. Σαββόπουλος.
Δ. Γεωργιάδης.
Ι. Συνόδης.
Α. Πίσσας.
Σ. Κουρουβακάλης.
Π. Κακάβας.
Θ. Στρατηγόπουλος.
Π. Κούζης.
Π. Σετζάκης.
Ζ. Καμπίρης.
Μ. Χρυσαυγιᾶς.
Ν. Φωτίου Ῥάλλη.
Βασίλειος Ῥάλλης.
Ἀνώνυμος. 5
Ε. καὶ Α. Ποτοῦς 2
Π. Λουτράρης.
Κ. Γ. Ῥοΐζος.
Θ. Ἀναργύρης.
Δ. Κούρτελης.
Μ. Ζάρπας.

Ν. Ζερλέντης. 2
Α. Ζωγράφου. 2
Ἀνώνυμος 5
Μ. Παπαλαμπρινούδης.
Γ. Ζησιάδης.
Κ. Β. 5
Ι. Μανουλίλης 2
Ι. Χρυσοβέργης.
Ἰ. Ὀρφανίδης.
Ἀλέξανδρος Φ. 2
Νικόλαος Ῥῶσσος.
Ὁ τῆς ἱερᾶς ἐν Βουγιούκτερε Ἐκκλησίας.
Προεστὼς Παππᾶ Γεώργιος. 2
Ἰω. Ἀπολλώνιος.
Σταῦρος Περίδης.
Ἰωάννης Γ. Ἀλεξανδρίδης.
Ἰωάν. Δ. Δασκαλάκης.
Ι. Δρακούλης.
Κ. Μ. Κλείτσης.
Ν. Δράκος.
Ἀνώνυμος.
Μιχαὴλ Σοφιανός.
Νικόλ. Στ. Μήτροβιτζ.
Κωνστ. Βέρου.
Γεώργ. Α. Βεζύρης.
Ἀνδ. Α. Καραγιαννόπουλος.
Ἰωάννης Μουλιέρος.
Γ. Τ. Βαφία.
Κ. Μπαμπουρέλης.
Β. Τ. Ζωλότοβικ
Π. Ῥώτας. 2
Νικολ. Ζωγγράφος.
Μ. Λιβάνιος.
Νικόλαος Δ.
Ἰωάννης Β. Κουτζοῦ.
Ξ. Τριανταφυλίδης.
Κωνστ. Σαμοθράκης.
Α. Π. Μοσχάκης.

'Ιω. 'Ρίκης.
Π. Κρισέγγυος.
Δ. Βέλλης.
Χ. Βουρδουμπάκης.
Δ. Μηνακούλης.
Α. Β. 'Ρώτας.
'ΙωΣαμοθράκης.
Ι. Β. Ζηλόπουλος.
Βασιλ. Γ. Βαλτᾶς.
Παῦλος Π. Καλλιάδης.
Δημ. Α. Μαρᾶς.
Δημ. 'Αθανασιάδης.
Σ. Δεκαβάλας.
Λ. Κατινάκης.
Γ. Α. Μοροβνώφ.
Γ. Κυριακίδης.
Γεώργιος Βλαστός.
'Ιωάννης Μπέτσης. 2
'Αναστάσιος Γεωργιάδης. 3
Γεώργιος Χρίστου Μπίδος.
Κ. Λ. 5
'Ανώνυμος. 20
Σιφναῖος. 1
Β. Κούμπας. 2
Δ. 'Ράλλης. 1
'Ανώνυμος. 10
Ι. Ψ. 5

Οἱ ἐν Σμύρνῃ.

'Η Εὐαγγελικὴ Σχολή.
Χ. Λαίλιος.
Ε. Ξεφτερᾶς.
Ε. Παπαναστασίου.
Γ. Βουτσίδης.
Ε. 'Ροίκης.
Μ. Γρηγοριάδης.
Χ. Βερνάρδος.
Γ. 'Αλεξανδρώφ.
Α. Ταμπακόπουλος.

Α. Θ. 'Αποστόλου.
Μ. Δρομοκαΐτης.
Α. Χαϊκάλης.
Ι. Ψύχας.
Ο. Κωνσταντίνου.
Ι. Γεωργιάδης.
Δ. Περδικίδης.
'Ισίδωρος 'Ιωάννου.
Α. Καλοθῆς.
Ι. 'Αποστολίδης.
Εὐστ. Λιαλόπουλος.
Ι. Μωραΐτίνης
Θ. Βρανδώρου
Ν. Γιανακοῦ.
Δ. 'Ιατρόπουλος
Α. Φόνδριερ.
Π. Παπάζογλους.
Κ. Πρωτοπάτσης.
Α. Βερεκέτης.
Α. Περδικίδης.
Γ. Βεντούρας.
Π. Δεσίπρης.
Π. Βασιλειάδης
Γ. Βασιλειάδης.
Ε. Σεκιάρης.
Γ. Ζαντινόπουλος.
Γ. Εὐσταθίου.
Μ. Βάρδας.
Δ. 'Αμηρᾶ.
Ε. Μαραγγέλης.
Δ. Παναγιώτου.
Π. Σωτηρόπουλος.
Μ. Στυλιανόπουλος.
Ι. Καλόβουλος.
Π. Καλογερόπουλος.
Β. Βογιατζῆς.
Ι. Μίτσελ.
Α. Χρηστάκης.
Π. Τρανός.

Ξ. Κεσίσογλους.
Μ. Καγγελίδης.
Α. Παναγιωτόπουλος.
R. Vitale.
Ν. Βλέσας.
Αὐγ. Βαφιάδης.
Μ. Σέχα.
Κ. Κωνσταντινώφ.
Σ. Ζαμαρίας.
Σ. Μωραϊτίνης.
Νικ. Βασιλείου.
Φ. Βαβάγκας.
Α. Σπανούδης.
Ἀρ. Ξανθόδης.
Χ. Βαφιάδης.
Κ. Ἀγλαϊνός.
Χ. Κοκκινάκης.
Σ. Νικηφόρου.
Μ. Κουλουρῆ.
Μ. Κομνηνός.
Α. Χ. Γεωργίου.
Α. Βασιλακάκης.
Ι. Χρηστιανούδης.
Ε. Γερογιαννόπουλος.
Α. Ἐλαφόπουλος.
Ι. Χριστοφίδης.
Ι. Σαβέριος.
Ν. Κατρέβας.
Γ. Προύσαλις.
Χ. Γ. Μιχαηλίδης.
Γ. Τσαλίκης.
Σ. Τηλατινίδης.
Δ. Ἀναστασιάδης.
Π. Ἰωάννου.
Ἡ. Σβρόνος.
Κ. Ἐμανουήλ.
Ι. Κωνσταντινίδης.
Σ. Παληκαράκης.
Γ. Παππαδόπουλος.
Α. Ξένος.
Η. Πετρίτσης.
Γ. Κομνηνός.
Α. Κωνσταντίνου.
Δ. Γαλανάκης.
Ι. Φωτιάδης.
Ι. Ἱερώνυμος.
Π. Νικολαΐδης.
Κ. Μανιατόπουλος.
Α. Σκουρτέλης.
Δ. Μαυρίκκη.
Γ. Μοσχοβέλης.
Ἰ. Δημητριάδης.
Γ. Κορωναῖος.
Παΐσιος Ἱεροδιάκονος.
Μακάριος Νομοφύλαξ.
Α. Καρτσακλῆς.
Μελέτιος Ἱερομόναχος.
Ἀβράμιος Ἱεροδιάκονος.
Ἐ. Καλονάκης.
Δ. Μανωλιοσάκης.

Οἱ ἐν Ταϊγανίῳ.

Μ. Κούμπας.
Ἰ. Πλάτων.
Θ. Σιφναῖος.
Ε. Ῥεκλίδης.
Σ. Κέπετσης.
Κ. Βελπάριος.
Α. Γριμάκης.
Κ. Παπαγιαννόπουλος.
Β. Βασιλείου.
Σ. Ἀνάργυρος.
Μ. Ανδρεάδης.
Τηλ. Γεωργίου.
Α. Χριστοδουλίδης.
Κ. Θεοχαρίδης.
Ι. Δαλοκόρτος.
Κ. Νικολαΐδης.
Π. Μ. Κλαδᾶς.

Α. Σκουρτέλης.
Ν. Βαχάρωφ.
Μ. Ν. Αὐγερινός.
Θ. Κουτσουπῆς.
Χ. Μερκάκης.
Ν. Παπασταματιάδης.
Τιμόθεος. Ἱερομόναχος.
Θ. Παληκαράκης.

Οἱ ἐν Ῥοστοβίῳ.

Σ. Σκαραμαγκᾶς. 2
Σ. Κυδωνάκης.
Κ. Ῥίζος.
Π. Χωραφᾶς.
Χ. Φραγκόπουλος.
Π. Δάρας.
Δ. Γεωργουντόπουλος.
Α. Νοαΐος.
Γ. Σκαραμαγκᾶς.
Φ. Πετροκόκκινος.
Α. Νεγρεπόντης.
Χ. Κλέμπας.
Χ. Πανᾶς. 3
Δ. Ξυδιᾶς.
Ανώνυμος. 3

Οἱ ἐν Γαλαζίῳ

Γ. Ζύγουρας.
Φ. Μαρκόπουλος.
Μ. Στεφανίδης.
Ι. Τρανός.
Λ. Σερφιώτης. 2
Α. Ῥωσσέτος.
Κ. Ζαμάνης.
Γ. Γκιώνης.
Κ. Γκιώνης.
Πολυξένη. Γκιώνη.
Ζαφ. Ζαφειράκης.
Σ. Αποστόλου.
Α. Λύτσικας.
Α. Βενιέρης.
Ν. Μουρτόπουλος.
Σ. Μάντος.
Ν. Ῥοΐδης.
Δ. Ἐλευθεριάδης.
Μ. Χρυσόπουλος.
Γ. Μ. Πιτῆς.
Σ. Μεταξᾶς.
Ι. Μελιδώνης.
Μ. Σκουλῆς.
Κ. Λοΐζος.
Α. Γεωργιάδης.
Α. Κουμπούνης.
Π. Φώσκολος.
Augusto Dallorso.
Α. Ἡγουμενίδης.
Ζ. Σκυλίσσης.
Θ. Σγούτας.
Μ. Πλατὺς.
Γ. Ψάλτογλους.
Π. Χ. Ἐμμανουήλ.
Καλλίνικος Ἱεροδιάκονος.

Οἱ ἐν Μιτυλήνῃ.

Χριστόδουλος Χ. Γιαννάκης,
Ἀναστασιος Γ. Πολιτάκης
Δ. Κατζάνης,
Γ. Α' Ἀριστείδης.
Γ. Γρηγοριάδης.
Ἰωάννης Κάμπερ.
Γρ. Μάνδρας,
Α, Χλιμίτζας,
Γεώργιος Μανουήλ.
Μ. Ψακῆς.
Δ. Ν. Θεοδωρίδης.
Κ. Στεφανίδης.
Κ. Π. Ὑάκινθος.
Θεόδωρος Φωτιάδης.
Μ. Κ. Καμπούρης.
Κ. Σαράφης.
Ζαφ. Βουρνάζος.

Α. Γεωργιάδης.
Μ. Δ. Χ. Ἀλατζᾶς.
Γ. Ν. Κυκλέλης.
Παναγιώτης Γρημάνης.
Ζαχαρίας Δ. Χ. Ἀλατζᾶς.
Ἀθανάσιος Σιμανδήρας.
Θ. Ἀντωνιάδης.
Γρηγ. Παππάζογλους.
Ἀθανάσιος Μπενλῆς.
Ἀπόστολος Α. Βαμβούρης.
Ἀθανάσιος Μητρέλια.
Π. Βουγιουκέλης.
Π Βασιλείου.
Καλλιόπη Μεϊμέρη.
Ἀνδρομάχη Γρημάνη.
Αἰκατερίνη Π. Σιφναίου.
Ἀσημάκης Β. Μουζάλα.
Γρηγόριος Β. Παλαιολόγου.
Φώτιος Σιμωνίδης.
Πιττακὸς Μ. Κουραματζᾶς.
Ἐμμανουὴλ Ἀποστολίδης.
Θεόφραστος Ἀργυριάδης.
Ἡλίας Κωνσταντινίδης.
Ἡλίας Μιχαήλ.
Γεώργιος Γρημάνης.
Γεώργιος Σιμανδήρας.
Σίμων Νικολαου.
Ἰωάννης Δημητρίου.
Βασίλειος Δημητρίου.
Βασίλειος Δουκάκης.
Βασίλειος Δημητρίου.
Κλεάνθης Ἀθανασίου.
Τιμολέων Γ. Ἀριστείδου.
Γεώργιος Π. Καπζιμάλη.
Βασίλειος Π. Καπζιμάλη.
Ἀντώνιος Π. Καπζιμάλη.
Περικλῆς Μ. Κούμπας.

Οἱ ἐν Ἀδραμυτίῳ.

Π. Μανουλέλης.
Β. Μιχαηλίδης.
Γορλέρος Ἰατρός.
Κ. Βασιλειαδης.
Ε. Χαραλάμπου.
Ἰωακεὶμ Χ. Ἀναγνώστου.
Κ. Χ. Δανιήλ.
Δ. Ζαφειρογλους.
Ν. Καλογήρου.
Μ. Γρηγορίου.
Σ. Δουκάκης.
Α. Περγαμνός.
Ἰ. Νικολάου.
Γ. Πατεστόλης.
Δ. Κουβαρᾶς.
Γ. Δαδιώτης.
Ἰ. Ζερβοῦ.
Ν. Καμίτζος.
Χ. Χριστοδούλου.
Χ. Κωνσταντῆς.
Μ. Κοτός.
Β. Βασιλειάδης.
Α. Βόζιος.
Θ. Ἐλευθεριάδης.
Δ. Φιλίππου.

Ἐξαιτούμεθα συγγνώμην παρὰ τῶν Κ. συνδρομητῶν, ὧν τὰ ὀνόματα δὲν κατεχωρήσαμεν ἐνταῦθα, μὴ λαβόντες ἐγκαίρως τὰς ἀγγελίας.

ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΑ.

Σελ. 12 στίχῳ 12 γράφε κράτει. Σελ. 19, 4 καὶ νὰ ἐξορίσῃ καὶ στιχ. 15 Μωαμεθανῶν. Σελ. 21, 11 παρὰ τῆς καλοκἀγάθου. 22, 5 πολλῶν λαῶν. 35, 22 φεράς. 45, 11 τόπον. 49, 16 ἀγάπης. 55, 3 διαγράφεται ἅπαξ ὁ στίχος. 59, 16 διὰ τοῦτο, ἂν καὶ. 68, 8 ἀντάξιον. 69, 13 ὅρκος. 74, 26 ἐπ' αὐτῶν. 90, 1 κατὰ τὴν ἀντίπεραν ἀκτήν. 91, 8 νὰ. 96, 16 ὡς ὁ λαμπρότερος.. 105 28 Λεάνδρου. 114, 14 Γενὶ σὲρ. 117, 22 διαπερῶνται. 135, 11 αὐτὴ. 140, 4 πλουσίους. 142, 2 ἐπεστεγασμέναι. 151, 14 ὅτι οἱ Τοῦρκοι ἔμελλον. 157, 6 τούτων. 163, 24 τοσούτῳ. 164, 2 Κιζλὰρ. 165, 8 ὑστερούμενοι. 166, 15 τῷ. 169, 9 οἱ ταῦτα. 169, 24 διεφθαρμένης. 177, 27 τὸν. 182, 11 Σέχης. 183, 17 Μαυσωλεῖον. 185, 5 Ζινδὰν. 185, 19 Κοττυαίῳ. 193, 9 τὸν. 193, 28 Χρονόστιχα. 213, 21 *posta*. 213. 23 *tera*. 215, 2 Βουκολέοντος. 216, 21 *le Beau*.

Ἄλλα δέ τινα μεταξὺ ἀφίνομεν εἰς τὴν ἐπιεικῆ τοῦ ἀναγνώστου διόρθωσιν.

ΩΣ.

1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46.

Νέα ὀνόματα.

1. Ἐγρὶ καπού (λοξὴ Πύλη)
2. Τεκιὰρ Σεραΐ (Αὐτοκρατορικὸν Παλάτιον.
3. Ἐδρινὲ καπουσοῦ.
4. Σιλὰ κυλὲ (Ὑδραγωγεῖα Πύργος)
5. Τὸπ καπυσοῦ (Πύλη κανονίου)
6. Γενὶ καπὶ (Νέα Πύλη) ἢ Μεβλεχανὲ καπυσοῦ.
7. Σηλυβρὶ καπυσοῦ.
8. ———
9. Γεντὶ κυλὲ καπυσοῦ (Πύλη Ἑπταπυργίου.
10. (Ἀποτετειχισμένη)
11. Γεντὶ κυλὲ (Ἑπταπύργιον)
12. Ναρλὶ καπί.
13. Σαμάτια καπυσοῦ.
14. Δαοὺτ πασσᾶ καπυσοῦ.
15. Βλάγκα Μποσάν.
16. Γενὶ καπί.
17. Κὺμ καπί.
18. Τσατλαντὴ καπί.
19. Ἀχὺρ καπυσοῦ.
20. Σαράϊ χυμαγιών.
21. Μπαχτσὲ καπυσοῦ.
22. Μπαλὺκ παζὰρ καπυσοῦ.
23. Ζιντὰν καπυσοῦ.
24. Ὀδὸν καπυσοῦ.
25. Ἁγιάσμα καπυσοῦ.
26. Οὺν καπὰν καπυσοῦ.
27. Τσιμπαλὴ καπυσοῦ
28. Ἁγιὰ καπυσοῦ.
29. Γενὶ καπί.
30. Πετρὶ καπυσοῦ.
31. Φενὲρ καπυσοῦ.
32. Μπαλὰτ καπυσοῦ.
33. (Ἀποτετειχισμένη)
34. Αἰβὰν-σεραὶ καπυσοῦ.
35. Ἁγία Σοφία.
36. Ἀτ-μεϊδάν.
37. Τζαμὶ τοῦ Σουλτὰν Μεχμὲτ Φατίχ.
38. Μὰλ Τεπέ.
39. Ἐβοὺ Ἐγιοὺπ Ἀνσαρὴ (προάστειον Ἐγιοὺπ Ὑπι.)
40. Τερσανὲ (Ναύσταθμος.
41. Γαλατᾶ.
42. Μπεϊ ὀγλοὺ (Πέραν. Σταυροδρόμιον
43. Δολμὰ μπαχτσέ.
44. Μπεσίκ-τάς.
45. Σκούταρι.
46. Καδὴ κιοΐ.
47. Ἔξω γέφυρα.
48. Μέση γέφυρα.
49. Ἔσω γέφυρα.
50. Κιατχανές
51. Χασκιοΐ.

Ἐκ τ. Λιθογραφείας Κ. Κολμανν ἐν Ἀθήναις